

تصویر ابو عبد الرحمن الکوردی

میرثوی گۆرانکاری کۆمه لایهتی و سیاسی ئهمریکا

فریشته نورانی
و. مهرمان فریق کریم

منتدی اقرأ الثقافی

للکلتی ا مشهوری - عربی - فارسی

www.iqra.shlamontada.com

مىژوۋى گۈرانكارى كۆمەلەيتى و سىياسىي ئەمىكا

میترووی گۆرانکاری کۆمەڵایەتی و سیاسیی ئەمریکا

فرشتە نورائی

وەرگیرانی

هه‌ورامان فەریق کەریم

دەزگای توژیینه‌وه و بلاوکردنه‌وه‌ی موکریانی

● میزروی گۆراتکلاری کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیی ئەمریکا

● نۆمەر: فرشته نورانی, (مامۆستای زانکۆی تاران)

● وه‌رگێڕانی: هه‌ررامان فەریق کەریم

● نه‌خشه‌سازی ئاوه‌وه: گۆران جه‌مال رواندزی

● به‌رگ: ئاسۆ مامزاده

● ژماره‌ی سپاردن: ٣٩٧

● نرخ: ٤٠٠٠

● چاپی په‌که‌م: ٢٠٠٧

● تیراژ: ١٠٠٠

● چاپخانه: چاپخانه‌ی خانی (ده‌زگ)

زنجیره‌ی کتێب (٢١٨)

هه‌مموو مافه‌کی بۆ ده‌زگای موکریانی پارتێزرلووه

مالپەر: www.mukiryani.com

ئیمیل: info@mukiryani.com

پیرست

۱ پيشه‌کى نووسەر
۵ بەشى يەكەم: کۆچکردن و نيشته‌جى بوون
۳۷ بەشى دووهم: شۆپش و سەرپه‌خۆيى
۵۹ بەشى سێيەم: کۆمارى تازه بونیادنراو
۷۹ بەشى چوارەم: ديموکراسیى و چاره‌نوسى يەکلاکەرەوه
۱۰۳ بەشى پێنجەم: کۆمه‌لايه‌تى و شەرى ناوه‌خۆ
۱۳۷ بەشى شەشەم: نەمريکاي پيشه‌سازى
۱۶۵ بەشى هه‌وتەم: سەرده‌مى روداوه پيشکه‌وتن خوازيه‌کان
۱۹۱ بەشى هه‌شته‌م: : فرانکلین رۆزفەلت و پلانه چاکسازيه‌کان
۲۰۹ بەشى نۆيەم: نەمريکا له نێو گيتاوى سياسى و سەربازیدا
۲۲۹ بەشى دەيەم: پڕ له نازارو گۆرانکايه کۆمه‌لايه‌تييه‌کان

باتو یاد هیچ کس نبود روا

قطره دانش که بخشیری زپیش

متصک گردان به دریا‌های خویش

پیشک‌ه‌شی ده کهم به:

- دایک و باوکی به‌ریزو ماندوونه ناسم.

- هاوړی خوشه‌ویسته کانم، هه‌روه‌ها برای به‌ریزم کاک ائه‌کره‌م باراما که

هه‌ر له مندالیه‌وه وه‌ک ماموستایه‌کی دلسوز ناراسته‌ی کردووم.

❖ زۆر سۆياسى ھەممۇ ئەو خۆشەويستانە دەكەم كە ھاندەرو يارمەتيدەرم
بەسۈن، بە تايىبەت بەرتىزان دكتور قادىر محمد، مامۇستا غەلى كەرىم
كەپىداچوونەوھى كىتەپكەيان گىرتە نەستۆى خۇيان و مامۇستا سىروھ عوسمان
و مامۇستا مۇسلىح نىروانى و مامۇسا مىراد حكىم و كاك سۇران بىھاو...

پیشه‌کی

نەم کتێبه که لەناوەراستی سالانی هەفتاکانی سەده‌ی بیستم لەلایەن (د.فرشته نوداشی)یەوه نووسراوه و میژووی گۆرانکاریه کۆمه‌لایه‌تی و سیاسه‌کانی ئەمریکا هەر لەسەرەتای سەده‌ی شانزده‌یه‌مه‌وه تا دوا‌ی ناوەراستی هەفتاکانی سەده‌ی بیست لەخۆ ده‌گرێ، زانیاری به‌سودی لەسەر میژووی ئەمریکا به‌تایبه‌ت میژووی سیاسی تێدا‌یه، نەم کتێبه، پێده‌چی نووسەرە‌که‌ی هەر له ئەمریکا نووسیبێتی و، لەنزیکه‌وه مامه‌له‌ی له‌گه‌ڵ مادده‌ی خاوی بابته‌که‌ی کردوه، هه‌روه‌ها سەرچاوه‌ی جۆراوجۆری به‌کارهێناوه، به‌پوختی بابته‌کانی خستۆته‌روو و شیکردنه‌وه‌ی بۆکردوون و تینگه‌یشتنیان ناسانه، هه‌رئهم تایبه‌قه‌ندیانه‌ش وایان کرد، که کتێبه‌که وهرگیرێته سەر زمانی کوردی.

به‌ زمانی کوردی له‌باره‌ی میژووی ویلايه‌ته‌یه‌که‌گرتوه‌وه‌کانی ئەمریکا نه‌مزانیوه، هه‌تا به‌م دوواییانه، نووسراویك چ وهرگیردراویان دانراوه‌به‌ی، که رابردووی نه‌و وڵاته‌ی به‌شیوازیکی دیرۆکی زانستیه‌نه له‌ خۆگرته‌ی ویشی توێژه‌ران و هه‌له‌وه‌دایانی نه‌و پواره، پشتی پێ به‌سه‌ت. بۆیه وهرگیرانی نەم کتێبه، هه‌رچه‌نده هه‌ولێ به‌رکۆل و هه‌نگاوی به‌راییه، به‌لام دنیایین به‌ره‌مه‌ی دیکه‌ی - له‌و پواره‌دا به‌زمانی کوردی به‌دوادا دێ و بایه‌خده‌ران به‌میژووی ئەمریکا لێی به‌هه‌ره‌مه‌ند و له‌ به‌رامبه‌رکۆششی وهرگیردا سوپاسگوزارو ره‌زاهه‌ند ده‌بن.

نێوه‌پۆکی نەم کتێبه چ گرێ و گۆڵ و که‌ندو له‌ندی وای تێدانین که پێڕیستیان به‌شیکردنه‌وه‌و شت و کردن بێ و نه‌قل له‌ ناستیاند هه‌له‌وه‌داو سهراسیمه‌و دهره‌ست بێ، به‌لكو به‌زوبانیکی ساده‌و دهرپڕینیکی پوان و پاراو نووسراوه. نه‌مه زۆرله وهرگیرانه

کوردیه که دا درده که وی، که وەرگێری کتێبه که نهوهنده ی دیکه، به رهنج و کوششی خۆی، له بارو له بهر دلائی کردووه.

له سالی خوێندنی ۲۰۰۵-۲۰۰۶ که گه لایه ی نهز که کانی خۆمان له بهشی میژوو داده رشت، له و ده خته وه دانان وەرگێرانی کتێبی جزا و جزوی میژوویی که به تایبه تی سه رچاوه ی گرنگی بابه ته کانی خوێندنی به ش بی، نه وا خرا نه به رنامه ی کاره وه و به نه مرکی نه کا دیبانه ی خۆمان زانی که له و بواره دا کار به کمین و، بۆ نه وه ش مامۆستایان و قوتابیان هاندا و سه ره تای کاره کاتمان خۆشه ختا نه به گهرم و گوپی دهستی پێکرد و تانه ههنگاوی باشمان ناوه و نۆ به ره ی نه و کاره به بایه خه، نه م کتێبه ی به رده ستا نه، که سه رچاوه یه کی به پیژری قوتابیان و توێژه رانی میژوو و له کتێبخانه ی کوردیدا جینگای شیای خۆی ده کا ته وه.

وەرگێرانی نه م کتێبه که له لایه ن قوتابی سازیز، کاک هه ورامان نه بجام دراوه، زمان ی فارسی ده زانی و له م وەرگێرانه شیدا دیاره که شاره زایه کی باشی له زمان ی کوردی هیه و زۆر وه ستایانه و به سه لیه وه و شه و ده سه واژه ی کوردی به کاره ی نه ناوه، که بۆ وەرگێرنکی گه نجی له کاک هه ورامان، هه روا کارنکی ناسان نه بو وه و ماندو و بو ون و شه و غو ونی و یستوه. بۆ یه نه بجامدانی کاره که ی به سه ره که و توویی ئومید به خشه و بریا زۆری دیمان هه بان و توێژه ران و قوتابیان چاویان لی کرد با و به ره و شایسته یی خۆیان نه شار دبا یه وه.

هیوا دارم خوێندکاران و توێژه رانان سوودی زۆر له م کتێبه وەر بگرن و بیه ته سه ره تایه کی باش بۆ به نه بجام گه یان دنی پرۆژه و کاری دیکه و، دلنایان مامۆستایان و قوتابیان و پسپۆزبان له و بواره دا قو لی لی هه لده مالن و بناغه یه کی نو ی بۆ به کوردی کردنی هه رچی زیاتری سه رچاوه ی دیکه داده نین و سه رکه تن هه ر له خوا وه یه.

د. قادر محمد حسن

سه رۆکی به شی میژوو - کۆلیژی نه ده بیات

زانکۆی سه لاهه دین

پيشه‌گى نووسه ر

نەو گۆزىڭكارىيەى كە بە درىژايى رەوتى مېژوويى سى سالى كۆتايى پاش جەنگى دووهمى جيهانى ھاتۇتە تاراوە و نەو رۆلەى كە تەمريكا لەم پېناوۋەدا لە بوارى سياستى جيهانى دا گىتراوېيەتى، پېتويستى بە ناگا بوونى زياترى ئىتمە دەربارەى نەو ولائە و ناسىنى نەو گۆزىڭكارىيە دەسلىتىت. نەم بەرھەمە خۆى لە خۆيدا بەشېكە لە زىچىرەيەك بابەتى گىرگى، لە بوارى مېژو و فەرھەنگ و كۆمەلگەى تەمريكار لىڭكۆلېنەو و پلاۋكراو تەكادىمەكان لەم بواردەدا، ھەرۋەھا گەرەتەرىن نىشانەى دەرگ كىرەنە بە بايەخ و ھۆشيارى نەم گۆزىڭكارىيە جيهانى يە. چ نەم پروداو مېژوويى يە نوۋ يە بە درىژە پىتەرى فەرھەنگى نەوروپا لىك بەدېنەو، يان ناسنامەيەكى سەرەخۆ ھەر ھېچ نەبىت ديارى كراوى بۆ دابىنېن، پېتويستى لىڭكۆلېنەو و بە دوا دا چوون دەربارەى نەمريكا بە باشى ھەستى پى دەكرېت.

نەمريكا، مېراتگىرى شارستانىيەتە جىاوازەكانە، نەوروپا كارىگەرەيەكى پاستەوخۆى لەسەر گۆزىڭان و پىشت راست كىرەنەوې ھەبوو، ھەرۋەھا شەفرىقا لە شەو كىرەنى بونىادەكەيدا بەشدارى كىرە و لەماوې چوار سەد سالىدا، نەمريكا لە قۇناغىڭىدا كە داگىرەكەيەك زياتر نەبوو، لە شىوې زىھىزىڭى جيهانى دا دەرگەوت و، كارىگەرەى لەسەر گۆزىڭكارىيەكانى كۆمەلگەكانى تر و شىوازى ژيانى خەلگى ولائە جۆرەجۆرەكان دروست كىرە و، سياستى جيهانى لە چوار چىوې بىر و بۆچۈتەكانى خۆيدا تاراستەو پىنمايى كىرە.

ھېچ كۆمەلگەيەك ۋەك نەمريكا، بىرۆكەى پىش كەوتنى بە بەشېكە لە ھزرى كۆمەلايەتى خۆى و بىرۆكەى نازادى و يەكسانى پالانتر لە نىمىتيازاتى نەرىتە باوۋەكانى كۆمەلگەكەى دانەناو. لە لايەكەو بۆتە پەناگايەك بۆ ھەلھاتەن لە دەست درىژى يە سىياسى و مەزھەبەيەكان و، لەلايەكى ترەو نەوچەيەك كە مزگىنى چاكتىر بوونى مەرجەكانى ژيانى ماددى و دەرھەقى پىش كەوتنى بە تاكىڭى ناسايى داو.

فهره‌هنگی شینگلیزی بوتیادی حکومت و کۆمه‌لگه‌ی نه‌میریکای په‌نگ پژی کرد و، ژینگه‌ی جوگرافیای، بارودۆخی سروشتی، فراوانی کیشه‌ری، سنوره‌ گۆزاوه‌کان، شه‌پۆلی کۆچ کردنه‌ یه‌ که‌ له‌ دوا‌ی یه‌ که‌کان، ته‌و هه‌موو گۆرانکاریه‌ جۆراو جۆره‌ی لینه‌کوتوه‌ و هیتدی هیتدی بناغه‌ی کۆمه‌لگه‌یه‌کی نو‌ی دامه‌زواند که به به‌رده‌وام بوونی فهره‌هنگی نه‌وروپی، تایبه‌قه‌ندیه‌کی ته‌وا‌ی نه‌میریکایی وه‌رگرت. بزاوتی کۆمه‌لایه‌تی، متمانه به تاینده، عه‌شق بۆ نازادی، حمز کردن به نه‌زمون و تاقی کردنه‌وه، گۆر و تین به‌ره‌و خۆ پی‌نگه‌یانندن و، هه‌ولدان له‌ پیناو خۆشگۆزه‌رانی ماددی به تیکرا کاریگه‌ریان له‌سه‌ر گۆرانی تاسۆی کۆمه‌لایه‌تی نه‌میریکا هه‌بوو .

تیکرای نه‌م دیارده‌ کۆمه‌لایه‌تیانه، واته‌ گرنگی دان به زانست و پیشه‌سازی، باوه‌ر به پیشکه‌وتن و به‌ره‌و پیشه‌وه‌ چوون، جه‌خت کردنه‌وه له‌سه‌ر لی‌هاتوویی تاک له‌گه‌ژ نازادی و ناسینی مافی شارستانی و، کاریگه‌ری گروه‌په‌ جۆراو جۆره‌کانی کۆجبه‌ران له‌سه‌ر یه‌کتر، ده‌ستیان دایه‌ ده‌ستی یه‌کتر و تایبه‌قه‌ندیه‌کانی که‌سایه‌تی نه‌میریکایی و فهره‌هنگی تایبه‌ت به‌ژایانی کۆمه‌لایه‌تی نه‌میریکایان دروست کرد. کۆمه‌لگه‌ی نه‌میریکا بوویه‌ فونه‌ی نه‌زمونیتکی گرنگ له‌ بواری حکومتی دیوکراسی سیاسی دا.

شۆرشی نه‌میریکا له‌ جۆری بزوتنه‌وه‌ نازادی خوازیه‌کانی چینی مام ناوه‌ندی کۆمه‌لگه‌یه، له‌ گرنگترین به‌ره‌ه‌ماکانی، دیوکراسی سیاسی و چه‌سپاندنی (مشروگی‌ت) ی ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌ت بوو. پشت و په‌نا‌ی فله‌سه‌فه‌ی دیوکراسی سیاسی، باوه‌ر به‌ بونیادی تاک، نازادی یه‌ کۆمه‌لایه‌تی‌ه‌کان، مافی شارستانی و، حکومتی میلی‌ی یه‌، که‌ له‌ قانونی نه‌ساسی دا په‌ه‌نگی داوه‌تموه‌و. سه‌رکردایه‌تی نه‌میریکا هه‌ولتی ده‌دا که‌ قانونی نه‌ساسی ده‌رها‌ویشته‌ی ریتسا و یاسایه‌ک بیت که‌ ده‌سه‌لات به‌سه‌ر په‌یوه‌ندیه‌کانی نێوان میلیه‌ت و ده‌وله‌ت له‌ لایه‌که‌وه‌و هه‌روه‌ها سیستمی ده‌وله‌ت دابگیریت - به‌و هیوایه‌ی که‌ ده‌سه‌لاتی کۆمه‌لگه‌ فراوان و بی سنور بیت، به‌لام لی‌په‌رساو و هه‌لسۆرینه‌رانی به‌هۆی ملکه‌ج کردنیان بۆ یاسا بچوک و سنوردار بیه‌تینه‌وه‌و. باوه‌ر به‌ ده‌ه‌نگی زۆرینه، حکومت له‌ رینگای هه‌ل‌بژارده‌وه‌وه‌، جه‌خت کردنه‌وه له‌سه‌ر یه‌کسانی تاکه‌کان له‌ به‌رامبه‌ر یاسادا، به‌شیک له‌ سیستمی دیوکراسی سیاسی نه‌میریکا پێک ده‌هێنیت.

دیوکراسی سیاسی له بنچینه دا حکومتی چینی ناوړنده. کومه لگه همدان نه اندازه که باوړی به بناماکانی مخرج داربوونی دهسلاتی دهولت، حکومتی یاسا و مافی کومه لایه تی تاک همدیه، به همدان نه اندازه ش جخت له سر خاوه ندریتی تاکه کوسی و داهیتانی نابوری تاک له سر مایه گوزاوی تایه تیدا ده کاته وه.

خویندنه وهی میژووی نه مریکا به شینکی زور فراوانه که له پرووی لایه نه جوړ به جوړه کانی سیاسی، نابوری، فخره نگی و هونه ری یان به واتایه کی تر ته کنه لوجی یه وه گرنگیه کی زوری همدیه. هه لبت تیروانیی مهمله که ته جیاوازه کان بز نه مریکا له پرووی چیه تی مهمله کانی نه و کومه لگانه و په یوه ندیان له گډل نه و ولاته دا جیاوازه، تیروانیی کومه لگه ی نه وروپای پشه سازی بز نه مریکا به دلتیایی یه وه له گډل هه لسه نگانندی نه و کومه لگانه ی که تازه به ره و کاریگری ته کنه لوجیا و گوزانی نابوری هه نگو دینن و، یان ولاتانی نه فریقی که تازه جاری سهر به خوئییان داوه، جیاوازه کاریگری نه مریکا له سر کومه لگه کانی روژناوا یان روژه لات، به ناشکرا ههستی یی ده کریت.

بلا وکرده وهی کتنبه جوړ به جوړه کان و، لیکولینه وه گوره و فراوانه کان دهر باره ی لایه نه جوړو جوړه کانی میژووی نه مریکا بایه خ و گرنگی نه و دنیا نوی یه مان بز دهرده خات.

له ژپانی نه مرژدا پرووداویکی نوی له بواری لیکولینه وهی میژووی دا بهر چار ده که ویت و شینوازیکی زانستی دیاری کرا و بز گه شت بهم ناماغه به کار دهیتریت، بز نه وهی شیتل کردن و شیکردنه وهیه کی پروون و ناشکرا له رپرودو بدات به دهسته وه. نه و کتنبه رهنگاو رهنگانه ی که دهر باره ی میژووی نه مریکا له سالانه ی کزتابی دا بلا و کراونه ته وه، چیروکیکی راسته قینه ی نه م گوزانکاریه نه کادییه نوی یه ده گپنه وه. لیکولینه وهی پسپوزانی دهره کی سهرات به نه مریکا، نیشانه یه کی دیکه ی بایه خی خویندنه وهی گوزانکاریه کانی نه م ولاته یه. هه مرویان تیروانیی کی پوزه تیثیان بز نه مریکا نه بووه، به لام نه م ولاته یان به خاوه نی وه ها عه جایاتیک که له باره یه وه چهنده ها لیکولینه وهی سهرغیان پشکمش کردوه. ((نه لکسیس دوتوکویل)) و ((جیمس برایس)) له سه دی نژده یه م، ((دنیس بروگان)) و ((هارولڈ لسی)) له سه دی بیستم، له جوړه که سانه ن.

نەم كىتەبە بەرھەمى چەند لىتكوئىنەۋىيەگە كە بە سوۋد ۋەرگرتن لە دەرفەتى
خوئىندەنەۋە لە زانكۆى يىل ئەخام داۋە. لە نوسىنەۋەى دا سوۋدىكى زۆر لە نوسىنەكان
ۋ بەرھەمى مېژو نووسانى نەمىرىكى ۋەرگىراۋە. ھەول دراۋە كە مېژوۋى نەمىرىكا بە
لەبەرچاۋ گرتنى گۆرانى ۋووداۋە فەكرى ۋ كۆمەلايەتەكان ھەل بىسەنگىتەرت.

لە زانكۆى يىل سوۋدىكى زۆرم لە بىر ۋ پاۋ رېنمايى يەكانى مامۇستايانى نەم بەشە
ۋەرگرتوۋە ۋ بەتايىبەت پىرۋىسۆر ((جۆن بىلوم)) پىرۋىسۆر ((رايىن ۋىنكز)) ۋ
پىرۋىسۆر((دانيەل نارون)) مامۇستاي زانكۆى ھارۋارد كە زۆر سوپاسيان دەكەم. بۆ
پىرىك خستنى وورەكارىەكانى نەم كىتەبە بەرپىز غولامىرەزا شكۆھى دەرچوۋى بەشى
مېژوۋى زانكۆى تاران ھاۋكارى يەكى زۆرى كر دووم ۋ سوپاسى نەۋىش دەكەم.

فریشتہ نورانی

بەشى يەكەم:

كۆچكەردن ۋە ئىشتەجى بون

لەسەدەي دەپمى زايىنەۋە گەشتكەردن بەرەۋ قارەي نەمىرىكا لە لايمەن گرۈپە دەريوانەكانى ((ۋايكىنگ))ۋە كە لە باكورى نەورۇپا ۋە نۇقيانوسى نەتلىمىدا ئىشتەجى بون بون دەستى پىن كەرد، بەلام نەم گەشتانە زۆر سەرنج راکىش نەبون ۋ، جگە لەمەش نەورۇپىيەكان زياتر بايەخيان بە ۋلاخاننى رۆژەلەت دەۋاۋ شەپى خاچىمەستەكانىش رۆژناۋايىيەكانى تاسەدەي سىانزەھەم بە خۆۋە سەرقال كەردىۋ.

«دەكرى بلىن» گۆرانكارى نۆي سەرمایەدارى، بە ھۆكەرىكى كارپىگەر دادەنرى لە سەفەرەكەي ((كرىستوف كۆلۇمبىز))دا بۆ بەدەست ھىنسانى سال ۋ سامانىكى فراۋان - كە دۆزىنەۋەي ئابورى ۋ رامپارى كىشۋەرى نەمىرىكايى بە دۋاۋە بون. شەپى خاچىمەستەكان، ھۆكەرى ئاشنا بونى نەورۇپىيەكان بون لەگەل ژيان ۋ ئىپارى رۆژەلەتدا. ھەروەھا شارەكانى تى ئىتالىا خالى پەيۋەندى ئىۋان رۆژەلەت ۋ رۆژناۋا بون لە پروي بازىرگانيەۋە. سەفەرى بازىرگەنەكانى ئىتالىا بەرەۋ رۆژەلەت بەتايەت سەفەرەكەي ((ماركو پۇلۇ)) بەرەۋ چىن، سەرنجى ۋ ۋلاخاننى نەورۇپاي بۆ لاي خۆي راکىشا. مەبەستى سود ۋ پەرمۇۋەندى، پىر كەندەۋى سنور دارى سەدەكانى ناۋەرەست ۋ ترسانيان لە ژىنگەي نامۆ، نەورۇپىيەكانى بەرەۋ پروۋاۋ خۋازى دۆزىنەۋەكان زياتر ھاندەدا. پىۋىستى رۆژناۋا بۆ شتومەكى رۆژەلەت، ھۆكەرى سەركەي دروست بونى نەم پەيۋەندىانە بون. رىتگاكانى ھاتوۋچۆ بازىرگەنى كە لە ماۋەي چەند سەدەيەكدا پىنداۋىستى يەكانى رۆژناۋاي لە كەرمەستەكانى ئارۋىش ۋ بەھارات ۋ بەرەھەمەكانى تى رۆژەلەت پىر دەكەردەۋ، بەھاتەكەيەي عوسمانىيەكان ۋ پروخانى ئىپراتۋىيەتى بىزەنتى لە سالى ۱۴۵۳ دا، داخران. نەورۇپىيەكانىش بە مەرامى دەست بە سەرا گرتتى سەروەت ۋ سامانى رۆژەلەت، بە دوۋى رىگەيەكى دەرياي توتىدا دەگەربان ۋ پورتوگال، يەكەم ۋ ۋلاخان

نه‌وروی بوو که بۆ پهره‌پندان بازرگانی و بده‌ست هیتانی به‌ره‌می رۆژه‌لالت، ده‌ستی دایه دۆزینه‌وه دهریایه‌کان و، له هه‌مان کاتدا کۆتا ولاتیش بوو، که به‌و پهری چه‌ره‌ته‌وه زویه به‌ده‌ست هیتراوه‌کانی به‌جی هیتت.

شازاده ((هینری)) ناسراو به دهریوان، یه‌گینک بوو له هاندهرانی دهریوانی و دۆزینه‌وه جوگرافیه‌کان . ناوبراو، ناوه‌ندیکی بۆ توێزیه‌وه‌ی نه‌ستیره ناسی و لیتکۆلینه‌وه‌ی جوگرافی و دروست کردنی که‌شتی دامه‌زراند.

[له‌هه‌نگاوێکی تردا] ((بارتلمو دیاز)) له گه‌شتیکدا که ده‌وری نه‌فریقای دایمه له ڕینگه‌ی لوتکه‌وی هیوای چاکه وه، که به هیوای چاک ناسراوه، له سالی ۱۴۸۶ ڕینگه‌یه‌کی نوێ ی بۆ پهره‌پدانی بازرگانی دهریایی پورتوگال دۆزینه‌وه و، پاش نه‌و ((فاسکو دۆگاماس)) له سالی ۱۴۹۸ به‌سوود وهرگرتن له‌م نه‌زمونانه توانی خۆی بگه‌یتنیه زویه‌کانی هینستان.

نیسپانیاش پاش جیگیرکردنی هیزی سیاسی ولاته‌که‌ی، له لایه‌که‌وه به دروست کردنی په‌یوه‌ندی ژن و ژغوازی نیتوان دوو بنه‌ماله‌ی پاشایه‌تی و، له‌و لاشه‌وه به زāl ب‌وونی به‌سر موسلماناندا، توانی بارودۆخی ناو خۆی ولات هیتور کاته‌وه و، دواتر بۆ فراوانکردنی بازرگانی ولاته‌که‌ی ده‌ستی به دۆزینه‌وه دهریایه‌کان کرد . شکستی موسلمانان و پاشه کشی کردنیان له خاکی نیسپانیا، هاوکات بوو له‌گه‌ڵ گه‌شته مێژوویه‌که‌ی ((کۆلۆمبیز))دا که له سالی ۱۴۹۲ به نه‌ه‌جایه‌ی گه‌یاند. له لایه‌کی تروه نه‌و گۆیه جوگرافیه‌ی که ((بی هایم)) له سالی ۱۴۹۲ دروستی کرد، ماوه‌ی نیتوان نه‌ورویاوا ناسیای له ڕووی رۆژناواوه نزیکتر کرد‌وه هه‌ر نه‌مه‌ش هانی ((کۆلۆمبیز)) و دهریوانه‌کانی تریدا ،که‌له ڕینگه‌ی رۆژناواوه ده‌ستیان بگه‌یتننه هند و زویه‌کانی رۆژه‌لالت.

پورتوگال و نیسپانیا، که تا ماوه‌یه‌کی ژۆر به چه‌ره‌ته‌وه بینه‌ری چالاکیه‌کانی نیتالیا له بازاره‌کانی رۆژه‌لالتدا بوون، به سوود وهرگرتن له نامیره پینشکه‌وت‌وه‌کانی دهریوانی بیریان له ڕینگه‌یه‌کی کورت تر به‌ره‌و هندستان ده‌کرده‌وه.

((کریستوف کۆلۆمبیز)) و هاوه‌له‌کانی چوار گه‌شتیان به‌ره‌و ئه‌مریکای مە‌رکزی نه‌ه‌جامدا و، زۆریه‌ی دورگه‌کانی دهریای ((کاریبی)) و که‌مناره‌کانی باکووری نه‌ه‌مریکای باشور له هندزراسه‌وه تا په‌نه‌مایان که‌شف کرد. نه‌م گروپه‌ وای هه‌ستیان ده‌کرد که توانیویانه به‌شینک له ناسیا بدۆزنه‌وه و، دانیش‌توانه‌که‌یان به هیندی پیتاسه کرد و ته‌نانه‌ت به‌شینک له دورگه‌کانی دهریای ((کاریبی)) یان به هندی رۆژناوا ناو ده‌برد.

بەم شتوویە گەشتە یەك لە دوای یەكە دەریایەكان پاشا سەفەرەكە (كۆلۆمبیز)) شینواژنکی نوێ یان بە خۆوە گرت. کەسێکی خەلکی فلۆرانس بەناوی ((نەمریکۆ فسپۆچی)) کاتێک کە لە سالەکانی نێوان ۱۴۹۷ - ۱۵۰۵ دا سەفەریکی بۆ ئەم ناوچانە کرد بوو، دنیایا بوو لەوێ کە ناوچەیەکی نوێ ی دۆزیوەتەوە، کە لە ھەموو پوێیە کەوێ لە گەڵ ھنددا جیاوازی ھەیە، پاشان ووتاریکی بە ناوی ((دونیای نوێ)) بلاو کردەوێ، و دواتر لە لایەن جوگرافی ناسی ئەلمانی ((ئالدرز مولەر)) ھوێ چاپکرا و، ھەر نەویش بوو پێشنیازی کرد، کە وا ناوچە تازە دۆزراوە کە بەناوی ((نەمریکۆ فسپۆچی)) ھوێ ناو بنریت.

دەستێ دۆزەرەوێ نیسپانی بەرپەراییەتی ((ماجەلان))، لە سالی ۱۵۲۰ لە ئۆقیانوسی ئەتلەسبەرەوێ خۆی گەماندە ئۆقیانوسی ئارام و، بە ئارامیشدا گوزەری کرد و لە کۆتاییدا توانی بۆ بھاتە نێو دورگەکانی فلیپینەو، ھەرچەندە [ئەم سەفەرە کۆتایی بەتەمەنی ماجەلان ھێنا بەلام ئەندامانی گروپە کە لەسەر گەشتە کەیان ھەر بەردەوام بوون و دواتر لە ڕێگەی ئۆقیانوسی ھیندییەو گەڕانەوێ بۆ نیسپانیا. بەم شتوویە دەریا وانەکان توانیان بۆ یەكەم جار بە دەوری گۆی زەویدا بسوڕینەو و ھەر ئەم زانیاریە نوێ یانەش یارمەتیدەریکی باشبوون بۆ جوگرافی ناسان، بۆ ئەوێ بتران ئەخشە گانیان بە شتوویەکی راستر و وێنە بکێشن.

ھەرچەندە ((كۆلۆمبیز)) و ھاوێلەكان، لەم بەمشە گرنگە جیھاندا شتێکی پایە بەرزو مەزنی وەك زەویەكانی پۆژھەلاتیان ئەدۆزیوە، بەلام ئەم ناوچانە لە ھەموو پوێیە کەوێ بۆ نیسپانیەكان جینگە سەرنج و بایەخ بوون. پیاوێ نایینیەكان زەویە دۆزراوەكانیان کردە شوێنێکی تازە بۆ بلاو کردنەوێ ئایین و بانگێشت کردنی خەلکی بۆ ئایینی مەسیحییەت. حکومەتی نیسپانیا [ھەر لە سەرھاتو] ئەم زەویانە بەسەر چاویەکی نوێ بۆ پرکردنی خەزینەی دۆلەت لە زێر و زیو لێك دەداوە، و پیاوێ گەورەكان، کەشەر و شوێیان کرد بووێ پیشە ھەمیشە خۆیان و بەتال و وەتال مایوونەو، بە مەرامی بەدەست ھێنانی سەرھوت و سامان بەرەو ئەم ناوچانە شوێ بوونەو، بەم شتوویە فراوان خوازە نیسپانیەکانیش ڕوویان کردە زەویە تازە دۆزراوەكان و سەرھوت و سامانی ناوچە کەیان لە نێوان خۆیان و پورتوگالیەکاندا دا بەش کرد. پایا ئەلێکساندەری شەشەم بەناوی کلێسەو داوای تینکرای زەویە کە شەفکراوەکانی کرد، بۆ ئەوێ بیاخاتە ژێر ڕێکێفی خۆییەو، بەلام لە سالی ۱۴۹۲ بەرەمی دانسی بە دەسلەتاریتی ئەو ولاتانە بە سەر ئەم زەویانە دانا، پورتوگال ناوچە پۆژھەلاتی ئەمریکای باشوری - کە بە بەرازیل ناو دەبرا - بەرکەوت و، ئەوێ مایەوێ درایە پال نیسپانیا.

ولایتی فەرہ‌نساخ کەتا نەم ساتە وەختە هیچ سودێکی لەم دەفتەرە وەرنەگرتبوو، ((ژاک کارتیه)) ناویکی بۆ ((دوئیای نوێ)) نارد و، ئەویش توانی سەرەتای کەنداوی سن لۆران بەناوی فەرہ‌نساو کەشف بکات. لە لایەکی ترەوە ((ھینری ھوتەم)) پادشای بەریتانیا نیتالیایی یەکێ بەناوی ((جان کابوت)) پەوانەیی کەنارەکانی زەریای ئەتلەسی کرد و ئەویش بەشێک لە لابراوێر تا کەنداوی چارپێکی کەشف کرد و، بەریتانیا دەست بەسەر پراگرتنی نەم ناوچانەیی لەسەر بنجینەیی دۆزینەوەکانی ((کابوت)) راگەیاند.

یەک نەمە دواي ((کۆلۆمب)) چەند پووداوتیک لەو نەورویا پوویاندا، کە کارگەرێکی راستەو خۆی لەسەر ((دنیای نوێ)) ھەبوو، ئەویش پاپەرینی ریفۆرم و چاکسازی مەزھەبی لە سالی ۱۵۱۷ و، دامەزراندنی کلیسای پروتستانت بوو.

ھەرچەندە ((جان کابوت)) لە سەردەمی (ھینری ھوتەم) دا کە نەرەکانی پۆژەھەلاتی ئەمریکاری باکووری دۆزییەوە و بەلام کۆچکردنی ئینگلیزەکان بۆ نەم کیشوەرە یەک سەدە دواتر بە ئەنجام گەیەنرا، ئەم فاکتەرەکان کە کارگەرێکی راستەو خۆیان لەسەر دورست کردنی داگیرکەرەکانی بەریتانیا ھەبوو بریتی بوو لە :

-گۆڕانکاری تێجارەت و شۆڕشی بازرگانی.

-گۆڕانکاری لە کشتوکالدا.

-چاکسازی مەزھەب.

گەشە سەندنی بازرگانی ئینگلیز و دامەزراندنی کۆمپانیا بازرگانێھەکان لە سەدەی شانزەدەدا ، کارگەرێکی راستەو خۆیان لە سیاسەتی فراواغوازی ئەو وڵاتەدا ھەبوو. دەستەئە نکتشافی بەریتانی کە بە دواي پێگایەکی گونجاو تر لە باکووری پۆژەھەلاتی ئەوروپادا دەگەران، لە سالی ۱۵۵۳ توانیان دەریای سەبی لە کەنارەکانی روسیا بھۆزنەو و، بازرگانانی ئەو وڵاتە سەفەرکردنیان لەم پێگەیمو بەرھە روسیا دەست پێ کرد و، لە پۆژەو ((نارخانگل)) وەک بەندەرێکی بازرگانی لە کەناری زەریادا ئابوونگی دەرکرد. بۆ زیاتر پەرە پێدانی بازرگانی، حکومەتی ئینگلیز ((کۆمپانیای بازرگانی مۆسکۆ)) دامەزراند و بە مەبەستی جێگیر کردنی بازرگانێھەکی لە پۆژەھەلاتی دەریای ئاوەراست، سالی ۱۵۹۲ ((کۆمپانیای بازرگانی لوانت)) خستە کار و، دواي ئەو دامەزراندنی (کۆمپانیای ھیندی پۆژەھەلات) لە سالی ۱۶۰۰ بوو بە فاکتەرێکی سەرەکی لە پەرەسەندنی بازرگانی حکومەتی ئینگلیز لە ھندستاندا. ھەر نەم گۆڕانکاریە بازرگانێھەش ھۆکاری سەرکەوتنی بازرگانانی ئەو وڵاتە بوو

به سمر بازرگانه نهلمانی و نیتالیه کانددا. له نهلماندا خوری بهریتانیا که تا نهم ماوهیهش ره کمرهستهیهکی خاو بهره و لاخی فلاندهر دهنیرا، به زیاد بوونی سهرمایه ی گهموره بازرگانه کان توانیان سودیکی زۆر باش بۆ بهرههم هیتانی پارچه لهم دهرفته وهریگرن و لهبری نهوهی خوریه که وه ماددهیهکی خاو رهوانه ی و لاخی فلاندهر بکهن، خۆیان بینه مهلبه نندیکی ناردنه ی شتومه کی بهرههمهینراو بهره و ولاتانی دهره وه.

گورانیکی دیکه ی نابوری نینگلیز، له بواری کشتوکال کردندا بوو. له سه ده ی شانزیه مه دا راپهرینه یکی نو ی له و ولاته سه ری هه لدا. که بووه هوی زیاد بوونی ده سه لاتی سهرمایه داره کان. چینی ده سه لادار که هتیری په رله مانی نه و کانه یان پیتک ده هیتنا، چند یاسایه کیان دهرکرد که به هوییه زه ی به کشتوکالیه کانی سهرمایه داره گچکه کانیان به پیدانی برینک پاره ده کری و، خۆیان ده بوونه خاوه نی نه و زه ویانه. نهم یاسایه به یاسای (چمپه) ناویانگی دهرکرد. یاسای (چمپه) هاوکات له گه ل په رسهندن و پینشکوه تنی نامیره کانی به ره مه هیتاندا دوو نه لمایه گرنگی لیکه موه وه، له لایه که وه بووه هوی زیاد بوونی پتزی به ره هم هیتان له بواری کشتوکالدا و له لایه کی تره وه ژماره یه کی زۆر له کۆلکه جوتیاره کانی ناواره ی شاره کان کردوو، نه مهش ده بوویه هوی زیاد بوونی رۆژ له دوی رۆژی ژماره ی دانیشخوان له نیتو شاره کانددا. له ژیر کاریگری نهم بارو دۆخه دا نهم بیروکه یه سه ری هه لدا که به دروست کردنی ژماره یه داگیرگی نو ی رینگا بۆ به شینکی زۆری نهم جوتیارانه خۆش بکریت بۆ نه وه ی بشوان به ره و ((دو نیای نو ی)) کۆچ بکهن و، به م شتویه رینگه له په رسهندن و زیاد بوونی ناهاوسهنگی دانیشخوانی ولاته که یان بگرن. له کاتیکدا که تیسپانیا نه و په ری مهرجی تاییه تی له سه ر کۆچمه ران دادئاو تنها نه و که سانه بۆیان هه بوو کۆچ بکهن که له لایه ن دهراره وه هه لده بۆتران، حکومه تی نینگلیز سیاسه تی هاندانی بی کۆسپ و ته گمه ی بۆ کۆچ کردنی ها ولاتیان په ی ره و کرد.

هوکاریکی دیکه ی دامه زاندنی نهم داگیرگانه له نه مه ریکای باکوور شوژی مه زه به ی نه ورپای سه ده ی شانزیه م بوو، که نه لمایه که ی به دامه زاندنی کلێسه ی پروتستانت کۆتایی پی هات. له بهریتانیا پاش نه وه ی ((هتیری هه شته م)) به پشت به ستی به ده سه لاتی په رله مان له یاساکانی کلێسه ی کاتۆلیکی سه ریچی کرد و له گه ل دام و ده رگا کانی رۆم دا په یوه ندی یه کانی بچراند. له سالی ۱۵۳۴ په رله مان یاسایه کی دهرکرد، که به هوییه و پادشای ئینگلیزی به بهرزه ترین سه رچاوه ی ده سه لاتی کلێسه و بالاته ره پیاهو ئاینیه کان دادئا و، همرجی

سەروەت و سامانى كاتولىكەكانىش بىو لە بەرزەوئەندى دام و دەزگای حكوমে تەدا دەستى بەسەردا گەرا. لەسەردەمى دەسلەخى ((ئىلىزابىتتى يەكەم)) دا، كلىنە شەكل و شىوازىكى نوئى ي بەخۆزە گەرت و، پىشەك ھاتەى كلىنەى پرۆتستانتى لۆتەرى ھاتە كايەو و، كلىنەى نىنگىلىزى بىو بە كلىنەىەكى نىو دەولەتى و ژمارەىەكى زۆرى خەلك بەدووى كەوتن، چەند ياسايەكى قورسەش بەسەر نەم كەسانەى كە سەپپىچى فەرمانەكانى كلىنەيان دەكرد، سەپپىنران.

جيا بوونەو لە كلىنەى كاتولىكى دوو نەخامى گەنگى ھەبوو : بىو ھۆى سەرهەلەدانى چەندىن بىو باوہەى نوئى و چەند دەستەى لە بنەماكانى ديانە تەدا و جگە لەمانەش دەسلەخى بى سنورى حكوەرانى كەوتە ژىر گومانەو. ھەموو نەم بىر كەرنەوانە لەگەل كۆچەبەرە تازە ھاتەكاندا بۆ ((دوئىاى نوئى)) گوزارەو.

نەم گۆرانكارىانە لەنەخامى پىشەكەوتنى ئابورى و سەرمایەدارى لە ئەوروپادا ھاتە كايەو و ھۆكارى سەرەكى نەم گۆرانكارىانەش بۆ پەرەسەندنى بازرگانى بەھۆى دروست كەردنى رىشكاي ھاتو چۆى بازرگانى دەريايى، دەست بەسەرا گەرتنى زەويە دۆزارەكان و پشەتوانى ھاندانى بازرگانەكان دەگەپتەو. سەساتى بازرگانى دەولەتان لەم سەردەمەدا بىرىتى بىو لە پشت گەرى كەردنى بازرگانەكان و دانانى ھەندىك ياسا رىشكاي تايبەت بە ئال و گۆرگەردنى بازرگانى كە نەمەش دەركاي بۆ ھەتتە ناوہەى زىر و زىو لە ولاتە ئەوروپەيەكانەو والا دەكرد. بىرۆكەى كۆكردەوہى زىر و زىو ھىدى ھىدى شوئى خۆى بۆ قوتايخانەىەكى ئابورى سەرهەخۆ و بەھىژ چۆل كەرد كە ئەويش دواتر ناو قوتايخانەى ((مەركانتالىزەم))ى لىتەرا نەم شىوہ بازرگانى كەرنە بەم جۆرە نامۆزگارى خەلكى دەكرد : بازرگانى ھۆكارى زىاد بوونى مائ و سامانەو بىرەو دان بە بازرگانى تەنھا فاكتمەرىكى بەھىژ بوونى حكوەتە. بۆ بەھىژ كەردنى دەسلەخى سەساتى، دەولەتان پىتەستە لايمى بازرگانى گەشە پەى بەدن، بۆ ئەوہى زەوى يە كۆنرۆڤ بىكەن و، ھەولى زىاد كەردنى ئارەھى و پشەسازى بەدن و لەبەرامبەرىشدا ئارەھى كەرسەتى خا و سەرهەتايى كەم بىكەنەو و بە پىنچەمانەشەو ھارودەنى خۇيان تەنھا بە ھارودەى كەرسەتى خا و تايبەت بىكەن، بەم شىوہ دەتوان ھاوسەنگى بىيارىزىن و ولاتان ناچار بىكەن كە قەرزەكانيان بە زىر بۆ بگىرەنەو. بەپىتى نەم سەستەمە، حكوەت بە پشيوانى و پارىزگارى كەردنى چىنى بازرگانان ھەر جۆرە دەست تىوەردان و چاودىزى كەردنىكى راستەوخۆى خۆى لەنىو كاروبارى ناورى دا بەرەوا دەزانى و لەگەل نەمانەشدا بەھەموو شىوہەك ھانى دامەزراندنى كۆمپانىا بازرگانى يە جۆر

به‌جزره‌كان ده‌دات. به‌ناوېانگرتني نهم كۆمپانيايانه ، كۆمپانياي ((هيندى رۆژه‌لاټى))، كه نينگلېزه‌كان له سهره‌تاي سده‌ي حه‌فديه‌مدا داياغه‌زاند. له‌گه‌ل نهموشدا ههرېه‌كه له‌م كۆمپانيايانه جۆريك له دست نيوره‌دان و قورخ كاريان تيتا پمپرو ده‌كرا. به واتا يكي تر تمه‌ها كۆمپانيا تاييحه‌كان بوون كه مافي كار كردن و نال و گۆر كردنى بازرگانيان پى درابوو. پتيويست بوو له‌سمر نهم كۆمپانيايانه كه بۆ فروشتنى شتومهي ناوخوى ولات، بازاريك پينكه‌وه بئين و له بهرامبه‌ردا زير و زير بهيننه ناو ولاته‌وه.

سهرمايه‌داري بازرگاني تا كۆتايي سده‌ي هه‌ژده‌يه‌م به گرنگرتين و بساوترين جۆري سهرمايه‌داري نه‌و كاته ده‌ژميروا، به تاييحه‌تي پاش نه‌وي كه توانيان هيري نامير له بواري به‌ره‌م هينيندا به‌كار بهينن، نهم سيستمه زياتر له جاران بايه‌خي پى دراو دواچار گۆراني به‌سهردا هاتو و گۆررا به‌سهرمايه‌داري پيشه‌مازي . به‌يارمه‌تي نهم كۆمپانيا بازرگانيانه، سياسته‌تي ئيستعماري ولاتاني رۆژتاوا له نه‌مريكا و ناسيادا گه‌شه‌يه‌كي به‌رچاوي به‌ خۆوه بيني و ههرېه‌كيك له‌م كۆمپانيايانه‌ش بوو كه يه‌كه‌مين داگيرگي نينگلېزي له سالي ۱۶۰۷ به‌ناوي فوجينيا له نه‌مريكاي پاكوردا دامه‌زارند. كۆمپانياي ((بازرگاني له‌نده‌ن)) سه‌د و چل كۆچميري به‌فهرماني ((جيمزي يه‌كه‌م)) پادشاي نينگلته‌را به‌ره‌و فوجينيا نارد كه سي و نو كه‌سيان پيش نه‌وي بگه‌نه كه‌ناره‌كاني نه‌مريكا گيانيان له‌دست دا نه‌وانه‌ش كه مانه‌وه شارپكيان به‌ناوي جيمز تاون بۆخويان دروست كرد و تاييدا نيشته‌جي بوون. كۆمپانياي ((پليموت)) يش نيمتيازيكي ديكي له‌لايه‌ن ده‌سه‌لاټي نينگلېزه‌وه به‌مه‌به‌ستي به‌ره‌پيداني بازرگاني پى به‌خشاو، نه‌ويش له‌به‌رامبه‌ردا هه‌وله‌كاني خۆي بۆ هانداني كۆچ كردن به‌ره‌و نه‌و داگيرگيه چر كرده‌وه. له‌و به‌رياره‌دا كه ((جيمزي يه‌كه‌م)) به‌ناوي كۆمپانياكانه‌وه بۆ دامه‌زاندني داگيرگه‌كان و فراوان كردني بازرگاني له نه‌مريكا ده‌ري كرد، هاتووه : ((به‌نابه‌راني نيمه كه به مه‌به‌ستي نيشته‌جي بوون به‌ره‌و داگيرگه‌كان كۆچ ده‌كهن ده‌بينت له مافه‌كاني نازادي و پاريزگاري ياسايي وه كه هه‌موو هاوالاتيه‌كي نينگلېزي به‌ره‌مه‌ند بين و منداله‌كانيشيان كه له نه‌مريكادا له دايك دجن پتيويسته هه‌مان مافي نازاديان بۆ ده‌سته به‌ر بكرئته‌وه.))

له ساله‌كاني سهره‌تادا، ژماره‌يه‌كي زۆر له كۆچبه‌ران به‌هۆي بريستي و نه‌گوغايان له‌گه‌ل نه‌و بارو دۆخه نوئ يه‌دا بوونه قورباني. له سالي ۱۶۱۹ و به مه‌به‌ستي زياتر هانداني كۆچكردن له لايه‌ن كۆمپانيا بازرگانيه‌كانه‌وه، هه‌نديك ناسان كاري له‌به‌ره‌ي گواسته‌نه‌وي

خاوه‌ندارتیتی زه‌وی کشتوکالی بۆ کۆچمیره تازه هاتووه‌کان نه‌نجام درا. هه‌روه‌ها کۆچه‌ران مافی به‌ریوه‌بردنی کاروباری ناوخۆی خۆیان و پێشک هێشانی نه‌غومه‌نی ناوچه‌کان و جگه له‌ده‌ش به‌کارهێنانی مافی ئیستیوان له به‌رامبه‌ر بریاره‌کانی کۆمپانیاکاندا پسی درا، که نه‌مه‌ش سه‌رتایه‌ک بسو بۆ دامه‌زراندنی جۆره حکومه‌تییکی مه‌حه‌للی له‌سه‌ر بنه‌مای پراویژ و راگۆڕینه‌وه له داگیرکه‌کاندا.

کۆچمیره به‌ریاتیانه‌کان به‌پێچه‌وانه‌ی بۆچوونی کۆمپانیاکان نه‌یانتوانی هیچ جۆره زینر و زیویک له‌م ناوچه‌یه‌دا بدۆزنه‌وه، به‌لام توانیان هه‌رحیج نه‌ییت چاندنی توتن له‌ دانیشتوانه په‌سه‌نه‌که‌یه‌وه (نعمقه‌کان) فێرین و، چاندنی نهم به‌روبوومه به‌خیزایی له ناوچه‌که‌دا به‌لاو بووه‌وه بووه هۆی به‌رو سه‌ندن و تاوه‌دان کردنه‌وه‌ی ناوچه‌که، هه‌رحه‌نده کۆمپانیای بازرگانی له‌ندن له‌سه‌ر بنه‌مای نهم رووداو خوازیه وه‌رشکست بوو، به‌لام سالی ۱۶۲۴ فیرجینیا شینودی داگیرکه‌یه‌کی خانه‌دانه‌کانی به‌خۆوه گرت.

په‌ره‌پێدانی چاندنی توتن پێویستی به‌ کریکارییکی زۆر هه‌بوو، بۆ نه‌وه‌ی به به‌رده‌وامی و به ریک و پێکی کاری تێدا بکه‌ن. بۆ نهم مه‌به‌سته له سالی ۱۶۱۹ کۆمه‌لیک ره‌ش پێست له لایه‌ن که‌شتیه‌کی هۆله‌ندی یوه به‌رو زه‌وی په‌کانی فیرجینیا گوازانه‌وه، هه‌ر له‌و کاته‌وه بازرگانی گردن به‌ کۆیله‌و په‌کارهێنانی له چاندنی توتن دا په‌واجییکی زۆری په‌یدا کرد هه‌رحه‌نده نهم گۆرانکاریانه هێشاش و له‌سه‌ر خۆ نه‌نجام ده‌دان. له‌سه‌ده‌ی حه‌فده‌یه‌مه‌دا، ژماره‌ی هه‌موو نه‌و ره‌ش پێستانه‌ی که له‌م زه‌وی یانه‌دا جێگیر بوو بوون ئێجگار که‌م بسو و رێژه‌یان له ۴% ی کۆی دانیشتوانی ناوچه‌که تێپه‌ری نه‌ده‌کرد، به‌لام پاش پێشکه‌وتن و به‌رو سه‌ندن چاندنی توتن له ناوچه‌که‌دا، وورده وورده ژماره‌ی کۆیله‌کان رووی له زیاد بوون کرد، تاوه‌کو گه‌یشته نه‌و راده‌یه‌ی که له‌سه‌رده‌می شۆرش نه‌میریکی دا ژماره‌ی ره‌شه‌کان له ۲۴% ی تێکرای دانیشتوانی نه‌میریکیان پێک ده‌هێنا.

فیرجینیا شینودی جۆریک له‌ نیستعماربه‌تی بازرگانی له‌ژێر چاودێری حکومه‌تی ئینگلیزی لی هاتبوو. له سالی ۱۶۲۰ له به‌شی باکووری نه‌میریکا دا جۆریکی نوێ له‌ کۆچ نشینی به‌ریاتی هاته‌ ناراه. نهم کۆچه‌رانه گه‌شتیارانی نیو که‌شتیه‌کی به‌ناوبانگ بوون که ناوی ((می فلاو)) بوو، نه‌مانه له‌به‌ر هۆکاری جیاوازی مه‌زه‌به‌ی له‌ کلێسه‌ی ئینگلیزی جیا بسو بوونه‌وه و به‌رو هۆله‌ندا هه‌ل هاتبوون و، له سالی ۱۶۲۰ مۆله‌تی کۆچکردنیان به‌رو نه‌میریکا پێ درا. نهم گروه به‌وای ماوه‌یه‌کی دوورو درۆژ له سه‌رگه‌ردانی له‌نیو ئۆقیانوسی ته‌له‌سی دا،

له كوتايي سالي ۱۸۲۰ له كه ناره كاني ((نيو نينگلاند)) كه شاري ((پليموت))ي له سمر دروست كراوه دابهزين و، تهنانهت شو تاشه بمردهي كه نهم كۆچهرانهي له سمر دابهزيون نيستا له شوييني خوييدا ماوه توه.

ژياني سمره تايي نهم گروهه معزه بهي به كه سمر به گروهی ((پيورتينه كان)) بوون نهويهري سهخت و دژوار بوو، به لام نهوان باوهريان وابوو كه له پيتاو خزمهت كردني خودا و بهرگري كردن له بپر و باوهري معزه بهي خويان و بههتر كردني بنه ماكاني ناييني مدهيحي دا له سمر نهم ژيانه سهخت و دژواره نارام ده گرن و، سوريش بسون له سمر نهوهي كه روو بهرروي دژواره كاني نهم سمر زهوي به نوئي به ببنهوه تاوه كو حكومهتيكي سمر به خو به دلي خويان دابهزريت. ژماره يه كي زور له نهم داماني نهم گروهه له ساله كاني ۱۶۳۰ - ۱۶۴۰ به سمر كرده تي قهشه ((جون وينتروپ)) بهررو ماساچوسيت كۆچيان كردوو و به شيويه كي راستهوخوش فرمانيكيان له لايهن پادشاي نينگليزهوه بؤ پيك هيتاني كۆمپانياي بازارگاني و بهرپوه بردني ناوچه كه له گمل خوياندا هيتا كه جورتك له سمر به خويي ناوخويي پي دبه خشين.

نهم گروهه، سوربوون له سمر نهوهي كه حكومهتيكي جيني متهاني خويان له سمر نه ساسي بنه ماكاني ناييني مدهيحي دابهزريت و ته كاني ((جون وينتروپ)) رابيري گروهه كه نيشانهي هيحه تي بهر و هوول و تيكوشاني بهر دهوامي نهوان : سورين له سمر نهوهي كه ((شاريكي نمونه يي به سمر لوتكه ي بهر زايه كانهوه دروست بكهين كه سمرنجي هه موو جيهانيان بؤلای نيمه راکيشراوه)).

حكومه تي نينگليز، ته نها مافي ومه رهيتان له زهوي به كشتوكاليه كاني تاييه ت نه كرده بوو به كۆمپانيا بازارگاني يان گروهه جؤر به جؤره معزه بهي كان، به لكو تهم نعباره ي و هك پاداشت به تاكه كانيش دبه خشي. لؤرد ((بالتيمور)) به كيك بوو له و كه سانهي كه خاوه نداريتي زهوي به كي بهر فراواني له ناوچه ي فيجيني گرتنه نعتو، كه دواتر ناوچه كه به ناوي خيزاني پادشاي نينگليزهوه به مري له نلند ناويانگي ده ركرد . به كيكي تر له و كه سانه ((وليهم پن)) بسوو، كه نهو يش سمر به گروهی معزه بهي كواكره كان بوو، پاش وهرگرتني فرمانيكي تاييه ت ناوچه به كي بهر فراواني به ناوي خويهوه - په نسيلفانيا - ناوه دان كرده وه.

پاش شكاني كمشي گه لي هؤلعه ندي له لايهن هيزه كاني نينگليزهوه شو زهويانه ي كه هؤلعه ندا خوي به خاوه نيان ده زاني، به ناوي براي پادشاي نينگليزهوه ده ستيان به سمر دا گيراو، ناوي نيؤيورك لي نرا. خاومن پشه كاني كۆمپانيا بازارگاني به كان به مده به ستي بهر پييتاني

چاندنی توتن، چەند نەشینگەيە کي نوێيان لەناوچەکانی باشوور بۆ کۆچبەرەکان دروست کرد، یەکتە لەو نەشینگانە کارۆلینای باشوور بوو. هەروەها لە پیناۋ پراکتیشانی زۆرتسیرین ژمارەي کۆچبەرەکان، ((جۆن لۆک)) فەیلەسوفی نینگلیزی یاسایەتی بۆ بەرپۆتەبردنی نەم نەشینگەيە دانا.

مەبەستی سەرەکی نەم کۆچبەرەکانە کە پالی پێتە دەنان بۆ ئەوەی نیشتمانەکیان بەجێ بهێنن، سود و قازانج بوو، کە هەندێک جار لە گەڤ هۆکارەکانی تری وەک هەز کردن بە نازادی، هەڵهاتن لە دەست درێژی مەزھەبی و سیاسی و یان گیانی پرۆداوخوازی دا یەکانگیر دەبوو. لە سەدەي حەڤدەيەمدا بەھۆی ئەو بارودۆخە سیاسی یەي کە وولاتی بەریتانیای پێدا تێدەپەری، کۆچبەرانی ئەو وڵاتە زۆرینەي رێژی کۆچبەرانی نێو ئەمریکایان پێک دەھێنا، کە کاریگەریەکی راستەوخۆیان لە گواستەوێ فەرھەنگی نینگلیزی بۆ ناو خاکی ئەمریکا ھەبوو.

کۆچکردن بەچەند رێگایەک ئەنھام دەرا :

۱- لە رێگەي دام دەزگا تاپەتەکان و خاوەن بەرژووەندی یە بازرگانەکان، کە هەندێک جار پارەيەکی نێجگار زۆریان دەدا یە کەشتیوانەکان بۆ ئەوەي ھانی کۆچ کردن بەدەن. تەنانت هەندێک جار دەستیان دەدا یە رفاندنی ھاوڵاتیان، بۆ ئەوەي لەم رێگەيەو بەتوانن بە ئەندازەي پێویست ھێزی مرۆیی لە کۆچنشینەکاندا نیشتەجێ بکەن.

۲- شتوازیکی دیکەي ھاندانی کۆچکردن ئەو ھەبوو، کە حکومەت دەسلەلتیکی تاپەتی بە دادوەر و لێپرسراوی گرتووخانەکان دەبەخشی کە لە جیاتی ئەوەي تاوانبارەکان ماوێ سزاکیان لە گرتووخانەکاندا بەسەر بەرن، پەوانەي کۆچنشینەکانی ئەمریکایان بکەن و لەوناوچاندا جێگیریان بکەن.

۳- کارگەرەکان، خاوەن زەوی یە کشتوکالیەکان، یان خێزانە دەسلەلتادارەکانی دانیشتووی ئەمریکا بەشینوویەکی جودا و سەرەخۆی لە گەڤ ژمارەيەکی دیاری کراو لەو کەسانەي کە نامادەبوون کۆچ بکەن بێراریکیان لەنێوان خۆیاندا مۆر دەکرد کە لەبەرەمبەر کرێ ی سەفەر کردنەکەیاندا، کۆچبەرەکان ماوێ چوار تا حەوت سال بۆ خاوەن بێراردە نیش بکەن و پاش ئەوەي ماوێ بۆندەکە کۆتایی پێ ھات زەوی یەکی کشتوکالی بە پرۆبەري پەنجا ھزار مەتری

چوارگوشه‌یان پی ده‌دریت و ده‌توانن به شینویه‌کی سهره‌خو کشتوکالی تیندا بکمن. نهم کۆچمه‌رانه به کریتیکاری بۆندی ناویانگیان ده‌رکرد.

۴- شینواژینکی دیکه‌ی کۆچکردن له لایهن کۆمه‌له‌ کسانیتکی خوینده‌وار و خوشگوزمرانی نه‌وروپیه‌وه به نه‌نجام ده‌گه‌یمه‌ترا، که زۆرجار له‌بهر هۆکاری مه‌زه‌به‌ی و جی‌اوازی بیر ویاوهر له‌که‌ل کلتیه‌ی نینگلیز بان حکومه‌ته‌که‌یاندا ناچار به کۆچ کردن ده‌بوون. نهم کۆمه‌له‌یه‌ که له چه‌سپاندنی فهره‌نگ و ژیا‌نی کۆمه‌لگه‌ی نه‌مریکیدا رۆژیتکی سه‌ره‌کی و کاریگه‌ریان گیترا، هه‌مان ((پیۆرتینه‌کان)) بوون.

کۆمه‌لگه‌ی نه‌مریکی وورده وورده له‌ژێر کاریگه‌ری هۆکاره‌ کۆمه‌لایه‌تی و سروشتی یه‌کائی نه‌و سه‌رده‌مه‌دا گه‌شه‌ی کرد؛ کۆچکردنی خه‌لکانی نه‌وروپی به‌ تایبه‌ته‌ندی یه‌ نه‌توه‌یی یه‌ جی‌اوازه‌کانیانه‌وه، هه‌روه‌ها کاریگه‌ری نه‌و ژینگه‌ نوێ یه‌ی که داب و نه‌ریت و فهره‌نگی نه‌وروپیی هه‌ماهه‌نگ و پشت راست کرده‌وه. بارو‌دۆخی تایبه‌تی جوگرافی زه‌وی یه‌ نوێ یه‌کان و کاریگه‌ری گروه‌یه‌ جی‌اوازه‌کانی کۆچمه‌ران له‌سه‌ر یه‌کتری، کۆمه‌لێک گۆڤانکاری نوێیان هه‌تایه‌ کایه‌وه که وورده وورده بونیادی کۆمه‌لایه‌تی کۆمه‌لکه‌بان ره‌نگ رېژی کرد و به‌ مانه‌وه‌ی به‌رده‌وامی فهره‌نگی نه‌وروپیا نهم گۆڤانکاریانه‌ په‌سپامی و تایبه‌ته‌ندی یه‌کائی کۆمه‌لگه‌ی نه‌وروپی ڤوویۆش کرا.

سه‌رده‌می کۆچنشینیه‌ی:

زه‌مینه‌ی فهره‌نگی، کۆمه‌لایه‌تی و پۆشنبیه‌ی

شارستانیه‌تی نه‌مریکا درێژه‌ پێنده‌ری فهره‌نگ و کولتوری نه‌وروپایه‌، سه‌ده‌ی هه‌فده‌یه‌میش سه‌ده‌ی گۆڤانکاری فیکری و سه‌ره‌له‌دانی کۆمه‌لگه‌یتکی نوێیه‌ له‌ کیشوری نه‌مریکا‌دا.

له‌ سه‌ده‌یه‌دا هه‌رچی بیرو باوهر و بیر و بۆچوونی پێشینیان هه‌بوو، گومانیان تیندا کرا و بنچینه‌ی بیر کردنه‌وه‌ی زانستی له‌سه‌ر به‌ته‌مای زانیاری راسته‌قینه‌ که مرزفی له‌ وه‌هم و بیر کردنه‌وه‌ی هه‌له‌ ده‌پاراست، بالی یه‌سه‌ر فهره‌نگی نه‌وروپادا کیشا.

((گالیله)) ، ((دیکارت)) ، ((نیوتن)) ، ((هاری)) و ((بۆیل)) بناغه‌ و نه‌م‌اسی زانستی نوێیان دامه‌زراند . ((دیکارت))، که یه‌کێکه‌ له‌ بونیاده‌نه‌رانی بیر کردنه‌وه‌ی زانستی نوێ، باوهری وابوو که به‌ به‌کارهێنانی شیتوازی عه‌ق‌لی ده‌توانی ((پرسی‌ای بیرکاری)) جیهانی

سورشتی بناسیتیرت. لیتکۆلینهوه کاتی ((نیوتن)) پۆلنکی کاریگه‌ریان له گۆزانی بنه‌ماکانی فله‌سه‌فه‌ی سورشتی دا گێرا. شاره‌زایی ئه‌و له‌ سیسته‌می میکانیکی چه‌مپاوی سروشتدا، شه‌م بۆچونه‌ی به‌هێز تر کرد، که ده‌توانی سیسته‌می کۆمه‌لگه‌ش به‌جێته‌ پیزی هه‌مان یاسا میکانیکیکه‌وه.

یه‌که‌مین یه‌ر دۆزه‌ سیاسیه‌ نوێیه‌کان له‌سه‌ر بنه‌مای بیر و باوه‌ره‌ دیوکراسیه‌کان، له‌ سه‌ده‌ی چه‌فده‌ یه‌مدا سه‌ری هه‌لدا. شه‌ری ناوخوازیه‌ بیریتانیا له‌سه‌ر دابه‌شکردنی به‌رپۆه‌بردنی ده‌وله‌ت له‌ نیوان ده‌سه‌لات و په‌ر له‌مان، گۆزانکاری سه‌رمایه‌داری نوێ، هاوکات له‌گه‌ڵ راپه‌ڕینی چاکسازی مه‌زه‌به‌ی، له‌ هاتنه‌ کایه‌ی شه‌م گۆزانکاریانه‌دا کاریگه‌رمه‌بون. راپه‌ڕینی په‌فۆرم، سولته‌ی مه‌زه‌به‌ی کانی به‌سه‌ر پۆح و فیکری کۆمه‌لگه‌دا خسته‌ ژێر گومانه‌وه‌ و، دوايه‌ دواي چه‌ند روو به‌ رووبونه‌وه‌ی که‌ی خوێناوی دامه‌زراوه‌کانی نایینی پرۆتستانت په‌ره‌می دانی پێدانرا. بیرکردنه‌وه‌ی زانستی له‌سه‌ر بنه‌چینه‌ی شه‌زمون و تاقیکردنه‌وه‌، زانیایه‌ کانی مرۆفی بۆ جیهانی سروشت په‌ره‌پێتار حکومه‌تیش له‌سه‌ر بنه‌مای په‌یمانی کۆمه‌لایه‌تی بایه‌خه‌کی زۆر پێتا.

شه‌م واتایانه‌ که‌لینیکه‌ی گه‌وره‌یان له‌ بنه‌ماکانی بیرکردنه‌وه‌ی پێشناندا دروست کردو، گۆزانیکی ((هینی)) نوێ، به‌ ئاراسته‌ی بیرکردنه‌وه‌ی عه‌قڵی سه‌ری هه‌لدا و، باوه‌ر به‌ زانیاری ته‌حقی - زانستیک که‌ بناغه‌که‌ی ئه‌سه‌ر شه‌زمونی عه‌ینی راوه‌ستا بوو و په‌یوه‌ندی مرۆفی به‌ جیهانی بوونه‌وه‌ره‌ له‌سه‌ر بنه‌مای کردار و ته‌ختیار دیاری ده‌کرد.

دنیای نوێ مزگیننی پێکهاته‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی نوێی له‌سه‌ر بناغه‌ی شه‌زمونی راپه‌ردوو به‌ کۆمه‌لگا ده‌دا. شاره‌ستانیه‌تی ئه‌مریکا درێژه‌کراوه‌ی شاره‌ستانیه‌تی ئه‌وروپا بوو، که‌ له‌گه‌ڵ بارودۆخی شه‌م ژینگه‌ نوێیه‌دا تێه‌له‌کیشن کراو فۆرمیکه‌ی دیاریکراوی وه‌رگرت.

زه‌ویه‌ به‌ پێشه‌ کانی که‌شه‌وه‌ی ئه‌مریکا، په‌ره‌خساندنی زه‌مینیه‌کی له‌بارو گۆرخا و ده‌سته‌بهرکردنی پێداویستی و ده‌رفه‌تی مادی فراوان، پێشوازی له‌ گروپه‌ جۆراو جۆره‌کانی کۆچه‌بران ده‌کرد. له‌به‌رته‌وه‌ به‌هه‌زاره‌ها که‌سه‌ له‌ ولاتانی ئه‌وروپیه‌وه‌، هه‌ره‌یه‌که‌وه‌ له‌به‌ر هۆکاریک، توێشوی سه‌فه‌ریان ساز کردو به‌رمو ئه‌مریکا که‌وتنه‌ پێ. به‌لام پاش سه‌دان ساڵ پوو به‌رووبونه‌وه‌و جیاوازی مه‌زه‌به‌ی، قات و قسری و وشکه‌ سالی و، ده‌رکه‌وتنی چه‌ندین نه‌خوازی ترسناکی وه‌ک تاعون، که‌ ده‌سته‌ ده‌سته‌ گیانی شه‌م کۆچه‌ره‌انی ده‌کێشا، دنیای نوێ موژده‌ی ژیاڵنیکه‌ی نوێ ی به‌ میوانه‌ کانی ده‌دا. فراوانی رووبه‌ری زه‌وی، ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ خێزانه‌ هه‌ژار و بێ ده‌رامه‌ته‌ کانی ئه‌وروپای په‌ره‌و ئه‌مریکا په‌له‌کێش ده‌کرد. زه‌وی کشتوکالی

زیاتر بوو له هیزې مړوۍ، که نهمهش پڅلنکی سمره کی له بمرزبونو نه وی پښو دانیشتوان و پینکهنانی کومه لگه کی نهمرکی دا ده گپرا. تم سر زه وی په پان و بمرینه نامیزی بڅ هه موو ته کسانه کی په ده ست گرفته کانی شاپوری و دهسه لاتی خانه دانه کانه وه دپان نالاند کردبوویه وه، بمره خساندنې هل و ممرجی له بارو فراوان به ناسانترین شیوه تینویه تی شهوانی بڅ کؤکردنه وی مال و سامان دهشکانه.

نو همولانه کی بڅ چه پانندنې سیستمی فیودالیزم به نه غجام گهیه نران، له بمر فراوانی زه وی په به پیته کان و زوری سرچاوه سروشتی په کان بڅ ناکام بوون. لږود ((بالتیمور)) وه کیته له خانه دانه دهسه لات داره کانی بمریتانیا که توانی به یارمه تی پادشای شو و لاته ناوچه کی بمر فراوانی دونیای نوی بجاته ژیر پکینی خویه وه و کوچ نشینی مری لاند دایم زرنیت، نو له هموله کانی دا بڅ چه پانندنې سیستمی خانه دانی نینگلیز سمرکه و تنی به ده ست نه هیتا. نو کریکارانه ش که به ((کریکاری بؤندی)) ناود هیران له پاش تمواو بوونی ماوه ی بؤنده که دپان توانی بیته خاوه نی پارچه زه وی په کی دیاری کراو به نرختکی داشکا و بڅ نه وه ی ژیا نکی سمره خزی تیدا به سمر بهرن. هر نهم بمر فراوانی په ناوچه کان بوون که گوره ترین کؤسی له بمرده م چه پانندنې سیستمی خانه دانی نوروی دا له م کیشوردا دروست کرد. جگه له وهش. له بمر نه وه ی نهم کؤچه مرانه همریه که بیرو باو پرتکی مزه هه بی جیاوازیان هه بوو همرده ها به سمر چه ند گروپنکی جؤراو جؤری ناییتی پرستانتی دا دابهش ده بوون، دامه زانندنې کلنیه کی په کگرتو به هیز و کاریگر له م کومه لگه یه دا زور نهمستم بوو.

بؤیه همرده و لایه نه سمره کیه کی سیستمی چینایه تی نورویا : خانه دان و کلنیه، به هیچ شینویه ک نیان توانی ړگ و پشمی خویان له نیو خاکی دونیای نوی دا دابکوتن و پسرورده ی بکن. تنها هؤکارتیک که دهستی له پشت خه لکی ده دا بڅ نه وه ی بمره دونیای نوی کوچ بکن، کؤکردنه وه ی سمرده و سامان بوو و، هر نهم مال و سامانه ش تاکه پیسور بوو بڅ نه وه ی پینگی کومه لایه تی تاکه کانی پی ده ست نشان بکرتیت. شو پله وپایه کومه لایه تیه ش که گوره کان به میرات و له پینگی خرمایه تیه وه بزبان مابوویه وه، به هیچ شینویه ک له گهل شو بارودوخ و کومه لگه نوی په دا سازگار نه بوو. ناوچه ی ((نیو نینگلند)) هر له سمره تای دروست بوونیه وه خاوه ندریتی (مولکایه تی) زه وی په کانی له سمر بنه ماکان دابهش کردنی زه وی و زار و ورده سمرمایه داری دیاری کرد. کؤکردنه وه ی مال و سامان له جیاتی به ده ست هیتانی شانازی په خیزانیه کان، به تنها فاکتوری بمره پیش چورنی ژیا نی کومه لایه تی دانرا.

پانتایی پروبیری زهوی په که شی، دابهش کردنی په کسانو و هاوسهنگی سامانی وولاتی لیکه وتوره.

هاوکات له گهڼ پروودانی شو هم موو گوزانکار په کومه لایه تیانه، بیر و باوهړه سیاسیه کانی سه دی ده قهده په میش بلاؤ بوونه وه. بیردوزه سیاسیه کانی ((جئون لؤک)) فمیله سوونی به ناوبانگی نینگلیزی، رهگ و پيشی بیر کردنه وهی لیبرالیزمی نهمریکیان دامه زرانده. رهوشی ژینگه کی کومه لایه تی، پشت به ستی به سیسته می سرمایه داری، بلاؤ بوونه وهی بیر و باوهړی لیبرالیزمی، که جهختی له سر توانای تاکه کان و باوهړ به نازادی و مافی شارستانی ده کرده وه، له گهڼ هم موو شو ناسان کاریانه کی که له پرووی مزه هیه وه ده گران و، کوپ دانان له برده دم چمپاندنی سیسته می خانه دانی و چینایه تی، بیر په کسانو و په خاندانی دهره تی بو پیش که وتن و چاک کردنی ژپانی مادی په روده ده کرد. به ده ست هینانی مال و سامان بوو به پیشی سره کی زوری نهی خه لک و، بلاؤ بوونه وهی بیر و راکانی نایینی پروتستان، پتر و پله و پایه یه کی تاییه تی به م تیروانینه به خشی بیر کردنه وهی سرمایه داری نه وروپا که کومه لناسی به ناوبانگ ((ماکس فیبر)) له نایینی پروتستان توره وهی گرتبوو، له لایین هه ردو و گروپی به ناوبانگ ((پیوترین)) و ((کواکره کان)) وه بو نهمریکا گوازا ریه وه.

جهخت کرده وه له سر پتیک هینانی کومه لگه یه کی خوشگوزهران و، هه ول و کوشش له پیناو چاک کردنی ژپانی هاوختیان، به یه کیک له کوله که کانی نایینی پروتستان ده ژمینرا. به ده ست هینانی سره وت و سامان وک پیشه یه کی به پتر و شکودار سه بر ده کرا، نیدی سرده می جوامیری و شانازی خانه دانه کان به سر چوو بوو هه روه ها کومه لگه ی پوزرواری پروتستان، پله و پایه ی کومه لایه تی خوی له سر بنه مای کو کرده وهی مال و سامان دانا بوو. شو کچه رانه کی که پروپان له ناوچه ی ((نیو نینگلند)) کرد پروتستان و شونیکه و توانی کالون و لایه نگرانی پریازنک بوون که به هوی تارامگرتن له سر نه و هم موو ره نج و ماندوو بوونه ی له پیناو جن به جن کردنی بنه ما مزه هیه کاندا ده یانکتشا، به ((پیوترینه کان)) ناوبانگیان ده کرد. ((پیوترینیزم)) له نیوان چینه مامناوهنده کانی کومه لگه ی نینگلیزدا رهواجیکو زوری هه بوو، زوری نهی کوجه ره کانیش سر به م چینه ی کومه لگه بوون نه مانه له حکومتی نینگلیزی پتزار بوون و له سر نه وهی که باوهړیان پی ی هه بوو، به چاوکی سوک سه بر ده گران. شومیدی سرکه وتنی پتپاز و بیر و باوهړه کیان له کوج کرده کانیاندا رهنگی دابوویه وه. بهو په بری شیمان و باوهړه وه، سوور بوونی خویان بو

دامه‌زاندنی کۆمه‌لگه‌یه‌کی خوشگوزهران و یتکوپینک پشت نه‌ستور به بنه‌ما ناکاری و مه‌زه‌به‌ی یه‌کان دوویات ده‌کرده‌وه. باوه‌ی و به‌ندایه‌تی له‌ پروانگهی نه‌وانه‌وه، ته‌نها له‌ پروی مه‌زه‌به‌ی و مه‌عنه‌وی یه‌وه نه‌بوو، به‌لکو نامانجیان نه‌وه‌بوو که سه‌ره‌تا په‌یوه‌ندی یه‌ کۆمه‌لایه‌تی یه‌کانی خۆیان یتک بجه‌ن و دواجار کۆمه‌لگه‌یه‌کی خوشگوزهران که پشت به بنه‌ماکانی سیسته‌می سه‌رمایه‌داری بیه‌ستیت په‌وهرده‌ بکهن.

به‌ی‌ی نه‌و یاسا سه‌ره‌تای یانه‌ی که ((پیتۆتینه‌کان)) له ((نیو نینگلهند)) دا په‌په‌رویان کرد، هه‌موو جزره‌ بێتکاری و ته‌مه‌لی و خۆدزینه‌وه‌یه‌ک له‌ کار و کۆشش بۆ کۆکردنه‌وه‌ی مال و سامان قه‌ده‌غه‌کرا. که‌سه‌ بێتکاره‌کان به‌ توندی سزا ده‌دان به‌ که‌سانیکێ داماو نازۆده‌ ده‌کران که شه‌یتان نه‌وانی له‌سه‌ر یتگای راست که‌ کۆکردنه‌وه‌ی مال و سامانه‌ هه‌له‌ کردووه.

په‌مرستش و خۆیاربیزی، ته‌نها بریتی نه‌بوو له‌ گوێزایی کردنی فه‌رمان و په‌میره‌ و کردنی بنه‌ما نایینی یه‌کان، به‌لکو که‌سی خۆیاربیز، که‌ستیک بوو، که‌ به‌ هه‌ول و کۆشش له‌ پێناوی خوشگوزهرانی کۆمه‌لگه‌ و چاککردنی ژیا‌نی تایه‌ته‌ی خۆی تینیکۆشینت. خۆ خه‌ریک کردن به‌ نیش کاری دنیایی به‌شینک بوو له‌ عیباده‌ت و نه‌رکه‌ مه‌عنه‌ویه‌کانی تاکه‌که‌س. که‌ستیکێ مه‌زه‌به‌ی، نه‌و کاته‌ ده‌بوویه‌ خاوه‌نی که‌سایه‌تی یه‌کی سه‌ره‌به‌خۆ و یتز لیتگیرا، که‌ نه‌و په‌ری هه‌ول و ته‌قه‌لای خۆی له‌ پێناو چاک کردنی ژیا‌نی ماددی خۆیدا بجاته‌گه‌پ. په‌زامه‌ندی په‌روهردگاریش ته‌نها له‌م یتگایه‌وه‌ به‌ده‌ست ده‌هینرا. له‌ لایه‌کی تریشه‌وه، قه‌شه‌کان، نامۆژگاری و هانی خه‌لکیان ده‌دا بۆ نه‌وه‌ی ژیا‌نیکێ ماددی خوشگوزهران بۆ خۆیان ده‌سته‌به‌ر بکهن و، ده‌یانووت نیش و کار و هه‌ول و کۆشش جۆریکه‌ له‌ په‌یمان و لیتسرراوتی کۆمه‌لایه‌تی. نیسان به‌ خودا به‌ واتای باوه‌ی به‌ توانای تاکه‌که‌س له‌ کار و چالاکی کۆمه‌لایه‌تی دا لیتک ده‌درایه‌وه، له‌ ته‌نجامدا له‌سه‌ر که‌سی باوه‌ردار و خۆیاربیز پیتۆست بوو، که‌ که‌ستیکێ سه‌ره‌کووتو بیت له‌ ژیا‌نی ماددی دا.

له‌ کۆتایه‌کانی سه‌ده‌ی هه‌ڤه‌مه‌مه‌دا، په‌وه‌نقی ئابوری ماساچۆسیت و سه‌رووت و ئاوه‌دانی ناوچه‌که‌، شاهیدی سه‌ره‌کووتنی نه‌و نیده‌غایه‌ بوو، که‌ نیسانی مه‌زه‌به‌ی و باوه‌ی به‌ ژیا‌نی خوشگوزهرانی ماددی به‌لای ((پیتۆتینه‌کان)) ده‌وه‌ یه‌کسان و [ده‌توانی‌ت هه‌ریه‌که‌ و له‌ تایی یه‌که‌ ته‌ماوزوودا دا‌بنرتین].

گروپیکێ دیکه‌ی مه‌زه‌به‌ی پرۆتستانتی، ((کواکره‌کان)) بوو، که‌ نه‌مانیش نه‌و په‌ری هه‌ول و ته‌قه‌لای خۆیان بۆ به‌ده‌ست هیتانی کۆشش له‌ پێناو چاککردنی ژیا‌نی ماددی دا، خه‌ستبویه

کار تەم گروپە لە لایەنگرانی ((ویلیام پین)) بوون، کە بە فەرمانیک لە لایەن پادشای نینگلیزەوه، دەستیان بەسەر داگیرگە کەدا گرت و دواتر ناوی پەنسلیفانیان لێنا. نامۆزگاری ((پین)) بۆ لایەنگرەکانی ئەوەبوو، کە ئەرك و مەسەرفی کەمتر و پاشەکەوتی زیاتر چاکترین شیتوازی بەرپۆڕکردنی ژێرمانە. ژێرمانیک سادە و دوور لە هەموو جۆرە پازاندنەویەك، پشت نەستوور بەکار، سادە پۆشی و بەبێ هیچ جۆرە رابواردنیک، پتۆتینیکەری ((کواکرەکان)) بوو. نەم گروپە ئەوەندە حەزێان لە سادە پۆشی بوو کە پاشا مەردنیش هیچ جۆرە ناوێشانیکیان بەسەر بەردی گۆرەکانیانەوه بەجێ نەدەهێشت. تەمەنیان لە نیش و کار و هەول و کۆشش پاشەکەوت و کەمترین ئەرك و مەسەرف و چاککردنی ژێرمانیان کورت دەکرابەوه، کۆکردنەوه و زیادەپەروی نەکردن، بەوتای خۆپارێزی و تەقوا لێك دەدراوەوه. ((کواکرەکان)) هەر لە سەرەتای نیشتهجێ بوونیانەوه، بە کەسانیک لێتەتوو، زێرەك و، سەرکەوتوو ناویانگیان دەکرێد. نامۆزگاری یەکانی ((بەنجامین فرانکلین)) لە سالتامە ((پێچاردی هەزار)) دا - هەرچەندە دوورە لەهەر جۆرە بابەتیک مەزەهەبی - لەسەر نەو بیر و باوەڕە پاوەستارە کە نیش و کار و کۆشش لە ژێرماندا بە هیچ شتێوەك عەیب و نەشیاو نیە، هەموو نیش و کارێك بۆ خۆی مەزن و پێرزەوه، مەزۆفی بەرێز و گەورە کەسێکە کە خۆی بەنیش و کارێکی تایبەتی پەوه سەرقال کردووه، کۆکردنەوهی مال و دارایی لەگەڵ زیادەپەروی نەکردنە هاوتایەوه، بەختەوهی لە زیادەپەروی نەکردنەوه. جەخت کردنەوه گرنگی دان بە ماددە، کە پێشە سەرەکی ئەمریکی یەکانە، لەژێر کاربەگەری هەمان بۆجۆنەکانی سەرەتای دامەزراندنی داگیرگەکانەوه هاتووەتە ناراوه.

((پێرزێنەکان)) هەمان ئەندازە کە جەختیان لەسەر کار و کۆشش و چاککردنی ژێرمانی مەدەدی دەکردووه، بەهەمان ئەندازەش، خێزان و ژێرمانی ژن و ژەنوازی بەلایانەوه بەرێز و پێرز بوو. نافەرەت کە لە روانگە کاتۆلیکەکانەوه بە بەلایەکی زەروری و دەسەڵات گەرمی پیاو دەژمێرا، بە بۆجۆنی ((پێرزێنەکان)) مەوهیبەیهکی نیلاهی بوو، کە بەبێ بسوونی نەدەتوانرا ژێرمانیک خۆشگۆزەران دەستەبەر بکەیت. بەچاوی پێرز و حورمەتمەرە سەیری ژن و ژەنوازی و پێکەشتانی خێزان دەکرا. ژن و پیاو ناوکی سەرەکی کۆمەلەگەیان پێك دەهێنا. کە بەهاوبەشی یەکتەر، هاوکاری و پێزێنگرتنی بەرامبەر، بۆ سەرەو پێش چوونی کۆمەلگە کاریان دەکرد. تێکۆشان بۆ گەشت بە بەختەوهی پێوستی بەهاوکاری و پشتیوانی هەردوولا هەبوو. پێزگرتن لە پلە و پایە نافەرەت لەم کۆمەلگە نوێ یەدا بە بەراورد لەگەڵ ئەوروپا، زۆر زیاتر بوو و، لەم

پروانگه موه ((پيژتينه كان)) بير كردنموه يه كي پيشكه وتووتريان همبوو، له هه مان كاتيشدا خه لكانتيكي خاوهن پوهشتي بهرز بوون و، ريتروى ژيانيان له سر بنه ماي پيژوره ناكار به كان و پايمند به بنه ما مهزه به يه كان، له گمئل سل كردنموه له هر جوړه گوناوه و تاوانيك كه بيتته مايه ي نيگمراڼي كلنيسه، په ننگ ريتروى كردبوو. له سر شو بنه مايه ي كه شهوان ((هه ليو تيراوانى)) خودان، بوته مهزه به ي و وتاره كانى خويان به به بهرز و بالاتر له خه لكانى تر ده زانې. رينگاي ووروژاندى هيچ جوړه پرسپار و شك و گومانتيكيان به لايه نگرانين نه ده دا و، به هيچ شتو به كيش ناماده نه بوون، گوئ له بچو كترين ناروژاي و په خنه به كي شوتنكه وتوانيان بگرن و، هر نم سه ختگيره يان بووه مايه ي دو بهره كي له نيوانياندا. كه ستيكي وه ((پاچتر وليامز))، پاش نموي په خنه به كي توندى ناراسته ي كلنيسه كرد و په فتاري كلنيسه ي بهرام بهر به خه لكي په سه ني ناوچه كه [نه پغه كان] بهر په فتاريكي نامرؤفانه و پيچموانه ي پوهشت و ه صف كرد، له كلنيسه دهركرا و، دواتر ناوبراو ويلايه تينيكي بچو كي به ناوى ((پد نايه لند)) بژ لايه نگره كانى دام مزراند. ((نان ها چينسون)) يش كه يه كيتك بوو له نافره ته بليسه ته كانى شو سرده مه، له بهر نموي كه تينگه مېشتي بنه ما مهزه به يه كانى له گفتوگو و گوئ راپه لي نه كردنى كو ترانه ي فرماته كانى كلنيسه دا ده بينى، له نيو ليستي دوو خراوه كاندا بوو.

((پيژتينه كان))، بهو ووره به كي پؤلاين، نيمانيكي به هيز و، باومر به ليپر سراوتي مهنه وي، توانيان گورانتيكي گموره ش له بنه ما سياه كاندا بكن. به هيزي باومر كه يان، لنيك هه لره شاني كلنيسه، ته فر و تونا برونى ده سه لاني ديكتاتورى - له روداو كندا - له سيډاره دانى پادشاي لينكه وتبوويه وه (سهرده مي كراموئل و كوژراني چارلزي يه كه م له نينگلتره) .

له م لاشه وه، پرؤستانه كان، ده سه لادارتي په هه لاي قه شه كانى كاتوليكيان له ناراسته كردنى بابه ته مهزه به ي يه كاندا به هه موو شتو به يه كه ده تكرده وه و راشيان گهياند، كه كه سي باومر دار به ي نموي پتويستي به هيچ نيوه نجه يك هه بيت، ده توانيت له م بنه مايانه تيبگات. له نه بامدا، له په يوه ندى نيوان تاكه كه س له گمئل خواوه نندا، تهركي سهره كي كه وته سمر شاني خودى كه سه كه وه، ته نها مرؤفه كه خؤى ده بتواني رينگاي رزگاري و سمر فرازي بؤ خؤى ديار يكات. دهره نجامي وه ها گرمانه يه كه، جه خت كردنموه له سر هيز و نازايه تي خودى كه سه كه بؤ روو به روو بوونموي گيرو گرفته كان بوو، لهو روه وه وؤر ناسايي پيشوازيان لهو هه موو په نچ و ماندوو بوونه ده كرد كه له م كيشوره نوئ يه دا دوو چاريان ده بوو. هر گرنگي

دان بهو تارك گمرايمبوو، كه بسووه هۆى ياخى بوون و پايسه پىنى كهسانىكى وهك ((راجىسر وليامز)) و ((نان ها چينسۆن)) له ناو گروپى پيژوتنه كاندا. وورده وورده و به تىپه پيوونى كات ((پيژوتيانيزم)) بووه مايه پشت راست كردنه وهى نهم شتوازه. به لام جهخت كردنه وه له سر توانى تارك و، نهركى تارك له ههول دان بۆ به ديپيتنانى ژيانىكى چاكتر، ههروهكو خۆى مايه وه وهك به كىتك له خسه له ته سهره كىبه كانى رۆحىيه ي ته مريكايى پهنگى دايه وه.

له وه ها ههول و مەرجىكى فيكرى دا، مه زه هب و مه نكۆ وهك يهك گرنگىيان پى دراو له كەسى باوه ردار چاوه روان ده كرا كه عه قلى خۆى بكاته ريتيشاندر [له كاره كانى دا] شىوازى به لكه هيتانه وهى عه قلى، ريتنامى كه رى بهر كردنه وهى سه دهى جه قه ميه بوو، له لاپه نايىنى پرۆتستانته وه جه ختى له سر كرايه وه، و په يوه ندى تاكه كه س له گه ل جيهانى ههستى له سر به نه ماى كردار و نيختيار دانى پيدا نرا.

باوه به هيتى عه قلى هۆكارىكى سهركى په ره سه ندى فيزى كردن و په رومره بوو. ((پيژوتنه كان))، نه زانيان به ((دايكى كوڤر)) ناوه بهر نه وانمش كه زاناو خوڻنده وار بوون ته نها پياوه ناينى به كان بوون. هه ر بۆ پارىزگارى كردن له م نهرىته بوو كه هه ولى دروست كردنى زانكۆيان ده دا. تىكراى چالاكيه كانيان له بازنه يه كدا ده سرايه وه، كه له لايه ن كلتسموه بريارى له سر درابوو. له سالى ١٦٣٦ كۆلتى هاروارد له ماساچوسيت كرايه وه. به سه دان قوتابى دهرجوى زانكۆى نۆكسفۆرد و كمبىريج، پيش ١٦٤٠ له و ناوچه يدا نيشته جى بوو بوون و هه ر له و سهره تايه وه فيزى كردنى زانسته كانى ته ده يياتى بۆنايى و لاتىنى و فه لسه فه يان ده ست پى كرد. بيوژه كى خوڻندنى بالا له سه رتا سه رى داگير كه كاندا بلاز بوويه وه. كۆلتىزه كانى يىل له ١٧٠١، وليام و مېرى ١٦٩٣، كۆلۆمبيا، دارتمۆپ، پرينسۆن و، په نىسلفانيان له ماوه ي كه مته ر له يه ك سه ده دا دامه زواند. به به راورده گه ل ولاتىكى وهك نىنگليز، كه له سه ده ي نۆزده يه مدا نه وچا توانى سى يه م زانكۆ له ولاته كه يدا بكاته وه، نه و گرنگيه ي كه نه م كۆچه رانه به خوڻندنى بالايان ده دا و نه و كارىگه ريه ي كه نه وان له سر په ره سه ندى فره هنگى ولاته كه يان هه يانبوو، زياتر پوون ده بيته وه. له راستىدا ((پيژوتيانيزم)) هۆكارى په ره سه ندى فره هنگ و نازادى بوو.

له پيشه كى نه و كۆمه له ياسايه ي كه به مه به ستى دروست كردنى چه ند قوتابخانه يه ك له سالى ١٦٥٠ دهركران، هاتوه : ((له به رته وهى كه شه يتان دوژمنى مرۆفاه يه، به هيتى ترين چه كى خۆى له نه زانى تاكه كانه وه به ده ست ده هيتت. جىگاي بايه خ و گرنگى پيدانه، كه

نه‌هیلین گزنگی ږوناکي و زانستی باویا پیرانان له‌گډل ترمه‌م‌کانیاندا له‌ژیر خاکدا بنیژرین، له‌بهرنوه پوروردو و فیرکردنی منداله‌کافان به‌گرنګترین بابه‌ت و به‌رږوه‌وندی په‌نیشتمانی په‌کان داد‌م‌رین.)) دروست‌کردنی قوتابخانه‌ی سمره‌تایی و ناو‌ندی له‌کومه‌لګه‌دا وژور پیوست و زهروره، بږ نه‌و ناوچانه‌ی که‌ زیاتر له‌ په‌نجا خیزانیان تیتدا ده‌ژي، قوتابخانه‌ی سمره‌تایی و، ناوچه‌کانی دیکه که‌ زیاتر له‌ سه‌د خیزانیان تیتدا نیشته‌جی ده‌بوون، دامه‌زاندنی قوتابخانه‌ی ناو‌ندی پېشنیاز کړا. هرکاتیک به‌خټوکه‌مرانی منداډ ږینګریان ده‌کرد له‌ چوونی منداله‌کافیان بږ قوتابخانه، له‌ لایمن حکومرانی شاره‌کوه‌ سزا ده‌دران و جهریمه‌شیان لی دمه‌نرا و دواتریش خزی نمرکی پورورده و فیرکردنی منداله‌کدی ده‌گرته‌م‌ستو. پلانی پراکتیک کردنی خویندنی به‌خوږایی و نیجباری، بږ قوتابخانه‌کانی سمره‌تایی و ناو‌ندی، که‌ له‌ سه‌ده‌ی نوژده‌یم دا له‌ سمرتاسری نه‌م‌ریکا‌دا پمیر‌ه‌وکړا، پاشاوه‌ی که‌له‌پوړی فم‌ره‌منګی ((پیژرتینه‌کان))بوو.

دامه‌زاندنی نه‌م قوتابخانه‌و کولیزانه، هوکاري پیښم‌اندنی نم‌ویه‌کی لای خویند‌ه‌وار سوو که‌ ږولتیکي کاریګه‌مریان له‌ پم‌ریاکردنی شوږسی نه‌م‌ریکا‌دا ګیټرا. نازادی مه‌زه‌ب، جیا‌کردنه‌وی دین و ده‌ولت، دهره‌نجامی بیر‌کردنوه‌ نازادی خوازی په‌کانی کیشوهرتیک سوو، که‌ له‌گډل فم‌ره‌منګی نینګلیزی دا به‌رو داګیر‌که‌کان گوازاویه‌و .

میرات و که‌له‌پوړی حکومتی نینګلیز، له‌ دروست کردنی پمیکری دیوکراسی نه‌م‌ریکا‌ دا، وژور کاریګه‌ر بوو. له‌ لایه‌کی تره‌و، ږینگه‌ گرتن له‌ دمست تیوهردانی تینګلیز له‌ کارو باری ناو‌خو‌ی داګیر‌که‌کان، گه‌شه‌ سه‌ندنی سیاسی و هو‌شیاری و به‌ده‌ست هینانی نه‌زموونی له‌ ږووی به‌ریتو‌ه‌بردنی سمریه‌خو‌زی کاروباری داګیر‌که‌کان لیکم‌وته‌و. له‌ واقعیشدا سمره‌لدانی شوږسی نه‌م‌ریکا، بږ پاراستنی نه‌م سمریه‌خو‌زی په‌ سوو، نه‌ک گوزانی ږوش و باری کومه‌لایه‌تی کومه‌لګه. گوزانکاری په‌ کومه‌لایه‌تی‌ه‌کانی سه‌ده‌ی هغه‌دیه‌م، کاریګه‌ری فم‌ره‌منګی پیژرتینه‌کان و پیشکه‌وتنی بازرګانی، حکومرانی چینی ناو‌پراستی به‌سمر کومه‌لګه‌ی نه‌م‌ریکا‌دا به‌رجه‌سته‌ کرد.

کومه‌لګه‌ی نه‌م‌ریکا له‌سمر بنه‌مای نابووری سمرمایه‌دارانی سمرده‌می ((سمرکانتالیزم)) دا پیشکه‌وتنیکي به‌رچاوی به‌خو‌ره‌ بیني. پم‌ره‌مندننی بازرګانی و بلا‌بوونه‌وی بنه‌ماکانی سمرمایه‌داری نه‌ورویا، هاوکات له‌گډل دروست کردنی کوژنشینه‌کانی نینګلیز له‌ نه‌م‌ریکا، بنه‌ماکانی نابووری سمرمایه‌داریان له‌م ناوچه‌یه‌دا چه‌سپان. برژیوی ژبانی وژوینه‌ی خه‌لکی داګیر‌که‌کان له‌ ږینگه‌ی کشتوکال‌ کردنوه‌ به‌ده‌ست ده‌هیترا، به‌لام هاندان و گرنګی دان به‌

بازرگانی و کرپنی شتومەك له ئەستۆی حكومەتی ئینگلیزی دا بوو و، ئەمریکی یەكان كە لە ئالوگۆرکردنی شتومەکی بازرگانی دا پشتیان بە شۆنە ستراتیجیەكانی وەك بەندەرەكانی كەنارەكانی رۆژەهلە دەبەست، وورده وورده چینیکی تایبەتیان لەبازرگانهكانی نێو شارەگرنگەكانی وەك بۆستۆن، نیویۆرك، فیلادلفیا، چارلستۆن و نیویۆرت پێك هێنا و تەواوی كارو بارەكانی کرپن و فرۆشتن و ئالوگۆری بازرگانییان بۆ خۆیان مۆنۆپۆل کرد و، تەنانەت خاوەنی زەوی یە بەپێتەكانی باشووری بە مەبەستی گواستەوهی بمرۆبومی تووتن پشتیان بە بازرگانهكانی باکور دەبەست.

بایەخی لایەنی بازرگانی و پەڕیوەندیەكان، حكومەتی ئینگلیزی بە پێككەختنی کاروباری كەشتیوانی و ئامادەکردنی كەل و پەلی پیتیست بۆ گەشتە دەریایەكانی نێو داگیرگەكان ناچار کرد. گواستەوهی پۆستی، پەرمەکی زیاتری پیندراو ئامیرەكانی تایبەت بە پەڕیوەندی کرد لەنێو شارە جیاوازهكاندا پێك و پێك کران. زۆۆیە خێزانە دەولەمەندەكان لەنێو شارەكاندا دەیان توانی پەڕیوەندی بەیەكەوه بکەن، پەرسەندنی لڤەكانی فراماسۆنەری لەسەر تەكانی سەددی هەژدەم و ژن و ژنخوازی نێوان خێزانە دەسلەلاندەرەكان، هۆکاری بمرقەزارکردنی پەڕیوەندی نێوان ئەم گروپە بوو. پەرسەندن و گەشتەکردنی بازرگانی، پەلو و پایەییەکی تایبەتی بە پۆل و پێشە مافپەروری لە كۆمەلگەدا بەخشی. کاروباری مافی بازرگانهكان لە ئەستۆی كەسانێكدایا بوو كە لە نێو شارە گرنگەكاندا بە پێشە وەكەلتەوه خۆیان سەرقال دەکرد و زۆرجاریش بەهۆی دەسلەلانی ماددی خۆیان و زەماوەند کردن لەگەڵ خێزانە خاوەن پەلو و پایەكان، دەچوونە ریزی دەسلەلاندرازی كۆمەلگەوه. چینی بازرگان و مافپەرورەكان، لە راستی دا كارتێكەترتین گروپە كۆمەلایەتی یەكانی ئەم سەردەمە بوون. پەڕیوەندی نێوان گروپە پرووناکیەرەكان لە پێگەیی ((ئەنجومەنی ئەمریکی فەلسەفە)) وە كە لە سالی ۱۷۴۵ و لە لایەن ((بەنجامین فرانكلین)) هە بونیاد نرا، دەستی پێكرد. جگە لەوەش بۆلۆبونەوهی چاپەمەنی هۆکاریکی دیکەیی بمرقەزار کردنی پەڕیوەندی نێوان ئەم گروپانە بوو. لە نێوان سالەكانی ۱۷۱۳ - ۱۷۴۵ نزیکەیی بیست و دوو بۆلۆکراوەی هەفتانە لە نێو كۆچنیشتنە جۆراوجۆرەكاندا، دەخرانە بازارەوه. چەندین چاپخانەیی جۆراوجۆر بە مەبەستی بۆلۆکردنەوهی كتیپ دەست بەكار بسوون و، شاری بۆستۆن پاش لەندن، پەلی گرنگترین شاری ژێر دەسلەلانی ئیچمپراتۆریەتی بەریتانیای بۆ بۆلۆکردنەوهی كتیپ بەدەست هێنا.

نهم پمپوهندی و هاوکاری کردنه، تاییهت بوو به چینی مام ناوهند و خویندهواره وه. له نینگلیز و فمپوهنسا و کومه لگه ی داگیرگه کانی شمیریکا، چینی ناوهراسی خوشگوزهران و خویندهوار له ریځی بلژکراوه کان، نه نغومه نه زانستی یه کان، دامه زراوه کانی فراماسونه ری و بارودوخی ژبانی کومه لایه تی یموه پمپوهندیان به یه کمه وه ده کرد و نعم همنگاهو شیان کاریگرمه کی به هیزی له سره شتوازی سرکردایه تی سیاسی و کوشش له پیناو ریفرم و چاککردنی ژبانی کومه لگه دا هه بوو.

هاوکات له گه ل په خساندنې دمرفهت بۆ پیشکهموتنی ماددی، باومر به یه کسانې و هاوتایی ټیمکانات و بارودوخی کومه لایه تی له نارادا بوو. هۆکاره سره کی یه که شی بۆ فراوانی و به پیتی زهویه کانی ده گمرايو. هزی کومه لایه تی، له سر بنه مای خاونداریتی تاییه تی، همولدان له پیناو چاککردنی ژبانی ماددی، جهخت کردنوه له سر مافی یه کسانې به یی پمپوه کردنی سیستمی خانه دانی نه ورری، بزاوتیکی کومه لایه تی نو ی هینایه کایه وه و گه شه سندنې بیرى نازادی و مافی یه کسانې و مافی خاونداریتی تاکه کانی به دوا دا هات.

باومر به یه کسانې مرۆشه کان، زه مینه یه کی له مار و گوبیاوتری بۆ نافرتهان په خساند. ژماره ی شافره تانی کۆچمر له چاو پیاواندا زۆر که مېوو، له گه ل نه وشدا کومه لگه پیوستیه کی زۆر به هاوکاری کردنی نه وان هه بوو. له کاتی پرومپروبو نه وه ی گیر و گرفته سروشتیه کاندا، بۆ دروست کردنی خانو، له نیش و کاری نیو کیلگه کان و دابینکردنی مادده خوراکیه کان، شان به شانی پیاوان به شداری ده کرد. ژبانی ناسایی و ژینگه ی کومه لایه تی و پیوستی به ده مستی کار، تا رادایه ک پیگه ی نافرته ی له گه ل پیاواندا یه کسان کرد. نه و ژانیه کی وه کو شافره تی کاره گم به ره وه شمیریکا کۆچیان ده کرد، به ته و او بوونی ماوه ی خزمه ته که یان ده یاتوانی سوود له و ټیمکاناته ماددیان وه ریگر که ده خرایه به رده م پیاوان. که می کرینکار، هه لیکی له باری کارکردنی بۆ ژماره یه کی زۆر له نافرتهان په خساند و، همندیکیشیان توانیان له چالاکی یه بازوگانیه کاندا به شداری بگم. له گه ل نه وشدا نابیت وایر بکه یمنوه که به یو بۆچونی پیاوانی نه مریکی له بنچینه دا له گه ل کومه لایه کانی دیکه جیاوازی هه بووه، چونکه تا نه وکاته ش نیشوکاره سره کییه کانی وه ک پیشه ی پزیشکی و خزمه تکردنی کلنیه و پاریزمری مافه کان له گه مارو ی پیاواندا بوون و، ته نانه ت کاروباره کانی بسواری فیزکردن که دواتر خرایه نه مستوی نافرتهان، به به شیک له نه رکه کانی پیاوان ده و می ترا، به لام همل و مهرجی ژینگه ی سروشتی،

پیتیستی بە دەستی نیشکەر و، پروویدېونموه ی گرفتەکان، که پیتیستی بە هاوکاری هەردوولا هەبوو بایەخی هیزی کاری نافرەتانی لە داگیرگەکاندا زیاتر کرد.

ژن لەکاتی نامادەنبوونی پیاووەکید، تاکە لێپرسرا و بریارەر لە بەرپوێبەردنی کاروباری دارایی خێزانهکی بوو. هەلبەت نەم نازادی یە لەمافی خاوەندارێتی دا ستوردار بوو، پیاوی مائووە دەیتوانی داوای موچەی پوژانەی ژنەکی بکات. لە هەندێک کۆچشینەکاندا، یاسا مۆلتی بە نافرەتان دەدا، بۆ نمووەی بتوانن لە دادگاکاندا نامادە بین و شاهیدی دژ بە پیاوکانیان بدن و، دەبوو بە دوا داچوون و لیکۆلینموه لەسەر سکالاگانیان بکریت و لەهەندێک حالتدا، نمو نافرەتەکی که مێردەکی کۆچی دوایی کردووە و لەوەسیەت نامە ی هارسەرەکید بە مافی یاسایی خۆی نەگەشتوو، لە لایەن یاسا دادگاوە پشتیوانیەکی نموای لێدەکرا. بارودۆخی ژینگە ی کۆمەلایەتی نەمریکا، پیتیستی بە هاوکاری و هاو دەنگی نافرەتان لە هەموو پوارەکاندا هەبوو، نەمەش هۆکاری سەرەکی بمرز بوونموه ی پینگە ی کۆمەلایەتی نافرەتان بوو لە کۆمەلگەدا.

حکومەتی داگیرگەکان هاوشتیروە حکومەتی ئینگلیز پینک هینرا. حکومرانی ئینگلیزی لەلایەن پادشای نمو ولاتموه بۆ بەرپوێبەردنی داگیرگەکان دەستیان داوەکرا. سیانزە کۆچشین سەرەتا هاوشتیروە حکومەتی ئینگلیز خاوەنی دوو نەجموہنی دووانی بوون. تەمنا کەسانی خاوەن سەرمایە، مافی دەنگدان و بەشداری کردن لە کاروباری سیاسیان پێ دراوو - وەک نمو شتوازی که لە ئینگلیز پەپرو دەکرا - بەلام ژمارە ی سەرمایەدارەکانی ژێر کاریگەری بارودۆخی ژینگە و پێداویستیەکانی ژیان بە بەراورد لەگەڵ ئینگلیزدا تا رادەیک زیاتر بوو. لە کۆچشین ماساچۆسیت دا، مەرجەکانی بۆنی مال و دارایی بۆ بەشداری کردن لە کاری سیاسی زۆر ناسان و زیاتر لە ۸۰٪ ی دانشتوانی نمو ناوچە بەشداریەکی بەرچاویان لەم پێرسەیدا دەکرد. هەرجەندە لە داگیرگەکانی تردا مافی بەشداری لە سیاسەتدا بەو رادەیک ماساچۆسیت نموو، بەلام بە بەراورد لەگەڵ خودی ئینگلیز یان ولاتانی تری ئەوروپا تا رادەیک نیشکەوتوتر بوو.

لەرووی پینکەتاتە سیاسەکانو، نەجموہنی ویلايەتەکان بەهەمان شێو ی پەرلەمانی ئینگلیزی بەرپوێدەچوو، بەلام تا کۆتاییەکانی سەدە ی حەفدەبەم و نیو ی یکەمی سەدە ی هەژدەبەم، هەریەکە و پینگایەکی جیاوازیان گرتەبەر. پەرلەمانی ئینگلیز لەپیناوە بە دەست هیتانی دەسلەلانی زیاتر و کۆنترۆل کردنی کاروباری سیاسی وولات، سنوورێکی بۆ سولتە ی

ولایه‌کمی دانا و، خۆی وه‌ک هیزی سهره‌کی ناساند. قانونی نەسası نینگلیز، بریتی بوو له کۆمه‌لێک یاسا و دابونەریت و پێ و شۆین که به‌شیوه‌یه‌کی گشتگیر بانی به‌سهر کۆمه‌لگه‌دا کێشا. له‌ داگیرگه‌کاندا، نه‌جمه‌نی ویلايه‌ته‌کان شتوازیکی نوێیان بۆ پاراستنی سهربه‌خۆیی و به‌رپۆه‌بردنی کاروباره‌کان گرت به‌ر، که نه‌ویش بریتی بوو له‌ شتوازی خۆ به‌رپۆه‌بردن (خود مختاری) و جیا بوونه‌وه له‌ حکومه‌تی. قانونی نەسası وه‌ک به‌لگه‌یه‌کی نوسراو که بنه‌ما و بنجینه‌کانی حکومه‌تی دیاری ده‌کرد، نوسرایه‌وه. له‌ هه‌ندیک له‌ کۆچنشینه‌کاندا، نهم به‌لگه‌نامه یه بریتی بوو له‌ فرمانتیک که له‌ لایه‌ن ده‌رباری نینگلیزه‌وه داوای دروسکردنی داگیرگه‌کانی کردبوو. باروودۆخی جوگرافی و دووری داگیرگه‌کان له‌ ولایه‌ته‌وه و، شه‌و ته‌نگه‌زه‌ سیاسیه‌ی که حکومه‌تی نینگلیزی له‌سه‌ده‌ی هه‌فده‌یه‌م دا تێ کۆتیبوو، وای کرد که نه‌و ولایه‌ته‌ ده‌ستیه‌رده‌نه‌کانی له‌نتو کاروباری داگیرگه‌کان و نه‌جمه‌نی ویلايه‌ته‌کاندا که‌مه‌تر بکاته‌وه، که نه‌مه‌ش خۆی له‌ خۆیدا کاریگه‌ریه‌کی پاسته‌وخۆی له‌سهر گه‌شه‌کردنی سیاسی و نه‌زمرونی حکومه‌تی سهربه‌خۆی نه‌مریکا هه‌بوو. فه‌رمانی دامه‌زراندنی کۆچنشین نوێ، هۆکاریکی دیکی دامه‌زراندنی نه‌جمه‌نی ویلايه‌ته‌کان بوو. سالی ۱۶۱۹، حکومه‌تی نینگلیز برپاری دامه‌زراندنی داگیرگه‌یه‌کی نوێ ی ده‌رکرد که ناوی فیرجینیای لێنرا و به‌هۆیه‌وه نینگلیزه‌کانی دانیشتووی نێو داگیرگه‌که بۆ به‌رپۆه‌بردنی کاروباری ناوخۆیان سهربه‌خۆیه‌کی ته‌واویان پێندرا و پاش ده‌رجوونی برپاری ناوبراو، به‌رپۆه‌بردنی کاروباری فیرجینیا خرایه‌ ژێر چاودێری پاسته‌وخۆی حکومه‌تی نینگلیزه‌وه‌و دانیشتوانی فیرجینیایش دانیان به‌ دامه‌زراوه‌کانی نه‌جمه‌نی ویلايه‌تی دا ناو جه‌ختیان له‌سهر نه‌وه‌ کرده‌وه، که دانسانی هه‌رجۆه‌ باجێک له‌ ناوچه‌که‌دا، پێویسته‌ په‌زاهه‌ندی نهم نه‌جمه‌نه‌ی له‌سهر بێت. له‌سالی ۱۶۳۷ نه‌جمه‌نی ویلايه‌تی فیرجینیا پاش دامه‌زراندنی ده‌رباری نینگلیز، به‌ په‌سه‌ی له‌لایه‌ن دادگاوه‌ دانی پێدانا. داگیرگه‌کانی دیکه‌ش ده‌ستیان به‌ دامه‌زراندنی نه‌جمه‌نی هاوشیوه‌ی نهم نه‌جمه‌نه‌ کرد.

له‌ناوچه‌ی ماساچۆسینت، کاریگه‌ری ((پێۆریتشه‌کان)) له‌سهر کاروباری کۆمه‌لایه‌تی به‌هۆکاری سهره‌کی پیشکه‌وتنی سیاسی داده‌نریت. نهم گروپه‌ به‌وپه‌رێ ئیلمان و بیرو باوه‌ری خۆیانه‌وه، سوڕبوون له‌سهر نه‌وه‌ی که په‌مپه‌وه‌ندی یه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی خۆیان زیاتر په‌ره‌ پێدیه‌ن و کۆمه‌لگه‌یه‌کیش پینکبه‌یتن که له‌سهر بناغه‌یه‌کی ڕێک و پێک و دیاریکراو پاوه‌ستاینت. بۆ نهم مه‌به‌سته‌ش له‌ په‌یمان نامه‌یه‌که‌دا که له‌لایه‌ن یه‌که‌مین ده‌سته‌ی کۆچبهرانی ماساچۆسینتیه‌وه ڕێک و پێک کرا، جه‌ختیان له‌سهر بونیاد نانی کۆمه‌لگه‌یه‌کی سیاسی یه‌که‌گرتوو کرده‌وه و،

به‌تیناندا که ((چەند یاسا و پێسا و کۆڵەکیەکی دەست نیشان بکەن و هەمووێی دروست کردنی چەند دادگایەکی بەدەن و گۆڕپایەکی و پەختەکانی خۆیان لە بەرامبەر بپارەکانی نەم دادگایانەدا)) رابگێژێن.

پێرگرتن لە سیستمی کۆمەڵایەتی و بپارەکانی یاسا بوو هەزێ نەوێی که لە ((نێر نینگەند)) یەکیەمین نیشانەکانی دروستکردنی ئەنجومەنتیکی نازاد و پشت نەستور بە توانا و لێهاتوویی تاکەکان سەرھەڵدەن. ئەو ئەزموونە سیاسییەکی که لە ئەنجامی پێکھێنانی ئەنجومەنی ویلايەتەکان و بەرپرسیاردنی کاروباری ناوێ - بەپشت پەستێ بە دەسلاتی یاساداران ھاتە ئاراوە - بونیادی حکومەتی ئەمریکا ی دامەزراند.

باوەر بە گریانی سیاسی پەیمانی کۆمەڵایەتی، که بونی دەولەتی لەسەر بنەمای پەزەمانەندی گەل دەستیان دەکرد، لەسەدی ھەفتەھەمەھا گەشە کرد. لە ئەمریکا، گریانی پەیمانی کۆمەڵایەتی بەتەواوەتی دەستی بەسەر پەیدەندییە سیاسییەکاندا گرت. ((تۆماس ھوکر))، وەک یەکیێک لە نوێنەرانێ داگیرگە گەشەتێک، پەیمانی کۆمەڵایەتی و پێکھێنانی دوولایەنەیی بە بنچینەیی ھەر حکومەتێکی شەری دەزانی.

باوەر بەخەبەرپێوەری، ھەریەکی لە حکومەتە مەحەللیەکانی وەک یەکیەکی سیاسی سەرەخۆ لێکرد.

((تۆکۆیل))، که یەکیێک لە بیرمەندە فەرەنسی یەکان لە ((شیکردنەوی دیوکراسی ئەمریکا)) دا، نەم سەرەخۆیی و خۆکارگیریی حکومەتە مەحەللیەکان، بە سیاسەتێکی پەزەنتیف و بنەمای سەرەکی دیوکراسی سیاسی دەزانیت : ((لەنێوان زۆری و وڵاتە نەورۆییەکاندا ژبانی سیاسی لە کۆمەڵگەدا، لە چینیەکانی سەرەووە سەرچاوەی گرتووە و ھێدی ھێدی و بەشێوەیەکی ناتەواو کاری لە چینیەکانی دیکی کردووە و بۆناو ئەوان گوازاراوەتەو، بەلام نە ئەمریکا، دەتوانین بڵێین بەپێچەوانەیی ئەوروپا ژبانی سیاسی لادێ پێش ناحیە و ناحیە پێش شارۆچکە و شارۆچکە پێش ویلايەت و لەکۆتایی دا ویلايەت پێش حکومەتی ویلايەتە یەکیگرتەکانەو دەستی پێکردووە.)) ئاوەراو جەخت لەسەر ئەو دەکاتەو که ((بنچینەیی سەرەخۆیی لادێ)) بنەمای تازادی ئەمریکا یێک دەھێنێت.

[وەک پێشتریش ئاماژەمان پێکرد]، میراتی حکومەتی ئینگلیز لە چەسپاندنی دیوکراسی ئەمریکا کاربەرییەکی پاستەخۆی ھەبوو. [بەپێچەوانەشەو]، نەمانی دەست تێوەردانی ئینگلیز لە کاروباری ناوێ داگیرگەکان، گەشەسەندنی سیاسی، ھۆشیاری کۆمەڵایەتی و

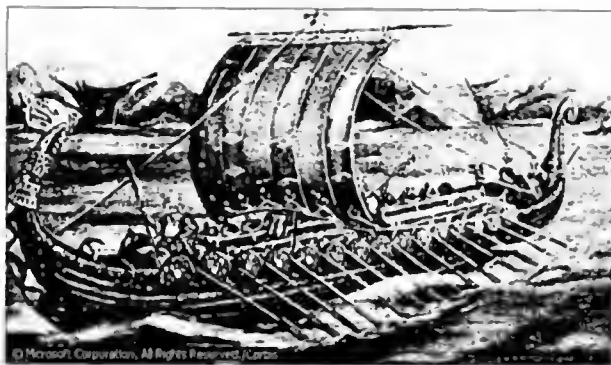
نەزمون لە بەرتۆبەردنی سەربەخۆیانەى داگیرگەکانى لىکەوتەوه. ھاوکات لەگەڵ ئەم نەزمونە سیاسیانەدا، مافى نازادى چاپەمەنیەکانیش چەمبای. لەکاتى دادگایى کردنى پۆژنامەوانىکدا، بەناوى ((زنگر)) لەسالى ١٧٣٥، کە چەند بابەتیکی دژ بە حکومەرانى ناوچەى نیویۆرک نویبوو، پارێزەرى ناویرا، دادگاکەى پاسپارد کە چاپەمەنیەکان لەکۆمەلگەى نازاددا بەرپرسان لەبەرامبەر گواستەوهى راستییەکان و ناگادار کردنەوهى گەلەکەیاندا و، ھەر ھەنگاوێکیش لە پێتئاو پێگە گرتن لە پلاؤ کردنەوهى ئەم راستیانە، بە دنیایمە سنوور دارکردنى نازادى یە کۆمەلایەتیەکان دەسلەتنت. نازاد کردنى ((زنگر)) و بەرگری کردنى زیرەکانەى پارێزەرەکەى، ھەنگاوێکی دیکە بسو لەپێتئاو پشتیوانى کردنى مافە کۆمەلایەتیەکان و نازادى پلاؤ کردنەوه کاتدا. ئەو یاسایەش کە بە نامەى پێگە گرتن لە پلاؤ کردنەوهى بابەتى رەختە نامیز دژ بە سەرۆک کۆمار و ئەندامە پایە بەرزەکانى دەولەت دەرچوو بوو، بە ھەول و کوششى ((جفرسۆن)) لەغوو کرایمە و لەسالى ١٧٩١ بە دەرکردنى بڕگەى زیادکراوى یەکەمى قانونى ئەساسى، لە پێتئاو داڕشتکردنى نازادى پلاؤکراوەکان و مافى رادەبەسپرن و پێکھێنانى کۆبوونەوه سیاسییەکان، بنەماکانى نازادییە تاکەکەسیەکان چەمبێنران.

بەرى نازادى و یەکسانی مافى تاکەکان، لەسەردەمى دەسلەتلى ئینگلیز بەسەر داگیرگەکانەوه گەشی کردو، بێرپراکەنى سەردەمى پۆشنگەرى و فەلسەفەى مافى سروشى، کە توخمە سەرەکییەکانى بریتین لە نازادى و یەکسانی و دەسلەتلى گەل، لەماوەى یەک سەدو نیو نەزمونى سیاسى و حکومەتى خۆبەرتۆبەردى دا، کاریگەرییەکی ئیجگار زۆریان لەسەر پەروەردە کردنى بەرى شۆرشیگێرە و سەربەخۆیی ئەمریکا ھەبوو. ئەو کاتەى کە حکومەتى ئینگلیز سوربوونى خۆى لەسەر بەرتۆبەردنى راستەوخۆى داگیرگەکان پراگیاندا، پۆبەرۆوى نازەزاییەکی سەرەختانەى ئەمریکییەکان بویەوهو، کە لەئەنجامدا بەجیاپوونەوه و سەربەخۆیی کۆتایی ھات.

Reserve N/C/John

0756

وابکینه کان ده گمنه دنیای نوی

منالینکی نیسته کان

ویلیام شیکسپیر

کریستوفر کولمبس

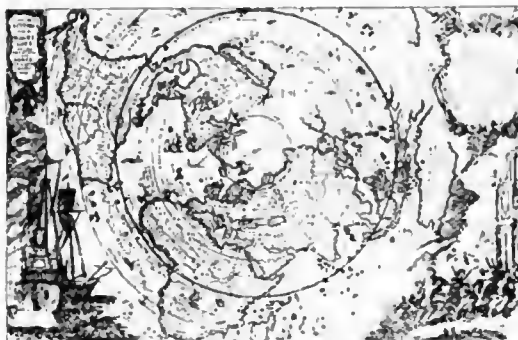
کریستوف کولومبس و هارنیکانی

سەفەر، نیکتشافەکان بەرەر کیشوری ئەمریکا ۱۴۹۲-۱۶۱۰

نقشه‌ی ماحولان له سالی ۱۸۲۲

نقشه‌ی جیهان له سالی ۱۶۷۶

کونشینته کانی نینگلیز له نه امریکا

بەشى دوۋەم:

شۆرش و سەربەخۆيى

شۆرشى ئەمىرىكا، لە دوو پروانگەمە بە ۋەرچەرخانىكى گىرنگ و مىنئوۋى دەۋمىررىت، لەم رۆۋگاردەدا. ھەرچەندە ۋمارمەكى زۆر لە ۋلاخە زەھىزەكانى تەمورىيا، چەندەھا داگىرگەمىيان لەم كىشۋەردەدا بۆ خۇيان دامەزئاندىبوو، بەلام تا ئەو كاتەش ھىچ جۆرە شۆرش و ياخى بونىتك لەلاپەن دانىشتۋانى داگىرگەكانىدە دۇ بەم ھىزە كۆلتۇنالىزمانە ئەنجام نەدرابوو. بەلام لەماۋەي يەك سەدە - پاش شۆرشەكەي ئەمىرىكا- زۆربەي ناۋچەكانى ژىر دەسلەخى نىسپانىا و پورتوگال، دۇ بەم ھىزانە راپەمپىن و سەربەخۇشىيان بەدەست ھىئا.

لەگەل ئەۋەشدا ئەمىرىكا، بەسروود ۋەرگرتن لە پىرو پاكانى سەردەمى رۆشنگىرى و فەلسەفەي مافى سىروشتى، لە بونىادنانى دىموكراسى و چەمپاندىنى (مىشروپىت) ى دەسلەخى دۆلەتدا، سەركەۋتى بەدەست ھىئا. سەركردەكانى ئەمىرىكا، خۇيان بەشېك بونن لەسەردەمى رۆشنگىرى و، بەتېكرا باۋەريان بەئازادى، يەكسانى و ھوكىمى گەل و جياكردنەۋەي كاروئارى دىنن لە كاروئارى دىنئايى ھەمبوو.

لەم لاشەۋە، داگىرگەكانى ژىر كۆنتۆلى بەرىتانيا، بەپىنچەۋانەي دانىشتۋانى داگىرگەكانى تىر، كۆمەلگەيەكى خاۋن داب ۋەنەرىت و فەرھەنگىكى شەكلى گىرتتو تايىتى نەبۈون و، زۆربەشىيان لە خۇدى ئىنگلىزە ھاتىبون و، لە پېئىناۋ دروست كىردنى ژىئانىكى خۇشگوزەران لەسەربەنەماي سەروەرى ياساۋ رېزىگرتن لە مافى تاكەكان كۆچيان كىردبوو. يەۋەتەي ((جۆن ئادامز)) دوۋەمىن سەرزۇك كۆمارى ئەمىرىكا و يەكىتك لە راپەرانى شۆرش، كۆمەلگەي ئەمىرىكا بە بەرۋارد لەگەل نەۋروپا، لاز و سادە و چالاكتىر بوو، كە پەيكەمەكەشى لەسەربەنەمايەي باۋەر بە غەقلى و مىنگىق و ياساى سىروشت راۋەستابوو، ھەروەھا ((بىرۆكەي شۆرش و سەربەخۇيى لە پىرو و دلى خەلكەكەمىدا كەشەي كىردبوو.)) ئەۋ گۆرەنكارىانەي كە بە دىۋانەي يەك سەدەۋ نىۋ ئەزمۈونى سىياسى، لەبىر و

باومر و پیتاز و پای گشتی خه لکنا سری هه لدا، بیری سمر به خۆ بوونیشی له گه ل خۆینا پسروده کرد.

یه کینکی تر له روداوه هه ره گرنه و کار یه گه ره کان له سهرده می شۆرشێ نه مریکا دا، بریتی بوو له نوسراوه کانی سهرده می رۆشنه گهری. سهرده می رۆشنه گهری باوه ری واپوو که خودی عه قل پیتوهریتی منگی تهواوه بۆ هه لسه نه گاندنی چاکی و خرابی ره فتهاره کۆمه لایه تیه کانی مرۆڤ و بونیاده شارستانیه کانی. بایه خدان بهم بیرۆکه یه، رۆتکردنوهی حکومه تی ره ها، به دی هیتسانی یه کسانی یاسایی و ده ستیشان کردنی مافی تاکه کان و نازادی کۆمه لایه تیه کان بسو له گه ل بنه مای جیا کردنوهی ده سه لاتی یاسا دانان له گه ل جیه جی کردندا. سهرده می رۆشنه گهری باوه ری به فه لسه فهی مافی سروشتی هه بوو: تاک به نازادی دیته دنیاره و چه مکی نازادیش بریتی به له وهی که تاک تا ده توانیت له فشار و کارتی کردنی ده ولت پارێزراو بیت، په یوه ندی تاک و ده ولت له سهر بنه مای ماف و لیپه سراویتی گۆرانکاری تینا به کرت، حکومه تیش له سهر بناغه ی یاسایه کی دیاری کراوی عه قلی دامه زریت، شاه کو هه لو مه ر جینکی له بار بۆ پسروده کردنی به هره و توانا کانی مرۆڤ به خست و هه روه ها لیته اتویی و شایسته یی تاکه کان بیتته تاکه پیتوهر بۆ دیاری کردنی پله ی کۆمه لایه تیان. نه م بیرۆکه نه به گشتی جه خه تیان له سهر منگی چا که سازی یه کانی لیپا ل ده کردوه.

بهرمه ندانی سهرده می رۆشنه گهری نه مریکا، له وانه ((بنجامین فرانکلین))، ((چۆن شاه دامز))، ((تۆماس جفرسون))، له گه ل سه وهی که چه ندین لیکۆلینه وهی ووردیان له سهر به رره ا فه لسه فه کانی سه ده ی هه زده مه به نه به نام گه یانده، هه ولتی زۆریشیان بۆ چه سپاندنی مافی سروشتی و هه لو مه شان دهنوهی بنه ما کانی رۆتیی پیتوهری واته که یان ده داو له سه م کارو چالاکیانه شاندا خۆیان به ته مه نا نه بوون.

به یرو پرا کانی به رمه ندانی سهرده می رۆشنه گهری نه وروپا، وهک ((فۆلتیر))، ((رۆسۆ))، ((بکاریا)) و یان به یرو پرا کانی ((مۆتسکیو)) له منیو داگیر که کاندایا بلاق ده کرانه وه و له شینوهی نامیلکه ی سیاسی و وتاری رۆژنامه کاندایا و گۆریان پنده کرا. بۆچونه کانی ((چۆن لۆک)) له به راری مافی سروشتی و په یانی کۆمه لایه تی، ((مۆتسکیو)) ده رباره ی کۆمه لگه ی نینگلیزی و نیمکانی دامه زاندنی دام ده زگایه ک که به توانیت نازادی تاکه کان به یاریزیت. نوسراوه کانی ((فۆلتیر)) سه باره ت به پیاوه ناینبه کان، که ته مه نا هۆکاری ماته وهی به یی دیکتاتۆری بوون، ((بکاریا)) له پیتاو چا که سازی یاسای سزادان و ((گۆتیسوس)) و ((پۆفندۆرف)) ده رباره ی یاسا

سروشتی یه نینوده ولته تیه کان و جه وهه ری بونیاده شارستانییه کان، به شتیومه کی بهر بلاو له نیو داگیر که کانداه تشه نیان کرد. گروهی جزوا جزوه کان، چ نهوانی داوای جیابونه وه و سه ریبه خوینیان له نینگلیز ده کرد، چ نهوانهش که لایمگری پاراستنی یه کگرتنه که یان بوون، له نویسنه کانیاندا یان له کاتی گفتوگو کردندا [و بوسه لماندنن بوچونه کانیان] پشتیان به بیر وراکانی بیرمه نمانی سرده می رۆشنگیری ده بست.

یاسا ده رکراوه کانی نینگلیز، وهک سرچاومهک بۆ تینگه یشتن له م روداوه میژویانه، له گه ل بیر کردنوه عه قلاتیه کانی سه ده ی هه ژده یه م، له سر بوچوون و شتیازی بیر کردنوه ی نه وه ی شۆرشگیری نه مریکی دا رهنگی دایه وه. بیر واره سیاسی و کۆمه لایه تیه کانی ((پیوترینه کان))، له سر بنه مای پیوه ندی معنه وی نیوان تاك و پهروه دگار، له گه ل چه مکه کانی داد پهروه ری و یه کسانی و مافی تاکه که سی دا لیکه ده رانه وه و هه موو نه و واتایانه کاریگریه کی گهوره یان له سر بلا بوونه وه ی شۆرشگیریه کان هه بوو.

بناغه و بنچینه ی نه م بیر کردنوه، بیر ورا سیاسی و کۆمه لایه تیه کانی بوون، که له سرده می شمری ناوخۆی نینگلیز و سرده می ((کرامۆل)) وه، سرچاره یان ده رگرت. بیر وراکانی دژ به حکومرانی نه م پیوژنه نه ی که لایه نگری کرامۆل بوون و داوای فراوانی ده سه لاتی په رله مانیان ده کرد له سه ده ی هه ژده یه مدا و، بوچوونی چاکسازی خوازانی نینگلیز دژ به حکومه تی ((فالپۆل))، به بیانوی نه وه ی که په رله مانی ناچار کردوه، تنه ا نه و یاسانه په سه ند بکات که به دلی خویتی و ده یوی به بلا و کردنوه و په ره یاندانی فساد، دژ به بهر ژوه ندیه کانی هیلله ت هه نگاو بنیت، له داگیر که کانی نه مریکا دا لایه نگریکی زۆر زۆری په میدا کرد.

له نیو داگیر که کانی نینگلیزدا، فراوانبوونی خاوه نداریتی زوی و سه ره لئانی چینی کۆلکه سه رمایه دار، ناوه ند کانی هه لباوردنی په ره ییدا و ژماره ی نوژنه رانی نه عومه نه مه حه للیه کانی شی زیاتر کرد. ترسان له ده سه لاتی جیهه جیه کردنی حکومه تی نینگلیز، له به کاره ی تانی زهر و زهنگ له پیتاوو له ناو بردنی خویره یوه بردن و نازادی داگیر که کان، گرنگی و بایه خنی نه م نه عومه نمانه ی زیاتر کرد.

هیژ و ده سه لات، به واتای ده سه لاتی کمیتک یان چه ند که سیک به سر گیان و مالی زۆرینه ی خه لک دا لیک ده درایه وه، که ده ره نه مبه که شی بریتی به و له زهوت کردنی صاف و نازادی و پشتگوی خستنی یاسا، نه مه و جگه له و گه ند له یه نیفاریه ی که پیشکهش به کۆمه لگه ی ده کرد. که سی ده سه لاتدار، هه رچه نه ده ی توانی بیته ره و ژیتکی شریف و پاک له ژبانی تایبه تی خویدا،

به لأم له کاتی بهرېره بر دنی کاره کانیدا، وه که سایه تیه کی سته مکارو زۆردار خوی دهناساند. هیز و دسه لات، مرؤفه کانی معست ده کرد و نهوانیش لهبرامه بریدا چۆکیان داده دا و خویان ده دا به ده ستموه. نهم دسه لاته له داگیر که کانداه بشیوهی هیزی سمر بازی نینگلیز پهنگی دایهوه ن که به روتی ((جفرسون)) له جیاتی نهوی بیته بهشیک له حکومتی مه ده نی نهو سرده مه، ده بووه هوی بههیز تر بوونی نهو دسه لاته.

له نیو چوار چینه ی نهو بۆچون و بیر کردنه وانسه دا، واتمه بۆچونه کانی سرده می پوښنگه ری، ((پیوژتینه کان)) و پئ و شوین و داب و نمریت و ترسان له دسه لاتی جبهه جینکردن - بیردۆمه کی دیاری کراوی سیاسی له دایک بوو، که داوای مافی خۆ بهر پویه ری (خود موختاری) و پاراستنی مافی تاکه کانی نیو داگیر که کانی شه مریکای ده کرد. پاش زالبوونی هیزه کانی نینگلیز به سمر فمړه نساده، له سالی ۱۷۶۳ و، بریاری په مرله مانی نهو ولاته بۆ به کارهیتانی تویری له داگیر که کانداه، و، ترسانی دانیشتوانی داگیر که کان لهو پیلانانمی که حکومتی نینگلیز دژ به داگیر که کان داپر شتوه - که به واتای بههیز بوونی نهو ولاته و له سیداره دانی سازادی و خۆ بهر پویه بر دنی داگیر که کان لیکه ده رایهوه - بیرې شۆرش و سمر به خزیی نهو نه دی تر که شه ی کرد.

نینگلیز، به زالبوونی به سمر فمړه نساده، نالای زلمیز تکی جیهانی له میتوان ولاتنی نهو روپی دا بهر ز کرد موه. به مۆر کردنی ریکه که وتنه نامه ی ناشی پارسی سالی ۱۷۶۳، توانی داگیر که کانی ژیر دسه لاتی فمړه نسا بجاته ژیر دکیفی خۆ بهر، همرچنده نمرک و مسمرفی شه پر که نهو زیانانمی بۆ فراوانت کردنی دسه لاتی نیمه را تو زیه ته که ی لینی که موه، زۆر قورس و کران بوو. هیزه ده ریایه کانی نینگلیز، که خمرجه کانی له ریکه ی خمرزینه ی باج و فمړه کانهوه دابین ده کرا، فمړه نسیه کانیان ناچار به به جبهه شتنی خاکی شه مریکا کرد. جکه له وهش لهبر نهو همره مو شه پر به که له دوی په کانه کی پرویمپری ولاته که ی ده بونهوه و نهو نمرکه نویانه ی که ده که موه سرشانی، و هرگرتنی باجی قورسی له لایه نه ته نهها رینگا چاره یه که بۆ فمړه بوو کردنه وهی خمرجه کانی ده زانی و تا نهو ساته و ختهش نه مریکیه کان ته نه باجی مه مه للی و گومرگیان ده دا، و ده رامت که شه ی راسته موخو ده وانمی خمرزینه ده کرا، نهم باجانه به شتویه کی گشتی له پتناو جبهه جی کردنی یاسا باز رگانی و ده یوانیه کان دیاری کرابوون، بۆ نهوی بتوانن کارو باری باز رگانی کوترؤل بکمن و، ناما فیشیان کوتر کردنه وهی ده رامت بوو. ده رامت گومرگی، نهو نه ده نه بوو که ته نانت مووچه ی کار مه نندانی گومر که که شه ی پیبدریت. لهبرامه بریشدا کوچه به ران ته نهها نهو باجه یان ده دا که نهو نمیه ی یاسادانان بۆ خمرجه مه له لیه کان داینا بوو.

بهدرکردنی یاسای دهرامت له سالی ۱۷۶۴، دهولمتی نینگلیز له کاتینکدا که باجه کانی گومرگی له ناو نه مریکا دا کم کردوه، دهستی به جتیه جی کردنی بهرنامهیه کی نوی به پسی ی چهند بنه مایه کی دیاری کراو بۆ کۆکردنه وی باج کرد. دواي سالتیک همولی دا ، باجیکی دیاری کراو به سهر پنهانرا نی خوی له نه مریکا دا به پیتیت، که به تاسانی په مندیان ده کرد. باجی نامه پتیکراو به سهر هر جزوه کاغز و به لگه نامه کدا ده پتیرا، که سودی لیتوریرگریت، له وانه رۆژنامه کان و به لگه نامه بازوگانی و حقوقیه کان. له سر تاسک پیوست بوو، که بریکی دیاری کراو پول به وهره قه یان به لگه نامه کی خویدا بلکیتیت.

یاسای پول جزوئیک دارویرابوو، که تنها یه که له سر ستنی خوجی یه کانی پاراستنی هتیه سربازیه کانی نینگلیزی له نه مریکا دا بۆ داگیرگه کان ترخان ده کرد و، نه م بارودوخهش هیچ کات نه مریکیه کانی نیگه مان نه ده کرد، به در له هه موو نه م باجه فورسی که ده کومه سر شانی داگیرگه کان، به لام تنها شتیک که مایه ی بیزاری و ناروایی نه مان بوو، تازمی نه م یاسا و فرمانانه بوو که نه وانی زیاتر ده بزواند.

نه مریکیه کان، پاش سرکومتی نینگلیز به سهر فده نسا دا، چاوهرانی به مردوام بیونی سیاسه تی پشوو نه م ولایه یان ده کرد، واته حکومه تی نینگلیز ده ست له کاروباری ناوخوی داگیرگه کان و مرنه دات، وازیان لی به پیتیت و له کاتی تمگانه دا پاریزگاری له به رۆوه مندییه کانیان بکات. له بهرام بهریشدا نه مریکا له سهر په یوه ندی یه نابوری و سیاسه کانی له گم له شو ولایه دا به مردوام بیت.

یاسای پول، پروویرویی نارواییه کی زۆر بویه وه، به تابه ت چینی بازوگان ، مافه پروو و سهرنوسره ی رۆژنامه کان، که له نیو خه لکدا نفوؤئیکی زیاتریان هه بوو. یاسای ناوبراو له سالی ۱۷۶۶ هه لوه شایه وه. له ۱۷۶۷، په رله مان به یی نه وه ی لایه نه کانی پروژه که هه لسه نگیتیت، بیری له سه پانفنی چهند باجیکی نوی به سهر کالاکانی وه که په راو و شیشه و مس و چای که له نینگیزوه به ره داگیرگه کان ده هات، کرد وه. نه م باجانه له لایمن ((تاوتره ند)) سهرۆکی خه زینه ی نینگلیزه پتیشنازکرا، به لام جاریکیت پروویرویی په خته بویه وه جگه له سهر به رو بومی چای له سهر شومه ک و که ره ته کانی تر لا برا. نه مریکیه کان بانگه شه ی نه وه یان ده کرد، که په رله مان مافی نه وه یه که باجیان لیتوریرگریت، چونکه نه مان له په رله مانی نینگلیزدا نوینریان نه ه.

ده لاهی ٲینگلیزیش نهو بهو، که پهرله مان به هه مان تمنازه، که نوٲنمری بهرٲناییه، بهر
 نمندازه به ش نوٲنمرایه ٲی داگیر که کانی نه مریکا که ٲمشیک له نیمه راتوره ته که ی ٲنک ده هینن،
 ده کات و، دهر کردنی باسایه کیش که له ٲنٲاو بهر ژوهندی تیمه راتوره ته داییت، ده که وٲنه
 چوار ٲٲوهی نهو ته مرکانی که له نه ستویدایه. ژماره یه که له ٲینگلیزه کان، که ٲشتگیری ٲاٲهر ٲنی
 چاکسازیان له پهرله ماندا ده کرد، هاودهنگی خزیان له کهان دانیشٲوانی داگیر که کانداهر ٲری و
 سنوری ده سه لاهی پهرله مانیان خسته ژیر دودولی و گومانوه.

گورانکاریه کانی پهرله مانی ٲینگلیز دوی ۱۶۸۸، هیز و ده سه لاهی ٲادشایه ٲنی نهو ولایه یان
 سنوردار کرد. داگیر که کانیش که تا ته وکاته له ژیر کونٲرولی ٲادشا یان له ژیر چاودیری نهو دا،
 بهر ٲوه ده بران، ٲنٲا به پهره مندنی ده سه لاهی پهرله مان و ٲنٲوٲیه کانی نهو ولاته له پرووی
 دارایه وه شٲوازٲیکی تابه ٲیان به خوزه گرت.

له لایه کی تره وه، داگیر که کان له بروی بهر ٲوه بردنی کاروباری سیاسیه نهوه چالاکتر بهو ٲوون.
 دوروی ماهی نیوان داگیر که کان و ولاتی ٲینگلیز، جیاوازی داخوازی به سه ره که کانی خه لکی و
 ترسانیان له ده سه لاهی جٲبه جٲی کردنی نهو ولاته، بهوه هژی تهوی ژینجهر مه که یاسای مه مه للی
 تابه ته به مناوجه که ٲراریان له سه ره بدرٲت. نه مریکیه کان باوهر ٲان وابسو، که خه لکی
 داگیر که کانیش ههروه کو ٲهناٲهرانی ٲینگلیزی، نازادن و خاوهنی مافی دیاریکرای خزیان، به لام
 هیچ کاتیک له ٲراکتیک کردنی سیاسه ٲنٲکا، که ٲهروهندی ٲه بهر ٲوه بردنی داگیر که کانه وه
 هه بهو ٲنٲت، به شداریان نه کردوه. ((جفرسون)) له نامه یه که دا ٲو ((جهورجی ٲیهم)) ٲادشای
 ٲینگلیز، کورته ی برویای نه مریکیه کانی دهراره ی مافی ٲهناٲهرانی ٲینگلیز له نه مریکا بهم
 شٲویه دهر ٲری: ((ٲنٲه به ٲاوٲر کارانی ٲینگلیزی که مارو دراون، هیچ وهزیر و ٲاوٲر کارنٲکان
 تابه ته به کاروباری نه مریکا له بهر ده ستدا نه، چونکه هیچ کام له ٲنٲه تان ٲو نه م شمرک و
 لٲهر سراوٲیه بانگه ٲشت نه کردوه.)) به کردوهش نه مریکیه کان سه ماندیان، که تابه نه وٲت ٲاج
 بدن و پهرله مانیش نه ٲتوانی بهو شٲوه به که ده ٲرست ده سه لاته که ی به کار به ٲنٲت.

سالی ۱۷۷۳، به هژی روداوٲیکه وه ناٲارامی بالی به سه ره ناوجه که دا کٲشا، که تهوٲش به هژی
 دهر کردنی یاسایه کی نوٲی تابه ته به بهر ٲوومی جای بسو، بهم هژی وه کو مانیای هیندی
 ٲوژه لات رووه پرووی دژواره کی بازرگانی گه وه بهو ٲوه. چونکه ٲوٲیه که ی زوژ جای چینی
 به ٲی داخواست له خهزٲنه کانی حکومه ٲی ٲینگلیزه دا مابو ٲوه. پهرله مانیش موله ٲی به
 کو مانیاکه دا، ٲو تهوی له ٲیگی کارمنده کانی خویه وه و به شٲوه به کی موزٲوٲل (نه نصهار ی)

چایی یه نمنبار کراود که بغزوښت. چای، لهو سردمه‌دا، بیه‌کینک له گړنگترین بهرهمه بازارګانیه‌کان ده‌ژمیرا. بازارګانه نهمریکیه‌کان، که‌تا شو ساته وه‌خته، پردی پمپوندی شتومه‌کی خستنه بازار و داوخواست بوون، لهو مافه بیټه‌ش کران. له‌بهر شوه له هم‌مو به‌ندمه‌کانی نه‌مریکادا، کړینی چای کۆمپانیای ناوبراویان قه‌دغه‌کرد. له‌شاری بو‌ستون، نهمریکیه‌کان، بۆ نهموی نه‌هیلن، کړنکارانی کۆمپانیاه‌ باره چایی یه‌کانی نیټو که‌شتیه‌کان دابگړن، شوانه په‌لاماری که‌شتی یه باره‌لگړه‌کانیان ده‌دا و هم‌مو سندوقه‌کانیان دمرژانده نیټو ناوه‌کموه. حکومتی ښنگلیزیش، له‌ه‌لبه‌ستیکي نابهرامبه‌ردا، هم‌مو چالاکیه بازارګانییه‌کانی شاری بو‌ستونی وه‌تاند و، هر له‌بهر نهم ه‌نگاره‌ی حکومت بسو، که شو شاره دوو به‌رووی مه‌ترسی وهرکست بوون بوویه‌وه. حکومتی ښنگلیز، ه‌لبژارده مه‌حله‌لی یه‌کان و کویوونهموی شاره‌کانی قه‌دغه‌کرد و به‌پیدانی دسه‌لاخی زیاتر به‌نوټس‌راکانی خوی، خه‌لکی ناوچه‌که‌ی زیاتر خسته ژیر فشاروه. له‌م کاته‌دا و له‌سالی ۱۷۷۴، پهرله‌مانی ښنگلیز یاسای ((کولک)) ی دمرکرد، که به‌هویوه ناوچه‌ی فمړه‌نسی نشینی که‌نده‌ا توانی، له‌مافی نازادی یه‌شارستانی و مه‌زه‌بی یه‌کانی خوی به‌هره‌م‌ند بیټی، له‌همان کاتیشدا سنوره‌کانی کولک به‌شویمه‌ک دیاری کران، که‌ته‌واوی زهویه‌کانی باگوری پرودا‌هایو اته ویلايه‌ته‌کانی نینتای وپسکۆن‌سین، می‌شیگان، نیلی نوا، نیندیانا و نوه‌ایو ده‌که‌وتنه نیټو چوارچیوه‌ی سنوره‌کانی کوبکه‌وه. به‌رای نهمریکیه‌کان نهم یاسا نوی یه به‌ریه‌ستیک بوو له‌بهرده‌م پېش‌پوهی کردنی نه‌واندا به‌روو زهوی یه‌کانی پروژناوا و کرداریکیش بسو بۆ پش‌تیوانی کردنی فمړه‌نسیه کاتۆلیکه‌کانی دانیش‌تووی که‌نده‌ا. نهم ه‌نگاه‌وشیان به‌داخستنی به‌نده‌ری بازارګانی بو‌ستون و ده‌ست تیره‌دانی پۆلیسی ښنگلیزی له‌نیټو کاروباری داگیرګه‌ی ماساچو‌سینت‌وه دبه‌سته‌وه. یاسای ناماژه پټکراو به‌یه‌کینک لهو یاسایانه ده‌ژمیرا، که‌خه‌لکی نه‌مریکای وژور ښگمران کردو به‌لټی‌شیان دا به‌هم‌مو توانیه‌ک له‌بهرامبه‌ریدا راوستن. سیاسه‌تی ښنگلیز، رق و کینی خه‌لکی ته‌مریکای گمیان‌دبوویه بینه‌فاقه و ته‌واتی بۆ پروبه‌پروو بوونهمه ناماده ده‌کرد. له‌گه‌ل نهم‌شدا تا سالی ۱۷۷۴، هینشتا بیرۆکه‌ی سمره‌خوی و جیابوونهمه نه‌گه‌شتبوویه قو‌نساغی کرده‌بی و، هم‌مو ه‌ول و کۆشه‌کانیان له‌پیتناو پاراستنی سمره‌خوی ناوخودا چر کردبوویه‌وه. پاش دهرکردنی نهم یاسایانه، کۆچ‌نشیننه جۆراو‌جۆره‌کان پش‌تیوانیان له‌داگیرګه‌ی ماساچو‌سینت کرد و چ‌ند نوټس‌ترکیان په‌مه‌به‌ستی به‌شداري کردن له ((کۆنګره‌ی کیشومری)) دپوهانه‌ی فیلادلفیا کرد. نهم کۆنګره‌یه له‌سالی ۱۷۷۴، به‌ناماده‌بوونی نوټس‌مرانی سیاتره

کۆچنشینى سەردەتايى بەسترا، لە ئەنجامیشدا گەمارۆ خستنه سەرى كالاى نینگليزيان پەسەند
 كرد و، ھەلۆيىتى ھۆكۈمەتى ئاويرايش تەنھا پەنايەردنە بەر زەبرو زەنگ بوو. بەيەك سال دواى
 بېيارەكە، پاش نەوھى ھۆكۈمەرانى نینگليزى شارى بۆستۆن، ژماريەك سەريازى بۆ دەست بەسردا
 كرتنى ئەنبارىكى چەكى ناياسايى بەرەو كۆنكۆرد لەماساچۆست نارد، ناگرى شەي ھەلگىر سار
 تەقە لەنئوان سەريازانى نینگليز و ھىزى راپەيرىنى بەرگىرى دا دەستى پىتى كرد. لە كۆبوونەوھى
 دووھى ((كۆنگرەى كىشورەى)) داو بۆ ھەمان مەبەست، بېريارى كۆكردنەوھى تىنكەپاي ھىزە
 سەريازيەكانيان داو ((جۆرج واشىنگتۆن))، يەكەك لە نوئىنەرانى فېرجينيای بۆ پلەى فەرماندەيى
 سوپاي داگىرگەكان ھەلئۆارد. كۆنگرە ھىشتا نامادە نەبوو پەيوەندىەكانى خۆى لەگەل نینگليزدا
 بېچرېنىت. نەو شتەى كە ئەمەريكيەكان دەيانويست، بريتى بوو لە ھەلسۆراندنى كاروبارەكان،
 وەكو راپردوو، واتە بەرقرار كردنى نەو پەيوەندىيەى كە لە نئويانىندا ھەبوو، لە مافى خۆ
 بەرپۆبەرى، ھەلئۆشانەوھى ياساكانى باج، چاكسازى كردن و پشت پاستكردنەوھى چاودىرى
 نینگليز لە روى ئالوكۆزى بازىرگانىيەو، دامەزراندنى سىستەمى دادوھرى و پىنكەيتنانى دادگايەك
 كە دەستەيەكى سۆتەندخواردنى ھەييت - كەتا تەو كاتەش بەھۆى دروست كردنى دادگا
 سەريازيەكانەو پىشتگۆى خرابوو - و لايردى ھەرچۆرە تەنگ و چەلەمەيەك كە رېگريت لەبەردەم
 پىتەرەوھى كردنى ئەمەريكيەكاندا بەرەو زەويەكانى رۆژناوا. ھەر لەبەر نەوھى، نوئىنەم بەشدار
 بووھەكانى نئو دووھىن فيلادلفيا، رايانگەياندا، ئەمەريكيەكان خۆيان پىچەك كەردوو، بۆ بەرگرى
 كردن لە ئازادى، كە مافىكى دان پىندانراوى سروشى خۆيانە و تا تەو كاتەش لىنى بەھەرمەندە
 بوون. ئەم خەلكانە لەگەل شىوازى ھۆكۈمەتكردنى نینگليز لەسەدەى ھەفدەيەم و نيوھى يەكەمى
 سەدەى ھەزەدەيەمدا، بۆ بەرپۆبەردنى داگىرگەكان رايەتباوون و بەم دەسلەتەش پازى بوون.
 لەبەستى دا ئەوان شۆرەشگىتەرانىكى پازى بوون، تا بزوتنەوھىەكى شۆرەشخواز.

كاتىك پەتى پەيوەندى نئوان ھۆكۈمەتى نینگليز و خەلكى داگىرگەكانى ئەمەريكا پىچرا،
 كۆمەلگە پىتويستى بە بونىادىكى حقوقى نوئى ھەبوو. بەشارەزا بسوونى خەلكى لە فەلسەفەى
 ھۆكۈمەتى((جۆن لۆك))، مافى سروشى و بىر كۆرەنەوھەكانى سەردەمى رۆژنىگەرى، ئەم نامانجە
 دەكرا يىتەدى. بەسوود وەرگرتن لە نەسراوھەكانى((لۆك))، جفرسۆن ھۆكارى كەردىمى شۆرەكەى،
 بە شىوھەكى رېوون و ئاشكرا لە راگەيانەندى سەربەخۆيەدا بەلاز كەردوو. لە مانگى جىنىسورەى
 سالى ۱۷۷۶،((تۆماس پىن)) بەلاز كۆرەنەوھى نامىلەكە بەناوبانگەكەى خۆى((عەقلى
 تەندروست)) بەرگى كەسايەتتەيەكى شۆرەشگىتەرى لەبەر كەرد. ئاويرا دوو سال پىتش ئەم رېووادوانە بە

گیانینکی راپه ریو له نینگلیزه هاتبو و له دهوله ته کشتی، به هۆی نهو زولم و سته می که له کهساننکی هاوشنوی نهوی ده کرد، زۆر بیتزار بوو. له ناهمیلکه کهیدا، به دهه برپیننکی زۆر توند، پیتوستی سهر به خویی داگیر که گهانی شیکردوه و، سهر به خویی له گهال نازادی تمواوی مرؤفایه تی دا هاوتا کرد و حکومتی نینگلیزی به هیمای زولم و ستم ناویرد. زۆر به توندی هیزشی کرده سهر ((جۆرجی سینی)) و سیسته می حکومرانی بزمواوی، دایه بهر ره خنه و پروینشی کردوه که نهخی کهسینکی داوین پاک، چاکه کارو زهحه تکتیش بۆ کۆمه لگه، له ههموو ((تاج به سهر همرزه کانی نینگلیز)) زیاتره.

((پین)) وتی: ((خه یالنکی خاوه وایر بکینه وه که ههتا ههتایه دور گهیه ک بتوانیت کیش تورتک بهر پوه بیات. هیچ به لگهیه که له بهر ده ستدا نه، که سروشت مانگه کان له ههساره سهر کی گهوره تر دروست کرد بیت و له بهر نه وهش که نینگلیز و نه مریکا له بهرام بهر یه کتری دا، پینچومانمی یاسای ناسایی سروشت راوه ستاون، پوون و ناشکرایه که نهو دووانه سهر به دوو سیسته می جیساوازن، نینگلیز هسی نهورویایه و نه مریکاش هسی خۆی.)) کاریگهری ناهمیلکه کهی ((پین)) به نه ننازمیه که بوو، که له ماودی چمند مانگنا ههزاران ههزار ژماره لی نابلواکرایه وه. ههمو ها نابراو ناماوهشی بهوه کرد، که خۆ به دهسته وه دان له بهرام بهر جهورو ستم و، گوپرایه لی بۆ دابرنه ریت نی یه که مرؤفه بهرو پسته و دۆگماپوون ده بات، به لگو پسته و خوار و خینچی نهو کاته پهیدا ده بیت که مرؤفه خۆی له بهرام بهر هیزتیکنا بدات به دهسته وه، که به لای خۆ به وه ناروا یمو به نه زانی گوپرایه لی کهساننیک بکات که ده ستریزیکر و داگیر که رین. بهم هۆ به وه پیتش نیاززی ده کرد: یان خۆ به دهسته وه دان و پازی پوون له بهرام بهر حکومتینکی ستم کارو برزیو، یان به هره مه ند پوون له ناز و نیعه ته نازادی و به خسته ویری له ژنیر رۆشنایی کۆمارتیک نازاد و سهر به خۆدا. له پۆژی چوارده می جولای سالی ۱۷۷۶ کۆنگره فیلا دلنیا، راگه یاندنی سهر به خۆی نه مریکای ناشکرا کرد و به هۆ به وه ویلا به ته یه کگرتوه کان توانی له نینوان ولاتانی گۆی زوی دا به مافه کانی یه کسانی و سهر به خۆی خۆی شاد ببیت.

فه لسه فی راگه یاندنی سهر به خۆی له ((جۆن لۆک)) فه یلم سو فی به نوا یانگی نینگلیزه وه سهر جاوی گرتوه. نهو رسته می که سهره ی راگه یاندنه که ی پی ده ست پیده کات، به پرونی کاریگهری بیرواگانی ((لۆک)) ی نه سهر بهر جهسته بهوه: ((له بهر نه وه ی له ریترووی رووداوه مرؤفایه کاند، له سهر کۆمه لیک خه لک پیتوست ده کات که مامه لهو په یو ونی سیاسی خویان له گهال میله تانی دیکه دا بیچریتن و پیتگه و پلعه یایه کی یه کسان و جودا له گهال ولاتانی دیکه دا

بۆ خۇيان دەستەبەر بىكەن، كە ياساكانى سىروشت و خوداى سىروشت نىم مافانى پېتەخىشون، كەواتە دېزىگرتنى شىبارى بېرۈياۋىرى خەلكان وا ددەخۋازىت، كە نەم خەلكە، نەم ھۆكارانىەى كە نىوانى ناچا، بەجىبابونىمەۋە كىرۋەۋە بىناشكار رابگىمىن، پاشان ناماۋە بە گىمىنەكەى ((لۈك)) دىربارەى مافى تاكەكەس و پەيمانى كۆمەلايەتى دەكرىت. ((نىمە دان بىمۇ راستبانەدا دەنىن، كە نەۋارى مەۋقەكان بە يەكسانى دروست كراۋن ھەرتاكىتىش خاۋەنى مافىتىكى نىنگارى نەكرارى خۆيەتى، لىمانە مافى ژيان و نازادى و ھەۋل و كۆشش بۆ كەيشىن بە بەختەۋەرى. بەمەبەستى پاراستى نەم مافانە بۆ خۇيان چەندەھا ھۆكۈمەت دادەمىزىتىن و بەۋىست و نەۋەزۋى خۇيان ھىنەز و دەسلەت بەم ھۆكۈمەتەنە دەبەخىش، ھەركاتىكىش نەم ھۆكۈمەتەنە لى نامەجەكەى خۇيان لاپاندا، مافى سىروشتى نەم خەلكەى، كە ھۆكۈمەتەكە بىگۈرېن يان بىرۋىختىن و ھۆكۈمەتتىكى نۆۋ بەھىننە ناراۋە كە بىتۋانېت بە دەركرەنى ياساى لىبارو گۇنجاۋ بەكارھىتەننى دەسلەتلى خۆى نارامى و خۆشگۈزەرانى بۆ خەلكەكەى دابىن و بىارېزىت.))

نەگەر ۋاز لە بنەما گىشتىيەكانى راگەيانەنەكە بەھىنن، [[دېمىن]] نەۋەى لە نەۋەزۋى راگەيانەنەكەدا ماۋەتەۋە، زىانەر لايمىنكى دىبارى كراۋ بەخۆۋە دەكرىت. ۋاتە بىرىتى يە لە پېرستىك لىمۇ پەخىنە و ناپەزايەنەى كە لەلايمىن دانىشتۋانى داگىرگەكانىمەۋە بىرەۋى ۋەۋى ھۆكۈمەتى نىنگىلىز بەرز كراۋەنەۋە . كۆتايى راگەيانەنەكەش دەگاتە نەم دىرئەمەى، كە لەبەر نەۋە ھەمۋەزۋى و سەمەمەى كە لىيان كراۋە نەمىرىكا جىبابونىمەۋى خۆى لە نىنگىلىز راڧەگىمىنېت و جەختىش لىمەر نەۋە دەكاتەۋە كە دەپىت نەۋە سىانزە كۆچىشەنە، نازاد و سەرىخەۋى بىن و ن لەھەمۋەزۋى كۆت و بەندەكان پىزگارىيان بېيىت و ۋەك مىللەتتىكى سەرىخەۋە نازاد پەختارىيان لەگەل بىكرىت.

نۆتەنەرانى كۆنگەرە بە ھاۋكارى و ھاۋدەنگى ، يەكتىيان بە نەمىرىكايى ناۋېرد و ، سەرىخەۋى خۇيان ئاشكرا كىر و بۆ شەركىرەن لەگەل نىنگىلىز نامادەى خۇيان راگەيانە . يارمەتى سەرىيازى دەرۋەش فەرھەم كراۋو. لەسالى ۱۷۷۸ لەنىۋان((بىنجامىن فرەنكلېن)) بالۋېز و نۆتەنەرى نەۋە ۋىلايەتەنەى كەتازە سەرىخەۋىيان ۋەزگىرەۋە، لەگەل ((لۋى سىانزەيەم)) پادىشاى فەرەنسەدا، بىنكەۋتەننامەيەك مۆزكرا و بېيىتى بىنكەۋتەنەكە فەرەنسە بە فەرمى دانى بە سەرىخەۋى نەمىرىكادا ناۋە بەكەپەكى سەرىيازى ھىزە دىربايەكانى خۆى بۆ يارمەتى دانى سەرىخەۋى خاۋازان رەۋانەى ناۋچەكە كىر. جىگە لىۋەش نەجىب زادەيەكى فەرەنسە كەنۋاى ((ماركى دولافىت)) بوۋ، تۋانى رەۋامەندى پادىشا بۆ ناردنى شەش ھەزار سەرىيازى دىكە بىرەۋە ناۋچەكە بەدەست بەھىتېت.

بەم شتویم، بەشداری کردنی هێزەکانی فەرەنسا لە جەنگەکانی سەرەخۆشی و شکان و خۆ بەدەستەوهانی هێزەکانی ئینگلیز بە دەست سویدی ((واشنگتۆن))و، کاریگەریەکی نیجگار زۆری هەبوو. یارمەتی و هاوکاری کردنی حکومەتی فەرەنسا، زیاتر لەبەر دوو هۆکار بوو: یەکەم، لێسەندنەوهی داگیرکەرەکانی خۆی کە پیشتر حکومەتی ئینگلیز دەستی بەسەردا گرتبوو. دووهم، بەمەبەستی لاواز کردنی دەسلەڵاتی ئینگلیز لە ئەمریکای بەکۆر، کە دواتر نەهجمینکی زۆر قورس و گرانی بوو (لوی شاتزیهیم)) بێهەڵەکی لێکۆتەوه و، بۆماوهی دەسڵا ناگری شۆش فەرەنسای داگرتەوه و کۆتایی بە حکومەتی پادشایەتی ((بۆریۆن)) هێنا.

جەنگەکانی سەرەخۆشی لەسالی ۱۷۷۶ — ۱۷۸۳ درێژیمان کێشا. قورستین نەبەردیش لە ساراتوگا پروی دا، کە خۆ بەدەستەوهانی بەشتیکی هێزەکانی ئینگلیزی لێکۆتەوه. لە یۆرک تاوان و لەسالی ۱۷۸۱ هێزەکانی ئینگلیز خزیان تەسلیم بە هێزەکانی جۆرج واشنگتۆن کرد. لە نەهجماندا و بەپیتی ئەو رێککۆتنامەی کە لەسالی ۱۷۸۳ لە پارێس مۆرکرا، حکومەتی ئینگلیز بە ڕەسمی دانی بەدەسلەڵاتی ئەو سیانزە داگیرکەرەکاندا، بەناوی ویلایەتە یەكگرتوەکانەوه.

پاگەیانندی سەرەخۆشی تەنها بریتی نەبوو لە جیاپۆنەوهی ئەمریکا لە ئیجراتۆریەتی ئینگلیز. بەلکو ئاراستەکردنی شۆڕشێک بوو لە دژی حکومەتێکی ڕەسمی تۆمار کراو (مەسجلی). ناوەڕۆکی پاگەیانندی سەرەخۆشی لە راستی دا وەرگیرێدراوی فەلسەفەی مافی سەرۆشی ئەو سەردەمە بوو. لە سیانزە ویلایەتەکاندا، پێشکۆتینێکی گەورە لە پروی یەكسانی مافی خەلکی بەگشتی بەدی هات و هەرچەندە بۆونی سەرمایە مەرجێکی بێهەرتی بەشداری کردن لە هەڵبژاردنەکان بوو، بەلام ئەم ڕێژەیە بەشتویمەك هارەسەنگ کرا، کە زۆریک لە تاکەکانی کۆمەڵگە، کە پیشتر مافی دەنگدانیان نەبوو، بۆ هەڵبژاردنی دەستەی یاسادانان و خەزمەتگوزاریە گەشتییەکان بەشداری بکەن و، بڕیاریش درا ئەندامانی ئەنجومەنی یاسادانان بە شتویمەکی یەكسان، پێناسەی [نۆینەری] ژمارەیەکی یەكگرتوی خەلکی ئەمریکابن. ئەمەش بابەتێک بوو کە لە ئەنجومەنە پەرلەمانیەکانی ئەوروپادا بەهیچ شتویمەك بای لێو نەکراوو.

زۆریک لە دامەزرێوە شتوید فێدالیەکان، وەك ئەوانەکی کە لە ئەوروپادا هەبوو، رێشەکێشکران. ئەو کرێبەکی کە لە بەرامبەر بەکارهێنای زەوی کشتوکالی لە جوتیاران دەسەنرا، لە زۆریە ویلایەتە نوێیەکاندا هەلگیرا. هەندیک مافی وەك بۆماوهی بێهەڵەکان و مافی تابەت، کە بەهۆیەوه خێزانە سەرمایەدارەکانی وەك چینی خانەدان ژیاپیان پێ دەبەردە سەر،

لەناوبران. دەیهکی کلێسەش وەستینرا و پلەو پایە میزەهەبە ڕەسمییەکانی وەک کلێسە نینگلیز لەناوچە باشوور کەوتە ژێر پرسیارەوه.

بەلام شۆرش نەمریکا، نە لەرووی کۆمەڵایەتیەوه دەگەشتە قولایی شۆرشەکی فەرەنسا - کەزۆر بە خێزایی سەری هەڵدا- و نە شۆرشەکەشی بەئەندازەی نمو شۆرشەکی که لە سالی ۱۹۱۷ لە روسیا بەریاکرا فراوان بوو. مائال و سەرمایە، لەدەستی گروپیکەوه بۆ گروپیتکی دیکە کوازارایەوه. گۆڕانکاریەکی گچکەش لە بروی یاسای مولکدارییەوه نەتەجام دراو، یاسای عورفی نینگلیزی که بە میرات بزبان مابوو، لەهەموو شوێنەکان وەک خۆی مایەوه. لە سەرتاسەری ناوچە کۆچنشینە نینگلیزەکانی ئەمریکادا، نەشوێنەواریکی سیستەمی خانەدانی مابوو، نە نەسەفەتیکێ دەسلەلتادار. لەپاستی دا، چینی خانەدان و پیاوانی ئایینی نمو پلەو پایەو دەسلەلتای که لە کۆمەڵگە نەوروپی دا هەیانبوو، هیچکات نەیانتوانی لە کۆمەڵگە نەمریکی دا بەدەستی بهێتن. لەبەرئەوه شوێنەواری نمو شۆرش و هەلچوونەکی که دژی ئەوان بەریا کرا، کەمتر کاریگەر بوو. بەلام شۆرش نەمریکی، هیتشتا نەیتوانی گۆڕانیتکی ئەوتۆ لە کۆمەڵگەکەیدا بکات. سیانزە ویلايەتە که کۆماری ئەمریکایان پێک هینا، هەریەکەمو بۆخۆی لە تازاوی ناوخۆیی و حکومەتیکێ مەحەللی بەرخۆردار بوون، لە کاتیکیدا که فەرەنسا حکومەتیکێ مەزگزی و سیستەمی چێناپەتی تێدا پەمپەو دەکرا. ئەوهی لە نەتەجامی شۆرش فەرەنسی دا هاتە ئاراو، بریتی بوو لە دەسلەلتا گرتە دەستی چینی ناوەندی کۆمەڵگە، لە کاتیکیدا که کۆمەڵگە نەمریکا، پێش شۆرشیش دەسلەلتای بەرپۆه بردنی کاروبارەکانی ناوخۆی ولاتی هەر لە ئەستۆی چینی ناوەندا بوو. لەکۆی نمو پەتەواریتێنج کەسەکی که ڕاگەیانندنی سەربەخۆیان وازوو کرد، لە ۷۵٪ یان، هەریەکەمو بەجۆریک لە سەردەمی داگیرکەرکاندا لە کاروباری سیاسی دا بەشداری کردبوو، زۆریەشیان خاوەنی خۆتەواریەکی باش و ئێمکانانتیکێ ماددی لەباربوو. ئەم بەردەوامیە لە ڕابەرپەتی سیاسییاندا، سەقامگیری و هینیهکی وای هیتابووێ ناراو که زۆرجار لەگەڵ ووشە شۆرش دا هەماهەنگی تی یە.

بەو شتوێش که ((تۆکۆیل)) ناماژی پینکردووه: ((ئەمریکا بوو بەخاوەنی دیموکراسی بەبێ ئەوهی شۆرشیکێ دیموکراتیکێ تێدا ڕوويدات. ئازاد بونیدار نراو بەبێ ئەوهی بیعوت نازادی بەدەست بهێتیت.)) شۆرش نەمریکی پتویتی بەوه نەبوو، که کۆبونەوهی خانەدانەکان و یان کلێسە دەسلەلتادار و خاوەن پلەو پایە هەلۆهشیتتەوه. گەرنگترین دەستکەوتی شۆرش نەمریکا، لە ڕووی سیاسی و چەسپاندنی دەسلەلتای دەولەتیکێ پاپەند بەیاساوه بوو. [وێک

ناماژەمان پێکرد، سەرچاودی هەموو ئەم بیروباوەڕانە [لە کانیاو دەوڵەتە مەندەکی] فەیلەسوفی نینگلیزی ((لۆک)) دەوڵەتە قوڵا. لەم لاشەو سەرکردە سیاسییەکانی ئەمریکا خۆیان بە شینگ بوو لە سەردەمی پێشنگیری و باوەری تەواویان بەم بۆجۆتانه هەبوو. بێردۆزەکانی ((مۆتسکیو)) دەرپارە جیاکردنەوەی هێزەکان، بەلێنی میلیت و قانونی ئەساسی نوسراو، لەم جۆرە بیروباوەڕانە بوون، کە لە ئەمریکا دا لایەنگرێکی زۆریان هەبوو. ئەمریکییەکان زیاتر لەمەر میلیتەتیک تر، باوەریان وابوو، کە دەوڵەت دەیت، تەنها خاوەنی دەسلەلتیک سەنۆرداریت و، بەپێی مەرجەکانی قانونیک ئەساسی نوسراو دیاری کراو هەنگاو بنیت. ئەوان، سۆرپوون لەمەر ئەو، کە پێیستە قانونی ئەساسی دەرپارێشتە یاساو پێسایەت بیت، دەسلەلتار بەمەر پەپوێندیەکانی نێوان میلیت و دەوڵەت و چاودێر بەمەر پێستەمی دەوڵەتەو.

ویلايەتە یەگەرگرتووەکان، لەسیانزە ویلايەتی تاقانە و خۆپەرپووبەر پێک دەهات. پاش بەستی پەیماننامەیک بەناوی پەمانی ((کۆنفراسیۆن)) لەسالی ۱۷۸۱، ویلايەتەکان بەشپوێیەکی نا هارپەمان و نازاددا یەکیان گرتبوو، هەرچەندە دامەزراندنی ئەم شپۆزای حکومەت، کۆمەلتیک گرتی سیاسی و نابوری لەگەڵ خۆینا هینا.

لەرۆی سیاسەتی دەرپووە، کاروباری بازرگانی، پێکخستنی بودجەو پێک و پێکگرتنی باجەکاندا، هیچ جۆرە دانوسان و هەماهەنگیک لەنێوانیاندا نەبوو. پاش راپەرینی ژمارەیک لە جوتیاران بەسەرگرتایەتی ((دانیمل شیز)) لە ماساچۆسیت، سیاسەتەدارانی ئەمریکا پڕپاریان دا، حکومەتیک بەدەسلەلتیک مەرکەزی لە یەکتی ویلايەتەکان و بەپێی قانونی ئەساسی داخەزێتن. بۆ ئەم مەبەستەش کۆمەلتیک لە نوێنەران ویلايەتەکان لەشاری فیلادلفیادا کۆپوێنەویەکیان سازکرد و تیايدا گفتوگۆیەکی تیرۆتەلیان دەرپاری داریشتی قانونی ئەساسی نەخام دا.

قانونی ئەساسی لە سالی ۱۷۸۹ تەواو کراو((جۆرج واشنگتۆن)) راپەری سەردەمی شۆزشی ئەمریکا، وە یەگەمین سەروک کۆماری ئەم وولاتە هەلپۆزرا. قانونی ئەساسی لەپێشەکیە و جەوت بەنەمای سەردکی پێکدەهات. لەسالی ۱۷۹۱ مافە شارستانییهکان دەرپارە نازادی مەزەهەب، رادەرپین، بلازکراوەکان، نەخامدانی کۆپوێنەو دەرپازبوون لە تاوانپارکردنی پێسار و لەخۆو پڕپاریان لەمەر دا ، و تیکرای تاکەکانی کۆمەلتیکیش بەپێی جیاوازی و بەشپوێیەکی یەگەس لەم مافانە بەهەرمەند دەبوون، چونکە ئەم مافانە بەپێی بەنەمای یەگەسانی تاکەکان لەمەرپەرپارە یاسادا دەستیشان کرابوو. هیچ مەزەهەتیک دیاری کراو وەک نایینیک رەسمی دانی

پیتا نمرار نازادی نایینزا، بۆ هه مووان مسۆگهر کراو حکومهت له سه ر بنچینه ی عه قل و منگق له مه زه ب جیا کرابه وه . له قانونی نه ساسی دا، ویلایه ته یه کگرتوه کانیان، نه ته نه ا به کۆمه لگه یه ک له ویلائیاتی تاقانه پیتانه کرد، به لکو به یه کیمه یه گیان دانا، که تاییدا تاکه کان له پیتاو کۆمه لیک مه به ستی په نابهرانی ویلایه ته یه کگرتوه کانی نه مریکا حسابیان بۆ بکریته و له هه مان کاتیشدا بینه هۆکاریک له پیتاو نامانجه کانی په نابهرانی نیو ویلایه ته کانی خۆیاندا . نه مه له سه لسه فی حکومه تی فیدرالی بوو . کۆماری فیدرالی، تیکه له بونی تاکه کان بسو نه ک ویلایه ته کان. یاسای نیو ویلایه ته کانیش خرایه نه ستۆی خۆدی که سه کان نه ک ویلایه ته کان. هه ر سیانزه ویلایه ته که، به خیرایی ده ستیان به نووسینی قانونیکی هاوشیوی قانونی نه ساسی فیدرال کردو، هه موویان به تیکرا، بنه مایه کی دانپیتانراوی یه کگرتویان له قانونه نه ساسیه کانی خۆیاندا گویندا .

له قانونی نه ساسی دا، هاتوره، سه رچاوه ی ده سه لاتی حکومه ت، میللته مو، ده ولته ت بۆ پاراستنی مافه سروشیه کانی تاکه کان دامه زراوه . هه رکاتیک ده ولته ت نه میتوانی نه رکه کانی خۆی به رامبه ر به میللته ت جیه جی بکات، خه لکی مافی خۆیانده، له پیتاو ناسایش و خوشگوزهرانی خۆیاندا، نه م ده سه لاته له حکومه ت به سیننه مو، ده ولته تیکی دیکه به یتنه کایه مه . بابه تیکی دیکه، مه سه له ی سه ره خۆیی ویلایه ته کان بسو له به رده م حکومه تی فیدرالی دا . به شتیوه یه ک که حکومه تی فیدرالی، کاروباری ده ره وه و به مرگری و سیاسه تی گشتی و بازرگانی پیده سپیتردیت و کاروباری ناوخۆی نیو هه روویلایه تیکیش ده دریتعه ده ست حکومه تی ویلایه ته کان. ده سه لاتی سیانی جیه جی کردن، یاسادانان و دادوه ری، تارادیه ک له یه ک جیا کرانه وه و ده سه لاتی یاسادانان له ده رکردنی یاساکاندا سه ره خۆیه کی ته واری به ده ست هیتا . سه رۆک کۆمار، ده توانیت به به کارهیتانی مافی فیتۆ، یاساکان هه لوه شیتته وه، به لام کۆنگریس ده سه لاتی نه وه ی پیتراوه، که به کۆکردنه وه ی دوو له سه ر سینی دمنگه کان، بریاره که ی سه رۆک کۆمار له غوو بکاته وه . ده سه لاتی دادوه ریش سه ره خۆیه کی ته واری هه یه . ده سه لاتی دادگای فیدرالی، له لایه ن دادگایه کی یه کگرتوه وه به رتیه ده بریت، که پیتی ده ورتیت دادگای بساللی ولاته و نه رکی به دوا داچوون و رادهرپرین ده رباره ی جیه جی کردن یانه کردنی یاسا ناسایه کان له گه ل قانونی نه ساسی دا ده گرتنه نه ستۆ . به روودانی هه ر نا کۆکیه ک له نیوان حکومه رانی میللی و ویلایه تیدا، دادگای فیدرالی بۆ نه م مه به سه ته پاره نه جیه کانی خۆی ده خاته روو . هه رکاتیک ده ستی یاسادانان به ویت سنووری مافه کانی ده سه لاتی یاسادانان به یتیت، یان ده سه لاتی جیه جی کردن له بازنه ی

دسه لانه كې خۆي تېنېر بكت، نو كاته دادگای بالا دهست به كار دهيت و به دوا دچوړنی لمر ده كات. هر چمنده دسه لانی جېبه جیټكردن ناتوانیت له سنوړی نو دسه لانه كې كمبوی دانراوه بچیتموه دهرهوه، به لام هر هیچ نه بیت ده توانیت بیتته كوسپینکی گموره له بمردهم زوړداری و تاكړه ویسه كانی دسه لانی جېبه جیټكردن. نه ندامانی دادگای بالا نو كمسن و به پینشیاړی سمرۆك كۆمار و بریاری سنا تا كۆتایی تمه نیان هه لده بوزرین. ویلايمته یه كگرتوه كان، لمر ووی دادو وریوه به سمر چمنده ناوچه یه كدا دابهش ده كرت، كهله هر ناوچه كدا یه ك دادو وری فیدرالی نیشته جی ده بیت و نو دادگایانهش به دادگای ناوچمی ناودهرین و جگه له مانمش دادگایانی تیغه لچوونموه (استننای) و له كۆتاییشدا دادگای ویلايمته و دادگا جزیره جزیره كانی نیو شاروچكه كان و ناچه كان، تاییهت به لپرسینموه مه له كانی ناوخی ویلايمته كان کاریان ده كرد. هه لپاردنی نهم جزیره دادو ورا نهش له ریگه دی دهنگدانی گشتی له ویلايمته كاندا دهیت.

كۆنگریسی نه مریکا له هر دوو نه بجومه نی نوینمران و سنا پینك دیت. نوینمرانی نه بجومه نی كۆنگریس هر دوو سال جاریك و، نوینمرانی سنا هر شش سال جاریك بۆ نهم پوسته هه لده بوزرین و ژماره ی نوینمره كانیش پتویسته به پتی ژماره ی خه لكی ناوچه كه له نیو ویلايمته كاندا دمنشيان بكریت. هر ویلايمته ك مافی كاندید كردنی دوو سیناتوری هه یه. جگه له كۆنگریسی نه مریکا، كه له شاری واشنگتون دا جیگه بسوه، هر ویلايمته ك بوخی خاوه نی نه بجومه نیكی نوینمران و سنایه كی مه حله لای دهیت، كه به شویمه كی تاییهتی كاروباری ویلايمته كان هه لده دمنگیتیت. دسه لانی جېبه جیټكردنیش لمرۆك كۆمار و دمه ی وهریزان و راوړو كارانی بالا پینك دیت. هه لپاردنی سمرۆك كۆمار هر چوار سال جاریك و له لایه ن تیکرایی خه لكی ویلايمته كانموه بمرپوه ده جیت، وهریزه كانیش به پتی پینشیاړی سمرۆك كۆمار و په سندرودنی كۆنگریس هه لده بوزرین.

یه كینك له مېمېسته سمره كییه كانی قانونی نساسی، بریتی بوو له ریژگرتن له دسه لانی یاسا، كه له راستی دا بنه مایه كی به هیزی كۆمه لگه پینك دهیتیت. له نه مریکا، به هیچ شتویهك بیر له به زاننی سنوړی بنه ماکانی دسه لانی كۆمه لگه نه ده كرایموه و هیچ كاتیکیش سنوړيك بۆ نو دسه لانه دابنن، به لكو بۆ پاراست و دابینكردنی نازادی دهستیان به دایمش كردن و جیاكردنموه هیزه كانی نیو كۆمه لگه كرد. مېمېستیان نه مېوو كه دسه لانی كۆمه لگه فراوان و پینوړ بیت، به لام لپرسراو و جېبه جیټكردنی، به هزی گوترايه لیان بۆ یاسا بچوړ و سنوردا بیتنموه چونكه هر نه تدازه حكومت، دسه لاتیکی یاسایی سنوړداری بۆ به كارهیتانی

نیختیاراته کانی هه بیت، به هه مان نه ندازهش له مه ترسی تاکر هوی و زو لثم و زو رداری کهم ده کرتیموه. به ووتی ((مدیسۆن)) که به کتیکه له سهر کرده کانی شوژی نه مریکا، کهسانی خاوهن ده سلات، شایستهی متمانه پیتکردن نین، ههرچهنده دواتر له لایهن میژوو نووسی به نایوانگی نینگلیزی لۆرد ((ته کتۆن)) هوه بلاؤ کرایموه: ((ده سلاتی ره ها، فسادی ره های لیده که ویتیموه.))
 نهم باوه رهش که ناره زووی ده سلات - چ تاکه کهسی یان به کۆمه ل - پیتیسته به رینگایه ک کۆنترۆل بکرت، به زیندوبی مابوسه وه، له رینگهی داسانی یاسا و چاودیری کردنی یاسا له سهر هه لسو کومتی تاکه کان پراکتیکیان ده کرد. به ووتی ((جۆن نادامز)) دووه مین سهرۆک کۆماری نه مریکا: ((لهو شویندی که هه لباردنی تاکه کان له سهر بنه مای دهنگی زۆرینمو حکومه تی یاسا کۆتایی یی بیت، زولجم و زو رداری ده ست پیده کات.))

ههنگاوێکی دیکه که له م سالا نه دا جیبه جیکرا، بریتی بو له بریاری پینکه پینسانی دامه زراوه سنوورداره ده ولتیه کان له زهوی یه نوینه کانی رۆژناوا دا، که خالی به مومندی نیتوان ژیا نی سنوور نشینی و دامه زراوه ره سی یه ویلایه تیه کان بوون. نهم بریاره به ده ر کردنی فرمانیکی تایبست به زهوییه کانی باکو ری رۆژناوا له سالی ۱۷۸۷ خرایه قۆناغی جیبه جیکردنه وه، به لینی دروست کردنی چهند ویلایه تیکی نوینان له ناوچه ی باکو ری رودا هایز - به مهرجیک له هه موو شه مافانه ی که به سیانزه ویلایه ته که ی تر دراوه، به هره مه ند بیت - دا نهم ههنگاوهش به ته نها رینگایه ک بۆ پهرمیدان و قراوان بوونی زهوییه کان و دامه زرانندی ویلایه ته نوینه کان له قه لهم ده درا.
 قانونی نهاسی به لگه نامه یه کی سیاسیه و به به راورد له گه ل راگیانندی سهر به خزی، لایه نیکی عافه کارانه ی پیتوه دیاره. له راگیانندی سهر به خزی دا، یه کسانێ تیکرای تاکه کانی مرۆفایه تی به را شکاوی دانی پیتا نراوه، له کاتیکدا که قانونی نهاسی، به جه خت کردنه وه له سهر مافی خاومداریتی و سهرمایه پیتیکردنی مافی ره شه کان - که پاراستنی سیسته می کۆیلایه تی لیکه و توموه بنه مای یه کسانێ مرۆفه کانی به گشتی پیتشگۆی خستوه. میژوو نووسی به نایوانگی نه مریکی ((چارلز بیرد)) قانونی نهاسی به ناکامی چالاکی و بیر کردنه وه که مایه تیه ک ده زانیت، که له بهر هه بوونی ده سلاتی نابووی، داوا ی به رتیه بردنی زۆرینه یان ده کرد. هه لبه ته له ناوه رۆکی قانونی نهاسی دا هیچ ناماژیه ک به دارایی و سهرمایه له رووی پلهو پایه ی کۆمه لایه تی یان پینگو پیشه بۆ گروپیک یان چینیکی دیاری کراو نا کرت و به به راورد له گه ل قانونی نهاسی فرمسا، که له سالی ۱۷۹۱ به تاشکرا جه خت له سهر خاومداریتی و سهرمایه ده کاتوه، نهم مه سه لیه به تاشکرا دانی پیتا ده زیت. هه موو شه و تارانیه

که ((هامیلتون))، ((مدیسون)) و ((جوزن جی)) - لهو که سایه تیه تاودارانمی که له نووسینهوئی قانونه کهدا بهشاریان کردبوو- بۆ بهرگری کردن له حکومتی مرکزى بلاءیان ده کردهوه، بهوتاری فیدرالیمستی ناویانگی دهرکرد. لهدهقی نهو وتارانهدا بهرگری کردن له خاوهنداریتی تاییه تی و سهرمایه، زۆر بهروونی دهرده کهویتی و، لهواقیهدا بهیه کینک له چاکترین نمونه کانی لیکدانموئی نابوری سیاسى ههژمار ده کرتت و ناماغیشی هاندان و ناچارکردنی ویلایه ته جۆراوجۆره کانه، بۆ دامه زرازدنی سیسته مینکی بشمو و راوه ستاوی حکومتی، که کرتی دارایه کی پتیوست دهستبهر بکات. بهلگه نامه کانی فیدرالیمست، خوتندنهوهیه کی بهناویانگ و بهنرخه لهبواری نابوری سیاسى دا. هه مان نه ندازه که باومری به بهمعرج بوونی ((مشروگیت))ی دهوالت و سهروه ری یاسا و مافی کۆمه لایه تی تاک ههیه، بهو نه ندازه یهش جهخت لهسهر مافی خاوهنداریتی تاکه کهسی و داهینسانی نابوری تاک و سهرمایه گوزاری تاییمتی ده کاتموه. بهشیهوه کی گشتی رۆژی دهوالت له چالاکیه نابوریه کانددا به پرکردنهوئی پتداویستیه کانی بهرقرارکردنی نارامی و دروستکردنی ژینگه یه کی لهبار ده زانیت، که تاییدا تاکه کان بشوان بهناسووده ی، سهرمایه کانی خزیان له چالاکیه نابوریه کانددا به نه نه گهر. ((مدیسون)) له به کینک له نامه کانی فیدرالیمستدا ده نویت: ((یه که مین مه بهستی سهروه کی ههر حکومتیک بهرتی یه له پشیوانی کردن له مافی دارایی و مافی خاوهنداریتی و ده رکردنی چمند یاسایه که سهرمایه داری و مافی دارایی تاکه کان مسۆگهر بکات.))

((هامیلتون)) لهوتاره فیدرالیمسته کانی خۆیدا، جهخت لهسهر حکومتیکی مرکزى و بههتیه ده کاتموه، که بهو بهری تیگهیشتن و زیره کی بهرژوهندهیه کانی زۆرینه ی خه لک بیاریزینت و بهرژوه بهرت.

پاراستنی سیسته می کۆبلیه تی، به کرننگترین مه سه له ی نیتو ویلایه ته کانی باشور و سه ره کترین بابعت لهرو به پروو بوونهوئی بیروباوه ری نیتوان ویلایه ته کانی باکور و باشور ده ژمیررا. بۆ رینگه گرتن له م جۆره روو به پروو بوونهوانه و به ده ست هینانی دهنگی دانیشتوانی باشور، له نووسینهوئی قانونی نه ساسی دا، نه م مه سه له یه به خاموشی مایموه و ره شپسته کان وه ک هاو لاتییه کی نه مریکی که خاوه نی مافینکی دیاری کراوی خزیان بن دانیان پتدا نه تراو ههچ جۆره ناماژه یه کیش به مه سه له ی نازاد کردنی کۆیله کان نه کرا. ((مدیسون)) له نامه یه کدا که بۆ ((لافایت))ی نازد جهختی لهسهر نه وه کردهوه، که ته نانته ناماژه کردن به مه سه له ی کۆبلیه تی، له کاتی نووسینهوئی قانونی نه ساسی دا، ((وه ک بزیسکیتک و ابسووه له نیتو نه باریکی بارووت)) دا.

پاراستنی کزیلایه تی وېشتگوږ خستنی نهم گرفته کومه لایه تیبه له واقعدا بؤ به دست هینانی دمنگی رهمانهندی ویلایه ته کانی باشور و زور یو همروها به ته نه رتگیه کیش بؤ پاراستنی یه کیمتی و یه کریزی نیوان ویلایه ته کان داده را.

کاریگه ری شؤرشی نه مریکا لمسر ولاتانی نه وروپا له ماویه کی زور کورتدا دمرکوت. به هؤی نهو جهنگی که له گهل نه مریکا دا به ریای کرد، نه رکیکی زور قورس که وشه سرشانی حکومتی فمرنسا و یه کیک له دمره نجامه کانی شی سره هلدانی شؤرشی ناوخ بؤ لهو ولاته دا. له هه مووی گرنگر نهو بهو، که شؤرشی نه مریکا بسو به سره دتای سره هلدانی شؤرشگه لینی نازاد عوازان، که هه نیکیان تا سالی ۱۸۴۸ دریمیان کیش. به دست هینانی سر به خوی نه مریکا، به لای نه وروپه کانهو نیشانی نهو بهو، که ده کری، وژیک له بؤ راکانی سرده می روشنگری، بخرنه قوناعی جینه جی کرد نهو. به لام نهو زیاتر له هه موو شتیک کاریگه ری لمسر بری نه وروپه کان به تاییت ولای فمرنسا دروست کرد بسو، راکانی سربه خوی و دارپشتنی قانونی نه ساسی بو. دانای فمرنسی ((لارو شوکو)) راکانی دنده کی و مرگنرپه سر زمانی فمرنسی و، نه مهش واپکرد که گفتوگویه کی له راده به دمر له سر نهو راکانی دنده له منیر هه موو چین و توژده کانی فمرنسا دا سره هلدات.

مشروکه خرازی، فینر الیزم و، سنوردار کردنی ده سه لاته کانی حکومت، به لای نه وروپه کانهو شتیک تازه نهو، بنجینه می نهو بیر و بؤچوانه له سه ده کانی ناو مرسته وه سرچاوهی ده کرت، به لام بهو شتویه کی که باو بو - بؤگونه له فله سه فدی مؤنسیکیودا - نهو بیر کرد نهو زیاتر له سیسته می دمر به گایمتی و خانه دانه کانهو تریک بسون. شؤرشی نه مریکا، شتوانیکی پیشکوتن خوازانی بهو بیر کرد نهو به خشی . سرکه وتی نهو بیر کرد نهو و له گهل نهو گؤرانکاریانی که له نه وروپا سریان هه لدا، بؤچوونی پرونا کیرانی دواتری زیاتر له گهل به ماکانی دیوکراسی دا هه ماهه نگ کرد. قوتا بغانه ک له چاکساز رادیکال خوازی له نینگلیز سری هه لدا. نیدی له نه وروپا متمانه به حکومتی ((زورداری برقه دار)) نه ده کراو باو بری خه لکی به حکومتی ممدووم پؤژ به پؤژ زیادی ده کرد. کرده می نه مریکیه کان، به شتیک لهو بری واره رانی نه وروپایان هینایه سر نهو مر واقع و به شتویه کی عینی پیشکشان کرد. نه مهش خوی به لگمیه کی روون و ناشکرا بو، لمسر نهو کی که فمرنسیه کان، له سالی ۱۷۸۹ شؤرشه کی خویان به راکانی دندی مافی مرؤ و نووسینی قانونی نه ساسی دست پیکرد.

جورج واشنگتون

بنجامین فرانکلین

کوزوئوئودی راگبیایندی سدریه خونی

نارمزاری خفگی دژی پاسای پروک

سربازانی نیشکیز له شاری بزمستن تده له خفگی ده کمن

ویلاته به ککرتو و کان له سالی ۱۷۸۷

کۆمه‌لگه‌یه‌دا بارده‌کات و زۆلم و ستم بانی به‌سەر هه‌موواندا ده‌کێشیت. حیزه‌که‌ی ((جفرسۆن)) به‌ناوی ((کۆماره‌وازی دیموکرات)) ناویانگی ده‌کرد. نامانجی سه‌ره‌کی جفرسۆن لایه‌نگه‌ره‌کانی نه‌و به‌بوو: ((نه‌گه‌ر له‌ دامه‌زراندنی حکومه‌تیکدا، که‌ به‌توانیت ده‌سه‌لاتی زۆریه‌ی خه‌لک ده‌سته‌ به‌ر بکات، سه‌رکه‌وتن به‌ده‌ست نه‌هێنن، دره‌نگ یا زوو پڕویه‌پرووی حکومه‌تیک تانگه‌ی پڕه‌دا ده‌بینه‌وه‌)). چونکه‌ ((له‌ کۆمه‌لگه‌یه‌کدا که‌ له‌ سه‌ر بنه‌مای په‌کسانیه‌کان دامه‌زریت، تاکه‌کان به‌ په‌زاهه‌ندی خۆیان ملکه‌چی یاساکان ده‌بن و حکومه‌تیش له‌ به‌ر پتووستی له‌ لایه‌ن تیکرای خه‌لکه‌که‌وه‌ وێری لێده‌گیریت.))

به‌شێوه‌یه‌کی گشتی ((کۆماره‌وازان دیموکرات))، لایه‌نگه‌ی سه‌فای تیکرای خه‌لک و دژی چه‌ربوونه‌وه‌ی ده‌سه‌لات بوون، له‌ کاتیکدا که‌ ((فیدرایسته‌کان)) داوای چه‌ربوونه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتیان ده‌کرد له‌ ژێر ده‌ستی که‌مینه‌یه‌کدا، که‌ له‌ کۆمه‌لگه‌دا خاوه‌نی پتگه‌و ناوبانگیک تاییه‌تی بوون. نه‌و پشێوی و ئالۆزییه‌ی که‌ وولاتی فه‌ره‌نسای گرتنه‌وه‌ - وه‌ک پڕوخانی کۆئلفانسیۆن و ده‌ست پیکره‌نی سه‌رده‌می ته‌یژوۆر حکومه‌تی پۆبسی - ته‌ریکی زۆری خسته‌ دانی ((فیدرایسته‌)) ده‌کله‌وه‌ و نه‌وانی له‌ نه‌گه‌ری پڕودانی هه‌رجه‌ره‌ کاریکی تیکه‌دراوه‌ نیگه‌ران ته‌ر کرد. له‌ به‌ر شه‌وه‌ ((فیدرایسته‌کان)) که‌ خوازیاری که‌م کردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی زۆریه‌ی بوون، له‌و سه‌رده‌دا سه‌رنج و بایه‌خیک زیاتریان پێندرا. ((جۆرج واشنگتۆن)) وه‌ک یه‌که‌مین سه‌رۆک کۆماری نه‌مه‌ریکا، له‌ لایه‌ن ((فیدرایسته‌)) ده‌کله‌وه‌ هه‌له‌بێژرا و حیزه‌که‌شی توانی بۆ سه‌واوه‌ی دوازه‌ ساڵ جله‌وی ده‌سه‌لات له‌ نه‌مه‌ریکا دا بگرێته‌ ده‌ست. ((جۆرج واشنگتۆن)) دوو که‌س له‌ که‌سایه‌تیه‌ ناوداره‌کانی نیو حیزه‌ جۆراوجۆره‌کانی بۆ هاوکاری بانگه‌یه‌شت کرد، ((هامیلتۆن)) ی له‌ حیزه‌ی ((فیدرایسته‌)) بۆ پۆستی وه‌زیری خه‌زینه‌ و ((جفرسۆن)) ی له‌ حیزه‌ی ((دیموکرات)) بۆ وه‌زیری ده‌ره‌و و به‌شداری کردن له‌ کاروباری به‌رپڕه‌بردنی ده‌وله‌ت ده‌ست نیشان کرد.

سیاسه‌تی سابوژی ((هامیلتۆن)) له‌ سه‌ر بنه‌مای هاندانی سه‌رمایه‌گوزاری تاییه‌تی و به‌ده‌سته‌تانی پشێوانی بازوگانه‌کان و داڕێژکردنی هۆکاری پتووست بۆ داهێنانی تاکه‌کان، له‌ گه‌ل پشت به‌ستن به‌ ده‌وله‌تیک به‌هێز ده‌پۆشت، که‌ به‌توانیت به‌ده‌سته‌ به‌ر کردنی هۆکاره‌کانی به‌رجه‌را کردنی ناشتی و ئارامی و په‌خساندن هه‌لو مه‌رجیک له‌بارو گونجا و، هاوکاری که‌سایه‌تیه‌ ناوداره‌کان به‌ده‌ست به‌یئت و، به‌ره‌و زیاد کردن و وه‌گه‌رخستنی سه‌رمایه‌ هانیان بدات. یه‌کی له‌ پێشینه‌یه‌کانیشی بریتی بوو له‌، دانه‌وه‌ی ته‌واوی قه‌مه‌زه‌کانی ویلایه‌ته‌کان -

که به هۆی جەنگەکانی سەرەخۆیەوه لێیان کەوتیو - لەلایەن حکومەتی فیدراڵیەوه - بەم شتێوە بەلگەی بەهادر کەوتە بەردەستی هاوڵاتیان بەلام زۆریەتی نمو کەسانەی کە نەم قەبالانەیان دەکەری سەر بەچینی دەسەڵاتدار و دەوڵەمەندی کۆمەلگەی ئەمریکا بوون. ((هاملتۆن))یش، هەر لەبەرئەوهی ویستبووی، دەسەڵاتی مەركەزی لە ڕێگەی دەوڵەمەندەکانەوه بەرپێوە ببات، ڕوو بەڕووی ڕەخنەیەکی زۆر بووێهه. یەکنێکی تر لە پێشنیازەکانی هاملتۆن دامەزراندنی بانکێ مەركەزی فیدراڵی بوو، کە بتوانێت پارێزگاری لە پاشەكۆتی دەوڵەت بکات و بۆخۆشی مافی دەركردنی دراوی هەمیت و سەرمایەكەشی بەیارمەتی دەوڵەت و خاوەن پشكەكان داوێن بکێت. ئەم مەسەلەیه ناپەزاییهکی زۆر بەهۆای خۆیدا هێنا و هۆکاری ناپەزاییهكەش ترسان بوو لەوهی کە ئەم پێشنیازە بەهێزتربوونی چینی دەسەڵات داری لێبکەوتەوه. ((جفرسۆن)) پێشنیازی دروستکردنی بانکەكەیی ڕەتکردەوه، و باوەڕی وابوو کە ئەم بابەتە بەشیوێهەکی راستەوخۆ لە قانونی نەمەسی دا بای لێهەنەکراوه، بەلام ((واشنگتۆن)) و ((فیدراڵیست))ەکانی تر سوور بوون لەسەر دامەزراندنی ئەم بانکە و لەسالی ١٧٩١، یەكەمین بانکێ مەركەزی فیدراڵیان بونیاد نا.

مەسەلەیهکی دیکە، کە لە سەرەتاکانی دامەزراندنی حکومەتی کۆماری دا ڕوو بەڕووی بوونەوه، مەسەلەی زەویەکانی ڕۆژناوای شاخەکانی ئەلگانی بوو، کە پێشتر لە لایەن ئینگلیزەوه هەر جۆرە داگیرکردنێکی تێدا قەدەغە کرابوو. پاش مۆرکردنی ڕێککەوتننامەی پاریس و سەرەخۆی ئەمریکا، ئەم ڕیارە هەلوەشایەوه و ئەمریکیەکان بە مەبەستی دەست بەسەردا گرتنی زەویەکانی ڕۆژناوا لەگەڵ نەیتقەکاندا بەشەرھاتن. سوور پێستەکانی نمو ناوچانە، ژباڵنێکی زۆر سەرھاتی و فەرھەنگێکی بەتەواوەتی جیاوێزان هەبوو، ئەوان بەھیچ شتێوەك نەیانەتوانی لە سیاسەتی کۆچبەرە سپی پێستەکان تێگەن. لەو لاشەوه، ئەمریکیەکان بەشیوێهەکی سەرسوڕێتەر تەمەرزۆی دەست بەسەردا گرتنی زەویە بەپێشەکانیان بوون. ((جفرسۆن)) پێی وابوو، کە لەسەر کۆچبەرەکان پێستە، دەرک بەو ژباڵە نالەبارو خەمبارە نەپێشەکان بکەن و هەول بەن، بەشیوێهەکی لەگەڵ کۆمەلگەی ئەمریکیدا بیانگۆنچێن و لەگەڵیان هەلسۆکەوت بکەن. بەلام زۆریەتی ئەمریکیەکان، سوور بوون لەسەر ئەوهی کە تەنها بەکارھێنانی زەبر و زەنگ دەتوانێت ڕێگای داگیرکردنی زەویە بەپێشەکانی ڕۆژناوا و لا بکات. نەیتقەکان، لەو ناوچەیهكە کە ئەمڕۆ بە ویلايەتی تۆھایۆ و ئیندیانا و ئیلی نوا ناودەبرێت بلاو بوو بوونەوه، بەڕوودانی هەر پێکدادانێک ناچار بە پاشەكۆشی دەبوون و زەویەکانیان لەلایەن

نهمريکيه کانهوه دمتي بسمردا ده گيرا. پاش زغیریهک شمېر یهک لمدواى یهک و لمسالى ۱۷۹۴ به پیتی رېککه و تنامه یهک، ته و اوړى زمویسه کانی نوه پایز خرایه ژیر رکتی و یلایه ته یه ککرتووه کانهوه. دواتریش چمنده ها رېککه و تنامه یی له و جوړه له نیوانیاندا مسورکرا، به لام نهمریکا هیچ کات به لینه کانی خوی برامبر بعدانیشوانی نمو ناوچانه نهمبرده سمر.

له پوړی سیاستی دهره و می دا، حکومتی نهمریکا سیاستی بیتلایمی په پیره و ده کرد و نهم هلویتشم چمند پالنه ریکى جوړا و جوړی له پشته ووه یوو. نهم کوماره، زیاتر له همر شتیک پیوستی به ریکخت و بتمو کردنی دامه زواوه کانی حکومته کى هه یوو. به سمره لدانی شوړشى فمړنسى و، به تایبعت کوزرانى ((لوی شانزیم)) و دست پیکردنی سمرده مى ((پریسیر))، نهمریکيه کان زیاتر له جارن یارپریان به جبهه جی کردنی نهم سیاسته پیدا کرد. له لایه کیشه و نالوگوزی بازرگانی له گملا حکومتی نینگلیز دا ن هیشتا گرننگرتین بنه مای نابوری و یلایه ته که کانی پتک ده هیتا که بۆ نهمریکيه کان بایه ختیکى زوړی هه یوو. له م پوړوه لایه نگرى کردنی فمړنسا یه لمشرى دژ به نینگلیزدا به کارتیکى پوزتیف نمانی.

((واشنگتون)) له سالى ۱۷۹۳، راگمیا تندنیکى بلاؤ کرده ووه چه ختى کرده ووه که ده وله تى نهمریکا پیوستی به هیمنى و ناشى همیه و همل و سمرچیکى له بارى خواز کردنی بۆ په خساوه، له م پوړوه، سیاستی نهمریکا له سمر بنه مای په فشارى دؤستانه برامبر به میلله تانی دیکه ناراسته ی و مرگرت .

پاش ته و اوړ بوونى ماوه ی سروزک کومار تیبیه کى له سالى ۱۷۹۶، واشنگتون له مهیدانى سیاست کمناره گیرى کرد و له نامه یه کدا که به یادگارى بۆ ها ولایه کانی به جیتی هینشت، سیاستی دهره و مى نهمریکای دیارى کرد: ((میژوو، نهمزموون دهرى خستوه، که دهسه لاشى دهره و له مه ترسیدارترین دژمنانى کوماره. گرننگرتین نهمرى نیمه له مهسه لى سیاستى دهره و دا، په رییدانى په یوه ندی بازرگانی له گملا وولاتانى بیتگانه و، تا ده کرتت که مکرده و مى په یوه ندیه سیاسیه کاغانه. گیر و گرفته کانی نه وروپا به ته و اوړتى له گملا به رژه و ونډیه کانی نیمه دا جیا وازه.

له بمره نه ووه هه له یه کى گوره یه، نه گمر خوم له کاروبارى سیاسى نه و کیشه ووه دا هه لغورتیم. جودایى و دوروى ولاتى نیمه له نه وروپا، هه لومسرجیکى له بارى بۆ نیمه دهره خینیت که بتوانی ریبازینیکى دیکه بگرینه بمر. نه گمر نیمه، هه وله کانی خومان له پتتاوی دامه زاندنى ده وله تیکى یه ککرتووه، که له رتیکى حکومتیکى به هیزه ووه به رتیه

بیریت، بجهینه گەر، نەوا لە ماوەیەکی کەمدا، دەتوانین سەرکۆتێنیک بە دەست بهێنین کە
هەمووان ناچار بمرە چاوەکردنی نەم بێ لایەنێی نێمە بێن.

بەم شێوەیە ((واشنگتۆن)) سیاسەتی دەرەوی ویلایەتە یە کەگرتووە کانی بۆ ماوەیەکی درێژ
خایەن دیاری و داڕشت: پەڕووەندی و ئالوگۆڕی بازگەشتی توند و تۆڵ لە گەڵ ولاتانی دیکە،
کەمکردنەوی نەو پەڕووەندیە سیاسییانەی کە لە گەڵ بەرژووەندی ئەمریکا دا یەك ناگرتەووە.
لەم ماوەیە کە ولاتانی ئەوروپا سەرقاتی شەڕکردن بوون ((واشنگتۆن)) توانی ناشتی و نارامی
بۆ ولاتە کە دەستەبەربکات و سیاسەتی گشتی نەو ولاتەش دەست تیشان بکات. پاش
وازی هێنانی ناوبراو، یەکتێک لە کەسایەتییە تاردارەکانی شاری بۆستۆن، کە وەک یە کەمێن سەفیری
ئەمریکا لە ئینگلیزدا کاری کردبوو هەروەها یەکتێکیش بوو لە پاپەرانی شۆڕشی ئەمریکا
((جۆن نادامز))، توانی دەسلاتی سیاسی ولات بگرێتە دەست و تەفاهۆم و دانوسان لە گەڵ
حکومەتی ئینگلیز بکاتە سەر مەشقی کارەکانی. بەلام لە ڕووی سیاسەتی ناوخۆیدا ڕوو
بەرۆی پەختیەکی زۆر بوو. بەتایبەت گۆرانکاری کردن لە یاسای کۆچکردن، کە
مەرجەکانی نیشتەجێبوونی کۆچمەران بۆ وەرگرتنی مافی پەناوەڕێتی ئەمریکا لە پێنج
سالەو بۆ چوار دە ساڵ درێژ کردووە، ناڕەزایی و ناکوێسەکی زۆری لێکوتەووە. هەروەها نەو
یاسایەش کە مافی بە دەولەتی مەزکزی دەدا، بۆ نەو بە دوا داچوون و لێکۆڵینەوە لە گەڵ
نەو کەسانەدا بکات، کە لە ڕێگەی بلازکراوە کاتەو بەبەت لە دژی سەرۆک کۆمار یان
نەندامانی کۆنگرێس بلاز دەکەنەو، بوو هۆی کەمکردنەوی ئعتبار و خۆشەویستی حیزبی
((فیدریالیست)) و زیاد بوونی دەسلاتی حیزبی ((کۆمارەخوازی دیموکرات)).

نەم کردەوانە دەنگی ناڕەزایی حیزبە کە ((جفرسۆن)) یان بەرزکردووە، ((فیدریالیستەکان))
یان بە پیشیلکردنی مافی تاکەکان تاوانبار کرد و ناکوێکەکانیش لە نیوانیاندا زیاد کرد. بە
مردنی ((واشنگتۆن)) لە ساڵی ۱۷۹۹ و، بەردەوام بوونی کردەو سەختگیرەکانی دەولەتی
((نادامز)) زەمینیەکی لەباری سیاسی بۆ دیموکراتەکان ڕەخساند. لە هەلبژاردەکانی ساڵی
۱۸۰۰ دا، هیچ کام لە حیزبەکان نەیان توانی دەنگی پینوێست کۆیکەنەو و سەرەنجام پاش چەند
کۆبوونەوێکی نێو کۆنگرێس، ((تۆماس جفرسۆن)) بێرەندێ ناو داوی ئەمریکی، پاپەری
شۆڕش و سەرەخۆیی و نوێنەری دیموکراتە، وەک سێیەمین سەرۆک کۆمارێ ئەمریکا توانی
زۆری نەو دەنگەکان بە دەست بهێنێت.

سەرۆك كۆمارىتى ((جفرسۇن)) دەسلەپكى لى خىزىي بەرامبەر واتە ((فېدېرالىستەكان)) ھە
بۇ ((كۆمارىھوازانى دىموكرات)) گواستەھە. لەسەردەمى ئەودا سىنورى دەسلەپكى كۆمارى
زەھىيەكانى رۇزتاوا و باشورىشى گرتەھە، خۇسەرپۇھەردنى وىلايەتەكان دانى پىندا نرا و لە
راستى دا، يەكەمىن يەكيتى نىوان ھەردورچىنى جوتيارو شارى لەم سالخەدا ھاتە ناراھە.
لە نىتو سەركردە ناودارەكانى ئەمەرىكادا ((جفرسۇن)) بە يەكەك لە شايسەترىنيان
دەۋمىرەيت. ئەمە كەسەنكى تىگەيشتو، شارەزاي بۇچون و بېرگەندەھەكانى سەردەمى خۇي،
ھۇشيار و باھەرى تەواي بە نازادى و دىموكراسى ھەببۇناورىاۋ لەنىتو رەتە فەكرىيەكانى
نەرورىادا، باھەرى بەياساى سىروشت و مافى سىروشتى و ھۆكەمەتى ياساى ۋەرگەرت و سىرودىكى
زۆرىشى لە بۇچونى فەيزىۇكراتىيەكان - كە زەوى و كشتوكالىيان سەمەرجاھەي سەردەمى دەرامەت
دەزانى - ۋەرگەرت. ((جفرسۇن))، كۆمەلگەي جوتيارانى نازاد و وورده سەرمایەدارى، سەناۋكى
سەردەمى كۆمەلگەيەكى دىموكراسى دەزانى ئەوانى بە بەرمەھەمەتەرانى راستەقىنەي مالا و
سامان و پارىزەرانى سەربەخۇي و نازادى نار دەبرد. مەنامەي بە فېدېرالىستەكان نەدەكرد،
چونكە ئەوانى بە پشتىۋانى سىياسەتى نىنگىلەز لە قەلەم دەدا و نەو سىياسەتەش كە لە روى
ئابورىيەھە بۇ چە كەندەھەي سەروەت و سەرمایە لەدەستى چىنى بانكدار و بە مەبەستى گەشە
پىندانى كۆمەلگەي دىموكراسى پەيپەرويان دەكرد، بە سىياسەتەنكى زىيانبار ۋەسەف دەكرد. ترس و
ۋاھىمەي ((جفرسۇن)) لە چەمەبەندى دەسلەپكى سەرمایەدارى، دامەزراندنى ھۆكەمەتەك پىو
كە ۋەگە ((لوايتان)) - نازەلى زەبەلاخى ئەفسانەيى - لەبەر بەررەۋەندى خۇيى و دۇي
بەرزەۋەندى گشتى دەست بىخاتە نىتو ھەمور شىتەكەھە و ھەمروان بىتۇقىنىتەت. بە ووتەي
ناورىاۋ: ((چە بوونەھەي دەسلەت لەنىتو دەستى كەستەك يان دەزگايەكەدا، ھەردەم لەناۋچورونى
نازادى و مافى تاكەكانى لىكەھەوتوۋەتەھە.)) جەخت كەندەھەي ناربىراۋ لەسەر نەزمورونى
ھۆكەمەتە مەھەللى و خۇ بەرپۇھەرىيەكانى سەردەمى داگىرگەكان پىو، كە وورده وورده و
بەشپۇمەيەكى سىروشتى لە كۆمەلگەي ئەمەرىكادا گەشەيان كەرد. بەبۇچونى ئەھە، ھۆكەمەتەك
شاينەي ستايش كەردن بوو، كەھەك ((تۆماس پىن)) دەلى، سادە و ناسان بەپىنى پىنداۋىستىيەكانى
كۆمەلگە دامەزرايەت. ئەمەرىكاي سەردەمى ((جفرسۇن)) دۇنيايەكى سادە و پشت نەستور بە
كشتوكال و ژمارەيەك وورده سەرمایەدار بوو، كە مافى بەرپۇھەردنى كاروبارەكانىش لەسەر
بەنەمەي پىنداۋىستى و داۋاكارىيەكانى ناۋچە مەھەللىيەكان رابەستابوو. مالا و سامانى فراوان
يان ھەژارى تاكەكان، كە جىساۋازى چىنەيەتى و دەست بەسەردا گەرتنى زۆرىنەي بە پىنى

بەرژومەندی گروپتیک لییکەوێتەوه، لە نارادا نەبوو. ناوبراو پەو شێوە بیرکردنەوەیە خۆی، واتە عەشق بۆ نازادی و باوەڕ بە حکومەتی دیموکراسی، بە نمونەی کەسایەتییەکی سەرکەوتوی ئەمریکای لاو دەژمێرێت. ئەو لە هەمانکاتدا سیاسەتەدارێکی واقع بین بوو، لەو بارودۆخە ناهەموارەی ئەو کاتدا شێوازی حکومەتەکی لەسەر بنەمای دانوسان و ناستەوایی بەرپێوە دەبرد. لە ووتاری دەست بەکاربوونی سەرۆکایەتییەکەیدا، هەموو چین و توێژەکانی بۆ دانوسان و هاوکاری کردن بانگەشت کرد. ناماژەشی بەوه کرد، کە هەرچەندە داواکاری زۆرینه هەمیشە هەردەم جێگای ڕێژ و جێبەجێ کردن، بەلام لەگەڵ نەوێشدا، یاسا بۆ کەمینهش چەند شتێکی دەست نیشان کردووە کە ناکرێت لەبەرچاو تەگیڕێن و، جیاوازی بێڕێراش نابێتە هۆی جیاوازی لە بنەماکاندا، چونکە ((نێتە هەموومان هەم کۆماربەخواز و هەم فیدراڵیست...))

لەو پرۆژە گرنگانەی کە لەسەردەمی سەرۆکایەتی ((جفرسۆن)) دا بەنەجام گەیەنران، کرینی ناوچەی لۆئیزیانا لە فەرەنسا و لگاندنی بە ویلایەتە یەکگرتووەکانەوه بسو. پاش ئەوەی کە ئامانجەکانی ناپلیۆن لە دامەزراندنی ئیمپراتۆریەتی فەرەنسا لە هاپیتی و ئەمریکای سەرکەوتی شکستیان هێنا، فەرەنسا بۆ ئەوەی لەسەر شەڕەکانی خۆی لە ئەوروپا بەردەوام بێت و ڕینگە لەبەردەم یەکگرتنی نینگلیز و ویلایەتە یەکگرتووەکان دژ بە وڵاتەکی بگرت، ڕەزامەندی خۆی لەسەر فرۆشتنی ئەو ناوچەیە دەربڕی. بەم شێوەیە لە سالی ۱۸۰۳ تەواوی ناوچەی لۆئیزیانا و پوژناوای فلۆریدا بە بری پانزە ملیۆن دۆلار دراوە ویلایەتە یەکگرتووەکان.

کرینی لۆئیزیانا، سەرکەوتووترین هەنگاو بوو کە لەسەردەمی سەرۆکایەتی ((جفرسۆن)) دا جێبەجێکراوە. بە کرینی ئەم ناوچەیە ڕووبەری ویلایەتە یەکگرتووەکان بۆ دوو ئەوەندە زیادی کرد و کەشتیوانی نازاد لەسەر ڕووباری می سی سی ڕاگەیەنرا و لەپوڕی نابوڕیشەوه ناسۆیەکی بەرفراوانی دیاری دەکرد. دەکۆڕی بووتری، کە ((جفرسۆن)) زەمینهی ئەمریکایەکی زەلمیزی فەرەهەم کرد. ((فیدراڵیستەکان)) کە دەترسان بە کرینی ئەم ناوچانە، لایەنگرانی ((جفرسۆن)) و دیموکراتەکان ئەوەندە دیکە زیاد بکات، کۆیۆنەوێهەکیان ساز کرد و تیایدا پێشنیازیان کرد کە ویلایەتەکانی ناوچەی ((نیو ئینگلاند)) و ویلایەتەکانی نیویۆرک و نیوجیرسی لەمەکیەتی فیدراڵی جیاپەنەوه و بۆ خۆیان ویلاياتی هاوێهەمانی بپاکور داوەزرێن. سەرەتا ((هامیلتۆن))یان بۆ سەرپەرشتی پرۆژەکە بانگەشت کرد، بەلام ناوبراو داواکە یەتەکردنەوه و پاش ئەو هانایان بۆ سیاسەتەدارێکی دیکە کەناوی ((تارون بار)) بوو برد، بەلام ئەو داواکە یەتەکردنەوه هەر لەبەر ئەم هەلۆستەش ناکۆکیەک لە نێوان ناوبراو

((هاميلتون)) دا پرووی داو دواتر له پرویپروو برونه وی دوتیل دا، ((هامیلتون)) ی کوشت و بهم شپویه نهو کهسهی که پایمو پناغهی نابوری نه مریکای دامه زرانده، ژیا نی کوتایی پتهات. پاش نهم پرووداوه ((بار)) برباری دا که تیمپراتوریه یتکی گهوره له پوژناوای نه مریکادا دروست بکات، بهلام پیلانه کی ناشکرا کراو دواي همموو نه مانه پهرده لسمر مسمه لی نمو دوو ملیونه ی که بریار بوو به شپوهی بهرتیل بو دابهشکردنی ویلایه ته په گگرتوه کان له نینگلیزی وهریگریته، هه لنرایم وه، و ناچار کرا ته مریکا به جیهیلته. نهم پرووداوه زیانیتکی وژی به متمانه ی ((فیدرالیه کان)) لمنتیو جه ماوه ردا گمیانده و دهسلات و پلهو پایهی نهوانی خسته وژیچر بریساره وه. ((جفرسون)) له سالی ۱۸۰۴ به ناسانی و بو جاری دووم بو پوستی سمرۆک کوماری هه لیوژیرایم وه.

ناوبراو پاش کری نی لونیزیانا، به مسمهستی کوکردنموه ی زانیاری و بارودوخی جوگرافی ناوچه که، دهسته به کی دوزینه وه ی به مسمه مرشتی دوو لای نه مریکی که ناویان ((لونیز و کلارک)) بوو بهرمو پوژناو پرهوانه کرد. دهسته ی ناوبراو بهو زانیاریانه ی که ده بریاری ناوچه که کویان کردوه، زمینه ی کی گونجاویان بو بهرمو پیش چوون بهرمو پوژناو ناماده و فراههم کرد.

په کیتک لهو کیشانه ی که دوو بهرووی ((جفرسون)) بویه وه، مسمه لی ریگه گرتن له دهسلاته کانی دهزگای دادومری و سمرۆکی دادگای بالا ((جسون مارشال)) بوو. ((مارشال)) فیدرالیهست بوو همروه ها سوور بوو لسمر پاراساتنی دهسلاته کانی دهزگای دادومری و سمریه خوی نمو دادگایه بهرامبر به دهسلاته کانی دیکه. نهم هه لوئسته ی ناویارو له ریز گرتنی قانونی نهاسی و په ره نه ندنی دهسلاتی دادومری، په کیتک له گرنگرین کوله که کانی حکومه تی یاسای له نه مریکادا دامه زرانده. نمو له سالی ۱۸۰۱ - ۱۸۳۵ راته تاکو تایی ته مهنی لسمر پوسته کی خوی مایه وه و دهسلاتی نمو دهزگایه ی له لیکدانموه و شیکردنموه ی قانونی نهاسی نه مریکادا چه پانده.

((جفرسون)) وه باقی سمرۆکه کانی تر سیاستی بینلاینه ی خوی لهوکاته ی که ناپلیون و نینگلیز بو به دهست هیتانی دهسلاتی جیهانی له کینه رکتدا بوون، پاراست. نمو نهیدمویست لهم مسمه لانه دا ته داخول بکات، متمانه ی به ناپلیون نه ده کرد و، سیاستی نینگلیزی شی له دهست به مسمر دا گرتنی ده بریایی و قورغکردنی دهسلاتی جیهانی دا ده بینیه وه و له هه مان کاتیشدا به منیازبوو، په میوه ندیه کی دوستانه له گم له همموو ولاتاندا بهر قمرار بکات. به هوی نمو کینه رکی ده بریایه ی که له نیوان فخرنسا و نینگلیز دا له نارادا بوو، چه ندین جار که شتیبه

بازرگانییه‌کانی نه‌میریکا ده‌ستیان به‌سمردا ده‌گیرا و نینگلیزیش بۆ زیاتر کردنی ژماره‌ی مه‌له‌وانه‌کانی خۆی په‌نای ده‌برده‌ به‌ر کاری توند و تیزی و که‌شتیه‌کانی به‌وردی ده‌پشکنی. له‌یه‌کتیک له‌ر پرووداوانه‌دا، به‌هۆی ته‌قه‌کردنی که‌شتیه‌کی نه‌و و لاته‌وه، سێ مه‌له‌وانی نه‌میریکی کوژرا. ((جفرسۆن)) به‌ناچاری یاسای تایبعت به‌ پچه‌راندنی ئالوگۆزی بازرگانی نه‌میریکا و نه‌ورویای خسته‌ قوتانغی جیه‌یه‌جێکردنه‌وه، که‌ ته‌مه‌ش زیانیکی زۆری به‌ بازرگانی نه‌میریکا گه‌یاند، له‌بهر نه‌وه‌ دوا‌ی یه‌ک ساڵ، به‌یاره‌که‌ی هه‌له‌وه‌شانه‌وه. هه‌موو نه‌م پرووداوانه‌ ناگریان بۆ هه‌لگیرسانی شه‌رنیکی گه‌وره‌ خۆشه‌کرد.

((میدیسن)) و ((مۆنرۆ)) نه‌و دوو سه‌رۆک کۆماره‌ی که‌ پاش ((جفرسۆن)) حکومه‌تیان گرتنه‌ ده‌ست، به‌شێک بوون له‌ رابه‌رانی سه‌رده‌می سه‌ربه‌خۆیی. له‌سه‌رده‌می نه‌واندا، ویلایه‌ته‌ نوێیه‌کانی تۆهایۆ و کینتاک و ته‌نسی خراڤه‌ سه‌ر ویلایه‌ته‌یه‌ کگرتوه‌کان، کۆچکردن به‌ره‌ر رۆژناوا په‌ره‌ی سه‌ند و چه‌ند شاریکی گه‌وره‌و مه‌له‌بندی بازرگانی دروستکران. به‌هۆی نه‌و پاله‌ په‌ستویه‌ی که‌ له‌لایهن نینگلیزه‌وه‌ ده‌خراپه‌ سه‌ر بازرگانی ده‌ریایی نه‌میریکا و نه‌و فشاره‌ی که‌ به‌ر و پای گشتی به‌ رابه‌رایه‌تی چه‌ند نوێنه‌میریکی نیئو کۆنگریس، وه‌ک ((جۆن کلیه‌زن)) و ((هیتیری کلی)) ده‌یانخسته‌ سه‌ر حکومه‌تی نه‌میریکا، جه‌نگی دژ به‌ نینگلیز له‌ ساڵی ۱۸۱۲ سه‌ری هه‌لئا. نه‌م روه‌بروونه‌ویه، بۆ چه‌مپاندنی مافی بازرگانی و ئالوگۆزی ده‌ریایی و په‌میدا کردنی بازا‌ری بازرگانی که‌ به‌هۆی سه‌روهری نینگلیزه‌وه‌ لیتی بێبه‌شکرا‌بوون، به‌ته‌یروانیی سیاسه‌قه‌داره‌ لاوه‌کان، زۆر پتییست و زه‌رور بوو، له‌هه‌مان کاتیشدا هۆکاری به‌هێزکردنی ناشی هۆشیاری و باو‌ر به‌خۆبوون و یه‌کریزی ته‌وه‌میی بوو. هه‌روه‌کو ((جه‌کسۆن)) نوێنه‌ری ته‌نسی ئاماژه‌ی پێده‌کات، هۆکاری شه‌ره‌که‌ نه‌وه‌بوو که‌ ((که‌سایه‌تی ته‌وه‌میی خۆمان به‌هێز بکه‌ین، ده‌ریاوانه‌کانی خۆمان به‌سارترین، مافی بازرگانی خۆمان راوه‌ستاو که‌ین و، له‌ به‌ده‌سته‌ینانی بازا‌ره‌ جیهانییه‌کاندا، که‌ به‌هۆی سه‌روهری ده‌ریایی نینگلیزه‌وه‌ لیتی بێبه‌ش روه‌بین، سه‌رکه‌وتن به‌ده‌ست به‌یتی.))

له‌ساڵی ۱۸۱۲، سوپای نه‌میریکا به‌هیچ شتویه‌ک ئاماده‌ی شه‌ر کردن نه‌بوو، ژماره‌ی سه‌ربازه‌کانی نه‌ ده‌گه‌یشه‌ حه‌وت هه‌زار سه‌رباز و خاوه‌نی جبه‌خانه‌یه‌کی سه‌ربازی نه‌وتو نه‌بوو. هه‌ر له‌بهر نه‌وه‌ش بوو، که‌ له‌ هێرشه‌که‌یدا بۆ سه‌ر که‌ته‌دا شکستی خوارد، به‌لام له‌ به‌شی ده‌ریاچه‌ پینچه‌نه‌کانه‌وه، که‌شتیه‌یه‌ جه‌نگیه‌یه‌کانی نه‌میریکا، پتیشکمه‌وتنیکه‌ی به‌رچاویاز به‌خۆوه‌ بیینی و توانیان ناوچه‌کانی دی‌ترویت و میشیگان کۆنترۆڵ بکه‌ن و زۆربه‌ی زۆری سوور

پيښته کاني نمو ناوچانه ناچار به پاشه کشي بکښ. تا نمو کاته ي که هيزه کاني نينگليز سمرقالي شپره کاني نيو نوروپا بوون ، وړو بهر ووبوونموه ي نه مريکا جمهورتي که نه وتزي تيدا به دي نه ده کرا. پاش سالي ۱۸۱۴ و ده ست له کار کيشانه وه ي ناپليون، هيزه کاني نينگليز وړويان له بهر ه کاني سوپاي نه مريکا کرد و له سي لاره هيز شيان کرده ويليته يه د کگرتووه کان: له رينگي که نه ده، نوقيانوسي نه تلمسي بهر و شاري واشنگتون و، له باشوري بهن ديري نيو نور ليانزه وه.

هيزه کاني نينگليز له پيښره وه ي کردنيان بهر و شاري واشنگتون، سرکه وتني که باشيان به ده ست هيناو توانيان کوشکي سر وک کومار و زوري بهر يوه بهر ايه تيه حکوميه کان بسوتين. ((مديسون)) و هاوکاره کاني ، بهر و فريجينيا هه لپه اتان دواي پاشه کشي کردني هيزه کاني نينگليز گه رانه وه ، و نه و جا برياري دا کوشکه که ي سر وک کومار سر له نو ي چاک بکاتموه ، له وړه وړه بهدواوه کوشکي سر وک کومار به مالي سپي ناوبانگي دهر کرد .

يه کيک له تايبه تمنديه کاني نم جهنگه نموه بوو، که هر له سره تاي ده ست پيکروني جهنگه کموه، گفتوگو کاني نيوانيشيان ده ست پيکروبوو، سره نجام له مانگي ديسه مبري سالي ۱۸۱۴ له ناوچه ي ((کنډ)) سر به ولاخي بهر لپيکا، په پانامه ي ناشتي نيوانيان واژو کرا، به لام داوا که ي نه مريکا له مبر نه هيشتي نمو پاله په ستويي که حکومه تي نينگليز ده بخسته سر که شتي و مه له وانه کاني نه مريکا و که شتيواني له وړوياري مي سي سي دا بهر چار سر مایموه. له په پانامه ي ناشتي نيوانياندا، هيچ بابه تيک جگه له راگرتني شپه ناماژي پيښه کراوه.

له نه نجامه کاني جهنگي ۱۸۱۲، سره له داني گياني نه تموايه تي و يه دگرتويي و يه دگريزي نيوانيانه، که تانه و کاته شتي که پيښته بوو. شپه دري هيزه داگير که ره کاني نينگليز، که بهر دوام ديوانويست خاوند رتي خزيان به سر داگير که کاني نه مريکا دا پيازيون، زياتر له جاران سر به خزيي ويليته يه دگرتووه کاني زه مانه ت کردو، هوشپاري نه تمويي تاکي نه مريکايي به يه کيک له شوپنه واره کاني نمو جهنگه ده زمير ريت. نه نجاميني دیکه ي جهنگه گه، پيشکه وتن و بهر و پيشمه وچوون بوو بهر و وژناوا. له وړه وړه بهدواوه، ته واري سر منج و گرنگي ده ست لات داراني نه مريکا بهدواي په رپيدان و چاک کردني بارود خي ناوخو و پشتگوښخستني مه له کاني تاييه ت به ولاتاني نه وروپاوه بسو. به شتيويه ک که گه رانه وه ي ناپليون و دور خسته وه ي بټ ((سنت هلن))، دوو باره هاتنموه سر کاري به ماله ي بزيون له فريښا و

پینکھینانی کۆنگره‌ی قیسه‌نا، ده‌نگۆ هه‌ریه‌کی سه‌وتۆی له‌نیو بلاؤ کراوه‌کانی نه‌مه‌ریکا دا دروست نه‌کرد. نه‌مه‌ریکا پاش به‌ده‌سته‌پینانی سه‌ریه‌خۆیی، جه‌نگینی تری له‌گه‌ڵ ئینگلزه‌دا به‌ریا کرد و ڕینگای بۆ سه‌رکه‌وته‌کانی داهاتۆی خۆی ناوه‌لا کرد. نه‌مه‌ریکا له‌م قۆناغه‌دا، هه‌موو هه‌وله‌کانی خۆی بۆ چاککردن و په‌ره‌پێدانی بارودۆخی ناوخۆ، گه‌شه‌پێدانی پێشه‌سازی و فراوانکردنی کارگه‌کان، دامه‌زراندنی ڕینگای ده‌ریایی و دروست کردنی هێله‌کانی په‌یوه‌ندی نێوان ناوچه‌کاندا چڕ کردبوویه‌وه. نه‌مه‌ قۆناغی سه‌ره‌تای شۆڕشی پێشه‌سازی نه‌مه‌ریکایه‌، که جگه‌ له‌ زیاد بوونی ڕێژه‌ی دانیه‌ستوانه‌که‌ی، په‌ره‌سه‌ندنی ویلايه‌ته‌کان و کۆچکردن و گۆرانکاری نوێی له‌ بواری کۆمه‌لايه‌تی و شایه‌ری نه‌مه‌ریکا دا لێکه‌وتمه‌وه. له‌وانه‌ش سه‌پاندنی باجی گوهرگ بۆ پارێزگاری کردنی کارگه‌کانی ناوخۆی ولات، به‌هێز کردنی بانه‌کی ویلايه‌ته‌یه‌که‌گرتوه‌کان، پلانی دروست کردنی جاده‌ و هۆکاره‌کانی په‌یوه‌ندی کردن، که ڕینگای بۆ به‌ره‌و پێشه‌وه‌ چوون به‌ره‌و ڕۆژناوا خۆش ده‌کرد یان دروست کردنی کانالی ئیتریه‌ که ناوچه‌ی نیۆیۆرکی له‌ ڕینگای ده‌ریاچه‌ پێنجینه‌کانه‌وه‌ به‌ ویلايه‌ته‌کانی ڕۆژناواوه‌ ده‌سته‌وه‌.

پاش ڕاگهیاندنی ناشتی نێوانیان، هێدی هێدی ناکۆکیه‌ ده‌ریایی و بازرگانییه‌کانی خۆیان چاره‌سه‌ر کرد. له‌م ساته‌ به‌ دواوه‌، نه‌مه‌ریکییه‌کان مافی ڕاوه‌ ماسی کردنیان له‌ناوچه‌کانی باکووری ئۆقیانوسی نه‌تله‌سی (نیو فونلاند و لابرادۆر) پێندرا. سنووری نێوان ویلايه‌ته‌یه‌که‌گرتوه‌کان و که‌مه‌دا له‌سه‌ر هێلی ۴۹ یله‌ ده‌ست نیشان کراو، سه‌باره‌ت به‌ ناوچه‌ی ئۆرۆگۆن بڕیار درا بۆ ماوه‌ی ده‌سێ به‌ هاویه‌شی له‌ نێوان هه‌ردوو لادا په‌ڕێه‌بهریت و دواتر چاره‌نووسی یه‌کلایی بکریته‌وه‌. ناوچه‌ی فلۆریدا، به‌رواله‌ت له‌ ژێر ده‌سه‌لاتی ئیسپانیادا بوو، به‌لام به‌هۆی پشتیوی و ئالۆزیه‌کانی ناو خۆیه‌وه‌ زۆربه‌ زه‌حمه‌ت ده‌یتوانی داگیرگه‌کانی خۆی له‌ نه‌مه‌ریکا دا کۆنترۆڵ بکات. نه‌یتقه‌کان که به‌هۆی پاله‌ په‌ستۆی به‌رده‌وامی سێی پێسته‌کانه‌وه‌ پاشه‌کشیمان ده‌کرد، په‌نایان بۆ ناوچه‌ی فلۆریدا برد و جار جارێکیش له‌وێه‌ په‌لاماری ویلايه‌ته‌کانی باشوریان ده‌دا. ((جه‌کسۆن))، فه‌رمانه‌ی هێزه‌ سه‌ربازییه‌کان، به‌مه‌به‌ستی له‌ناو بڕدیان، هێرشێکی توندی کرده‌ سه‌ر ناوچه‌ی فلۆریدا. ئیسپانیاش له‌ به‌رامبه‌ردا ناڕه‌زایی خۆی دژ به‌م هێرشه‌ ده‌ربهری و له‌ نه‌جمادا و پاش چه‌ندین گفتوگۆی تێر و ته‌سه‌ل، ده‌وله‌تی نه‌مه‌ریکا به‌ پشتیوانی فه‌ره‌نسا ناوچه‌ی فلۆریدای له‌ ده‌وله‌تی ئیسپانیا کړی.

له‌م قۆناغه‌ میژووویه‌دا، داگیرگه‌کانی ئیسپانیا له‌ نه‌مه‌ریکا، به‌ره‌و پارچه‌ پارچه‌ بوون ده‌چوون. له‌سه‌رده‌می ئاپلیۆندا، ولاتانی نه‌مه‌ریکای باشور که ئازادییه‌کی ڕێژه‌ییان هه‌بوو،

توانیان په یومندی بازوگانی له گمل وایلايه ته په کگرتووه کان و ښنگلیزدا بهر قمرار بکمن و بهم شتویه خویان له ژیر چنگی دمه لاتی نیسپانیادا قوتار بکمن، به شتویه که له سالی ۱۸۲۱ زوړبه ولاتانی نه امریکای باشور، توانیان سهر به خوی خویان راږکه په نن. ویلايه ته په کگرتووه کانیش دانی بهم شورشانه دا نا. پاش مژکردنی په پماننامه په که له گمل نیسپانیادا، سبارت به کړینی ناوچه فلوریدا له سالی ۱۸۲۲ بریاری دا سهر به خوی نه م ویلايه تانه به هم موو جیهان بناسیتیت و هم موو توانیه کی خوی بډ به دمت هیتانی بازاره نوته کانی نه امریکای لاتین خسته کار. نیسپانیا هیتا نه م ناوچانه ی به به شتیک له ناوچه کانی ژیر دمه لاتی خوی دزانی و را پیرینه سهر به خوی خوازیه کانی به شورش لیک دده داتموه. دوی به ستی کونگره ی فیه تننا. ولاتانی نه مسا و روسیار پروسیا (نه لمانیا) به پیکهیتانی ((هاویمانی پورژ دوی هم موو را پیرینه نه تموه په کان و شورش کان په کیان گرت. نه امریکاش بډ تموه، نموه ولاتانی نه وروپی به بیانونی پشتیوانی کردنی نیسپانیا، ده ست بډنه ننو کاروباری کوماره نوښکانه وه، بریاری دا که دوی نه م هاویمانی په تیه به ستیتموه. له لایه کی تره وه، حکومتی ښنگلیز که نه مده ویست ولاته نه وروپی په کان به بډنه ی پشتیوانی کردنی نیسپانیا و به بیانونی کپ کردنه وه را پیرینه کانی نه امریکای باشور دمتیان ودرده ننو کاروباری کیشوری نه امریکاه، پشتیوانی کردنی خوی بډ نه م ولاته راږکه یاند و په یانی هاوکاری کردنی خوی له وروی سهر بازیه وه بډ نه امریکا دوپات کردنه وه. ((مژورژ)) سروز کوماری نه امریکا، له نامه په کدا که له سالی ۱۸۲۳ پشکesh به کونگره ی کرد و دواتر به ((بنه مای مژورژ ناسرا)) راږکه یاند: شینوازی سیاسه تنی نه وروپی به شتویه په کی گشتی له گمل سیاسه تنی نه امریکا دا جیاوازه. فروانبوونی دمه لاتی نه وروپی له م کیشوره دا ده پتته هوی له ناویردنی ناشتی و نارامی ناوچه که و، همرجوره ده ستیو مردانیکیش دژ به سهر به خوی ولاتانی نه امریکای باشور، له روانگهی ویلايه ته په کگرتووه کانوه، به هلویتیتکی نادوستانه له قه له م ددریت. له م رووه وه، همرجوره خه هلقورتاننیتکی ولاتانی نه ورویای له م کیشوره دا قه ددغه کرد.

به شتویه په کی گشتی، مه به ستی نه م راږکه یاندنه ی ((مژورژ)) بریتسی یه له م تکرده وهی همرجوره ده ستیو مردانیتکی ولاتانی نه وروپی له کاروباری ناوخی نه م کیشوره ده. جهخت کردنه وه له سهر جیا کردنه وه نه امریکا و نه وروپی، له وروی معنوه یوه وه، جیاوازیه کانی نیوان همدرو کیشور، کاریگریه په کی ژوری له سهر بنه ماکانی سیاسه تنی دمره وهی نه امریکا له سده ی

نۆزدەمەمدا ھەبوو. سوپا و ھێزە دەریایەکانی ئینگلیزیش، بۆ پێگە گرتن لە دەستدریژیەکانی ئەوروپا، سووربوونی خۆیان بۆ پشتیوانی کردنی ڤاگەباندنەکە دووستانکردووە، چونکە لەو پۆزگاردادا، ویلایەتە یەکگرتووەکان نەخاوەنی ھێزێکی سیاسی نەوتۆ بوون، نە دەسلەتێکی نابوری و ھاشی ھەبوو کە ئەوروپا چاوی تێبیرێت.

بەلام دەولەتی ئەمریکا ((بەشەمە مۆنرۆ)) ی لە بەرزووەندى خۆی بەکارھێنا. بە لێکدانەوە و شیکردنەوەی ئەو بنەمایانە، پێگایەکی بۆ دەست بەسەردا گرتن و دەسلەتانی سیاسی و نابوری خۆی لە ولاتانی ئەمریکای لاتینی دا کردووە. چالاکی لە بسواری بازرگانى نێودەولەتی، ھاوکات لەگەڵ بێ لایەنى و دەست وەرنەدان لە کاروباری سیاسی ولاتانی ئەوروپا، بنچینەى سیاسەتی دەروەى ئەمریکای ئەم سەردەمیان پێک دەھێنا.

سالەکانى ۱۷۸۳-۱۸۲۴، واتە سەردەمى پتەکھێنانى کۆماری لاو، سەردەمى گۆڕانکارییە سیاسى و نابوری و کۆمەلایەتییەکانى ئەمریکایە. لەم سالانەدا، شۆرشى ئەمریکا سەری ھەلدا، قانونى ئەساسى نووسرایەو، سەرەتای دامەزراندنى سیستەمى دوو حیزبى ھاتە ئاراوە. چەندین گەمەرە سیاسەتمەدارى وەك ((جۆرج واشىنگتۆن)) و ((تۆماس جفرسۆن)) دەسلەتانیان گرتە دەست. ناوچەى لۆئیزیاناکرایە سەر ئەمریکا. گەشتە ئکتشافییەکەى ((لۆئیز و کلارک)) بەروە پۆژناوا نەجام درا. جەنگى دژ بە ئینگلیز لە سالى ۱۸۱۲ بەرپاکرا. کارگەکانى پست و چنێن و کانزاکاری پەڕەیان سەند، پێگەکانى ھاوچۆى نیشوان ناوچەکان، کۆچکردنیان بەروە پۆژناوا ناسانترکرد، چەند سیاسەتمەدارێکی لاویش دەرفەتى بەشداری کردنیان لە کاروبارى سیاسى دا پێندرا، سیاسەتى بینلایەنى دەروە و ڤاگەیانەندى ((مۆنرۆ)) ھەموو ئەو ڤووداوانە بوون کە لەم سالانەدا ڤوویاندا. ھەر لەم سالانەدا لەو ئەوروپاش چەندین گۆڕانکاری گەورە لەسەرچەم لایەنەکانى ژياندا ڤوویاندا. شۆرشى فەرەنسى و دەرکەوتنى ناپلیۆن، شۆرشى پێشەسازی و کۆمەلایەتى و سەرھەلدانى ڤاپەرینی ڤۆمانتیک، لەو جۆرە گۆڕانکاریانەن. ئەمریکا بە سیستەمىکى نوێ ی حکومەرانى دەبوست کۆمەلگەپەك بونیاد بنیت کە خەڵکەکەى بىتوانیت لەژێر سایەى ئەو حکومەتەدا لە مافەکانى نازادى، یەكسانی و خاوەندارىتى نایەتى بەھەرەمەند ببیت. ئەمریکا لەم سەردەمەدا، لەپرووی فەرھەنگى و کۆمەلایەتیوہ لەژێر کاریگەرى فەرھەنگى ئەوروپادا بوو. و لە راستیشدا فەرھەنگى ئەمریکا درێژکراوەى فەرھەنگى ئەوروپابوو. تەنھا ئەو بێر و باوەڕ و داب و نەرتیەى کە کۆچبەرە ئەوروپییەکان لەگەڵ خۆیان دەیانھێنا، بەپێى کات و شەرتى گۆڕانیان بەسەردا دەھات و لەگەڵ

ژینگه‌ی نویدا ده‌گونجیران و، زیاتر پشت به و تاییه‌تمندیان دبه‌سترا که نه‌مریکای له دنیای کۆن جیاده‌کرده‌ه. نه‌وروپیه‌کان زۆرجاران نهم هستی خۆ به‌گه‌وره زاینه‌یان به‌شتیکی پوچ و بیه‌نمه‌ما لیک ده‌دایه‌وه، به‌لام بۆ ولاختیکی تازه‌پتگه‌یشوو که ده‌یوست ناسنامه‌ی نه‌تسه‌وه‌یی خۆی ناشکرا بکات و کاروباری کۆمه‌لایه‌تی و فکری و فره‌ه‌نگی خۆی له نه‌وروپا سه‌ربه‌خۆ و جودا په‌رموده‌ه بکات، نهم هستی خۆ به‌گه‌وره‌زانیه‌ زۆریش غه‌یره مه‌نتقی نه‌بوو.

نه‌و بیر و باره‌ی و به‌مایانه‌ی که نه‌مریکایان گه‌یانه‌ سه‌ربه‌خۆیی، به‌ره‌مه‌ی راپه‌رینه‌ گه‌وره‌که‌ی سه‌رده‌می رۆشنگه‌ری بوو. سه‌ده‌ی هه‌ژده‌یه‌م له دنیای رۆژناوادا، شیتوازیکی نوێ ی تیزوانینی مرۆقی ده‌رباره‌ی خودی مرۆف، دنیا، خردا و سروشت هه‌تایه‌ ناراه. نه‌مریکه‌یه‌کانی سه‌رده‌می داگیرکه‌کان، سوودیان له‌ بیر کردنه‌وه‌کانی سه‌رده‌می ژیری وهرده‌گرت. ((چۆن لۆک)) فه‌یله‌سوفی ئینگلیزی یه‌کتیک له‌ فره‌مانه‌ ره‌سپه‌یه‌کانی نارچه‌ی کارۆلینای نویسه‌وه. ((رۆسۆ))، ((فرانکلین)) و ((مۆتسکیو)) پتکه‌وه‌ هاوێی بوون و سه‌ردانی به‌کتریان ده‌کرد. ((فۆلتیر)) یش نه‌و کاته‌ی که راکه‌یاندنی سه‌ربه‌خۆیی واژو کرد، هه‌شتا له‌ ژياندا مابوو. له‌ پاستی دا نهم بیر کردنه‌وه‌ پروناکانه‌ی سه‌ده‌ی هه‌ژده‌یه‌م، به‌نه‌ماو بنچینه‌ی سیسته‌می حکومه‌تی نه‌مریکایان ره‌نگ رێژی کرد. سه‌رده‌می رۆشنگه‌ری یشی به‌ سێ به‌نه‌ما به‌ستبوو: چاکسازینه‌وازی و په‌یجۆری مرۆف بۆ گه‌یشتن به‌ که‌مال، گرنگی گه‌شه‌کردن و پتکه‌ه‌ستن، سوودمه‌ندی زانست و ژیری. فه‌یله‌سوفانی سه‌ده‌ی هه‌ژده‌یه‌م وای بۆ ده‌چوون که به‌جیا کردنه‌وه‌ و شی کردنه‌وه‌ی منطقی یانه، مرۆف ده‌توانیت شیتوازیکی نوێ به‌ ژیان و کۆمه‌لگه‌که‌ی بیه‌خشیت و به‌ زانست و منطق، رێسا و یاسایه‌کی وه‌ها دابنیت، که گه‌شه‌مندن و پتکه‌ه‌وتنی کۆمه‌لگه‌ی تیدا مسۆگه‌ر بکرت.

شۆرشی فره‌نسا، سه‌رده‌می ناپلیۆن و راپه‌رینی نوێ ی فیکری ((رۆمانتیزم))، شۆرشی بیر کردنه‌وه‌ بریقه‌داره‌کانی سه‌ده‌ی هه‌ژده‌یه‌میان گرتوه‌ه. نهم راپه‌رینه‌ زیاتر گرنگی به‌ تاک ده‌دا تا کۆمه‌لگه‌، هه‌ست و سۆزه‌ تاکه‌که‌سه‌یه‌کانی زیاتر له‌ به‌لگه‌ و بوهران بۆ دروست کردنی پتکه‌هاته‌ مرۆفایه‌تیه‌یه‌کان به‌به‌شدار ده‌زانی و، جه‌ختی ده‌کرده‌وه، که سۆز و عاتیفه‌کانی مرۆف هه‌میشه‌ کاریگه‌ری خۆیان له‌سه‌ر گۆرانکاریه‌ مرۆفایه‌تیه‌یه‌کان هه‌بووه‌ و ته‌نها پتسه‌ری عه‌قڵی نه‌بوو که به‌سه‌ر کۆمه‌لگه‌دا حکومه‌تی ده‌کرد.

جهت کردنوه لمر کسایهتی تاک هاوکات لهگهڵ بیروراکاتی سهردهمی پژوهشنگهری، پتویستی گهشهکردن و پتیشکهوتنی زانست و مستحق و، باوهر به چاکسازی کردن له مرۆفدا، رۆحهی کۆمهلاهیتهی نههریکای باش سهربهخۆیان پتیک دههیتا.

کۆمه‌لگەى ئەمەرىکا لە راپەرینیى ((رۆماتیزیزم)) مەو بە باوردی بە توانا و لێھاتووێى تاکەکەسى بۆ پیشکەوتن و بەرەو پیشەوە چوونی کۆمەلگە و لەسەدەى ھەژدەمەمیشەو، بایەخى زانست و، گرنگى بنەما زانسییەکان و تووژینەو ھونەرى و پراکتیکەکانى لەجیاتى فەلسەفەى تووژینەو تیسۆریەکان وەرگرت. لیکۆلینەو زانسییەکان گرنگیەکی زیاتریان پێدرا و، بەشە زانسییەکانى ەوێک پزیشکی و بیرکاری و فیزی و کیمیا و... پیشکەوتنێکی بەرچاویان بەخۆو بێنى. ژمارەیک لە کۆچبەرە تازە ھاتووکان، دەستیان بە لیکۆلینەوێ زانستی کرد، کە توانیان خزمەتێکی گەورە بە مرۆفایەتى بکەن. یەکتێک لەو کۆچبەرەنە ((جۆزێف بریستلی)) بوو، کە لە بەریتانیاو ھاتبوو، دواتر بێو بێبەکتێک لە گەورەترین کیمیاگەرانى جیھان. زانکۆکان، بەرنامەى لیکۆلینەو زانسییەکانى خۆیان پەرەپێدا و زانستە ھونەرى و تەجربییەکان، زیاتر لە گریمانە تیسۆرى و فەلسەفەکان جەختیان لەسەر دەکرایەو. ژيانى سەخت و دژواری کۆچبەرەن و ڕوو بەروو بوئەوێ گرڤتە جۆرا و جۆرەکان، پیاوانێکی چالاک و بەشەزمونیان پێگەیانەد، کە زۆر ھەزریان بە گفتوگۆکردن دەربارەى بابەتە فەلسەفەکان نەدەکرد. ((تۆکۆیل)) کە لە سالەکانى ١٨٣٠ سەردانێکی ئەمەریکای کردوو، پێى وایە، کە لەھیچ شوێنێکی گیتی دا بەئەندازەى ئەمەریکا، فەلسەفە و بنەما تیسۆریەکان بێ نەرزش نییە. بێچینی فەلسەفەى ئەمەریکا، لەسەر بیرکردنەو ئەزمونیەکانى ((لۆک)) بونیاد نرابوو - واتە زانیاریەک کە لەرووی ئەزمونەو بەدەست ھینرابوو - مەزھەبیش لەرووی پەيوەندى بە کۆمەلگە و مافى مرفەو گرنگى پێدرا، لە قانونى ئەساسى دا - بەو شێوەیە کە جفرسۆن باوردی پێى ھەبوو - ئازادى مەزھەب ەو ھەمو مافەکانى دى جەختى لەسەر کرایەو.

لهو بابه تانهی که پرؤتستانته کانی نه مریکا تاراسته یان کرد، مهسه لهی لیهاتوویی تاکه کانه له یتیه یشتنی بابه ته مهزه بیه کانداز. ههسه نگاندنی بابه ته تاینیه کان له گهژ فیکر و منگفی تاکه کس، لایه نیتکی دیکه بیه له گرنگیدان به لیهاتوویی تاکه کس و بیروباوهری کۆمه لگهی نه مریکی سهبارت به تاک و توانایی بهره مهیتانی نهو تاکه له کۆمه لگه دا. بسم هزیسه وه، مهزه ب و کلێسه پۆلنکی گرنگ و کارپه گریان له بهرپوهردنی کاروباری کۆمه لایه تی کۆمه لگهی نه مریکی دا! گیترا و زۆریک لهو پرۆژه گرنگانی وهک دروست کردنی قوتابخانه، بلاژ

کردنموی کتیب، کوزونموی جزواو جزوه کان و سازدانی گفتوگوی جزواو جزو، له لایمن کلیسموه
جیبه جیبده کران، به لام هیچ کات کلیسمیه کی یه کگرتو له نه مریکا دا پتک نه هیترا و
ناینزایه کی دیاریکراویش بعاوی نایینی ره میمویه دانی پتدا نه ترا.

مهسه لمیدی دیکه که جهختی له سر صاف و سازادی تاکه کان ده کرده وه و باوهری به
یه کسانن تاکه کان هه بوو. ژسانی دژواری سهره تایی، فراوانی زوهریه به پیشه کان و هه لی
ژیانینکی له بار و خوشگوزهران بۆ زۆرینه ی کۆمه لگه، بیرۆکی یه کسانن کۆمه لایه تی زیاتر
په روبرده کرد. به پنجه مانه ی ولاخانن نموو یا که سیسته می دهر به گیاه تی و چینایه تی تیایاندا
بالاده ست بوو، نه م کۆمه لگه به زیاتر چینن مامناوهند و بیرکردنموی بۆرژوازی پریان ده کرده وه
و باوهر به یه کسانیه کانیش زیاتر له ولاخانن پۆژناوا، تیایدا رهنگی دابویه وه. ره خسانن هه ل و
مه رجینکی له باری نابوری، زهوی به میستی ناوچه کان و فراوانی سهرچاوه سروشتیه کان، هه لیکی
له باری به شیویه کی یه کسان بۆ هه موو تاکه کان ره خساننبوو، که به بن جیساوازی چینایه تی
بتوانن له پتتاو چاککردنی ژیا نی خۆیاندا تیبکۆشن.

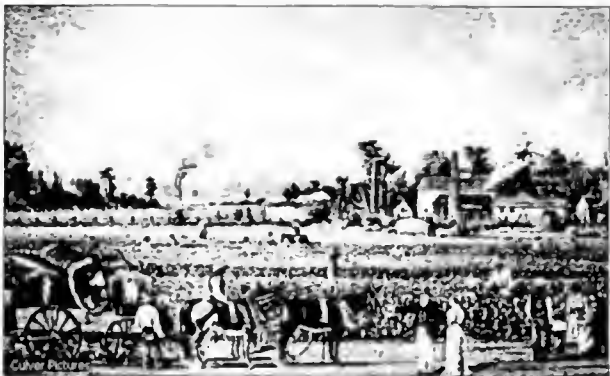
تیکرای نه م دیارده کۆمه لایه تیانه، واته گرنگی دان به زانست و پیشه سازی، به کاره تانی
منگق و ژیری پشت نه ستوو به توانا و لته ساتوویی تاکه که س، باوهر به پیشه که وتن و به ره
پیشمویه چوون هاوکات له گه ل نازادیه تاکه که سیه کان و مافی کۆمه لایه تی، ده ستیان دایه ده ستی
یه کتر و، پتکموه له سهره تای سه ده ی تۆزده مه مدا، ناسیۆنالیزمی نه مریکایی و فره هنگی ناییه ت
به ژیا نی کۆمه لگه ی نه مریکایان دامه زراند و هیدی هیدی په روبرده یان کرد.

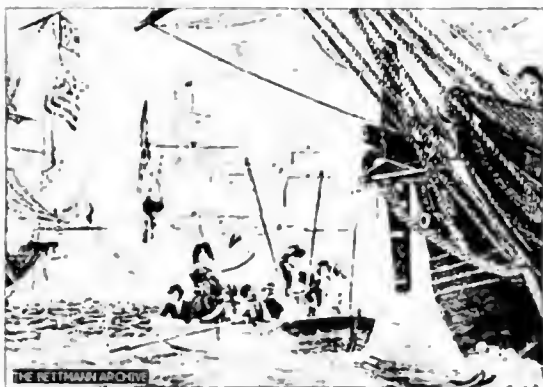
مارشال

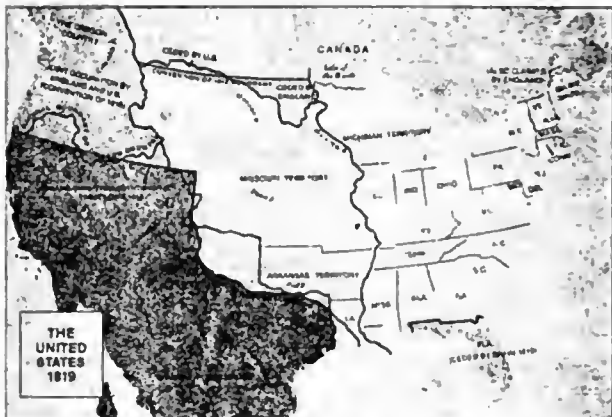
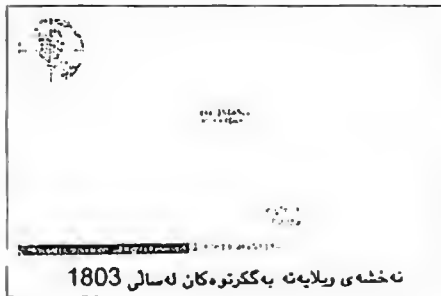
توماس جفرسون

پرمیتانی چاندنی لڑکھ

جمنکی دڑ به نینگلیز له سالی ۱۸۱۳

به گکرتوه ناوچه‌ی لوئیزیانا له سالی ۱۸۰۳، رویه‌ی آمریکا بز نمونه‌ی زیادی کرد
بخشهای ولایت به گکرتوه کان له سالی ۱۸۱۹

بەشى چوارەم:

ديموكراسى و چارەنوووسى يەككەلەمە

لە سەرەتاي دامەزراندنى كۆچىنىشە كانمە، ئەمىرىكا، بابەتتىكى گىرنگ بوو بۆ پەيچۆرى چاودىرانى ئەمىرىكا. بەلام لە نىوې دوو مى سەدى تۆزدەيەممە، ئەمىرىكا كان زىياتر سەرخىيان بۆ لاي سىستەمى ديموكراسى ئەو حەكمەتە دەچوو. بۆ ھەلسەنگاندنى ئەو جۆرە حەكمەتە بەرمە ئەمىرىكا سەرخىيان كىرد. بەشىك لەو لىكۆلىنمەنە لە شىوې چەند كىتتىكىدا دەريارەى كۆمەلگە و حەكمەتى ئەمىرىكا بىلاو كراندە، ((تەلىكىسى تۆكۆيل)) و ((چارلز دىكەنس)) لەو جۆرە لىكۆلمەنە ھەم بون، كە لە دواى خۇيان چەند بەرھەمىيان سەبارەت بەم كۆمەلگە نۆيە بەجىھىشتوو. كىتتى ((دېموكراسى لە ئەمىرىكا)) بەرھەمى ((تۆكۆيل)) بىرەندى ئاودارى فەرەنسى، بەناوبانگىرىنى ئەو كىتتەنەيە كە لە شىوې ئاوەرۆكىكى كلاسىكى دا بىلاو كرايەمە. تەسك بىنى، ئاناي دەست نىشان كىردن و لىكەندەمە و پىششىنەكانى ئەو سەبارەت بە دامەزراوە حەكمى و كۆمەلەيەتسەكانى ئەمىرىكا، بەرھەمەكى ئاويراوى ەك يەكەن لە بەرخىرىن بەرھەمەكانى ھاوشىوې خۆى بە جىھان ئاساند. ﴿راستە﴾ ھەمەو چاودىرە ئەمىرىكا كان ئەمىرىكايان بە چاوىكى پۆزەتسە سەبەر ئەدە كىرد، بەلام بەتتىكرى باويريان وابوو، كە ئەمىرىكا نمونەى ئەزمونىكى گىرنگە لە حەكمەتى دېموكراسى سىياسى دا.

لەماوې نىوان سەلەكانى ۱۸۳۰-۱۸۵۰، ئەمىرىكا، بە پەرەپىندانى مافى دىنگدان، گىرنگى دان بە دىنگى زۆرىنە، لەگەل گۆرپانى لايەنى ئايرى شاپورى كىشوكالى و داگە كىردنى زەويەكانى پۆژئارا، زەمىنەكى لەبارو گوغىاوى بۆ گەشە كىردنى پىشەمازى و گۆرپانكارى سىياسى و كۆمەلەيەتى كۆمەلگەكى دەستەبەر كىرد.

لەمەدى ھەژدەيەمدا، پۆژەى ئەو كەسانەى كە لە ئەمىرىكا مافى دىنگدانىيان ھەمەو، بەمەراورد لەگەل ولاتانى ئەمىرىكا، زۆر زىياتر بوو. ھەرچەندە مەرجى سەركەى بەشدارى كىردن لە

دەنگدانیش، سەرمایە و دانى باجى سالانە بوو، بەلام زۆربەى چين و توڤىژگانى كۆمەلگە دەياتوانى لەدەنگداندا بەشداری بکەن. وورده وورده و پاش شەوى كە بیژگەى حكومت لەسەر بنەماى رەزامەندى مىللەت، شێۆهەكى واقەى تەرى وەرگرت، ياسای ویلايەتەكان گۆرانيان بەسەردا هات و مەرجى هەبوونی سەرمایە و باجى سالانە كە مەرجى سەرەكى بەشداری كردنى خەلك بوو لەكاروبارى سیاسى وڵادا، راستەوخۆ هەلوەشایەوه و هەموو پیاویكى نازاد بەین لەبەرچا و گرتنى پلەو پایەى كۆمەلایەتى دەياتوانى لەهەلبژاردنەكاندا بەشداری بكات.

لەسەرەتاكانى سەدى نۆزدەهەمدا، نەم بیژگەى بە پرۆژەىكى نوێ لە قەلەم دەدرا، لە فەرەنسا و تا كۆتایەكانى سەدى نۆزدەهەم، بوونی سەرمایە دانى باجى دیارى كراو مەرجى سەرەكى بەشداری كردن بوو لە كارى سیاسى دا و، لە نینگلشەراش چینی كریكاران، لەسەدى بیستەهەموو بەم مافەیان شاد بوون. بە رازی بوون لەسەر ئەو بۆجۆنەى كە تەنها مەرجى بەشداری كردن لە چالاکییە سیاسەكاندا، بریتییە لە هاوالاتى بوون، رێگا بۆ گۆرانكارىەكانى نایندە كرایەوه. لە نیوەى دووهمى سەدى نۆزدەهەم و پاش نازاد بوونی رەش پێستەكان، مافى دەنگدانیشیان پێتەرا و لە سەرەتاكانى سەدى بیستەمدا ژنانى ئەمەریكاش دواى ڕوو بەڕوو بوونەویەكى دوور و درێژ ئەو مافەیان بەدەست هێنا. لە سالەكانى ١٨٣٠، ئەو كاتەى كە بیژگەى بەشداری كردنى تینكرای پیاوانى نازاد، لەكاروبارى سیاسى دا بە واقەى چەسپا، دیموکراسى ئەمەریكا ڕوو بەڕووى گۆرانیتىكى خێرا بوویەوه. تینكرای بەرپرسانى ویلايەتەكان، بەرێگەى دەنگدانى راستەوخۆ هەلبژێران و مەرجى بوونی سەرمایەش لە پێشە سیاسییەكاندا بە هەموو شێۆهەكى رەتكرایەوه ز حكومەرانى ویلايەتەكان، دادوەر و باقى بەرپرسانى دیکە، لە رێگەى دەنگدانى مەحەللییەوه پۆستە جۆراوجۆرەكانیان وەرەگرت. هەر لەم سالانەدا، قانونى ئەساسى لە هەموو ویلايەتەكاندا لە ڕوى پرێارى كۆتایەهە خرایە دەنگدانى گشتیەوه و هەلبژاردنى سەركۆ كۆمار كە وەك نەریتێكى هەمیشەى لەلایەن كۆنگرێسەوه ئەنجام دەدرا، لەسەردەمى ((ئەنەندۆ جەكسۆن))هوه، بۆ دەنگدانى راستەوخۆ گۆرانى بەسەردا هات و پێكەتانی ئەنجامەنى گشتى حیزب (كۆنگافانسیۆن)یش ئاسای بوویەوه.

سنورى نەم گۆرانكارىانە زۆر لەوه فراوانتر بوو كە بونیادنەرانى سەریەخۆی ئەمەریكا بیریان لێ دەكردەوه. ((تۆماس جەفرسۆن)) و ((پین)) لە خستە ڕوى بێر و بۆجۆنەكانیان لە سەردەتای سەردەمى سەریەخۆیدا، نەباندەتوانى بەو خێرایە سەروو پێشەوه بپۆن. مەترسى دەسلەت

گرتنه دهستی زۆرىنه و دواترىش بهرژه وندى ميللت به گشتى، كه هه ندىك جار دهسه لائى كه مهنه به كه هوشيارى به سه ر تىكرائى خه لكى دا دهسه پاند، بابه تى سه ره كى گفتوگوى نىوان فیدرالىست و كۆمارىخوازه ديموكراته كان، له سه ره تائى دامه زراندى حكوومه تى كۆماريدا.

به لام سه ره ده مى ((جه كسۆن)) به سه ره تائى په ره سه ندى دهسه لائى سياسيه كان و به شدارى كردنى ژماره به كه بهرچاوى خه لك له كاروبارى حكوومرا نيدا هه ژمار ده كرىت. حيزى ديموكرات له سه ره ده مى نه ودا شكلى گرت و، په كه مهن سه رۆكيش بسو، كه له نىو بنه ماله دهسه لائداره كانى فیدرينيا و ماساچۆستى دا به خىو نه كرابىت. لايهنگرى تىكرائى خه لك و دزى دهسه لات و هيزى ژماره به كه ديارى كراو بوو - كىبه كى و پړو پاگه ندىكانى هه لىژاردنى به پنى بهرنامه به كه پىك و پىك له رىگه ي پۆژنامه و كۆمىته و پىكه نىنانى كۆبوونه و جه ورا و جه ورا كانه و دهست پىكرد و به پړ و پاگه ندى فراوانه كه، توانى تىكرائى خه لكى بو لائى خۆى رابكيشىت. پاش چه ندى سالىك ((چۆن كورنى نادامز)) سه رۆك كۆمارى پىشترى ((جه كسۆن)) به زمانىكى گالته جارى رابگه ياند: ((نهم هه لىژاردنه ده رى خست كه به دهسته نىنانى پۆستى سه رۆك كۆمارى، زياتر له هه مموو شتىك، پىتوبىستى به پړوپاگه ندىبه كه خه لك خه لته نىنهر هه يه.)) هه رچه ندى حيزى بهرامبه رى ((جه كسۆن)) كه له سه ره ده مەدا به ((ويگ)) نه وده را - هه مان شىواز و رىتازى بو كۆكرده وى زۆرىنه دهنگه كان و به كاره نىنانى پړوپاگه ندىبه كه فراوان بو رابكيشانى سه رنخى گشتى به كاره نىنا.

په كىك له بهرنامه گرنه كانى ((جه كسۆن))، جىگۆركى و دامه زراندى تاكه كان بسو له نىو دام و ده زگا حكوومه كاندا، بو نه وى تاكه كانى كۆمه لگه نمو نىش و ئهركه ي كه پىيان سپىراوه، به مولكى تايبه تى خۆيان و وهك شتىك كه له باوانه و بۆيان مابىته و حسابى نه كهن و گروپىكى ديارى كراوىش به بى هىچ جه ورا پاساوئك، سه روه ت و سامانى خه لكى به تالان نه مهن. دابه شكردنى پله و پايه و پۆسته جىاوازه كان وهك پاداشت به سه ر دۆست و ناشانكاندا، هه ندىك جار ده بووه هۆى سه ره لئاننى گه ندىلئى ئىدارى و له نىوه ي ده وى سه ده ي نۆزه به مەدا به دهركردنى ياسايه كه ديارى كراو سه باره ت به دامه زراندى خه لك له دام و ده زگا حكوومه كاندا تا رادمه كه چاره سه رى نهم ديارده يه كرا، به وى كه خۆدى كه سه كه پىوتىسه تاقى بكرىته و و توانا و لىهاتوو بى له كاروباره كاندا هه لىسه نكيتىرت. نهم شىوازى هه لىژاردنه له ناستى ده ولىتى فیدرالى و وىلايه ته كاندا، له سه ر بنه مائى په رپىدانى مافى ميللت راوه ستابوو هه ره ها هۆكارىكى كارىگمىش بوو، بو ته وى چىنىكى جىاواز له چىنه كانى دىكه

سر هه لئه دات. زۆر ئىك لمو كسانى كه خاوه تى پيشه يه كى گه ووه معتبر بوون و تهنانهت سرۆك كۆمار، پاش كۆتايى هاتنى ماوهى دهسه لاته كميان ده گمرا نهوه سر پيشه ناساييه كى خويان و هيچ كاتيك و مزيرى ده زگايه كى جيبه جيكردن، پاش تمواو بوونى ماوهى خزمه ته كى، دستكه و ته حكومه كاني بۆ بهر ژمه وندى خۆى به كار نده هيتا.

پهرسه مندنى دهنكى خهلكى و هه لېژاردنى راسته وخۆى سرۆك كۆمار، دهسه لانى دهنكاى جيبه جيكردن زياتر كرد. ((جهكسۆن)) به پشت بهست به پشتيوانى ميللهت، زۆر ئىك له برياره كاني كۆنگرئسى به به كار هيتانى مافى ئيتۆ هه لومشانه ووه، زياتر له هه موو سرۆكه كاني پيش خۆى ئه م چه كى به كار هيتا. به هه لېژاردنى سرۆك و پشت بهست به برورپاي گشتى، دهسه لانى دهنكاى جيبه جيكردن به مخرجى بوونى سرركردايه تيبه كى به هيتا، پهرى دهسه ند. ئه ممش خۆى له خۆيدا، هۆكار ئىكى سره كى بوو بۆ شه وى زۆر بهى سرۆك كۆماره كان، به ميانوى شه وى كه نويتمرى زۆرينى نه ندا ماني كۆمه لگن، دهسه لانى دهنكاى جيبه جيكردن پهره پيئهن - به تايبه تى له سرده مى ((فرانكلن پۆفلىت)) به دواوه - كه دهنكاى سرۆك كۆمارى وورده وورده دهسه لاته كاني جيبه جيكردن خۆى زياتر كردوه.

جهخت كردنه وه لهر به كساني مافى تاكه كان له سرده مى ((جهكسۆن)) دا، وهك بهر و باوه ر ئىكى گشتى ئىنكرپاي خهلكى ليتهات. هه رچه نه ده هيچ كات، سيسته مى خانه داني بهر واتايه ي كه له شه وروپا هه بوو، له شه مريكا سرى هه لئه دا، به لام هه لېژاردنى ((جهكسۆن)) و پهرسه نلى مافى دهنكان و ديوكراتيزه كردنى دام و دهنكا نيداريه كان، باوه ر به يه كساني تاكه كاني زياتر گه شه پيئا. ((تۆكۆيل)) كه له م پۆژگاره دا سهرداني شه مريكاى كردوه، ناماژه به يه كساني و ترسانى خهلكى شه مريكا له سيسته مى خانه داني ده كات، بهراديه ك كه تاكه كان نامادمن، له سر هه وارى و زۆردارى و تۆقاننن ئارام بگرن، به لام سيسته مى خانه داني له سر به مافى دهسه لانى چينايه تى به هه موو شيويه ك رهنده كه شه ووه. خاتوو ((ترولسوپ)) ي نينگليزى كه به ديد ئىكى ره خنه ناميزه شه و گۆرانكار يانه ي هه لسه نگاننوه، ناماژه بهر گفتوگويه ده كات كه له گه ل ژماره يه ك خهلكى شه مريكا دا شه جامى داوه، كه چۆن پوو بهر ووى ناره زايه كى زۆر بووه شه ووه له سر شه وى و وتويه تى، هه موو كه ميئ شياوى به دهست هيتانى پهلوى سرۆك كۆمارى نيه.

جگه له وهش شه وى كه باوه ر به يه كساني تاكه كاني زياتر گه شه پيئهنده، شه و ئيمكانات و هه لومرجه له باره بوو كه بۆ هاو لاخييان ره خسابوو. خهلكى شه مريكا ده يانتوانى دوور له

همو نو کۆسپانی که بالیان بهسەر کۆمه‌لگهی نه‌رووریدا کیشابوو [نابین، خانه‌دان، چینایه‌تی] هه‌ولتی به‌ده‌سته‌یتانی ماڵ و سامان و ده‌سه‌لات و پێنگهی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی بدن. وه‌ك ((نهرسون)) بیرمه‌ندی ناوداری نه‌مریکی ده‌لت، هه‌ل و نیمکاناتی ژیاپتیکهی چاکتر، له‌گه‌ڵ ووشه‌ی نه‌مریکادا هار و اتا بوون. نه‌م بارودۆخه‌ش وای کردبوو که هیچ که‌س به‌ر له‌ چوونه‌ناو چینیتیکهی تایبه‌تی نه‌کاتمه‌وه. هه‌رچه‌نده‌ نه‌م به‌کسانیه، هه‌موو بواره‌کانی نه‌ده‌گرته‌وه و باوه‌ڕ به‌ خاوه‌نداریتی تایبه‌تی و سه‌رمایه‌داری وه‌ك باقی بنه‌ماکانی دیکه له‌ کۆمه‌لگه‌دا گه‌شه‌ی ده‌کرد.

به‌په‌رسه‌ندنێ مافی سیاسی، له‌ نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی نۆزدیه‌مه‌دا، به‌رۆکه‌ی نازادی نابوری شوێنی سیسته‌می ((مه‌رکانتالیزم))ی گرته‌وه. نه‌م به‌رۆچوونانه به‌ ناراسته‌ی پێیازی لیبرالیزمی گه‌شه‌یان کردبوو، واته به‌مه‌رج به‌وونی ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌ت (مشروطیت)، باوه‌ڕ به‌میا سا دانان و دیاری کردنی مافی تاکه‌کسه‌ی، که سه‌رچاوه‌کیان به‌مافی سه‌روشتی یان هه‌تا هه‌تایی ده‌زانی. بنچینه‌ی سه‌ره‌کی مافی تاکه‌کسه‌ له‌ ناسوده‌یی گیانی و داراییه‌دا ده‌سته‌به‌ر ده‌ییت، ناسوده‌یی گیانی - که تاک بزانتی له‌ژێر سایه‌ی یاسادا گیانی له‌ ده‌ستدرێژی و سه‌تم لێکردن پارێزراو ده‌ییت - و ناسوده‌یی دارایی - له‌ ڕووی ناسینی مافی خاوه‌نداریتی تایبه‌تی و ده‌سه‌لاتی تاکه‌کان به‌سهر نه‌و داراییه‌ی که به‌ده‌ستیان هیناوه‌ که نه‌م بنه‌مایه به‌یه‌کێک له‌ مه‌رجه سه‌ره‌که‌کانی پێشکه‌وتنی نابوری و به‌شینگی گرنگی بواری ناوه‌دانکردنه‌وه‌ی ناوچه‌کان ده‌ژمێرا.

بنچینه‌ی به‌رۆباوه‌ڕه‌کانی نابوری لیبرالیزم، له‌سه‌ر بنه‌مای تیسۆری ((نابوری سیاسی)) ڕاوه‌ستاره. نابوری سیاسیش له‌سه‌ر نه‌و بنه‌مایه‌ ڕاوه‌ستاره، که مرۆڤ به‌هه‌ر شتیه‌که‌ به‌یت، به‌دوای به‌رژه‌وه‌ندی تایبه‌تی خۆی و کۆکردنه‌وه‌ی سه‌رمایه‌ی زیاتره‌دا ده‌گه‌ڕێت. نه‌گه‌ر بارو دۆخی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی، به‌شیه‌یه‌ک به‌یت که تاکه‌کان به‌ره‌و به‌ده‌ست هینانی سه‌رمایه و کارکردن له‌پێنا به‌رژه‌وه‌ندی خۆیان هانبه‌دان، نه‌وا سه‌رمایه‌ی وه‌به‌ره‌یتانی میللەت فراوانتر ده‌ییت و له‌پێناو پێشکه‌وتنی کۆمه‌لگه‌دا به‌کارده‌هێنێت. ((شاده‌م سمپ)) له‌ بونیاده‌نه‌رانی نابوری سیاسی، ناهاجی نه‌م قوتابخانه‌ نابورییه‌ به‌ده‌راوه‌تی زیاتر و مووچه‌ی ناساتری خه‌لکی لێک ده‌داتمه‌وه، له‌کاتی‌که‌ که ده‌ست تێمه‌ردانی ده‌وله‌ت له‌کاروباری نابوریدا بگاته‌ که‌مه‌ترین ڕاوه‌. له‌ پاستیدا ته‌رکی سه‌رشانی ده‌وله‌ت، ته‌نها به‌ریتی بوو له‌ سه‌قامگیر کردنی ناسایشی کۆمه‌لایه‌تی و جێگیر کردنی سیسته‌می حکومه‌تییکی ڕێک و پێک و یاسایی، ته‌واوه‌کو له‌کاتی

پتویست دا هه لومهرجیتکی له بار و گونهار بۆ گه شه کردنی نساویری ولات بره خیتیریت. ((پیکاردۆ)) و ((جۆن ستیوارت میل)) که به دوو نویتمری به ناوبانگی نابوری لیبرالیزمی سدهی نۆزدهیم ده ژمیرتین، باوهریان وابوو که دامهزراوه یاساکانی کۆمه لگه و زۆربوونی پزۆهی دانیشتوان، کاریگهریه کی راسته وخۆی له سهر بهره می نابوری هیه و، له بهرامبه ریشدا باوردۆخی نابوری نمو کاریگهریه ی خۆی بۆ سهر گۆزانکاریه فیکریه کان و په یوه ندیه کۆمه لایه تیه کان ده گواژته وه. له م ووه وه، له نیتوان په رهنه ندنی نابوری و زیاده بوونی سهروه ت و سامان و بارودۆخی سیاسی دا په وه ندی و هاوسه نگیه کی راسته وخۆیان ده بینی. به دهسته بهرکردن و به خساندن هه لو مهرجیتکی له بار و تارام، تاکه کان سه رمایه کانی خۆیان به و بهرپی ناسوده یه وه و گه ر دهخن و نمو کاتیش کتیر کتیه کی (ناسایی و یاسایی) له نیتوانیندا ده ست پیده کات. به پی ی نهم بۆچوونانه، له شتیه ی کتیر کتینی نازاددا نرخی بهرهبومی بهرهمه پتروا ده گاته که مترین ناست و له نیتوان نرخی کالای بهرهمه هینراو و توانای کرپنی هاو لاتیاندا، هاوسه نگی په یدا ده بیت و نهم سیاهسته به شتیه یه کی گشتی به گه ر خست و زۆربوونی سه رمایه ی لی ده که ویته وه.

نهم سیسته مه نابوریه میراتی هزی لیبرالیزمی، که له نیوه ی دووه می سده ی هه زده ییم و سده ی نۆزده ییم - به تابه تی له نینگلیز - سه ری هه لدا. دامه زرتسه ره سه ره کیه کانی نهم ریپازه، تینگلیزی و سکۆتله ندی بوون و نه مریکی به کان نهم سیسته مه یان له وانوه وه رگر تپوو، له پیتوا پیتشکه وتنی نابوری ولا ته که یاندا په کاریان هینا. هه ر نهم سیسته مه نابوریه ی تینگلیزی سده ی نۆزده ییم بوو، که به ره سی غونه ی شیکردنه وه ی سه رمایه داری نه مریکای لی پیتکهات. پۆلی ده ولت ته نها له فه رامه هم کردنی هه لومهرجیتکی له بار بۆ به ره ی پیدانی سه رمایه داری لیکدرا به وه و بۆ نه وه ی تاکه کان بتوانن به ناسوده یی له بازاری کتیر کتینی نازاددا به شداری به کن و دا هینانه کانی خۆیان له چالاکی به نابوریه کاندای غایش به کن.

له سه ره تای سده ی نۆزده یه مدا، کاتینک که بهرکردنه وه کانی قوتا بغانه ی نابوری سیاسی قالیبنکی تابه تی وه رگرت، لایه نی کشتوکالی پۆلینکی بهرچاری له بهواری بهره می نه ته وه ییدا ده گتیرا، جگه له وهش پیشمازی روو له پیتشکه وتنی رست و چنن و دوورینی قوماش، ده ره تانی کانه کان و پیشمازی کازوا کازراکاری، به ره ی پیتشه وه چوونیککی گه وره یان به خۆه بینی.

ده ست به کار بوونی کارگه کان و گۆزانی نابوری پیشمازی نه مریکا، که له نیوه ی دووه می سده ی نۆزده ییم داو له ماوه یه کی کورتدا، کۆمه لگه ی نه مریکای له کۆمه لگه یه کی

کشتوکالیوه بۆ پیشه‌سازی گۆزى، پمپوهندى به ساله‌کانى پاش جه‌نگى ۱۸۱۲ هـ.ه. هه‌یه. پوهنه‌قى بازارگانى به پشت به‌ستى به‌سیسته‌مى نابورى نازاد، به‌کاره‌یتانى نامێزى هه‌لمى و نه‌زمونه‌کانى شۆرشى پیشه‌سازی تینگلیز، پهره‌سەندنى به‌رووبومى کارگه‌کانى نێو ولایه‌ته‌کانى وه‌ک ماساچۆسیت و نیویۆرکى به‌دوادا هات. یه‌که‌مین تاریفه‌ى گومرگى بۆ پشتیوانى کردنى به‌رووبومى ناوخۆ له‌سالى ۱۸۱۶ دانراو، به‌کاره‌یتانى ووزى هه‌لمى، به‌ره‌مه‌مى پیشه‌سازی ناوخۆى زیاتر گه‌شه‌پێدا. کارگه‌کانى رست و چینی و یلیه‌ته‌ى ماساچۆسیت که‌ زۆرینه‌ى کرێکاره‌کانیان نافره‌ت بوون، به‌ خێزایى پهره‌یان سه‌ند و به‌رووبومى نهم کارگانه‌ به‌شینكى گرنگ و سه‌ره‌کى تێکرای به‌ره‌مه‌مى و یلیه‌ته‌ یه‌که‌گرتوره‌کانیان تاییه‌ت کرد به‌خۆیانوه‌.

((نێلى فیتنى)) داهێنمى نامێره‌کانى لۆکه‌ پاککردن، توانى تهنه‌گێتک دروست به‌کات که‌ له‌ چه‌ند به‌شینكى جۆراوجۆر پێکهاتیبوو، به‌له‌کارکه‌موتنى هه‌ر به‌شینكى به‌ناسانى ده‌یتوانى چاکى به‌کاتمه‌وه. نهم داهێنه، که‌ کارىگه‌ریه‌کى زۆرى له‌سه‌ر دروست کردنى نامێره‌ کانزایه‌کان، هه‌ر له‌ مه‌کینه‌ى دروهمانه‌وه تا کاتژمێر و نامێره‌کانى دیکه‌ هه‌بوو، زه‌مینه‌ى بۆ داهێتانه‌کانى تر له‌ به‌واره‌کانى تردا خۆش ده‌کرد به‌ره‌مه‌مى پیشه‌سازی گۆزانیکی گه‌وره‌ى به‌سه‌ر نابورى و یلیه‌ته‌کانى باکووردا هێنا. هه‌رچه‌نده‌ تا پێش سالى ۱۸۶۰ له‌ ۶٪ى هێزى کار له‌ به‌واری کشتوکالى و یلیه‌ته‌کاندا نیشیان ده‌کرد و نه‌موانى دیکه‌ له‌ به‌واری پیشه‌سازی و بازارگانى خزمه‌تگوزارى شاره‌کاندا، به‌لام هه‌مان ته‌منازه‌ش چالاکی پیشه‌سازی له‌ و یلیه‌ته‌کانى باکووردا نیشه‌جێ کرابوو. له‌ کۆى ئەو سه‌دوچوار هه‌زار دامه‌زراوه‌یه‌ى که‌ له‌سه‌رده‌مى پێش شه‌رى ناوخۆدا کاریان ده‌کرد، ته‌نها له‌ ۱۵٪ى له‌ و یلیه‌ته‌کانى باشووردا جێگیر بوون. له‌ کاتێکه‌دا که‌ یه‌ک له‌ سه‌ر سێ تێکرای دانیشه‌توانى نه‌میریکا له‌ باشووردا ده‌ژيان، ته‌نها ده‌یه‌کى به‌رووبومى پیشه‌سازیان به‌ره‌م ده‌هێنا. سه‌رکه‌وتنى باکووریش به‌ پهلێ یه‌ک بۆ ئەو پێشکه‌وتنه‌ ده‌گه‌ڕایه‌وه که‌ له‌ به‌واری نابورى پیشه‌سازی دا به‌ده‌ستى هێتایوو.

به‌ پهره‌سەندنى به‌ره‌مه‌مى پیشه‌سازی، مه‌سه‌له‌ى ئالوگۆز و پمپوهندى نێوان و یلیه‌ته‌کان گرنگى یه‌کى زۆرى پێدرا و له‌م پێناوه‌شدا گه‌لیتک پرۆژه‌یان به‌ ته‌نجام گه‌یاند وه‌ک دروست کردنى کانالێ ده‌ریاچه‌ى نێزیه، که‌ ناوه‌پاستى ته‌میریکای له‌ رینگه‌ى رووبارى هودسن به‌ نیویۆرک و نۆقیانوسى ته‌له‌سى یه‌وه‌ ده‌به‌ستوه‌. نهم کاناله‌، کارىگه‌ریه‌کى زۆرى له‌سه‌ر ئالوگۆزکردنى نامێره‌ پیشه‌سازیه‌کاندا هه‌بوو. شارى نیویۆرک به‌ خێزایى گه‌شه‌ى کردوو بوویه‌ یه‌کێتک له‌ به‌نده‌ره‌ هه‌ره‌ به‌ناویانگه‌کان له‌ رووى بازارگانى یه‌وه. به‌کاره‌یتانى که‌شتى هه‌لمى، یه‌کێتکى تر

بوو لهو هژکارانهی که پمپوهندی بازرگانی نیوان ناوچه‌کانی ناسانتر کردبوو. سرکمرتنی کانالی تیریه، بووه هژۍ نموهی که چنده‌ها کانالی دیکه به‌مه‌بستی به‌رقرمار کردنی پمپوهندی نیوان پوویاره‌کانی ناووهو که‌ناره‌کانی پوژه‌ه‌لات و باشووری ولات دایم‌زرتین. له ړنگه‌ی پوویاری می‌سی‌سی‌پی یوه - که بمزمانی ړمسنی نه‌مریکی واتای باوکی ناو‌ه‌کان ده‌گیه‌نیت - چنده‌ها که‌شتی هه‌لمی باره‌لگری تاییه‌ت به‌گواستنه‌وهی شتومه‌کی بازرگانی ده‌شتیان به‌کارکرد، که نه‌م‌مش خژی له‌خویدا بازرگانی و پمپوهندی نیوان ویلايه‌ته‌کانی ناسانتر ده‌کرد. زوږبه‌ی نمو ناوچانه‌ی که له‌کناری پوویاره‌کاندا دريژ بوو بوونه‌وه، شتوه‌ی شاره‌گه‌وره‌کانیان به‌خووه‌گرت. له‌وانه‌ش شاری مه‌مفیس، سین سیناتی، ویلوی ویل، که‌له‌گه‌ل پوویاری می‌سی‌سی‌پی دا دراوسی‌بوون.

گرنگ‌ترین هیلې پمپوهندی نیوان ناوچه‌کان، بریتی‌سوون له‌هیله‌کانی ناسن. په‌که‌مین لوکوتموتی‌هی هه‌لمی له‌سالی ۱۸۳۰ ده‌ستی به‌کارکرد و تا‌کو‌تایی نیوه‌ی په‌که‌می سده‌ی نوژده‌یم زیاتر له‌سی‌ه‌زار میل هیلې ناسن له‌ناوچه‌که‌دا پاکیشرا. هیله‌کانی ناسن به‌سهره‌لډانی گوزران‌کاریه‌پیشه‌سازبه‌کانی پاش شمرې ناوخو، چنده‌ها به‌رام‌بهر زیادیان کرد. نمو جوتیارانه‌ی که له‌سهرتای سده‌ی نوژده‌یه‌مدا، پو‌گواستنه‌وه‌ی به‌روبو‌می خو‌یان ته‌نها پشتیان به‌گالیسکه و ناو‌ه‌لی باره‌لگر ده‌بست، له‌ماوه‌ی چهند سالدا و به‌سوود وهرگرتن له‌هیله‌کانی ناسن و ړیگا ناویه‌کان، ده‌یان‌توانی پمپوهندی به‌بازاره‌سهره‌کی و گرنگه‌کانی ولاتوه‌پکه‌ن. داهینانی ته‌له‌گراف له‌لایمن ((ساموئل موزس)) که له‌دوای سالی ۱۸۴۴ دوه‌لسم‌تاسمری نه‌مریکادا بلاو بوویوه، هژکارنیکي دیکه‌ی پمپوهندی کردن‌سوو، که هه‌موو ناوچه‌کانی وولاتی به‌یه‌که‌وه ده‌بسته‌وه.

پیشتر زانیان که پاش شمرې ۱۸۱۲، ته‌مریکا به‌مه‌بستی په‌ره‌پیدانی کاروباری نابوری و بازرگانی و دام‌مزراندنی چهند کارگه‌یه‌ک له‌ناوخو وولاتدا، به‌خیرایي ړنگه‌ی پیشکه‌وتنی گرت به‌له‌پشتناو پاراستنی به‌رژوه‌وندی کارگه‌پیشه‌سازبه‌کانی ده‌ولته‌ی فیدرالی دا به‌پیویستی زانی، که چهند ړتسایه‌کی گومرگی نوې ده‌ریکات. به‌روبو‌می سهره‌کی ویلايه‌ته‌کانی باشوور لۆکه‌بوو، که به‌روو ولاتی شینگلیز ده‌نیرا و له‌بهر نموه‌ی که توانای به‌ره‌مه‌پینانی نم به‌روبو‌می لاواز بوو، ناچار ده‌بوو پینداویستیه‌کانی خو‌ی له‌درووه‌ی وولاتوه‌دابین‌بکات. دانانی باجی گومرگی له‌گه‌ل به‌رژوه‌وندی باشووریه‌کاندا نه‌ده‌گونجاو، به‌تونندی ناپه‌زایی خو‌یان له‌سمری دهرېری. له‌سالی ۱۸۲۰، ویلايه‌تی کارولینای باشوور رایگه‌یاند، که دانانی باجی

گومرگی بهزاندنی قانونی نه ساسی و بریاریکی نادادپهروه راته، به لام کونگریس نه م نارمزیایانه ی پشت گوئ خست و سوور بوو له سر جینه جیکردنی برپاره کانی. له م وژوه به دواوه، نهو بابه ته کی جیگای مشومری ویلايه ته کانی باشوور بوو، بریتی بوو له موی که نایا ویلايه تیک ده توانیت له جینه جیکردنی یاسایه کدا که کونگریس بریاری له سر داوه، خوی به دور بگریت یان نه گهر سیاسه تی ده لته فیدرالی به په سندن نازانیت، ده کرت له و ده لته پاشه کشی بکات؟! دوا به دواي نه م گفتوگو و دهنگ و باسانه، ویلايه ته کانی باشوور په نایان بژ بنه مایه کی دیکه برد که به ((بنه مای هه لو شانه وه)) ناوی ده رکړد. به و واتایه کی که مادم، همر ویلايه تیک توانیوه تی به لایمی که موه له موی تیوری یوه پاریزگاری سه ربه خوی به کی بکات، که واته مافی گورانی نهو یاسایه هیه، که له لاین کونگریسه و بریاری له سر داوه و یان نه گهر نهو یاسایه به پیچه وانه ی قانونی نه ساسی و دژ به دادپهروه ی زانی، شاوا ده توانیت بریاری جینه جیکردنی نهو یاسایه له چوارچیتوه ویلايه ته که ییسا هه لو شینیتته وه. به و که ((بنه مای هه لو شانه وه)) له لاین ده لته دارانی حکومت وه - له وانه کلته و جیگری سه وړک کومار که خوی خه لکی ویلايه ته کانی باشوور بوو - پیشوازی لیکه کړا. مشومریکی وژر له سر په پیونده ی نیوان حکومتی فیدرال و حکومتی ویلايه ته کان و، بنچینه ی نازادی به کیتی - له کونگریسه - مری هه لدا، باورپان و ابو که نه گهر جیوازی بیرو را له پیشه و شیکردنه ودا پروبدات، نه و له صلاحیه تی دا دادگای بالادایه که له ماله که دا دست و مریدات.

ساکوکی نیوان ویلايه ته کانی ساکور و باشوور، په گ و ریشه یه کی تابوری هه بوو. دانیشتوانی باشوور له سر ده رکړدنی یاساکانی باجی گومرگی په خنه یان هه بوو. له لایه که وه زیاد بوونی بهرهمی لژکه ورده ورده خره کی له بازاره کاند ده یتایه خواره وو، له لایه کی تریشه وه خاوه ن پیشم سازیه کانی باکور خرخی شومه که دروست کراوه کانیا ن بهر ده کړده وه. باشووریه کان، که ده بوو له بهر امهر نهو مادمه خاوانه ی که له سواری کشتوکالدا به خرخیکی همزان دهیانفرؤشت، بهر بومی پیشم سازی به خرخیکی گران به یتنه ناوه وه، نارمزیان له سر زیاد کړدنی مافی (باج)ی گومرگی ده بری. له سالن ۱۸۱۲، کاتیک که ((جه کسون)) پیوستی خرخی گومرگی کالای واژو کړد و، نویتنه رانی ویلايه ته کانی باشوور دژ و ده ستانه و کارولینای باشووریش به راشکاوی رایگه یاند، که نه گهر کونگریس پیش میژویه کی دیاری کراو مافی (باج)ی گومرگی هه لو شینیتته وه، نه و له یه کیتی به دیتنه ده روه. له مبر نه وه

کۆنگرئیس یاسایه کی دیکه ی دهر کرد که به پیتی نهو یاسایه، نرخ ی گومرگی بۆ ماره ی ده سال و به نه دازه ده که زیان به بهر و هندی یه کانی ده ولت نه گه یه نیت که م ده کرتهد. به م شتویه ده ولته ی فیدرال به چاک کردنه وه ی نرخ ی گومرگ، پلانی دانوسانی له گهل و یلایه ته کانی باشوردا داپشت.

له سالی ۱۸۴۲ ((جه کسون)) بۆ جاری دووم بۆ پۆستی سهرۆک کۆمار هه لپوزرایه وه. له م ماره یه شدا، نهو بابه ته ی که زۆرترین پاس و گفتوگۆی له سر ده کرا، مه سه له ی بانکی و یلایه ته یه که گرتوه کان بوو. ناوبراو دژی درێژ کردنه ی کار کردنی بانکی مه رکه زی فیدرالی بوو. به بۆچوونی نهو، سه رمایه داره گهره کان ده سه لاتیکی دارایی مۆتویلیان بۆ خویان پتیکه ی تهاوه وه که ده سه ته یه کی خانه دانیان لی هاتوه، به راده ده که که کاریگه ری ده سه لاته که شیان له حکومه تدا هه مستی پی ده کرتیت. نهو باوه ری وابوو، که بوونی نه م گرویه ده سه لاختاره ده یته هۆی لاوازیوونی بنه ماکانی یه کسانی، که کۆمه لگه ی نه مریکا له سر نه م بنه مایانه بویناد نراوه.

سه رده می ((جه کسون)) له هه مان کاتدا که به سه رده می په ره سه نندی مافی سیاسی ده ژمیررا، سه رده می لیبرالیزمی نابوری و جه خت کردنه وه له سر نه هشتنی ده ست تیه وهردانی ده ولت له نیه کاروباری نابوریش بوو، که هاوکات له گهل ده ست پتیکردنی سه رده می شوپشی پشه سازی له جیاتی سیسته می ((مه رکانتالیزم)) بایه ختیکی گهره ی پتیرا. پشتیوانی کردن له سه رمایه گوزاری تابیه تی، به کاریکی پنیوست و زه ورر له قه له م ده درا، به لام هه رجۆره ده ستیه وهران یان کۆنترۆل کردنیکی کاروباری نابوری له لایم ده ولته وه به پتیه وانه ی نازادی و مافی تیکۆشان بۆ بژنوی ژیان لیک ده درایه وه. دژایه تی ((جه کسون)) یش بۆ دامه زراوه کانی بانکی مه رکه زی له سر نه م باوم راده ستابوو. ناوبراو لایه نگری بانک مه حه للی یه کان بوو هه ره وه له پتیا و له ناوبردنی دامه زراوه کانی بانکی مه رکه زی دا، سه رمایه ی ده ولته ته که ی خه رج کرد و خسته به ره ده ستی بانک مه حه للی یه که چکه کان و مافی ده رکردنی سکه و مامه له کردنی دراویشی پتیدان. نه مه یه که مین قۆناغی مه ترسی هه لتاوسانی نرخ ی دراو سه ره تای سه ره له دانی قه یراتی سالی ۱۸۴۷ بوو. له گهل نه وه شدا ((جه کسون)) نوپه ر و خۆشه ویستی زۆرینه ی مه لله ته که ی بوو، سه ره تای سهرۆک کۆماریتی یه که شی به سه ره تای گۆزانیکی کۆمه لایه تی نو ی له هه موو بواره کانی ژیا نی کۆمه لگه ی نه مریکی دا ده ژمیررتیت.

چاکسازییه کۆمه لایه تییه کانی سه رده می ((جه کسون)) کاره انه وه ی بیرویه ساوه ری پتیه که و تنه وازانه ی مرۆ و هه مستی گه شبیتی و متعانه کردن به لیته اتوویی و توانای تاکه کان،

که به پره‌خاندنی هه‌لومه‌رجیتی له‌بارو‌گوڤا، کۆمه‌لگه به‌ره‌و پیشکه‌وتن و گه‌شه‌مندن ده‌بات، نهم چاکسازی خوازه کۆمه‌لایه‌تیانه له به‌اره جزوارو جۆره‌کاندا ده‌ستان به چالاکێ کرد و جه‌ختیان له‌سه‌ر به‌دواداچوون و چاککردنی ژبانی نیتو گرتوو‌خانه‌کان، په‌ره‌پێدانی مافی نافرمان، گرنگی دان به بارودوخی ژبانی کرتکاران، چاککردنی دام و ده‌زگا حکومه‌یه‌کان تا په‌ره‌پێدانی به‌ره‌واری فێرکردنی گشتی و به‌خۆپایی له‌م سه‌رده‌مه‌دا ده‌کردوه.

هه‌زری پیشکه‌وتن و گه‌یشته به‌که‌مال له به‌ره‌و راکانی سه‌رده‌می پۆشنه‌گری سه‌ده‌ی هه‌ژده‌به‌مه‌وه و ده‌رگه‌را بوو - واته به‌ره‌و به مافی سه‌روشتی و یاسای سه‌روشت و پشت به‌ست به ژیری و پێنمایی منگق و به‌ره‌هانی عه‌قڵی. نهم به‌ره‌و به‌هه‌زری پیشکه‌وتن خوازی یه له سه‌ده‌ی نۆزه‌یه‌مه‌دا له‌گه‌ڵ هه‌ست و سۆز و سه‌روژ دۆستی دا ناویته که‌را، له بازه‌ی سه‌نورداری پۆشنه‌گران و فه‌یله‌سوفان دا چووه ده‌ره‌وه‌و، له پێناوکارکردن له ژبانی تینکه‌رای خه‌لکه‌دا به‌کاره‌یترا. پیشکه‌وته زانسته‌کانی سه‌ده‌ی نۆزه‌یه‌م، سوود و به‌رگرتن له داهێتانه نوێسه‌کان، گۆڕانی نابوری پێشه‌سازی و به‌ره‌و به نه‌زمه‌وون و تاقی کردنه‌وه، هۆکارێک به‌وون به‌و سه‌ده‌ی به‌ره‌و پیشکه‌وتنی کۆمه‌لایه‌تی به‌ره‌گیتی زانسته‌یه‌ی به‌کریته به‌به‌ردا. به‌گه‌شه‌کردنی هه‌زری سه‌ووده‌مندی و به‌ره‌و به‌وه‌ی که مه‌به‌ست له به‌ره‌و سه‌ده‌ی پیشکه‌وتن، ده‌سته‌به‌ره‌کردنی خۆشگۆزه‌رانی تینکه‌رای خه‌لکه‌کانه، نهم به‌ره‌و که‌نه له به‌ره‌و چاکسازی کۆمه‌لایه‌تیانه‌کاندا خرا نه‌گه‌ر و ووزه و تینیکی فراوانیان و به‌رگرت.

به‌ره‌پێنی چاکسازی به‌ره‌هه‌نگیه‌کان و په‌ره‌مندی فێرکردنی گشتی، له سه‌روژه سه‌ره‌کی و به‌ره‌نامه سه‌ره‌و ته‌وه‌کانی نهم سه‌رده‌مه بوو. له به‌ره‌و سه‌ده‌ی پیشکه‌وتن دا، به‌ره‌و به فێرکردنی گشتی به‌ په‌ره‌مندی حکومه‌تی ده‌موکراتیک و گه‌شه‌مندی کۆمه‌لایه‌تی، به به‌نه‌مای سه‌ره‌کی ده‌ژمه‌یریتن. هه‌لبه‌ت به‌ره‌و سه‌ده‌ی په‌ره‌وه‌ی کردنی چینی لاو له کۆمه‌لگه‌ی نه‌مه‌ریکی دا هه‌میشه و هه‌رده‌م جیتی بایه‌خ و گرنگیدان بووه. ((پێورتینه‌کان)) ی سه‌ده‌ی هه‌فده‌یه‌م، فێرکردنیان به به‌نه‌مای سه‌ره‌کی دامه‌زراندنی کۆمه‌لگه‌ی ته‌ندروست زانیوه، و هه‌ول و کۆشه‌شه‌کانی نه‌وان به‌وه که دروست کردنی چه‌نده‌ها قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی و ناوه‌ندی و دامه‌زراندنی زانکۆکانی وه‌ک هاروارد و ییلی به‌دوادا هات.

به‌ره‌و دامه‌زراندنی قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی له شارو لادێکانی نه‌مه‌ریکا، له رێگه‌ی کۆکردنه‌وه‌ی باج و یارمه‌تی خودی دانێشتوانی نه‌و ناوچانه - که‌واتر له‌سه‌رتاسه‌ری نه‌مه‌ریکا دا به‌لا‌وه‌یه‌وه - به‌نه‌ره‌یتینکی کۆنی ((پێورتینه‌کان)) ده‌ژمه‌یریت. به‌زه‌نه‌وه چاکسازی

خوآزیه‌کانی نیوی یه‌کهمی سه‌دهی نۆزده‌یه‌م، نهم بیرۆکه‌یه‌ی گشتاند و به‌دیاری کردنی باجینکی تایبته به‌مه‌به‌ستی فیرکردن له‌هەر ویلایه‌تیکدا، سیسته‌مینکی نوی فیرکردنی به‌خۆراییی بۆ زۆربه‌ی خێزانه‌ نه‌مریکه‌کان دانرا. نهم فیرکردانه‌ش، غه‌یره‌ مه‌زه‌به‌یی و بنچینه‌یه‌کی زانستیان هه‌بوو. فیرکردنی بنه‌ما مه‌زه‌به‌یه‌کان له‌ قوتابخانه‌کاندا تهرک کراو نه‌و نه‌رکه‌ خرایه‌ نه‌ستۆی قوتابخانه‌ نایینه‌کان و بودجه‌کشی له‌بودجه‌ی قوتابخانه‌ گشتی یه‌کان جیا کرایه‌وه. په‌یره‌وکردنی سیسته‌می خویندنی نیجباری، له‌سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌م دا که‌ جه‌ختی له‌سه‌ر ناسینی فهره‌نگ و خودی کۆمه‌لگه‌ی نه‌مریکه‌ی ده‌کرده‌وه، کاربگه‌ریه‌کی زۆر له‌سه‌ر یه‌کگرتوویی و یه‌کیه‌تی په‌رواره‌په‌ر گشتی - که‌له‌هه‌موو کون و قوشبێنکی نهم جیهانه‌وه کۆچان کردبوو - هه‌بوو. هه‌ستی نیشتمانپه‌روه‌ری، په‌رکردنه‌وه‌ی شارستانیه‌و عورفی و، زانسته‌ سروشتیه‌کان له‌ نێو سیسته‌می فیرکردنی تویژی لاواندا جه‌ختی له‌سه‌ر کرایه‌وه و، فیرکردنیش به‌ هۆکاریکی سه‌ره‌کی له‌ چاره‌سه‌رکردنی گه‌روگره‌سته‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کاندا له‌قه‌لم ده‌درا. قوتابخانه‌ ناوه‌ندیه‌کان به‌وهرگرته‌ی باجی گشتی، وورده‌ وورده‌ په‌ریان سه‌ند و تا هه‌لگه‌رسانی شه‌ری ناوخۆ زۆربه‌ی ویلایه‌ته‌کانی باکوور و پۆژناوا په‌یه‌ک ناست سیسته‌می خویندنی خۆراییان تێدا په‌یره‌و کرا. به‌هۆی پێشنیازه‌که‌ی ((میریل)) یوه‌ که‌له‌سالی ۱۸۶۲ خسته‌ په‌روو، گۆژه‌یه‌کی تایبه‌تی له‌لایه‌ن ده‌وله‌تی فیده‌راییه‌وه‌ به‌مه‌به‌ستی دروستکردنی په‌مانگا کشتوکالیه‌کان خرایه‌ به‌رده‌ستی ویلایه‌ته‌کان. نهم هه‌نگاره‌ش هۆکاری سه‌ره‌کی په‌ره‌سه‌ندنی زانکۆکانی نێو ویلایه‌ته‌کان بوو له‌ سه‌رتاسه‌ری نه‌مریکادا. باوه‌ر به‌ بیرۆکه‌ی پێشکه‌وتن و به‌ره‌و پێشه‌وه‌ چوونی کۆمه‌لایه‌تی، چاککردنی باری ژینانی کۆمه‌لایه‌تی نافه‌راتنیشی لێکه‌وته‌وه. ژنانی نه‌مریکا له‌سه‌رده‌می کۆچنشینه‌کاندا، به‌ به‌راورد له‌گه‌ڵ ژنانی نه‌روویی، له‌ بارودۆخینکی چاکتردا ده‌ژیان و نه‌وانه‌شیان که‌ هاوسه‌ریان نه‌کردبوو، هه‌موو نه‌و مافانه‌یان هه‌بوو که‌ به‌ په‌لوان درایوو، به‌لام پاش شوو کردنیان، زۆربه‌ی نه‌و مافانه‌یان لێده‌سه‌نرایه‌وه و فیرکردنیشیان ته‌نها له‌ به‌اره‌کانی خویندن و نووسین و دروسان و گۆلچین و سه‌ماکردن و فیربوونی مۆسیقا‌دا کورت کرابوو، که‌ ته‌نها ژماره‌یه‌کی که‌م له‌ نافه‌ره‌تان ده‌یانراونی به‌شداریان تێدا بکه‌ن، که‌ نه‌وانیش چینی خوشگۆزه‌ران بوون.

نامانج له‌م جۆره‌ په‌روه‌رده‌ کردنه‌، بریتی بوو له‌ ناماده‌کردن و فیرکردنی که‌چان بۆ پرۆسه‌ی هاوسه‌رگیری و جینه‌جینکردنی نه‌رکه‌کانی ماله‌وه. له‌ سالی ۱۸۲۰، ((نسا ویلارد)) وه‌ک نافه‌رتینکی چالاک و به‌ناگا، هه‌ستا به‌ دروست کردنی خویندنگه‌یه‌ک، که‌ زانسته

نهموونی بیرکاریه کانی تیتدا یورتیتسه وه. ((فرانسیس رایت))، ژنه روناکییری ئینگلیزی له ماوهی گهشته جؤز اوجؤزه کانی دا بؤ نه مریکا و پیشگهش کردنی چهند وتاریک دهربارهی فیرکردن و مافی نافرهتان، توانی سمرغی بیروای گشتی بؤ چارسه وکردنی گیر وگرفته کانی ژنان رابگیتشت. یه کهمین کؤلیژی کچانه، که هه مان بهرنامهی زانکؤزکانی دیکه یه پیره وه کرد لهسالی ۱۸۳۷ له ((مؤنت هایلؤک)) دامعزرا، همرچهنده تا کؤتای به کانی سهدهی نؤزدهیه میش ناری زانکؤی لی نه نرا. بزوتسهوی نازادی نافرهتان و بزوتسهوه چاکسازی خوازیه کانی دیکه ی وهک راپهرینی پرو به پرو بیونهوی کؤیلایهتی، لهه سمرده مهدها سهریان هه لدا. یه کهمین کؤیونهوی گشتی سه بارهت به مافی نافرهتان لهسالی ۱۸۴۸ و له شاری سنکا فالزی سر به ویلایهتی نیو یورک به سراو، گفتوگؤیهکی زؤریش له سر مهسه له کانی وهک مافی یه کانی له گهمل پیساوان و ره خساندن هه لی گونجاو له بواره جیا جیاکاندا نه نجام دران، ((ئیلیزابیت کهدی ئستانتون)) و ((لوکر سیامات))، که له بهناوبانگ ترین رابه پرائی نهه راپهرینه بوون، بلاؤ کراویه کی هاوشیوهی راکه یاندی سهریه خؤی یان له گهمل هاوکاره کانیاندا بلاؤ کرده وه، که تیابدا جهختیان له سمر مافی یه کانی و نینسانی هه موو تاکه کانی کؤمه لگی نه مریکی کرده وه. بزوتسهوهی نازادی نافرهتان له نیوهی یه کهمی سهدهی نؤزدهیه م دا، پشتیوانیه کی تهواویان له راپهرینه کانی دؤ به کؤیلایهتی کرد و، تا دههات چالاکیه کانی ژنان له بواره جؤز اوجؤزه کانی نابوری، سیاسی و فیرکردن دا زیادی ده کرد. پاش شمری ناوخؤی نه مریکا، چهنده ها کؤلیژی نویی کچانه له ویلایهتهکاندا دروست کران و ژمارهیه کی زؤر له کچانیان له هه موو بوارهکاندا ناو نووس کرد.

نیوهی یه کهمی سهدهی نؤزدهیه م، به سمرده می گؤزاتکاریه نه ده بیه کانی نه مریکا هه ژمار ده کرتیت. به گهشه کردنی بنه ماکانی دیوکرسی له سمرده می ((جه کسؤن)) دا، پله و پایه ی تاک و نازادی تاکه کهس لهه سمرده مهدها بایه ختکی زؤری پیندا. پشت بهستو به بهها مرؤفایه تیه کان و بنچینه ی تاک، گرنگترین به شه کانی نه ده بیاتی نهه سمرده می نه مریکا پیتک ده هینیت، که له به رهه می نوسه راندا به چاکترین شتیوه رهنگی داوه ته وه. ((نمرسؤن)) بیرمه نندی به ناوبانگی نه مریکی، لهه پؤژگه ردها ده ژیا. ناوبراو باوه پری به ده سه لاتی شتیوه خودایی مرؤف و جیهانگیری پؤح و ههروه ها نویته ری نایدیالیزم و ههستی گهشپیناته ی نه مریکایه. نهه سمرده مه لهه پروی گهشه کردنی نه ده بیاته وه به سمرده مه گرنگه کانی میژوویی نه مریکا له قه لهه م ده دریت.

((تۆرۈ))، ((لانگ فلو))، ((هاتۇن)) و ((ملۇيل)) ھەمويان لە نوسەر و بېرمەندە بەناوبانگەکانی ئەمەریکای پەرھوجول و لاو و دیوگراتیکی سەدەئ نۆزدەبەھە.

بە درێژایی ماوەئ نێوان ۱۸۱۲ تا شەری نەپانیای کۆتایی سەدەئ نۆزدەبەھە، ئەمەریکا ھەموو توانایەکی خۆی لە پێتتاو چارەسەرکردنی گرتەکانی ناوخوا و ناوھدان کردنەو و بوژانەو و ناوچە نوێتەکاندا خستە گەڕ. لە نامانجە سەرکێشەکانی ئەم سەدەھە، فراوانکردنی سنوورەکان و چەسپاندنی ناوچە دەست بەسەردا گرتووەکانی رۆژتاوا بوو. بەھەبەستی ھێنانەدەئ ئەم نامانجانەئ دەولەت و ویلايەتەکان، حکومەت پشێوانی خۆی بۆ خەلگەھەئ دوویات کردەو و، توانی دەست بەسەر کیشورەئیکە گەورەئ وە ئەمەریکای باکووردا بگرت. پەرەپێدانی ویلايەتەکان و لکاندنی ئەو زەویە پان و بەرین و بە پێتتاو بۆ ولایتیکی تازە بونیاد نراو، بەو دانیشتوانە فرەگەزەبەھە کە تیايدا دەژیان، کارێکی ئاسان نەبوو. ئاکۆکی و دژایەتی نێوان ویلايەتەکان، بۆنی مەترسێەکی گەورەئ بۆ ویلايەتە یەگەرتووەکان لی دەھات، نەمیش مەتری جیاپوونەو و دوو بەرەکی نێوان ویلايەتەکان بوو. لە راستیشدا سەرھەلەدانی شەری ناوخوا ئەمەریکا، لە پێتتاو بەرەنگاربوونەو ئەم پەرەتەوازەبەئ و دوو بەرەکیە بوو. بەسەرھەلەدانی و بەرگری یەکیەتی ویلايەتەکانیش، بەھێزی بونیادی حکومەتی سیاسی ئەمەریکا دەرەخات.

لەساڵی ۱۸۰۰، تینکرای ئەو ناوچانەئ کە بە ویلايەتە یەگەرتووەکان دەناسرا، سنوورەئ لە کەناری پووباری می سی سی پی بەولاو دتێپەری نەدەکرد، نەپانیا ناوچەئ فلۆریدای ئەژێر دەست دا بوو، کە نەمەش کۆسپێکی گەورەئ لەبەردەم ئەمەریکا دا بو گەیشتن بە کەنداوی مەکسیک دروست کردبوو. بەندەری ستراتیجی نیونۆرلیانزیش، ھەر لە ژێر کۆنترۆلی نەپانیەکاندا بوو ھەروەھا فەرەنسێەکان دەستیان بەسەر ناوچەئ لوتیزیانادا گرتبوو، بەلام ئەمەریکا لەماوەئ نیو سەدەدا توانی سنوورەکانی خۆی تا سەئ دەئ ئەوین پەرە پێبەدات و خۆی بگەھەنیتە نۆقیانوسی شارام [کە نەمەش شاکارێکی گەورەبەھە]. نامانج لە فراوانکردنی سنوورەکان و لکاندنی زەویە تازەکان بە ویلايەتە یەگەرتووەکانە، نەلەبەر زۆری رێژەئ دانیشتوان بوو، نە لەبەر نەبوونی زەوی گشتوکالی پتویست، ئەو ئ پالی بە ئەمەریکیەکانەو بەھەر رۆژنساواو نیشتەجێبوون لەو ناوچە نوێیانە دەنا، تەنھا زەویە بەلاش و بەپیتە کشتوکالیەکانی بوو، کە کۆچەرە ئەوروپییەکانی بۆ ئەم مەبەستەو لە پێتتاو دەستبەرکردنی ژیاپتێکی خۆشگوزەراندا بەھەرە ئەمەریکا رادەگێشا. شتیکی ئاسایش بوو، گە لەماوەئ چەندە سالێکدا، خێزانێک سێ یان چوارجار شۆینی نیشتەجێ بوونی خۆی بگوازیتەو و لە ناوچەبەکی

نویدا نیشته جی بیئت. ((تۆكۆیل)) وەك گەشتیاریکی نمو پۆژگاره دەنوسیت :((نەمریکەکان،
 ھەموو پۆژنیک شویتنی لەدایک بوونی خۆیان بەجی دەھێلن و بەھیوای دامەزراندنی زەویەکی
 کشتوکالی گەورە بەرفراوان ڕوو لە نەمریکا دەکەن. لە کاتییکدا کە خەلکی ھەزاری نەوروپا،
 کۆلیتە بچوکەکانی خۆیان بە مەبەستی تیشته جی بوون لە کەنارەکانی تۆقیانوسی نەتەلسی دا
 بەجی دەھێلن، تاکی نەمریکی کە خۆی بۆ خۆی لەم کەنارەدا لەدایک بوو، زێدەگاکەمی خۆی
 واز لێ دینیت و بەرەو خەلوەتگەکانی ناوێراستی نەمریکا کۆچ دەکات...کۆچ کردنەکان لەو
 پەری نەوروپاوە دەست پێ دەکەن و بە کەنارەکانی تۆقیانوسی نەتەلسی دا تێدەپەڕن و
 لەخەلوەتگەکانی دنیای نویدا کۆتاییان پێ دیت. بە درێژایە ئەم ھێلە، ملیۆنەھا مەروڤ،
 چاریان بریووتە تاسۆیکە دیار و ھاوکات بەرەو پێشەو دەڤۆن. زەمان و ڕوشت و داب و
 نەرتیان جیازە، بەلام مەبەستیکی ھاویەشیان ھەیمو بە ھەموشیان وتراو، کە بەختەو مری و
 سەرۆت لە شویتنیکدا چاوەڕێیان دەکات و ھەموویان بە تامەرزۆی یەو بەرەو پێشوازی لێ
 کردنی دەچن.)) بە کەپنی ئاوجەیی لوتنیزیان، بەرامبەر بە ۱۵ ملیۆن دۆلار، ئاوجەیکە
 بەرفراوانی ئێوان ڕوایی مەسی سەیی تاوێکو چیاکانی ڕاکی خرایە سەر نەمریکا. بەدەست
 ھێنانی ئەم زەویە نوێ یانە و نیشتەجێبوونی نەمریکەکان تیایاندا، بە نامانجی سەرەکی
 چالاکێ یە گەنای ئەو سەردەمە دەژمێرێن، کە بە ڕینگە چارەکی ھەموو گیر و گرتە
 کۆمەلایەتیەکان دادەترا و بارمێشیان وابوو کە گیر و گرتە ماددی و سۆزداری و ئەو کێشەکانی
 کە ڕوو بە ڕووی خێزانەکان دەبێتەو بە کۆچ کردنیان بەرەو پۆژناوا و دەست پێ کردنی
 ژیاپنیکێ نوێ چارەسەر دەکێن. ((تۆكۆیل)) پێی وایە :((تاکی نەمریکی لە پیناوە دەست
 ھێنانی سەرۆت و سامان تیرە ژەھراویەکانی نەیتقەکان و نەخۆشیە تاییەتیەکانی بیابانەکان بە
 گیانی دەکێت. لە بێ دەنگی دارستانەکان ناترست و سەل لە ڕوو بە ڕوو بوونەوێ ناژەلە
 دێندەکانیش ناکاتەو، چونکە ھەموو تاکێک عەشق و خۆشەویستی بەھێزتر لە خۆشەویستی
 بۆ ژیان، بەراوەر و پێتوتنیکەری خۆی دەزانیت. لەبەرامبەردا کیشوێنیکێ بێ سەر و بن
 ھەمە، بەلام ئەو بەرادیەیک (شەژاوە) و پەلە دەکات کە دەلێی دەترسێ، نەوێک شویتنیک بۆ
 ئەو نەمیتنێو و درەنگ بگاتە جی. مەن لە مەسەلەکی کۆچێردن لە ویلایتە نوێیەکانەو
 سەرم سۆر دەمیتنیت. لەکاتی دامەزراندنی ویلایتە تۆھایۆ و تاتیسنا پێنج سالی تێدەپەڕی و
 بەشێکی گەورە دانیشتوانی ئەم ویلایتە کەسانیکن کە لەو شویتەدا لە دایک نەبوون...
 زەویەکی کشتوکالی بەرفراوان لەو ئاوجانەدا ھەمە، کە ھیچ کەسی تێدا ناوی. لەگەڵ ئەوەشدا

دانیشتوانی ودها ویلایه‌تیک کۆچکردنیان به‌رهو پۆژتاراو ده‌ست پێ کردوه، نه‌مه‌رۆ له ویلایه‌تی نوهایزدا نیشته‌جێ بوون، که به‌رهو له‌مه‌رگا پر له سه‌وزایه‌کانی ئیلی نوا شوێر بوونه‌توه و ئیتاش به‌نومیدی به‌ده‌ست هینانی ژیاپیتی چاکتر، له‌مه‌ته‌نی دووه‌می خۆپانه‌وه کۆچ ده‌که‌ن ... به‌لای نه‌م که‌سانه‌وه، ته‌ماعی به‌ده‌ست هینانی ژیاپیتی خۆشگوزهران و ناسوده ودها گ‌ردینیکی دروست کردوه که خۆی له خۆیدا، [مه‌رۆ]بێزار ده‌کات.))

تا مه‌رزویی پۆشتن به‌رهو پۆژتاراو و په‌ره‌سه‌ندنی سنوره‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌و سه‌رده‌مه‌دا به واتای ((چاره‌نووسی یه‌کلکه‌ره‌وه)) لیک ده‌درایه‌وه. باوه‌ر واسبو که په‌ره‌پێدانی سنوره‌کان و نیشته‌جی‌بوون و ئاره‌دانی ناوچه تازه‌کان، قه‌ده‌ریکی خ‌وای یه‌و که نه‌مه‌ریکه‌کان به‌رهو فراوانکردنی شارستانیه‌ته‌که‌یان و ئاره‌دان کردنه‌وه‌ی نه‌م به‌شهی دونه‌ی نوێ پێ نوینی ده‌کات.)) (جۆن نوسالیوان)) که سه‌رتووسه‌ی کۆفاریکه له شاری نیویۆرک، له سالی ۱۸۴۵ له وتاریکی دا ده‌نوسیت : ((ده‌بیت چاره‌نووسی یه‌کلکه‌ره‌وه به‌ په‌ره‌پێدانی سنوره‌کان و داگیرکردنی زه‌ویه به‌رفراوانه‌کانی پۆژتاراو، که په‌روه‌ردگار خستویه‌تی به‌رده‌ستی ئیتیه ته‌وار بکه‌ین و بیه‌گه‌تینه‌ نه‌ه‌م.)) واتای ((چاره‌نووسی یه‌کلکه‌ره‌وه له‌و کاته به‌دواوه پۆ ناپاسته‌کردنی به‌رهو پێشه‌وه چوون به‌رهو پۆژتاراو به‌کار ده‌هێنرا. کۆش له پێناو به‌ده‌پێنانی نه‌و نامجه و په‌ره‌پێدانی سنوره‌کانی ویلایه‌ته یه‌که‌گرتوه‌کان، به‌ به‌شینی گ‌رنگی میژووی نه‌و ولاته له قه‌له‌م ده‌دریت. نه‌م به‌شهی میژوو، که به‌ میژووی پێشه‌نگه‌کان به‌ناوبه‌نگه‌، سه‌رگوزده‌ته‌ی خه‌لکانیته‌ که له ناوچه جیا‌جیا‌کانی نه‌ورویا و ویلایه‌ته یه‌که‌گرتوه‌کانه‌وه به‌ به‌ر و پای جیا‌واز و به‌ هیوای کۆکردنه‌وه‌ی سه‌رووت و به‌ده‌ست هینانی ژیاپیتی چاکتر به‌رهو نه‌و ناوچه نه‌ناسراوانه‌ی پۆژتاراو کۆچیان ده‌کرد و ژیاپنی سه‌ره‌تایی و کوند نشینی پۆژتاراویان وورده وورده بۆ کۆمه‌لگه‌یه‌کی گه‌شه کردو به دامه‌زراوه نابوری و سیاسی و کۆمه‌لایه‌تییه نوێیه‌کان ده‌گۆری.

ته‌نها مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی کۆچکردنی خه‌لکی به‌ ده‌سته‌پێانی زه‌وی کشتوکالی بوو، که مه‌ژده‌ی ژیاپیتی چاکتر و خۆشتری له‌گه‌ڵ خۆیدا ده‌هیتا، په‌وه‌ری فراوان و نه‌و دیمه‌نه کراوه و به‌روالت پێ سنوره‌ی که له به‌رامبه‌ریاندا په‌خسا بوو، خۆی له خۆیدا نازاده‌یه‌کی تایه‌تی به‌م که‌سانه ده‌به‌خشی. زه‌ویه کشتوکالیه‌کانی ناوچه‌کانی پۆژه‌ه‌لات، وه‌ک ((نیسو تینگله‌ند)) زۆر فراوان نه‌بوو، به‌لام به‌سه‌ره‌جهدانی نه‌و نوێنگه‌یه‌ی که زه‌ویه‌کانی پۆژتاراو غایشیان ده‌کرد، واقت و‌ر ده‌ما. یاسا‌کانی تایه‌ت به‌ خاوه‌نداریتی، پشیتیوانی و پارێزگاریه‌کی ته‌واری صافی نه‌و

پيشه‌نگانى ده‌کرد كه ده‌بونه خاوه‌نى زه‌ويه‌كى بمر‌فراوان. گروپه جۆراوجۆره‌كان، له چيني بازركان و ماف‌بهرمه‌وه بى‌گه‌ره تا گروپه مه‌زه‌ميه‌كان و نه‌هلى سياست و پرو‌داوخاوه‌كان، هه‌لومه‌رجيتكى له‌بارى كار‌كردنيان له‌بواره‌كانى خۆياندا بۆ په‌خسا. سه‌فهر كردن به‌ره‌و رۆژئاوا، هه‌نديك جار تاكه‌كسى و زۆرجارىش به شيوه‌يه‌كى ده‌سته ده‌سته نه‌نجام ده‌دا. هه‌ر كۆمه‌لێكيش كه له شوپى‌نێكدا كۆ ده‌بوونه‌وه، بانك و قوتابخانه و كتىبخانه و دامه‌زراوه كۆمه‌لايه‌تیه‌كانى دى‌كه‌شيان بۆ خۆيان دروست ده‌کرد.

نزىكه‌ى يه‌ك سه‌ده‌ى تهماو، له ۱۷۹۰ تا ۱۸۷۰، لى‌شاوى كۆچكردن به‌ره‌و زه‌ويه‌كانى رۆژئاوا به‌رپۆ كه‌وتبوو. چهنده‌ها شارى نوێ و ويلايه‌تى پێ له سه‌روه‌ت و سه‌رمایه‌ بونى‌دا نه‌ران. پاش شەرى ۱۸۱۲، كۆچكردن گه‌يشته نه‌ويه‌رى را‌ده‌ى خۆى. دروست كردنى هێله‌كانى په‌يوه‌ندى نى‌وان شاره‌كان. هێله‌كانى ناسن، به‌كاره‌ينانى كه‌شتيه هه‌له‌يه‌كان له رینگه‌ى رووباي مى‌سى سى پى به‌وه، هۆكارى‌كى گه‌وره و سه‌ره‌كى په‌يوه‌ندى نى‌وان ناوچه‌كان بوون. زه‌ويه‌كانى رۆژئاواى ئەم رووباره به‌شوپى‌نێكى گه‌رنك و ستراتي‌جى بۆ كۆچبهران و خه‌لكى پرو‌داو خواز له‌قه‌لم ده‌دران، كه له پى‌شوا به‌ده‌ست هينانى سه‌روه‌ت و ساماندا، سلىان له‌هه‌يچ جۆره رووداوى‌ك نه‌ده‌كردوه‌وه. په‌كێك له‌و پى‌شه سه‌ره‌كياه‌ى كه‌به‌لاى رۆژئاوا نشينه‌كانه‌وه بايه‌خى‌كى زۆرى پێ ده‌دا، بازركانى پى‌سته بوو. ((ناستۆر)) كه په‌كێك بوو له‌و پى‌اوه پى‌شه‌نگانه‌ى، كه سه‌ركه‌وتنى‌كى گه‌وره‌ى له‌م بواره‌دا به‌ده‌ست هينا، توانى له ناوچه‌كانى ده‌وربه‌رى ده‌ريايه‌ى مېشىگان و دۆلى مى‌سى سى پى، چهند بنكه‌يه‌كى بازركانى دايمه‌زى‌نیت و، له ساله‌كانى ۱۸۲۰ خۆى بگه‌يه‌نیتته كه‌ناره‌كانى باكوورى رۆژئاواى نه‌مريكا و ناوچه‌ى نۆرۆگۆن و دواتر سه‌ره‌وتنى‌كى نى‌تجگار زۆر له رینگه‌ى بازركانى كردنى پى‌ستى نا‌هاله كى‌ويه‌كانه‌وه كۆ بكاته‌وه. ئەم سه‌ركه‌وته گه‌وره‌يه‌ى ((ناستۆر)) ژماره‌يه‌كى زۆرى پرو‌داوخاوه‌كانى به‌ره‌و رۆژئاوا و دۆزى‌مه‌وى رینگه‌ى نوێ به‌كان هان دا. په‌كێك له‌م كه‌مابه‌تیه سه‌ركه‌وتنه، نه‌فسه‌رىك بوو به‌ناوى ((جۆن فرمۆنت)) كه له‌گه‌ڵ گروپى‌كى پلان دانمه‌دا، چهنده‌ها سه‌فه‌رى نكتشافى به‌ره‌و رۆژئاوا و ناوچه‌ى نۆرۆگۆن و كالىفۆرنيا نه‌نجام داو توانى بۆ ماوه‌يه‌ك له كالىفۆرنيا‌دا كۆمارى‌كى سه‌ربه‌خۆ جودا له ده‌وله‌تى مه‌كسىك رابگه‌يه‌نیت.

ناوچه‌ى كالىفۆرنيا له ناوه‌راسته‌كانى سه‌ده‌ى شانزه‌دا له‌ژێر ده‌ستى ئىسپانيا‌دا بوو، ئىسپانيه‌كان بۆ ماوه‌ى نزىكه‌ى ۱۷۰ ساڵ - جگه له گه‌شته كاتى به ده‌ريايه‌يه‌كانى ((فرانسىس درىك)) له سالى ۱۵۷۹- ته‌نها دۆزمه‌رده‌كانى كالىفۆرنيا بوو. پاش لاوازي‌سوانى ده‌سه‌لاى

نېسپانيا و سهرېه خوځی مېکسیک، نېم ناوچانه بوون به شیک له قه لېم پړوی د ولېتی مېکسیک. پروداو خوازان و نویتنمری د ولېتی نېسپانيا، چه تدها چار هاتېوونه نېم که نارانه و، له وناوهراسه کانی سدهی هه ژدهیم دا، گروپه جیاوازه مېزه بهیه کانش چمندها گمشتیان بۆ نېم ناوچانه به نه بڼام گهياند. نه مانه بانگه شه کارانی مېزه بهی کاتولیکی بوون، که زیاتر بۆ بلاگردنه وې ناینه کمان له نیتو نهیتفه کاندې سه فمریان ده کرد، هر چه نده له م کاره یاندا سهرکه و تنیکی نه و تویان به دست نه یتنا. له نه بڼامدا و تا کوناییه کانی سدهی هه ژدهیم، کیشمه کیشی نېسپانی یه کان له گمّل زهوی، سروشت و نهیتفه کاندې همر بمر دوام بسو، وورده وورده سپی پیسته کانش پرویان له م ناوچانه کرد و نه مریکیه کان بۆ بازرگانی پیسته له کمناره کانی رۆژه لاته وه به گوژمه دهاتن و به تیپر بوونی کات پروداو خواز و شو که سانهی که به دوی سهر ووت و سامانی زۆرتردا ده گمراڼ، گمشته که نارده کانی رۆژناوا، به لام له بمر نه وې ژماره ی نېم که سانه کم بوون، کۆچکړدنه کانش به ریژه بهی کی کم نه بڼام د دران. دۆزیه وې ژیر له سالی ۱۸۴۰، شالاری کۆچېمر و خه لکه پروداو خوازه کانی بهرو نېم ناوچه یه خسته پړی و له ماو بهی کی که مدا کالیفورنیا بوو به یه کیک له قمره بالغ ترین ویلايه ته کانی شه مریکا. نارچه ی نۆز و گون که به پیسی په یانامیه که له نیتوان ینگیلیز و ویلايه ته یه کگرتووه کاندې، له ژیر چاودیری همدرو لادا به ریژه دهرا، به کۆچکړدنی ژماره بهی که خه لکی نه مریکا بهرو شو ناوچه یه، پرو به پروی بارود و څنکی نوی بوویه و مه سله ی لکاندنې شو ناوچه به به ویلايه ته یه کگرتووه کانه و سمری هه لدا. له سمرده می سمر وک کوماریتی ((جیمز پولک)) دا له سالی ۱۸۴۶، نۆز و گون خرایه سمر ویلايه ته یه کگرتووه کان و سنوری نیتوان نه مریکا و که نه دا له سمر هیلې ۴۹ پله چمپا، که سنوری نیتستای نیتوان همدرو ولاتیش دیاری ده کات. دست به سمر دا کرتنی که نه دا له لاین نه مریکاوه، بهو شار هزایی که حکومه تی ینگیلیز له پروی شورتی جوگرافیه وه ه ییوو، که به به خشینې حکومه تی خویه ریژه بهی بۆ نېم ناوچه یه، نو حکومه تی خستبوویه ژیر باز نهی ده سله لای خویه وه، کارنکی زۆر نه ستم بوو.

بابیه تیکی دیکه، که مشتمرینکی زۆری له سمر کرا، مه سله ی ته کراس بوو. له ساله کانی ۱۸۲۰ دا، ژماره بهی کی زۆر له نه مریکیه کان به تاییه ت نه وانه ی که خه لکی ویلايه ته کانی باشوور بوون، سودیان لهو یاسا سووک و ناسانانې د ولېتی مېکسیک سهاره ت به کۆچکړدن بهرو ته کراس و مرکرتبو، بۆ چاندنی لۆکه و کشتوکاله کانی دیکه له گمّل کویله کانی خویاندا

بەرە نەم ناوچەمە ھاتبوون. شەم گروپانە سەرەتا لە ژێر سەرپەرشتی کەسێک دا بەناوی ((ناستین))، لەناوچەمە تەکراس دا تیشتەجێ بوون. لەماوەی ئەو سێ سەدەی کە بەسەر دەست بەسەر دا گرتنی نەم ناوچەمە دا تێدەپەڕی، تەتھا چوار ھزار کەسی نەسپانی بۆ نەم ناوچەمە کۆچیان کردبوو. لە کاتیئێکدا کە تەو گروپە ئەمریکەیی کە لەگەڵ ((ناستین)) دا ھااتن، لەماوەی سێ سالتا ژمارەیان گەشتە پینچ ھزار کەس و لەسالی ۱۸۳۶ ئەو ژمارەمە بۆ دوو سەد و پەنجا ھزار ئەمریکی زیادی کرد، کە ژمارەیان بە ھزارورد لەگەڵ ھەموو دانیشتوانی نەسپانی و مەکسیکی یە کاتۆلیک مەزھەبەکانی نیشتەجێ بسوی تەکراس دا، زیاتر بوو. مەکسیکیەکان، کە زۆر لەگەڵ شیتواری ژیان و دابونەمریتی ئەمریکیەکان دا ناشنا نەبوون، ئەوانیان بەحالی خۆیان واز لێھێنا. لەسالی ۱۸۴۴، کە سایەتەکی سەربازی بەناوی ((سانتانانا)) جەلەوی دەسلاتی حکومەتی مەکسیکی گرتەدەست و ناوچەمە تەکراسی بەناوچەمەکی ژێر دەسلاتی سەربازی حکومەتی مەکسیک راگەیاندا. بەلام دانیشتوانی ئەمریکی نەم ناوچەمە، کە ژمارەیان لە مەکسیکیەکان زیاتر بوو، تەسلیمی نەم بێرارە نەبوون. سەربازەکانی ((سانتانانا))ش بەمەبەستی سەروکتکردنی یاخی سووان، گەمارۆی یەکیئە لە قەلغانیان دا کەناوی ((نالامو)) بوو، دواتر ھێرشیان کردە سەر قەلاکە و ۱۸۸ ھاوالاتی ئەمریکیان تێدا قەتلوعام کرد. پاش نەم پرووداوە، دروشمی یاخی سووان بەم شیتوێمە بسوو: ((نالاموتان لەبەر نەچیتەو.)) دوا بەدوای نەم پرووداوە، یەکیئە لە ئەمریکیەکانی تەکراس بەناوی((سام ھۆستۆن))، توانی سوپایەکی پێک ھێنیت و بەسەر((سانتانانا)) دا زال بێیت و تەکراسیش وەک ناوچەمەکی سەربەخۆ لە سالی ۱۸۳۶ راگەمەینیت و، خۆیشی بێیتە سەرۆکی حکومەت.((ھۆستۆن)) یەکیئە بوو لە ھاوڕێەکانی سەرۆک کۆماری ئەمریکا و خوازیار بوو، ناوچەمە تەکراس بە ویلايەتە یەکگرتووەکانەو بەلکێنریت. ھەرچەندە راستەوخۆ نەم کارە نەجام نەدرا، لەسالی ۱۸۴۴، کۆنگرێسی ئەمریکا پەزنامەندی لەسەر نەم کارە دەربەری. دەولەتی مەکسیک ناڕەزایی خۆی لەبەرەرامبەر نەم بێرارە کۆنگرێسا دەربەری و پێشنیازەکەم ئەمریکای سەبارەت بە کڕینی تەکراس پەتکردووە. لەبەرئەو ئەمریکا، شەری دژ بەم ولاتە راگەیاندا و لە نەبەردی ((پالۆ ئالتو))دا، ھێزەکانی مەکسیکی شکست پسێ ھێنا. لە نەجامدا بە پیتی پەیاننامەمە((گوادولوپ ھیدالگو)) کە لەسالی ۱۸۴۸ لە نیوانیاندا سۆزکرا، حکومەتی مەکسیک لەسەر پێشنیازەکەم ئەمریکا دەربەری و نیو مەکسیکو و کالیفۆرنیای لە بەرامبەر پانزە ملیۆن دۆلاردا بە ئەمریکا فروشت، کە دواتر ویلايەتەکانی کالیفۆرنیا، توادا، نیو

مه كسيكۆ، ناريزونا، كلورادۆ، يوتا، تەكزاس و تۆكلاھۆماي لىي پىيك ھات. بىم شىۋىيە نامانجەكانى ((چارەنوسى يەكلاكرەۋە)) ھەموويان ھاتتە دى و ولائى وىلايەتە يەككرتوۋەكان لە ئۇقياونسى نەتلەسيەو تا نارام پەردى سەند و پىي ئايە قۇناغىكى مېتروپىي ئوۋ.

لەسالى ۱۷۵۱ ((بىنجامىن فرانكلين))، وا تەسەۋرى دەرگىز، كە كېشۋەرى نەمىرىكاي باكور نەۋەندە بىمىرزاۋان و گەۋرەيە، كە ناۋەدان كىرەنەۋە و نىشتەجىكردى چەندەھا سەدە دەخايەنئىت، بەلام بە پىچەۋەنەي بۆچۈنەكەي ((فرانكلين)) ھاتەدى و، لەماۋەي كەمتر لە نىر سەدە پاش دامەزراندنى كۆمارى نەمىرىكا، نىشتەجىكردى و ناۋەدانكىرەنەۋەي شەم كېشۋەرە لەلايەن نەۋە نورويپانەي كە كۆچيان دەرگىز بىمىرە نەمىرىكا، كەۋتە قۇناغى جى بەجىكرەنەۋە.

لە كۆتايەكانى سەدەي نۆزدەيەم دا، ((فردريك جەكسون ترەنر)) مېتروۋ نوسى شەمىرىكى، لىكۆلئىنەۋە بەناۋيانگەكەي خۆي دەربارەي كارىگەرى سىۋرئىشىنى و پۇشت بىمىرە پۇژناۋا لەسەر بىمىرەراركردى دىمۇكراسى لە نەمىرىكا دا بلاۋ كىرەۋە. ناۋىراۋ جەختى لەسەر نەۋە كىرەۋە، كە بىمىرەندى سىۋرەكانى نەمىرىكا و ناۋەدانكىرەنەۋەي ناۋچە نۆيەكان، لەسەر شىۋازى ژيان و پۇچىە و جۆرى بىركرەنەۋەي كۆمەلگەي نەمىرىكى و چەمپاندنى دىمۇكراسى دا كارىگەرىيەكى زۆرتى ھەبۋە، تاۋەكو فەرھەنگ و شارستانىيەنى ولائىنى شەۋروپا. بە بۆچۈنى ((ترەنر)) دىمۇكراسى نەمىرىكا نەھىچ جۆرە تىزىركى سىياسى كارى تىكرەۋە، نە لەگەل كۆچبىرەكاندا ھىتراۋەتەۋە نەمىرىكا، بەلكو زەۋىيە پان و بەرىنەكان، دارستانە بىمىرزاۋانەكان و زۆرى سەرچاۋە سىروشتىەكان، كۆمەلگەي دىمۇكراتىكى نەمىرىكايان دامەزراند. ھەروەھا تايەقەندىەكانى كەسايەتى تاكى نەمىرىكى، ۋەك ھەستى تاكگەرايى، مەمانە بەخۇبۋون، ھىنزى راۋەستان لە بەرامبەر شەۋ گىرقتانەي كە پرو بەروويان دەبىتەۋە و گۆرۋانى ژىنگەي سىروشتى بىمىرە كۆمەلگەيەكى خۇشگوزىراني، بە نەجىامى ھۆكارى سىۋر ئىشىنى و پۇشت و نىشتەجىبۋون بىمىرە زەۋىيە فراۋان و دەۋلەمەندەكانى پۇژناۋاي نەمىرىكا دەزانى.

نەۋە بۆچۈنەي، كەلە ھەستى نىشتان بىمىرەرى و بىركرەنەۋە پۇمانتىكىيەكانى سەدەي نۆزدەيەمەۋە سەرچاۋەي گىرتوۋە، لەگەل پاستىيە مېتروۋيەكاندا زۆر ناگوئىت.

شەست سال پىش ((ترەنر))، ((تۆكۋىل)) لە رىنگەي نەۋە تۆيىنەۋانەي كەلەسەر نەمىرىكا نەجىامى داۋن، بىمىرەردى بىرى يەكسانى يە كۆمەلايەتىەكان، ۋەك يەكى و ھاۋسەنگى ھەلسۈكەۋت، دابۋىسەرىت و زىندەكى نەمىرىكىەكانى چ لەناۋ شار و چ لە گوند و ناۋچە كەنارگىرتوۋەكانى نىۋ دەشتايى جەنگەلەكاندا روۋن كىرەتەۋە.

نەو لە گەل ناماژە کردن بەو گفتوگۆیانەی کە لە گەل خەلکی سنور نشینەکانی نیشو کۆلیتە گچەکە کاندایا و لە ناوجەرگەیی سروشت دا ئەنجامی داوه، پووینی دەکاتەوه، کە چۆن خەلکانی نەو ناوچانە بەتاسەوه نەو پۆژنامانەیان دەخوێندەوه، کە لە نیۆتۆرک و شارەکانی دیکەدا بەلاو دەکرانەوه و بەو پەڕی حمز و نارەزووهو باسیان لەو گۆرپانکاریە هەنوکیانەی ئەوروپا دەکرد. ((تۆکۆیل)) گەشتە نەو ئەنجامی کە شیتوازی ژبانی نەم خەلکانە، زۆر زۆر سادە و کاتی بووه و بەسوود وەرگرتن لە کەلهپوری فەرھەنگی ئەوروپا، لە ماوەیەکی کورت دا، توانیویانە نەو دارستانە چڕ و پڕ وچۆلانە بۆ ناوەدانی شارە قەرەباڵغەکان پێگۆژن و بنەما فەکرەکانی ئەوروپا لەو ناوچانەدا بەلاو بکەنەوه. بەمۆتی ناویرا و: ((بە روالت نەو شتی کە کەسێکی پێشەنگی گەمارۆداوه، حالتی سەرەتایی و دەشتەکی خۆی پاراستووه. بەلام کەسێک کە لەم کۆلیتە بچووەدا و لەنیشو نەم سروشتە وەحشیەدا دەژی، کەسێکە کە کەلهپوری هەژدە سەدە ئەزموون و فەرھەنگی لە گەل خۆیدا هێناوه. پۆشاکێ نەو، وەك پۆشاکێ شارەکانە، شیتوازی دەربڕینی شتی وەك خەلکی نیشو شارەکان وایە. لە رابردوو بە ناگیە. دەرباری داھاتوو بێر دەکاتەوه و پەییژرە. دەرباری نیشا لیکۆلیتەوه و گفتوگۆ دەکات و، بەشێوەیەکی گشتی کەسایەتیەکی شارستانی یە کە بۆ ماوەیەکی دیاری کراو بە ژبانی نیشو دارستانەکان رازی بووه و لە گەل پەرتوکیکی پەییژر و ئەوروپایی دارپێشەوهو ژمارەیک پۆژنامە چوووتە نیشو جەرگەیی بیابانەکانەوه. باوەڕ کردن بەوی کە فەرھەنگ بە چ خێرایەکی سەرئێرێش لەم بیابانانەدا بەلاو دەبێتەوه زۆر ئەستەمە. مەن باوەڕم بەوه نیە، کە ئەنەت لە پۆشێرتین و قەرەباڵغترین ناوچەکانی فەرەتسادا، وەها بزووتەوهیەکی فەکری بەھێز سەری هەڵداوە.))

گومانیش لەوهدا نیە کە فەرھەنگی ئەوروپا لە پاراستنی ئەساسی حکومەتی کۆماری ئەمریکا دا کاریگەریەکی زۆری هەبووه. شارستانی ئەمریکا لە راستی دا درێژە پێدەری فەرھەنگی ئەوروپایە، کە لە گەل پێداویستە کاتی و شونییەکاندا هەماھەنگ کراوه. زۆریە ویلايەتەکانی پۆژتاوا، قانونی ئەساسی ویلايەتەکانیان ھاوشێوەی قانونی ئەساسی دۆلەتی فیدراتی نویسەوه. گرنگی دان بە مافی تاکەکەس، یەکسانی یە کۆمەلایەتیەکان و مافی دەنگدانێ گشتی و قانونی ئەساسی نوسراو، نەو پێرۆکانەن کە کۆمەلگەیی ئەوروپای سەدی حەفدەھەم پەروەردی کردن و سەردەمی پۆشنگەری سەدی هەژدەھەمیش شێوە و فۆرمێکی مەنگقیانەیی بەم پێرۆکانە بەخشی. هەلبەت ژینگەیی کراوه و بەرفراوانی کۆمەلگەیی ئەمریکا، هەلی ئەزموون و پراکتیزە کردنی بۆ گەشەکردنی ئەم پێرۆکانە رەخساند، بەلام ئەنە

ره‌خساندنی هه‌لو معرجی له‌بارو گونجا و بۆ پەرورده‌کردنی نهم بیزۆکه دیموکراتیکیانه به‌س نیه. له قوتناغه جیا‌جا‌کانی میژودا، چه‌نده‌ها غوونه‌ی هاوشیوه‌ی نهم زه‌ویه به‌رفراوان و بـئـ سنوره و جیتیگر بوونی نه‌توهه جیا‌وازه‌کان تیا‌یاند ده‌بینرین، به‌لام هیچ کام له‌و نا‌وچانه، دامه‌زاندنی حکومه‌تی دیموکراسی و بلا‌و بو‌وتنه‌وه‌ی بیری سازادی و مافی تاکه‌کانی تیندا به‌خۆوه نه‌بینیوه. هاوکات له‌گه‌ڵ پەرهماندنی سنوره‌کانی نه‌میریکا - به‌تایه‌تی له‌ پ‌ووی پ‌وژ‌نا‌وا‌یدا - پ‌ووسپاش ده‌ستی به‌ فراوان‌کردنی سنوره‌کانی پ‌وژ‌ه‌ه‌لا‌نی ولاته‌که‌ی کرد و سیرییای داگیر کرد و تقریبا له‌ یه‌ کاتدا هه‌ردو ولات گه‌یشنه تۆقیانوسی نارام. جیتیگر بوونی پ‌ووسپای تزاری له‌و نا‌وچانه‌دا، هیچ جزوه کاریگه‌ریه‌کی له‌سەر گۆپ‌ان‌کاریه سیاسه‌کان نه‌بوو. وه‌ک قه‌زاقه‌کانی ده‌ورو‌به‌ری پ‌ووسپاری ((د)) که وه‌ک نه‌ت‌ه‌ویه‌کی دیاری کراو له‌سه‌ده‌ی چه‌ف‌ده‌یه‌مدا ده‌رکه‌وتن و به‌داگیر کردنی زه‌ویه‌کانی ده‌ورو‌به‌ری شو نا‌وچه‌یه هینشتا نه‌میان‌توانی ش‌وین پی‌یه‌کی نه‌وتو بۆ خ‌وین به‌ده‌ست به‌یشتن - له‌ما‌ویه‌کی زۆر کورت دا سه‌مه‌کارترین ه‌ی‌زی سه‌ربازی پ‌ووسپایان ئی پ‌ینک‌هات - زۆر نه‌سه‌مه به‌توانین کاریگه‌ری ژینگه‌ی کراوه و به‌رفراوان و ژیا‌نی نازاد‌ی‌خ‌وا‌زانه‌ی سنور نشینی له‌سەر پ‌وچی په‌ی نه‌مانه به‌دی بکه‌ین.

ژیا‌نی شارنشینی له‌ کۆمه‌لگه‌ی نه‌میریکا‌دا، نه‌گه‌ر به‌رگیتیکی دیموکراسیانه‌ی کرا به‌به‌ردا، نه‌وا ره‌ه‌نی بیر‌کردنه‌وه‌کانی سه‌رده‌می لیبرالیزم بوو. په‌گ و ریشه‌ی نهم بیر‌کردنه‌وانه‌ش له‌ نه‌ه‌روپا و بۆ‌چ‌ونه‌ فله‌س‌فی و سیاسیه‌کانی سه‌رده‌می پ‌وژ‌ش‌گه‌ریه‌وه سه‌رچاوه‌ی ده‌گرت. هه‌لبه‌ت سنور نشینی و بوونی سه‌رچاوه‌ی سروشتی ده‌له‌مه‌ند و به‌نرخ، هه‌لومع‌رجیتیکی له‌باری بۆ کۆ‌کردنه‌وه‌ی سه‌روه‌ت و سه‌رمایه‌و به‌ره‌و پ‌یش‌ چ‌وونی کۆمه‌لایه‌تی فه‌راه‌م هینا، به‌لام شو ش‌ی‌وازه‌ی که گۆزانی به‌سه‌ر کۆمه‌لگه‌دا ده‌هینا، نه‌و که‌له‌پ‌وره‌ فعه‌ه‌نگی به‌ بوو که به‌ ش‌ی‌ویه‌کی راسته‌وخۆ کاری تینده‌کرد. ئه‌سپانه‌کان که پ‌یش‌ کۆچه‌یرانی ش‌ینگلیز گه‌شتنه نه‌میریکا، نه‌میان‌توانی گۆزانی‌تیکی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی نه‌وتو له‌ نه‌میریکای باشوردا به‌دی به‌یشتن.

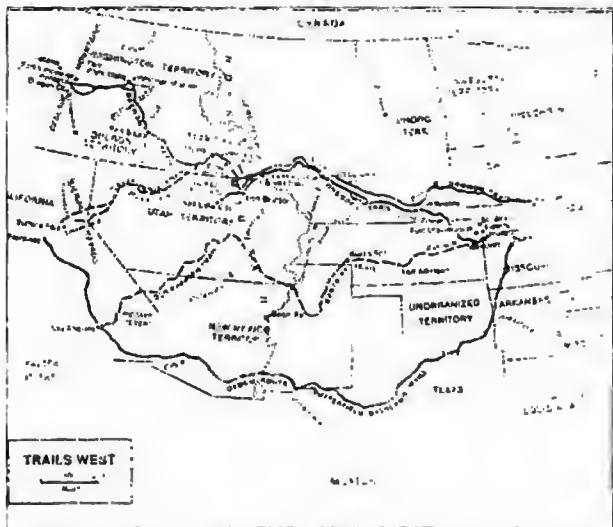
فعه‌ه‌ه‌نگی ((نه‌نگ‌لو ساک‌سون)) که له‌ ژیر کاریگه‌ری راپه‌یرینی سه‌رمایه‌داری، گه‌شه‌کردنی چینی ناوه‌ند، باوه‌ر به‌ لیته‌ات‌و‌ویی تاکه‌ک‌س له‌ چاک‌کردنی ژیا‌نی ماددی له‌سەر به‌مای مافی نازادی و په‌کسانی کۆمه‌لایه‌تی، ش‌ی‌وازیکی دیاری کراوی وه‌رگرت و له‌گه‌ڵ کۆچه‌ره‌ ن‌ینگلیزی و نه‌لمانی و نه‌سه‌ک‌نده‌نافیه‌کاندا بۆ نه‌میریکا گوازا‌ریه‌وه‌و هۆکاری سه‌ره‌کی بوو، له‌ پ‌ینک‌ه‌یتانی حکومه‌تی دیموکراسی نه‌میریکا‌دا.

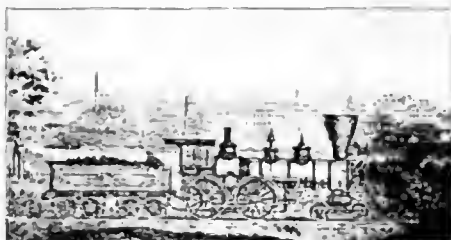
توماس پین

(دانورستانی میسوری) له ۱۸۲۰-۱۸۲۱ شونځی جوگرافي
 ویلايتمه کوزيله دارو بڼ کوزيله کان دیاری ده کات و هیلې ۳۰-۳۶ پله سنوړی پرمهمنځی
 ویلايتمی دیاری ده کات

بزنون بمره زهویه کانی ولفژناوا، نه مریکه کان تا کالیفورنیا نیشته جی کرد

هتلی ناسن هزکارتکی کاریگر بمسر نیشته جی بونی ویلایته کانی ولفژناوا

بەشى پىنچەم:

كۆيلىپەتلى و شەپى ناوڭۇ

لەسالى ۱۸۵۰ بەفراوانبىرونى زەوىەكانى رۇژئاوا - پاش لكاندى ناوچەى نۇرۇگون و واژووكردى رېككەموتئىنامەى گوادولوپ ھىدالگو - وللاتى وىلايەتە يەكگرتوۋەكان زەوىەكى فراوانى لە نۇقيانوسى تەتلەسى يەمە تا نۇقيانوسى ئارام داگرتەۋە، لەماۋەى نىو سەدەدا لە سىازدە وللايەتەكەى رۇژئەلات وللاتىكى گەرە و بەھىز ھاتە كايەۋە. ھەرچەندە ھېشتا كانە دەۋلەمەندەكانى مىس و يۇرانيۇم و سەرچاۋە سرووشىيەكانى دېكەى ژۇر زەوى و ھىزى ئاۋى سودىكى ئىموتۇيان لىتومەنەگىرابو، بەلام لكاندى نەم ناوچە نۇتيانە خۇى لەخۇيدا چاكرىن ھەلى بۇ بەكارھىتئانى سەرچاۋە سرووشىيەكان لەنايىدەدا دېرەخساند. لەبروى رېككەستنى سىياسىيە ھاۋسەنگىك لەنئىو دەسلەتتى مەھەلى وىلايەتەكان و سنورى دەسلەتتى دەۋلەتى فېدرالى ھاتە ئاراۋە. پەرەسەندى مافى سىياسى، گەشەكردى دېموكراسى ئەمىرىكاي لىكەۋتەۋە، باۋم بەنابورى نازاد و سوودوگررتن لەشۇرشى پېشەسازى، كارىگەرەيكى گەرەى لەسەر پېشكەۋتتى ھەمەلايەنەى نابورى دروستكردو، بەكارھىتئانى سىياسەتى بىنلايەنانە ئەمىرىكاي لەقەيرانە سىياسەكانى ئەۋروپا پاراست.

ئەمەسەلە سىياسىيە گەلەنپەۋى دۈۋەمى سەدەى نۇزدەمەمدا قەسەبىسىكى زۇرى لەسەركر، مەسەلەى بەرجەستەكردى مىللەتتىكى بەكگرتو لەۋىلايەتە جۇراۋجۇرەكان بو، ئەۋەى كەۋىلايەتە يەكگرتوۋەكان دەپت لەشئەۋى يەكپەتەيكى خاۋەن بەررەۋەندى ھاۋبەشدا بەرپەۋە بېرىت و، يان ۋەك دەستەمەكى تەنجومەنى سىياسى يەكگرتوى لى پىك بەپىرتىت. مەسەلەى كۆيلايەتەش زىاتر لەھەر ھۆكارتىكى دېكە زەمىنەى بۇ سەرھەلدى مىللەتتى نىۋان دەسلەتە مەھەلىەكان و دەسلەتتى ھۆكۈمەتى فېدرالى ساز دەكرد. كۆيلە، كرنكرىن و سەرەكى ترين ھىزى كارەكەى نىو وىلايەتەكانى باشۋورى پىك دەھىنا. لەبەرەۋەى بونىادى كۆيلايەتى لەلايەن وىلايەتەكانى باكورەۋە ھىرشتىكى تۈۋندى كرايە سەر، مەسەلەى دەسلەتەكانى دەۋلەتى مەركەزىش ھاتە پېشەۋە. واتە ئايا ھۆكۈمەتى مەركەزى مافى دەست

تئومردانى كاروبارى لەويلايەتەكانى باشوردا لەئوى مەسەلى كۆيلايەتتەيەو هەيه ، يان بەدەستووردانى خۆى ، نازادى وىلايەتەكان سنووردار دەكات. پروپروپوونەوى نەم دوو بۆچوونە سياسيه شعري ناخۆى نەمريکاي هەلگيرساند. نەم شەرە چوار سالى تەواو ١٨٦١- ١٨٦٥ درژەوى کيشا. سەرکەوتنى دولەتى فیدرال، دەسلەتتى حکومەتى سەرکەزى زياتر کرد، بەرەسمى دانى بەنازادى کۆيلەکان و مافەکانيان دانا. نەم سەرکەوتنە سياسيهى حکومەتى سەرکەزى گەرەنتى دروستکردنى ميللەتتىكى يەکگرتوى دەکردو، هەروەها سەرەتايەتکيش بوو بۆ سەرھەلەلەنى شۆرشىنكى گەرەى نابوورى، کەنەمريکاي وەك يەکتيك لەگەرەترين ولەتە پيشەسازيەکانى جيهان ناساند.

زۆربەى ئەو ئەوروپيەنەى کە لەسەرەتاي سەدەى نۆزدەيەمدا بەرو ئەمريکا سەفەريان دەکرد، لەگەڵ هەموو ئەو خەستە پۆزەتيفانەى کە لەئوى حکومەرانى لەئوى رينکخواه نيدارى و کۆمەلايەتەکانى ئەمريکا دا دەيانبينى، بەلام هەر نەياندەتوانى چاويان لەناست ئەو جياوازيە کۆمەلايەتەى نيتوان هەردو ئەزادى پەش و سې و سیتەمى کۆيلايەتى ئەو ولەتە دا بچەن. ((تۆکۆيل))، لەبەناوبانگەترين بەرھەمدا کە لەسەر کۆمەلگە و حکومەتى ئەمريکا نوسيويتەى، کۆيلايەتى بەگەرەوترين گرتى کۆمەلايەتى ئەمريکا پيئاسە کردو. ((جۆن نشتيوارت ميل))، ناماژە بەو دژيەکيەى کۆمەلگەى ئەمريکا دەكات، کە ئەو ولەتە لەکاتێکدا کە بانگەشەى ئەو دەكات، کەبوونىادە سياسى و کۆمەلايەتەکانى لەسەر بنچينەى يەکسانى بوونىاد نراو ، کەچى بەپاراستنى سیتەمى کۆيلايەتى و کەلەپچەکردنى پەشەکان ئەو بنەمايە پيئيتيل دەكات.

پيئيشينەى کۆيلايەتى پەشەکان بۆسەدەى کۆچنشينى و دەسلەتتى ئەو کاتەى نينگليز لەئەمريکا دا دەگەرپيئەو. لەداگيرکەکانى نينگليزدا، هيتى کارى پيئويست لەبەر دەستدا نەبوو و، کرنيکاريش زۆر کەم دەست دەکەوت. کۆمپانيا بازركانيەکانى نينگليز کە بەرپووەبردنى داگيرکەکانيان لەنەستۆداو، تەنها رينگا چارەيان لەو دا دەبينى کەژمارەيەک لەخەلکى هەژارى ولەتەکيان پەوانەى ئەمريکا بکەن و، لەبەرامبەر چەند سال نيشى بەردوامدا، پارچە زەويەکى بەپيئى کشتووکالى لەگەڵ تۆوى کشتوکالى و پيئادويستە سەرەکيەکانى زەراعت کردنيان بۆ داين دەکرد ، تاوەکو بتوانن وەك کرنيکارتىکى نازاد لەو زەويانەى خۆيان نيش بکەن و ببنە يەکتيك لە وورده سەرمایەدارەکانى ئەم ناوچەيە. نەم بريارە لەسەر زۆرتيک لەخەلکە بۆ دەرەتەکانى نينگلتەرا، هەر لەتاوانبارانى سياسى و لات و لوت و ناوارەکانەو

تاره‌کو کرینکار و جووتیاره بن سمرمایه‌کان جتیه‌جنی کراوه و ، وه هتیزیکی گرنگی کاریگر له‌چاندنی توتندا سوودیان لیوهرگرا. خزمه‌تکاره سپی پیسته‌کانیش، به‌پیتی رینگه‌موتنیک بۆماوه‌یه‌کی دیاریکراو نیشیان ده‌کرد و له‌رووی یاسایه‌وه به‌فترکار ده‌ژمیزان و ده‌یانتوانی سکالا پیشکەش به‌دادگا بکەن و، به‌کۆتای هاتنی ماوه‌ی رینگه‌موتنه‌که، نازادیه دانپیدا نراوه‌که‌ی خۆیان به‌ده‌ست ده‌هیتا.

یه‌که‌مێن ده‌ستێ ره‌شپه‌ته‌کان که‌هاتنه ناو کۆچنشینه‌کانه‌وه، له‌رووی یاسایه‌وه به‌خزمه‌تکار داده‌نران، به‌لام له‌بهر ته‌وه‌ی به‌حمز و خواستی خۆیان نه‌هاتیبون و، له‌که‌ناره‌کانی نه‌فریقیاوه له‌لاین چه‌ت ده‌رباییه‌که‌نوه ده‌ست به‌سەر ده‌کران و به‌که‌له‌پچه‌کراوی ده‌هیترا نه‌ ناو خاکی نه‌مهریکا، نه‌یانتده‌توانی مافی خاوه‌نداریه‌تی خۆیان به‌شێوه‌یه‌کی یاسیی به‌ده‌ست به‌یشتن و یان پاش کۆتایی هاتنی ماوه‌ی بۆنده‌که، وه‌ک کرینکارانی سپی پیست، به‌نازادی بیته خاوه‌نی زه‌وی و تیایدا نیش بکەن.

بۆیه‌که‌مێن جار له‌سالی ۱۶۱۹، له‌لاین که‌شتیه‌کی هۆله‌ندیه‌وه، بیست پش پیست هیترا نه‌مهریکا، به‌لام هیچ گه‌رفتیکی نه‌ژادی له‌و کاتانه‌دا نه‌هاته‌ ناراوه. به‌دریژایی په‌نجا یان شەست سالی سه‌ره‌تا ، نیشه‌جێگرده‌نی کۆچ نیشه‌کان، هاتنی ره‌شه‌کان زۆر له‌سه‌رخۆ نه‌هجام ده‌دا و هتیزی کاری پێویست زیاتر له‌کرینکاره سپی پیسته‌کان دا‌بین ده‌گرا ، که‌به‌پیتی بۆندی نیتوان کرینکار و خاوه‌ن کار له‌ناوچه کشتووکالیه‌کاندا نیشیان ده‌کرد و پاش ته‌واوبونی خزمه‌ته‌که‌یان وه‌ک کرینکاریکی نازادیان لیده‌هات. له‌کۆتایه‌کانی سه‌ده‌ی هه‌فده‌یه‌مدا هاتنه ناوه‌وه‌ی ره‌شه‌کان به‌ره به‌ره زیادی ده‌کرد. ریه‌وه‌ی دانیشتوانی ره‌شپه‌ستی فیرجینیا، که‌له‌و رۆژگاره‌دا گه‌وره‌ترین و به‌ناوبانگترین داگیره‌گی نینگلیز بوو ، له‌نه‌مهریکا و ، مه‌له‌بندی سه‌ره‌کی کشتووکالی توتوتن بوو، که‌بسته‌ نزیکه‌ی له ۵۰٪ی تینکرای دانیشتوان.

کۆچ نیشه‌کان له‌سه‌ره‌تای جینگیر بونیاندا دژی کۆیلايه‌تی بوون و چه‌ند یاسیکی جۆراوجۆرشیان بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی ته‌م سیسته‌مه له‌فیرجینیا و ماساچۆسێت دا ده‌کردبوو. نه‌وان به‌شێوه‌یه‌کی گشتی کۆیلايه‌تیا‌ن به‌پێچه‌وانه‌ی بنه‌ما مه‌زه‌هبی و نه‌خلاقیه‌کان ده‌زانی، له‌م پیناوه‌شدا کۆمه‌له یاسایه‌کیان بۆ رینگه‌گرتن له‌به‌کاره‌یتانی کۆیله له‌کۆچ نیشندا ده‌کرد. به‌لام بازگرانه نینگلیزه‌کان ته‌نها بیریان له‌به‌ره‌وه‌ندیه‌کانی خۆیان ده‌کردوه و ده‌رباری نینگلیزیش ، پشتیوانی خۆی بۆ ته‌م بازگرا‌نه‌ و په‌ره‌سه‌ندنی به‌ره‌وه‌ندیه‌کانیان له‌داگیره‌که‌کاندا پاگه‌یاند، وورده وورده که‌چاندنی توتن په‌ره‌ی سه‌ندو سوود و قازانجیکی زۆری

بۆنابووری داگیرگه‌كان لیتكه‌توده، خاوه‌ن زه‌ویه كشتوكالیه‌كان له‌كۆچ نشینه‌كانی ڤیجینیا، مری له‌ند، کارۆلینا و ناوچه‌كانی دیکه‌ی باشور پیتشوایزه‌کی گهرمیان له‌بازرگانی کۆپله کرد و په‌ریان پیتدا.

همه‌مو ئه‌و ره‌ش پیتستانه‌ی که ده‌هیترا نه‌مهریکا، سر به‌یه‌ک هۆز و خیتلیکی دیاریکراو نه‌بوون و به‌زمانی جۆراوجۆز قسه‌یان ده‌کرد، به‌لام به‌گشتی له‌که‌ناره‌کانی رۆژیاوا‌ی نه‌فریقاوه کۆکرایوونه‌وه و به‌کۆت کراوی هیترا بوونه‌ خاکی نه‌مهریکا. خه‌لکی که‌ناره‌کانی نه‌فریقای رۆژتاوا، شاره‌ایه‌کی باشیان له‌کشتوکالدا همه‌وو و، هه‌ندیک له‌خێله به‌ناوبانگه‌کانیشیان وه‌ک داهوومی، ناشانتی و، یۆروبا، جگه له‌ووی کشتوکالیه‌وه ئه‌زمونیکی باشیشیان له‌ئالوکۆری بازرگانی و هه‌ندیک پیسه‌ی دیکه‌دا پیتدا کردبوو.

هه‌ندیکیشیان وه‌ک نه‌توده‌ی یۆروبا، له‌گه‌ل فه‌رهه‌نگی نیسلا میدا ناشنا بوون و له‌ژێر کارپیکری نیسلا میدا، به‌بنه‌ماکانی هاوالاتی بوون و شارستانیه‌توده خۆیان گرتبوو.

دابین کردنی کۆپله کاریکی ئاسان نه‌بوو هه‌روه‌ها بازرگان و کهشتیوان و همه‌مو ئه‌و که‌سانه‌ی که‌له‌م بازرگانه‌ی پر سوود و قازانجه‌دا به‌شداریان ده‌کرد، له‌پیتناو نامانجه‌که‌ی خۆیاندا همه‌مو جۆره‌ پێ و شۆیتیکیان بۆ وه‌رگرتنه‌وه‌ی کالاکانیان ده‌گرت به‌ر. زۆرجار یان له‌میرگی خه‌لتانانی سه‌رۆک خێله‌کانه‌وه، له‌به‌رامبه‌ر ماده‌ه بیهۆشکه‌ره‌کان، چنراوه‌ خوش نه‌خش و نیگار و، که‌ره‌سته‌کانی رازاندنه‌وه‌ی هه‌رزان، ئه‌م ئالوکۆریان ته‌نجام ده‌دا و یان به‌رفاندنی ره‌شه‌کان و به‌کاره‌یتانی زه‌هر و زه‌نگ ئه‌وانیان به‌ره‌و کۆپلیه‌تی په‌لکیش ده‌کرد.

نامانجی سه‌ره‌کی له‌م نیتوانه‌دا، ئه‌و سوود و قازانجه‌ زۆر به‌ره‌و که‌له‌میرگی به‌کاره‌یتانی کۆپله‌کان له‌بواری کشتوکال، ده‌ره‌یتانی کانه‌کان و، به‌ره‌مه‌یه‌تانی له‌همه‌مو به‌واره‌کاندا ده‌ستی خاوه‌نه‌کانیان ده‌که‌وت و بازرگانه‌کان، کۆپله‌یان له‌به‌رامبه‌ر ئه‌و ره‌واجه‌ گه‌وره‌یه‌ی که‌له‌بازاردا هه‌ییوو بۆ زیادکردنی ده‌رامه‌ت به‌کار ده‌هیتا.

به‌م شتیه‌یه‌ ره‌شه‌کان بۆ مه‌به‌سته‌ی نیشکردن له‌زه‌ویه کشتوکالیه‌کانی باشوور و، به‌ره‌و ویلایه‌ته‌کان گوازانده‌وه. به‌لام تا‌کۆتایه‌که‌نی سه‌ده‌ی هه‌فده‌یه‌م به‌هۆی نه‌بوونی پتۆیستی لایه‌نی نابووری سوودیکه‌ی ئه‌و تۆپیان لێه‌ر نه‌ده‌گیرا و ژماره‌شیان زۆر که‌م بوو. له‌و هۆکارانه‌ی که‌ ره‌شه‌کان به‌ره‌و کۆپلیه‌تی راده‌کینشا و پۆشاکه‌ی خزمه‌ت کاریشی لێ سمنده‌وه، له‌لایه‌که‌وه مه‌سه‌له‌ی که‌می کرێکاری سه‌پی پیتست و له‌لایه‌کی تریشه‌وه ره‌ونه‌قی جیهانی بازاری توتن و گرنگیدان بوو به‌م به‌ریوه‌مه. هه‌رچه‌نده‌ ته‌گه‌ری شۆڕشیش له‌لایه‌ن کرێکاره‌ سپیه‌کانه‌وه

هۆكاريكى ديكه بوو. له سالى ۱۶۷۶ پاپيرىنى گشتى كړتكاره كان دژ به حكومهتى فېرجينيا، كه بمانوى سركرده كه پوه ، به ياخي بوونى ((بيكن)) ناويانگى دهر كرد، ترسى كار به ده ستانى فېرجينيا له ياخي بوونى نهو سېي پيسته ئينگليزيانهى كه هميشه مايهى دوردى سمرى ناوچه كه بوون زياتر كرد و نهو بېرؤكه يه له لا دروست كردن ، تا به سوود وهرگرتن و به كار هيتاننى سيستمى كزيلايه تى شوتن پتى سياسى و كؤمه لايه تى خويان به هيز تر بكن. پتويست نهو هوش له بېر نه كمين ، كاتيك كه تاماژه به فېرجينيا ده كريت ، به هيچ جوړيك مه به ستان نهو ويلايه ته بچووكى تىستا نه. لهو رؤزگاردها فېرجينيا به فراوانترين و قهره بالغرينى كؤچ نشينه كان ده زميررا و نه ته نها فېرجيناي رؤزناواى نه مرؤ ، به لكو ناوچه به فراوانه كه باكوورى رؤزناوايش به شيك بوو لهو كؤچ نشينه. له نهجامدا زغيره ياسايه كه له لايه نه نجوومنى فېرجينياوه دهر كرا ، كه به پرهمى دانى به كزيلايه تى ره شكندا نا. يه كيتك لهو ياسايانه نهو بهو كه مندالى كؤيله شوتنكه موتووى نهو بارودؤخه ده بيت كه دا يكي تيايدا ژياوه، مه گهر له حاله تيكدا كه به هؤى باوكيتكى سېي پيستمه چاوى به دنيا هه لهيتا بيت. جگه لهو هوش كؤيله كان له نير سنوورى كؤچ نشينه كاندا، به به شيك له دارايى و ژيرده ستمى ده ستلدارانى ناوچه كه ده زميران و خاونه كانيان ده يانتوانى ژماره ي كؤيله كانيان وه كو كه ره سته و به رووبومه كانى ديكه له نيتو ده قتمرى حيسابه كه ياندا بنووسن.

ههر نه ندازه كه بازركانى كؤيله سوود و قازانجى زياترى لى ده كه وتهوه، ژماره ي ره شه كانيش كه مى ده كرد. له سهره تاگانى سه ده ي هه ژده هه مه وه، وورده وورده مافى خاوه ندياره تى و به ده ست هيتاننى زهوى، گواسته وهى چهك و به شداريكردن له شهر له رهش پيسته كان سه مندرابه وه. هاوسه رگيرى نيوان دوو نه ژادى رهش و سېي مهنى ياسايى كرا و ره شه كان له مافى شكات كردن له داداكان و شكايه تى دانيش بى به شكران. چهند ياسايه كه هاوشيره ي ياساكانى فېرجينيا له دؤى ره شه كان و له پيتاوه به هيز كردنى سيستمى كزيلايه تى له زؤربى كؤچ نشينه كاندا جيبه جى كران و سزايه كى سخت و دؤوار به مه به ستمى ته منى كردن و پمند وهرگرتيان ده ستنيشان كرا. رهنگى دهم و چاو و تايبه قه نديه نه ژاديه كان، تانهو نهوپه رى پادده ي ژير ده ستمى و كزيلايه تى په رى سه ند. ((تؤكزيل)) جياوازى نه ژاد، به هؤكارى سهره كى مانه وهى كزيلايه تى له نه مريكادا ده زاننت. بېرى پايه به رزى سېي پيستنى نهو رووبى و ناغايه تى و حاكم بوون - كزيلايه تى له گهل تايبه قه نديه نه ژاديه كاندا ناوېته كرد. جياوازى نه ژادى و رهنگى دهم و چاو نه م كزيلايه تى له كؤيله كانى دونياى كؤن جيا كرده وه. له م سهره مه ده

کۆیلهكان سەر بە ئەژادی خواوەنهكانیان بوون و پەرورده و ناستی پۆشنیڕیشیان بۆ پەله و پایەیی ناغاكانیان دەرگەرایەوه. تەنها جیاوازی نێوانیان نازادی بوو، کاتێک کۆیلهیهك نازاد دەرگا بەناسانی دەیتوانی بەجێته ناو کۆمه‌لگه‌وه. یەسرەهلدانی مەسیحیت و ڕووخانی نیپراتۆریه‌تی ڕۆم، نازادی کۆیله‌كان گشتیترا و بنچینه‌ی کۆیلایه‌تی بن و باره‌گی خۆی پێتچایەوه.

بە‌لام بە‌گۆرانی سەرمایه‌داری، دروستبوونی بازاره‌ جیهانیه‌كان و قەیرانی دەستی نیشکەر، جوړیکی نوێ له‌سیسته‌می کۆیله‌داری له‌قاره‌ی ئەمریکا‌دا سەری هەلدا. پیتۆستی داگیرکە‌کانی دونیای کۆن، سەرغی بازارکانه‌ نەوروپیه‌کانی بۆ قاره‌ی ئەفریقا ڕاکێشا، ناوه‌کو له‌ڕینگه‌ی کۆتکردنی ڕه‌شه‌کانه‌وه‌ هێری کاری دونیای نوێ دابین بکەن. چەسپاندنی سیسته‌می کۆیله‌داری له‌کیشه‌ری ئەمریکا، له‌هه‌مان پیتۆستی سەرمایه‌داری و گۆرانی بازارگانی نوێه‌ سەرچاوه‌ی ده‌گرت.

گۆرانی سەرمایه‌داری و مەبەستی سوود و قازانج له‌دونیا‌ی ڕۆژناوا، ڕه‌شه‌کانی بەرەو کۆیلایه‌تی په‌لکێشکرد و سیسته‌می باوک‌ سالاری به‌سەر په‌یوه‌ندیه‌کانی ناغا و کۆیله‌دا سه‌پاند. به‌پێچه‌وانه‌ی ناغا و غایبه‌کانی ئەمریکا‌ی مەركەزی، کە‌زۆریه‌یان نیسپانی بوون، له‌کوچ نشینه‌کانی باشوری داگیرکە‌کانی شینگلیز له‌ئەمریکا، خاوه‌ن زه‌ویه‌كان له‌ناوچه‌ فراوانه‌کانی خۆیاندا ده‌ژیان و راسه‌وخۆ چاودێری نیش و کاره‌کانی کۆیله‌كانیان ده‌کرد و، پاش ڕاگه‌یاندنی قە‌ده‌غه‌کردنی فرۆشتنی کۆیله‌ له‌سەر تاکانی سه‌ده‌ی نۆزه‌هه‌مه‌دا، چاودێریه‌که‌یان چیرێر کرده‌وه. له‌ئەنجامدا له‌کۆی له‌ چوار سه‌ده‌ هه‌زار ڕه‌ش پیتۆستی که‌مه‌ناوی کۆیله‌وه‌ له‌ئەفریقاوه‌ هێترانه‌ ئەمریکا - له‌سا‌لی ١٨٦٠ و ده‌ستپێکردنی شه‌ری ناوخۆ - نه‌وه‌می که‌ به‌رجاو له‌کۆیله‌كان که‌زاتر له‌ چوار ملیۆن ڕه‌ش پیتۆستی ئەمریکی ده‌بوون سەری هەلدا. کۆمه‌لگه‌ی باوک‌ سالاری باشوور، به‌یاراستنی مه‌ودای ئەزادپه‌رستی و چینه‌یه‌تی و له‌سەر به‌ته‌مای پێشگیری و پارێزکاری کردن له‌کۆیله‌كان له‌بەر‌امه‌بر سوود و قازانج، په‌یوه‌ندیه‌کی دیاریکراوی له‌نێوان سەرکه‌موتو و ژێرکه‌موتو‌دا به‌ره‌قمار کرد، که‌له‌بنچینه‌دا واتای ته‌سليم بوون و کو‌تیرا‌یه‌تی کردنی بێ کسپ و ته‌که‌ره‌ی له‌بەر‌امه‌بر خاوه‌ن سەرمایه‌کان‌دان ده‌گه‌یاند.

جیاوازی ئەژاد، ڕه‌نگی دەم و چاو و پیتۆستی به‌هێزی کاری ڕه‌شه‌كان، جیاوازی و نامۆبوونیکی کۆمه‌لایه‌تی گه‌وره‌ی لێکه‌وته‌وه‌ و، نه‌وانی له‌ناستیه‌کی په‌ست تری کۆمه‌لگه‌دا جێگیر کرد. هه‌رچه‌نده‌ له‌سه‌رده‌می سەر‌به‌خۆیدا ڕا‌به‌رانی ئەمریکا دەرکیان به‌م گه‌رقته‌ گه‌وره‌یه‌

کردبوو و ، ((واشنگتون)) پيش برپاری نازادکردنی کؤيله کانی دمرکرد. به لام نهو کاته له بهر بهرژودندی سیاسی و به دهسته تهنانی ره زامه ندی ویلايه ته کانی باشورور له نویسنه وهی قانونی تماسیدا، مه سه لهی نازادی کؤيله کان به تمواو ته پشت گوئ خرا. ((جفرسون)) له بهر وه ره به کانی خؤیدا نویسویه تی: ((هیچ شتیك به مرختر و بهر یزتر له نازادی ره شه کان نیه. له م حاله تشدا شتیکی برهویه که نه م دوو نه ژاده به شتویه کی نازاد ناتوانن پشکوه له ژیر سه ره رشتی به ک حکومه تی به گرتوودا برژین. سرووشت، بهر و باوه و داب و نه ریه ته کان، به ریه شتیکی کار تینه کراوی له نیوانیادا درووست کردوه.))

((مدیسون)) پيش له نامه به کدا بۆ ((لافایت)) نویسویه تی، که نامه ژود کردن به کؤیله تی له نیو ته نجوومه نی ویلايه ته کاند و له کاتی نویسنه وهی قانونی تماسیدا ((وه ک پزیسیک و ابوو له نیو نه نبارتیکی بارووتدا.)) پاراستنی سیته می کؤیله تی و پشتگوئ خستنی نه م گرفته کؤمه لایه تی ، له راستیدا بۆ به دهسته تهنانی ره زامه ندی ویلايه ته کانی باشور به کارتیکی زهروو پتویست دژمیرا و نه نها پنگایه کی پاراستنی به کیه تی و به کپیزی بوو. قانونی نه ساسی قهواره به کی جودا گانه و ده سه لاتیکی که وهی به حکومه تی فیدرالی به خشی و نهو مافه شی پیندا که به ناوی میله ته وه فرمان ده ریکات و پراکتیکیان پکات و ، به شتوانیت له بهر امبه ر دژمنی هاویه تشدا سه رکردایه تی سووپایه کی میلی پکات. حکومه تی ویلايه ته کان پاش نه وهی به کیه تی که بیان به ناوی خؤیان دامه زراند، مافی به دوا داچونی نهو با به تانهی که په یوندیان به حکومه ته مه حله به کانه وه هه بوو بۆخؤیان پاراست و مافی دیار یکردنی پشگی سیاسی و شارستانی تاکه کان و رینکخستنی په یوه ندی تاکه کان له گه ل به کتردا و مافی دادو دری و به شتویه کی گشتی هه موو نهو مافانهی که په یوه ندیان به گشته وه هه بوو به لام پتویستی نه ده کرد که هه مهن بخریته نه ستوی حکومه تی معرکه زیوه تاییه تکرد به خؤیانه وه. مه سه لهی کؤیله تی له ووی نابورو یوه بۆ ویلايه ته کانی باشور به یه خنکی زۆر زۆری هه بوو و، وه ک مه سه له به کی مه حله لی لیک درایه وه و درایه ده ست خوودی ویلايه ته کان.

پا په رینه نازادی خوازه کان که له تینگلته را به نازادی بلاو کراوه کان و چاکسازی په رله مان کؤتایی هات و، یان له ته مریکا یاخی بوونی دژ به تینگلیزی لیکه وته وه و له قه ره نسای بوو به هژی سه ره له فانی شوږش، نه یانده توانی له بهر امبه ر مه سه لهی کؤیله تی دا ده سته وسان بوه ست. پاش شوږشی قه ره نسای، کؤیله داری له هه موو دا گیر که کانی سه ر به قه ره نسادا، له سالی ۱۷۹۴ له غو کراو له سالی ۱۸۰۸ په رله مانی تینگلته را برپاری هه لوه شانده نه وهی

بازرگانی کۆيله‌ی به‌په‌سمی را که پاند. هه‌ر لعم کاته‌دا له‌مه‌مریکا له‌نیوان به‌ره‌وه‌ندی وایلاه‌ته‌کانی باکور و به‌ره‌وه‌ندی کۆيله‌داری باشوردا دانوسانیک کرا، به‌و واتابه‌ی که‌بازرگانی کۆيله‌ له‌و وایلاه‌تیانه‌ی که‌سیسته‌می کۆیلاه‌تیان تیندا باو نه‌بوو، قه‌ده‌غه‌کراو به‌رده‌وامبوونیشی له‌ناچه‌کانی باشور تاییست سالی تر زه‌مانه‌ت کرا. له‌وایلاه‌ته‌کانی باکوردا، په‌یره‌وکردنی نهم سیسته‌مه‌ له‌روی نابوریوه‌و به‌ن سوود و قازانج بوو، له‌به‌ر نه‌وه وورده‌ وورده‌ به‌تالکرایه‌وه و له‌وایلاه‌ته‌کانی باشوریش نهم به‌ره‌وکه‌یه‌ گه‌شی کرد، که‌کۆيله‌داری له‌رووی نابوری و کۆمه‌لایه‌تیوه‌ به‌رده‌وام ناییت. توتن وه‌ک به‌روبویمیکی سهره‌گی باشوریه‌کان، که‌ درووستبونی نهم هه‌موو زه‌ویه‌ کشتوکالیه‌ فراوانه‌ و زیاد بوونی کۆيله‌کانی لێکه‌وتبویه‌وه، له‌سهره‌تای سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌مه‌دا، بازاره‌ پر په‌ونق و گهرمه‌کی خۆی له‌ده‌ست داو له‌نه‌نجامدا بازرگانی کۆيله‌ بایه‌خه‌کی جارانی نه‌ما و نهم به‌ره‌وکه‌یه‌ گه‌شی کرد، که‌سیسته‌می کۆيله‌داری هیندی هیندی له‌وایلاه‌ته‌کانی باشوردا بن و باره‌گی خۆی ده‌پینچته‌وه. دووگۆرانکاری که‌وره‌ له‌سهره‌تاکانی سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌مه‌دا، ووزه‌ و تینیکی زیاتری به‌بازرگانی کۆيله‌ به‌خشیه‌وه و دووباره‌ بازاره‌کی بوژانده‌وه، به‌کینک لعم گۆرانکاریانه‌ ده‌رنه‌نجامی شۆرش پیشه‌سازی نینگلترا بوو، کاره‌که‌کانی رستن و چینی خسته‌ گهر و پتیوستی بازاره‌کانی جیهانی بۆ به‌ره‌مه‌می لۆکه‌ زیاتر کرد. گۆرانکاریه‌کی دیکه‌ درووستکردنی نامیرتیکي نوێ بوو، که‌ به‌ناسانی ناوکی په‌مروه‌کی له‌ قوزاغه‌کی جیاده‌کرده‌وه و بووه‌ هۆکاریکی سهره‌گی له‌په‌ره‌سندنن به‌ره‌م هینانی لۆکه‌ له‌مه‌ریکادا - به‌روبویمیک که‌راسته‌وخۆ پشی به‌هیزی کاری کۆيله‌کان ده‌به‌ست. نهم نامیره‌ نوییه‌ له‌لایهن ((نیلی قشینی))یه‌وه که‌یه‌کینک بوو له‌دانیشتوانی ناوچه‌ی (کانکتیکت) و ده‌رچووی زانکۆی ییل، دروستکراو به‌خترایی له‌سهره‌تاسهری ناوچه‌کانی باشوردا بلاویوه‌وه. چاندنی توتن که‌له‌بازاره‌ جیهانیه‌کاندا فشه‌لی هیناو، شوتنی خۆی بۆ به‌ره‌مه‌هینانی لۆکه‌ چۆل کرد و کۆیلاه‌ته‌ی دووباره‌ په‌واجه‌کی جارانی په‌یداکرده‌وه. نهم وایلاه‌تانه‌ش که‌راسته‌وخۆ چاندنی لۆکه‌یان تیندا نه‌نجام نه‌ده‌دا، به‌فرۆشنی کۆيله‌کانیان ناهه‌نگی به‌شداری کردنیان لعم بازرگانیه‌دا گتیرا. جگه‌ له‌په‌موو، چاندنی قامیشی شه‌کر، برنج، که‌تان و توتنیش له‌زه‌ویه‌ کشتوکالیه‌کانی باشوردا په‌ره‌ی سه‌ند. به‌روبوومی کشتوکالی وایلاه‌ته‌کانی باشور به‌هیزی کاری په‌شه‌کانه‌وه به‌سترا بوو. زۆریه‌ی سیی پینسته‌کانی وایلاه‌ته‌کانی باشور، جووتیار و وورده‌ سهرمایه‌داربوون، به‌ته‌نهایی تیشیان ده‌کرد یان یه‌ک دوو کۆیله‌یان بۆ خۆیان کرپبوو. زه‌ویه‌ کشتوکالیه‌ فراوان و به‌پیشه‌کان له‌ژیر ده‌ستی

چەند بىنەمالەيەكى دەولەتمەنددا بون، كەبەكرىنى سەدان كۆيلە بەروبومى كشتوكالى باشورىيان بۆ خۇيان مۆنۆپۆل كىردىبوو. لەسەوتا سەرى ويلايەتەكانى باشوردا تەنھا چوارە سەرمایەدارى سەركەي ھەبون كە زياتر لە پىنچ سەد كۆيلەيان ھەبوو. ژمارەيەكى دىكەيان نزيكەي سەد كۆيلە نيشى بۆدەكردن، نەم كۆمەلە سەرمایەدارە زياتر لە سەن لەسەر چواری تىكرای كۆيلەكانيان لەلای خۇيان كۆكردىبوو، و، زەويە كشتوكالەكانيان لەپىتار بەرھەمھىنانى بازارە جىھانىەكاندا تامادە كىرد.

بەردەوامىبونى ژيانى تابورى باشورى بەپىن پىشت بەستىن بە سىتەمى كۆيلەدارى مومىكن نەبوو، لەھەمان كاتىدا پاراستنى نەم سىتەمە ھۆكارى سەركەي دواكەوتوبى ويلايەتەكانى باشورى بوو. خاوەن زەويە كشتوكالەكان بەپىشت بەستىن بەوزەي كۆيلەكان پىتوبىتى بازارە جىھانىەكانيان لەبەروبومەكانى ھەك پەموو، شەكر، كەتان، برنج، توتى و بەردى بەنرخ پىدەكردووە و لەبەرامبەریشدا ھەموو پىتوبىتى و نامىرەكانى خۇيان لەپىنگى نىنگلىز و بازارە ئەوروپىيەكانى دىكەو دابىن دەكرد. بەرزەھەندى بەدەستەتوكان لەبەروبومى ئاردەنى، كۆپىيىكى گەمەي لەبەردەم ھەرجۆرە سەرمایە گوزارىيەك لەپىتار چاككردىن بارودۆخى كشتوكالى، بەكارھىنانى نامىرازى چاكتر، دامەزراندنى كارگە و نامىرە پىشماسازىيەكانى دىكەدا دروست كىردبوو. پەنگەدانەويەك لەپىتەمى سەرمایەدارى، ھەك بانكدارى، بەكارھىنانى قەمەز و متمانە لەباشوردا سەرى ھەلدا بوو، بەلام نەم نىمىكاناتانە لەژىر دەسلەلتى سەرمایەدارە گەورەكاندا چىرپوبوونەو و بۆرەزەھەندى تاييەتى و نامىخى خۇيان بەكار دەھىتران، لەتەنجامدا، سەرمایەدارى بەو شىئەيەي كە لەويلايەتەكانى باكور و رۆژناوا گەشەي كىرد، لەباشوردا نەو ھەلەي بۆ نەرخساو سوربون لەسەر پاراستنى سىتەمى كۆيلەدارى، فەناپونى تابورى وولاتى بەدوادا ھات.

جگە لەو سوود و قازانجە زۆرەي كەمىتەمى كۆيلەدارى بۆ ژمارەيەكى كەمى سەرمایەدارەكانى باشورى دەستە بەرىكرد، پىتوانىكردى زۆرىنى كۆمەلگەي سىپى پىستى ھەژار و كەم دەرامەت بۆ پاراستن و بەردەوامىبونى كۆيلەدارى، ھىچ پاساو نابورىانەي نىھ. نەم چىنەي كۆمەلگە ھىچ سوودىكيان لەم بارودۆخە نەدەپىستى. تەوہى نەمانى بۆ پىتوانى كىردن لەسەرمایەدارەكانى باشورى ناچار دەكرد، ھەستى نەژاد پەستى بوو. بەرزەھەندى تابورى بوو بە ھۆكارى سەركەي جىنگىر بوونى كۆيلەيەتى و بىركردنەوي نەژاد پەستىانەش ھۆكارى پاراستنى. بەدرىزايى سالانىكى دوور و درىژ سىپى پىستە ھەژارەكان بەھۆى تەلقىنانى

سەرمایەدارەکانی باشوورو، باوەڕیان وابوو کە نەژادی ڕەش پەستەرە لەنەژادی سپی، نازادکردنی دەبیستە مەترسێکی گەورە بۆ هەلەوشاندنەوی خێزان و بنجینی زۆیانی کۆمەڵایەتیان. تێکەڵکردنی نەژادی دەبیستە هۆی لەناوچوونی نەژادی سپی و، یەكسانی ماف و بەها کۆمەڵایەتیەکان، سپی پیستەکان هەراسان دەکات. بەگورتی باوەڕی باشووریەکان لەسەر نەم خەیمالە بەتالەیان ڕاوەستاو، گەرەشەکان بەهیچ شتوێمەك ((شیایوی شەو نین کە لەنیوان سپی پیستەکاندا نازاد بن.))

نەم بیرکردنەوە کۆمەڵایەتیە بوو، کەپاش نازادی کۆیلەکان و لەناوچوونی نەو شتوێزە پڕ سوود و قازانجەمی کشتوکالکردن لەناوچەکانی باشوور، توند و تیژی ڕاشکاوێنە دژ بەڕەشەکان و بێ بەش کردنیان لەهەموو بوارەکانی زۆیانی کۆمەڵایەتی لێکەوتیتەو. لەویلا یەتەکانی باکوڕیش هەمان دەمارگیری نەژادی هۆکاری بێ بەشکردنی ڕەشەکان بوو لەزۆری مافە کۆمەڵایەتیەکانیان.

لە هۆی کۆمەڵگەیی سپی پیستە، وێنەی ڕەش لەگەڵ کۆیلەبوندا یەکیان گرتبوویەو. نەو کۆچمەرانی کە لە هەموو نەتەو جیاواژەکانەو ڕویان لە ئەمریکا کرد، بە ئارەزوو و خواستی خۆیان و لەپێناو گەشت بە ژیاڵتیکێ چاکترو بارودۆختیکێ ئابووری لەبارتەدا نیشتمانەکی خۆیان واز لێ هێناو ڕەنجی غەریبیان بەگیان کړی و هیچ کاتیکیش وەك ڕەشەکان بە ژیاڵی نیو زیندان تاوانبار نەکران و، وورده وورده شوین و پلەو پایەتیکیان لە کۆمەڵگەیی سپی پیستی ((ئەنگلۆ ئەمریکەن))دا بۆ خۆیان دۆزیەو. ڕەشەکان زیاتر لە سەدەو نیوێك، بەرەسمی لە ژێر سەمە کۆیلایەتیدا ژیاڵ و لە هەموو مافە کۆمەڵایەتیەکان بێ بەش بوون و پاش نازاد بونیشتیان نەیان توانی تێکەڵ بە سپی پیستەکان ببن و وەك خەلکانی دیکە لە کۆمەڵگەیی ئەمریکیدا ژیاڵ بەسەر بمرن .

هەندێك لە میژوونوس و کۆمەڵناسان بۆ پاساو هێنانەوێ کۆیلایەتی جەختیان لەسەر ئەوە کردووەتەو، کە کۆیلەکان بەو بارودۆخە کەتییەدا دەژیاڵ ڕازی بوون و نەبوونی شۆڕش و یاخی بوون لە لایەن ڕەشەکانەو چاکترین بەلگەییە لە سەر نەم هەلوێستەیان. هەلبەت شۆڕشیکێ وەها کە بیەوێت کۆیلایەتی لە بنەو ڕیشە کێش بکات سەری هەڵنەدا، بەلام نەمە بەلگە نیە لە شەر ڕەزامەندی ڕەشەکان لەو بارو دۆخە کە تاییدا دەژیاڵ. بە شتوێمەکی گشتی لە کۆمەڵ خەلکێکی کۆت و زنجیر کراو، بەهیچ شتوێمەك چاوەڕوانی شۆڕش و ڕاپەڕین نە دەکرا. سزای توندو تیژی بێ ڕەحمانە، بەدکاری سەمە ناغاکان و، یاسای سەخت و دژواریەکانی

وولايەتەكان دژ بە كۆيله هەلەتاتوو يان شۆرش گێڤەكان، هەر جۆرە جەم و جۆلێكى نازادى
 خوازانهى سەركوت دەکرد. سیستەمى باوك سالارى و سەر پەرشىيارى، كەخاوەن مولكەكان لە
 پەيوەنديان لەگەڵ ڤەشەكاندا بە كاربان دەهینا، پەيوەنديەكى تايبەتى لەنتوان ناغاو كۆيلەدا
 دروست كردبوو - هەمان پەيوەندى كە لە كۆمەلگەى فيودالى سەدەكانى ناوڤستدا ناغای بە
 باوك و پشتیوانى ژێر دەستەكانى ناو زەد دەکرد- زۆربەى تەو كۆيلانەى كە لە كۆشكى
 ناغاكانياندا خەزمەتيان دەکرد، بەو هەموو ترس و لەرزەى هەيان بوو، بەلام هەر بەرامبەر
 بەخاوەنەكانيان وەفاداربوون و تەوانيان لە هەر جۆرە پیلان و شۆرشێك ناگادار دەكردەو.
 نەوانەشيان كە هەر بە كۆيلەى [لە ژێر تارمايى] ئەم سیستەمدا لەدايك بووبوون، بىريان لە
 بارو دۆخ و ژيانىكى دىكە نەدەكردەو، و، نەبوونى هۆشيارى كۆمەلایەتى، ئەگەرى سەركەوتن
 و شۆرش جەماوەرى لاوازتر و ڤاڤەپەینه يەرش و بڵاوەكانىشى بى ناكام دەکرد. تىنكراى ئەم
 هۆكارانە كارىگەرىكى زۆريان لەسەر دامەركانەوى هەموو ئەو تارەزايانە هەبوو، كە دژ
 بە كۆيلایەتى و چەوسانەو نەخام دەدران، بەلام هیچ كات واتاى ڤازى بوونى ڤەشەكانى لەو
 بارودۆخەى كەبەزۆر بەسەرياندا سەپشراو، نەدەگەياندا. ناوازی ڤەشەكان و گۆزوانەكانيان
 چىزۆكى غەم پەژارە و كارىگەرى قوڵ و بىرنى سەختى تەوانى دەگێتايەو. هەركات هەلێكى
 گونجاويان بۆ ڤەخسايە، هەل هاتن و دەرياز بووتيان لەو حاڵ و گۆزەرانە بەو هەموو كرفتەنەى
 كە ڤەبروويان دەبوو، بەدڵ بەگيان دەگى.

ستایش و باوەڕ بە لیهاوتوى تاکەكەس، كەلەبیركردنەوى ڤرۆتستاندا گرنگىەكى زۆرى
 پێندراو، هۆكارى سەردەكى پشكەوتنى نابورى سپی پشەكان بوو، و، بە نىسبەت ڤەشەكانەو
 بە تەواوتى پشت گوى خرا. ڤش پشنى بىچارە بەشیتۆدەك تەلقین دەكرا كە مەرفئىكى تەمەل،
 بىكارە، بى هۆش و نەزانەو جگە لە نیش كردنى جەستەى چاوەروانى هیچى لىناكرى.
 فێركردنى پەروەردەكردن و پششەو هونەر بۆ ئەوان قەدەغە بوو. چونكە فێركردن و
 هۆشياركردنەوى كۆمەلایەتى ڤەشەكان یەكسان بوو بە شۆرش و هەستانەمیان. یاساكانى نێو
 وولايەتەكان هەموو جۆرە دەرفەتێكى بەرەو پشش چونیان لە ڤەشەكان سەندەو. سپی
 پشەكان باوەرپان وابوو كە ڤەشەكان لە ڤوى ناستى ناوڤ و هۆشیربەنەو تەمەل و بى توانان.
 جیالوازی روالەنى نێوان هەردوو نەژاد بەراستى بەلگەىە لە سەر عەقل و بىركردنەوايان.
 سووریون لەسەر بەرزى پەلەى نەژادى سپی، باوەڕ بەپەستى فەكرى و مەزى ڤەشەكانى بەهێزتر
 كرد. ئەم بىركردنەوانە، تەنها پششانى دەدا كە بەرژووەتەى نابورىەكان هەندىك جار تا چ

پادهیهك بنچینهی مرۆفهكان له داواكاریهكانی عهقلی سهلیم دوور دهخاتهوه له شانازی و بونیادی مرۆفایهتی بهری دهكات.

دام و دهزگاكانی كۆیلهدارى له باشوردا كارىگهریهكى قولىان لهسهر سیستهمى كۆمهلایهتى ئهو ویلايهتانه بهجئ ههشت. لهڕێگهی خاوهن داریتى كۆیلهوه، چینی سنوورداری سهرمایهدارى باشوور، كۆنترۆلى سیاسى و نابورى وولايهتهكانیان گرتبویه دهست. نوێنهراى كۆنگرهو لیيسراوه نیداریهكان به پشت بهست بهدهسلاتى نهم گروویه ههڵ دهبرێردان، و ههموو یاسا وولايهتیهكانیش له باشوردا بۆ پاراستنى بهرژوههندی نهم گروویه دهسلانداره کاریان دهکرد. كۆیلهدارى، واتای سهروهتى دهگهیا، باشوریهكان كۆیلايهتیان وهك كهلهپورێكى تاییهت به خۆیان لێك دهدايموه، كۆششى سیاسهتهدارهكانى باشووریش ههمان مهههست بوو. هزرى كۆمهلایهتى باشوور، خۆی بهموسهوسهى ترسان له رهشهكانوه سهرفال کردبوو. باشوور به وهها سهنگهر گیریهك، دهستی به تهقاندنهمویهكى فکری کرد. له نازادى پادهبرپین، بلاؤ کردنهموى نهندينشو بیرکردنهموى نهدهبیانه - كهله وولايهتهكانى باکوردا پشکووتن زانست و زانیاری لێکهوتبویهوه - له ویلايهتهكانى باشوردا هیچ یهك لهوانه بهدى نهدهکراو، گهندهلێ نیدارى، خهنگاندنى فکرى، سنوورداری نازادى سیاسى و كۆنترۆلى بیرو باوهرو هزر، كۆسپێكى گهرهبايان لهپهردهم گهشو پشكهوتنى باشوردا دروست کرد. نهم كۆششه بۆ پاراستنى كۆیلايهتى، به پێچهوانهى یهكێك له گهرهترین سیاسهت مهدارهكانى دهست پهروهردهى باشوورو پشتیوانی راگهیاندنى سهربهخۆی ئهمریكا واته ((تۆماس جفرسۆن)) دهژمیررا.

باشوور، كه لهسهردهمى شۆڕشى ئهمریكیدا به مهلبهندى سهرهكى بیرکردنهموهكانى سهردهمى لیبرالیزم دهژمیردرا، لهماوى پهنا سالد و له ژێر کاریگهرى سیستهمى كۆیلهدارى و ههولندان بۆ پاراستنى، لهپهرووى فکرى كۆمهلايهتیهوه دواكوت. بیرکردنهمو چاكسازی خوازهكانى سهردهمى ((جهكسۆن)) ڕێك بهدوادا چوون و چاك كردنى بارو دۆخى زیندانیهكان، پهره پێدانى مافى ژنان، و بهژداری كردن لهدهنگدان و چالاکیه سیاسیهكان كه له باکوردا مهشت و مریكى زۆرى له سهردهکرا، به تۆمهتى نهوهى كه نهوهى كه نهم بیرۆكانه پهیرهندیان بهراپهرینی لایهنگرانی ههلوهشانهوى كۆیلايهتیهوه ههیه، لهباشووردا قهدهغه دهكران. لهنیو ئهو ههموو بهرهممه نهدهبیانهى كه لهم ڕۆژكاره دا بلاؤ کرانهوه، تهنها نووسهريك كهمهزنجی باشووریهكانى بۆلاى خۆی راكێشا، ((فالتەر نۆسكات))بوو، كه ناویتهیهك له ڕۆحیهی

عافزه کارانه‌ی ٲینگلیزی و سیستمی کۆمه‌لایه‌تی خانه‌دانی له نووسراوه‌کانیدا ٲه‌نگی ده‌دایه‌وه. نه‌و داستانه ٲژماتیکانه‌ی که ((نۆسکات)) ده‌بارهی ٲیاوه دلاوه‌ده‌کانی سه‌دی ناوه‌یاست و سیستمی خانه‌دانی نه‌و سه‌رده‌مه‌وه ٲاڤه‌ی ده‌کردن، له‌گه‌ڵ ٲیرکردنه‌وه‌ی باشوویه‌کاندا چاکتر ده‌کونجا تا به‌رعه‌می نووسه‌رانی وه‌ک ((چارلز دیکنز))، که یه‌کیک بوو له‌رخه‌گره کۆمه‌لایه‌تیکان و به‌ناوی که‌ستیکی کافرو خودا نه‌ناس به‌رعه‌مه‌کانی له‌باشووردا بلاز نه‌ده‌بونه‌وه. له‌ٲووی دامه‌زراوه‌کانی کلێشه‌شه‌وه، باشوور شتوازیکی جیاوازی وه‌رگرت. بۆ ٲاسا هه‌تانه‌وه‌ی نه‌خلاقانه‌ی کۆیلایه‌تی، لێکدانه‌وه‌ی که‌لامی ئینجیل سنوونکی بۆ دیاری کراو له‌ سالی ١٨٤٠ به‌دواوه کلێشه‌ی مه‌سیحی ((بابتیست))ی باشوور له‌ دامه‌زراوه‌کانی تری کلێشه‌ جیاکرایه‌وه. هه‌ر نه‌ندازه که‌باشوور له‌ٲیتاوه‌ به‌رگریکردن له‌ سیستمی کۆیلایه‌تی زیاتر هه‌ولیده‌دا؛ هه‌مان نه‌ندازه‌ش له‌ گۆزانکاریه‌ فکری و کۆمه‌لایه‌تیه‌کانی نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌می نۆزه‌ده‌م دراوه‌وت و، له‌ کۆتایدا هه‌ر بۆ به‌رگریکردن له‌م ئامانجه‌ی خۆی بوو که شه‌ری له‌گه‌ڵ باکووردا هه‌م‌ل گیرساند.

کۆیلایه‌تی نه‌ته‌نها بویه‌ی هۆی جیا‌بونه‌وه‌ی ویلایه‌ته‌کانی باشوور له‌ به‌شه‌کانی دیکه‌ی نه‌مه‌ریکا، به‌لکو دامه‌زراندنی چه‌نده‌ها نه‌غومه‌ن و ٲیکه‌خواری جیاوازی دژ به‌ کۆیلایه‌تی له‌ ویلایه‌ته‌کانی باکووردا لێکه‌وته‌وه.

بلاز بونه‌وه ٲژژنامه‌ی ((نازادی)) که یه‌که‌مین ٲژژنامه‌ی ٲه‌ش ٲیسته‌کان بوو، له‌ سالی ١٨٢٧ به‌ هه‌مه‌تی ژماره‌یه‌ک له‌ سه‌ی ٲیسته‌کانی باکوور ٲه‌ونه‌قێکی زۆری ٲه‌یدا کرد. له‌وه‌ش گرنگتر ٲژژنامه‌ی ((لیره‌رتۆر)) بوو که له‌ سالی ١٨٣١ ده‌ستی به‌کار کرد و سه‌رنوسه‌ره‌که‌ی ((ویلیام له‌وید کاریسزن))بوو، که یه‌کیک بوو له‌ ٲیشه‌نگه‌کانی ٲا‌ه‌ٲینه‌ی دژ به‌ سیستمی کۆیله‌داری.

نهم بلاز کراوه‌یه، هه‌ولتی به‌رزکردنه‌وه‌ی هه‌ستی نه‌ژادی و خۆٲاگری ٲه‌شه‌کانی ده‌دا و ئامۆژگاری ده‌کردن که سود له‌ لایه‌نه‌ چاکه‌کانی فێرکردن و هاوکاری وه‌ربگرن، جگه‌ له‌مه‌ش نه‌رکی بلازکردنه‌وه‌ی ووتاری لایه‌نگرانی هه‌لو‌ه‌شانده‌وه‌ی کۆیلایه‌تی ده‌گرته‌ نه‌ستۆ.

ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ ژنان و ٲیاوان که له‌ ٲوداوه‌ چاکسازی خوازیه‌کانی نهم سه‌رده‌مه‌دا نه‌و ٲه‌ری چالاکیان نه‌غما ده‌دا، ده‌ستیان به‌ ٲشگی‌ری ٲه‌شه‌کان کرد. کۆیله‌داره‌کانیان به‌شایه‌نی هه‌ر جۆره‌ بێ ٲێزیه‌ک زانی، سیستمی کۆیله‌داریان له‌ٲووی ئا‌کاری و مه‌زه‌مه‌یمه‌ نه‌یدانه‌ کردو هه‌زاران ٲه‌نهمیان له‌ نا مه‌رۆڤایه‌تی بوونی نه‌و سیستمه‌ ده‌خسته‌ ٲوو.

بزوتنموی دژ به کۆیله داری له گهڵ بزوتنموی نازادی ژنان و ڤاپهرینه چاکسازی خواره کانی دیکه ی نهو سهردمه دا به کیانگرتبوو. ژنه ناو دا ره کانی وه (نیلزاییت که دی نستانتون)) و ((لوکر سیامات)) له گهڵ ڤیاوه هوشمند کانی وه (وiliam لویدگار یسون))، ((چارلز سامنر))، ((لاو جوی)) و ((فیتیر)) له ڤاپهرینی دژ به کۆیلا یه تیدا هاوړی و هاو ههلویت بوون. چهند نهجومه نیککی جۆراو جۆری دژ به کۆیلا یه تیان پتیک هیناو، بۆ دهریازبوونی ره شه کان له کوژت و بهندی زیندانی کردن، جۆره ها چالاکیان به نه نجام گمیان، لهو جۆره چالاکیانهش بریتی بوو له دامه زرانندی کۆچنشینیک له که ناره کانی ته فریقا که ره شه کانی بۆ کوچکردن به رهو نهو ناوچه یه بانگه یشت ده کرد. به دامه زرانندی کۆماری لیریا، ژماره یه که له رهش پینسته کان خۆیان بۆ گهرا نهوه به رهو نهو فریقا ناماده کردو بۆ پیکهتانی حکومتیک سهر به خۆ هان دران. چالاکیه کی دیکه ی نهو گرویه، بریتی بوو له یارمهتیدانی ره شه کان بۆ تهو ی له ویلا یه ته کانی باشوور وه ههلبین، که به چالاکی ((هیل ناسی ژیر زه مینی)) ناو بانگی دهر کردو توانی پیتاویسته کانی ههلهاتن بۆ زیاتر له ههشتا ههزار کۆیله به رهو ویلا یه ته کانی باکوور و که نه دا فهراهم بکات.

بهلام ههر نه ندازه ویلا یه ته کانی باکوور چالاکیه کانی دژ به کۆیلا یه تیان زیاتر ده کرد، باشوور یه کان له سهرا پاراست و پاسه وانی کردنی نهو سیسته مه زیاتر سوور ده بوون. له نیوهی دووه می سه ده ی نۆژ ده یه م، به پهره سه ندنی سنوری وولا یه ته یه که گرتوه کان تا که ناره کانی نۆقیانوسی نارام و لکانندی ویلا یه ته نۆیه کان، مه سه له ی کۆیلا یه تی بوو به مه سه له یه کی سیاسی و، بابه تی دابهش کردنی ویلا یه ته کانی باشوور و دروست کردنی حکومتیک جودای هینایه پیتشهوه.

دهر نه نجامی نهو ږو به ږو بو نهوه سهربازی و شه ری ناو خوش، هه موی له پیتا و پاراستنی یه کیتی ویلا یه ته کان و به هیز کردنی سیاسه تی نه مریکا بوو:

قهیرانه ناوچه یه کان: ۱۸۴۸ - ۱۸۶۱

لکانندی ناوچه نویسه کان و په ره پیدانی نهو زهویه که فراوانیه کی له هه موو نهو روپای ږوژناوا زیاتر بوو، به دلتیا یه وه چنده ها گرفتی کومه لایه تی و نابوری نوی هینایه کابه وه. ناوچه جۆراو جۆره کان، له ږوی شوینی جوگرافی و سیسته می نابوریموه جیاواز بوون. لایه نی نابوری گرنگترین خالی ناکوکی نیناو باکوورو باشوورو نه مهش جیاوازی بیرو باوه ری سیاسی

میسوزی وەك ویلايەتینکی كۆیلەدار بەیەکیەتی فیدرالیەمە لکینزا و مین وەك ویلايەتینکی نازاد و بین كۆیلە ھاوكات دانی پێدا نرا. ھەرلەو كاتەو كەلینی سیاسی نیتوان باكور و باشور ناشكرا كراو، بەپێی ڕێنكەوتن نامەى ((گوادولوپ ھیدالگو)) لەكاتی لكاندننى زەویە تازەكانى رۆژناوا، بەشیوەى ویلايەتینكى نوێ، نەم مەسەلەى دووبارە سەرى ھەلدایەو. پلانى دانوسان كەلەلایەن یەكێك لە نوێنەرانی كۆنگرەسە بەناوى ((ھینرى كلى)) پێشنیاز كرا، لەسالى ۱۸۵۰ رەزامەندیان لەسەر دەریزی. بەپێی نەم پلانی بێرارد كالیفۆرنیا بێتە ویلايەتینكى نازاد و، بەشێك لەتەكزاس بھرتە سەر نیو مەكسیكۆ، یوتا و نیو مەكسیكۆ سیستەمى كۆیلايەتى لەو ویلايەتە پەرە پێنەدن، سەبارەت بەلكاندننى نەم ویلايەتە بەیەکیەتی فیدرالیەو، خۆیان بێرار بەدن و كۆیلايەتى لەشارى واشنگتۆندا قەدەغە بکړیت. بەدوادا چوونى كۆیلە ھەلتەوكان و گەرانەوھیان بۆ باشور كە ناواتى باشوریەكان بوو، بێرارى لەسەر درا. بەلام نەم پلانى دانوسانە ڕێنكاچارەى كى بنچینەى نەبوو. ویلايەتەكانى یوتا و نیومەكسیكۆ، بۆ دیاریكردنى بابەتى كۆیلايەتى نازادیەكى تەواویان پێدرا، بەدوادا چوونى كۆیلە ھەلتەوكان غەیرە مومكەن دەھاتە بەرچاو - چونكە ژمارەى كەم كۆیلانە سالانێكى دوورودرێژ لەویلايەتەكانى باكور ژیاپوون و خێراتیان پێك ھێناپو. لەگەڵ تەوەشدا ھەموو ئەو ھەنگاوانەى كەبۆ گەرانەوھیان بۆ باشور جێبەجێ کران، تەنها پەرسەندنى چالاکیەكانى ڕێنخراوى ((ھێلى ناسنى ژێرزەمینی)) بەداو دەھات، كەبەوپەرى شەوق و زەوقەو ھۆكارەكانى ھەلتەتەنى كۆیلەكانى فەراھەم دەکرد. یەكێك لەو كەسانەى كە چالاكانە لەم بەرنامەیدا بەشداری دەکرد، لەیاسای بەدواداچوونى كۆیلە ھەلتەوكان ھەلگەرایەو، كۆتییى بلاكردەو كەسەرغى تێكراى نەمریکەكانى بەرەو ژيانى رەشەكان ڕاكێشا. كۆتییى ((كۆلیتى مامەتام)) بەپێتووسى كەسێكى شۆرەگێز بەناوى ((ھارىت بچراستۆ))، بلیسەتى، بەدەختى و بەندكردنى كۆیلەكانى شێكردەو و كۆیلايەتیشى لەرووى ناكارى و مرۆفایەتى یەو مەحكوم كەرد. بلاكردەوێى نەم كۆتیبە لەسالى ۱۸۵۲ كاریگەریەكى زۆرى لەسەر ڕاكێشانى سەرغى گشتى بۆ مەسەلەى كۆیلايەتى ھەبوو.

دروستكردنى ھێلى ناسن لەناوچەكانى رۆژناوا، یەكێكى تریو لەو مەسەلانەى كە قەیرانە ناوچەییەكانى زیاتر ئالۆز كەرد. بەشیوەیەكى گشتى لەنیوێى دووھەمى سەدەى نۆزدەھەم، بەپەرسەندننى ویلايەتەكانى رۆژناوا، دەستبەسەرداگرتنى ناوچە نوێیەكان، دۆزینەوى زێر لەكالیفۆرنیا و لێشاول كۆچكردن بەرەو ئەمریکا - دروستكردنى ڕێگا و ھێلى ناسن بەخالیئە

هه‌ره‌گرن‌گ و پت‌ویست ده‌ژم‌یرا. به‌مه‌به‌ستی په‌ره‌پ‌تدانی لایه‌نی نابوری، دروست‌کردنی هتلی ناسنی سه‌رتاسه‌ری خرایه به‌ریاس و لیک‌کۆل‌ینوه و بۆ ډاک‌یشانی هتلی ناسن له‌شی‌گا‌گۆوه بۆ نو‌قیانوسی نارام، یه‌ک‌یک له‌نو‌یت‌مه‌رانی ویلایه‌تی نیلی نوا به‌ناوی ((ویلیام دا‌گلاس)) پ‌شنیازی کرد که‌ه‌هر دوو ویلایه‌تی نو‌یی کانزاس و ن‌راسکا له‌ناو‌چه‌ی به‌ره‌راوانی ل‌نو‌نزیا‌نا جیا‌به‌ک‌رت‌ته‌وه و هتلی ناسن له‌م ویلایه‌ته‌ تازه دامه‌زرا‌وه ت‌ت‌یه‌ریت و به‌ره‌و پ‌ژ‌ژ‌نا‌وا به‌کش‌یت. به‌ه‌ۆی پ‌شنیاز‌ه‌که‌ی ((دا‌گلاس)) ده‌و پ‌ل‌ان‌ت‌یک‌ی ن‌اس‌را‌و به‌ناوی ((یاسای کانزاس و ن‌راسکا)) خرایه پ‌ش چاو، که‌ت‌یا‌یدا پ‌ری‌ارد‌را به‌د‌رووست‌کردنی دوو ویلایه‌تی نو‌ی و دان‌یش‌ت‌وانه‌که‌شی مافی نه‌وه‌یان هه‌بوو که‌د‌ه‌رباره‌ی مه‌سه‌له‌ی کۆیله‌داری یان ډ‌ت‌کر‌د‌ن‌ه‌وه‌ی شه‌و سیسته‌مه خۆیان پ‌ری‌ار به‌دن. لایه‌نگ‌رانی کۆیله‌یه‌تی و نه‌وانه‌ش که‌ه‌ت‌یان ده‌کر‌ده‌وه هه‌ستی‌ان به‌چالاکی کرد‌وو ژماره‌یه‌کی زۆر له‌خواه‌ن کۆیله‌کان له‌ کانزاس جینگ‌یه‌ بوون و سنووری نا‌کۆ‌کیه‌کان زیادی کرد. ((جۆن براون)) که‌ یه‌ک‌یک بوو له‌ خه‌بات‌گیره‌ سپی پ‌سته ده‌مار‌گیره‌کان، د‌ژ به‌م سیسته‌مه ده‌ستی به‌ کوش‌تاری سپی پ‌سته‌کان کرد و به‌ه‌ۆی نه‌م کاره‌یه‌وه له‌و ویلایه‌ته‌ دوور خرایه‌وه و له‌سا‌لی ۱۸۵۹ له‌گه‌ل ژماره‌یه‌ک له‌شو‌ن‌که‌وت‌وانی، ه‌یر‌ش‌یک‌ی کرد‌ه سه‌ر بن‌که‌یه‌کی چه‌ک و ته‌قه‌مه‌نی له‌((ه‌اربر زفری)) له‌وه‌ویلایه‌تی ف‌یرجینیا و ده‌ستی به‌سه‌ردا ک‌رت، پ‌ۆ‌ژ‌یک د‌وای شه‌و ږودا‌وه ده‌ست گیر ک‌را‌و له‌به‌ر شه‌و کارانه‌ی س‌زای س‌ت‌داره‌دانی به‌سه‌ردا سه‌پ‌ت‌را. ږو‌به‌ږو‌بو‌ونه‌وه‌کانی ن‌ت‌وان هه‌ردو ده‌سته‌ی لایه‌نگ‌ر و نه‌یارانی کۆیله‌یه‌تی له‌ کانزاس، ن‌یشانه‌به‌کی د‌یکه له‌و نا‌کۆ‌کیه بن‌چینه‌یه‌ی ن‌ت‌وان با‌کو‌ور و باش‌و‌وره. شه‌و گ‌رویه ج‌ۆ‌را‌و‌ج‌ۆ‌رانه‌ی که‌ نه‌یاری کۆیله‌یه‌تی بوون، بۆ ناما‌نج‌یک‌ی ها‌وبه‌ش پ‌ت‌که‌وه کۆ‌بو‌نه‌وه و ح‌یز‌یک‌ی نو‌تیان دروست کرد که به‌ ح‌یز‌یی ((کۆ‌مار‌خ‌وا‌ز)) نا‌وبانگی ده‌ر‌کرد.

له‌و بابه‌تانه‌ی که‌ پاش مه‌سه‌له‌ی کانزاس و ن‌راسکا هات و ها‌وار‌ت‌یک‌ی زۆری نایه‌وه. داستان‌ی ((ده‌رد نس‌کات))ی ږه‌ش پ‌ن‌ست‌یک‌ی شه‌ه‌لی میسۆری بوو. له‌گه‌ل خوا‌ه‌نه‌که‌ی به‌ره‌و نیلی نوا، ویلایه‌تی نازاد و ب‌ی کۆیله سه‌فه‌ری کرد‌بوو. پاش سا‌ل‌ان‌ت‌یک‌ی دو‌ور‌د‌ر‌یژ به‌ره‌و میسۆری گه‌ریامه‌وه و س‌کا‌ل‌ایه‌کی پ‌ت‌ش‌که‌ش به‌ داد‌گا کرد و دا‌وای نازادی کرد. ((نس‌کات)) له‌ دا‌وا‌که‌یدا ناما‌ژه‌ی به‌وه کرد، که‌پاش ن‌یشه‌ج‌ی بو‌ون‌ت‌یک‌ی دو‌ور‌د‌ر‌یژ له‌ ویلایه‌ت‌یک‌ی نازاد، نه‌ر‌که‌کانی (وه‌ک کۆیله‌یه‌ک) له‌ خۆیان‌ه‌وه هه‌له‌وه‌شا‌ونه‌ته‌وه. داد‌گای میسۆری س‌کا‌ل‌ایه‌کی نس‌کاتی بۆ داد‌گای بالا به‌رز کرد‌ه‌وه. بۆ‌چ‌وت‌ی داد‌وه‌ره‌کانی داد‌گای بالا به‌م ش‌ت‌ویه‌وه بوو، که‌له‌به‌ر شه‌وه‌ی به‌م‌ت‌ی یاسا کۆیله‌کان هی خوا‌ه‌نه‌کانیان و له‌مافه‌کانی په‌نا به‌ریه‌تی شه‌و ول‌اته

بیتیشن، که واته ناتوان سکا لکانی خویان بۆ دادگای بالا بمرز بکه نهوه. له کاتیگدا که ژماره ی رهشیتتهکان (سن رهش بیتت بهرامهر بهیهک سپی بیتت) لهسر ژمیریهکانی کاتی ههلبژاردندا تۆمارکرا بوو، نهم بریاره ی دادگا به بریارهکی نامهنتیقی دهاته بهرجاو. لهسر نهم مهسهلهیه گفتوگویهکی زۆر نه بعام درا.

لهسالی ۱۸۵۸، نهوکاتهی که ((داگلاس)) بۆ به دهستهنتانی پۆستی سیناتۆری له ویلیایهتی نیلی نوا هوئی ددها، روبه یووی نارهزایی یهکی توندی ((نابراهام لینکلن)) ی پارێزهر بوویهوه. ((لینکلن)) ناوبرای بۆ گفتوگۆکردن لهسر مهسهلهی کۆپلهداری بانکهشت کرد. گفتوگۆی نهم دوو سیاست مهداره سهبارهت به ((دهرد نکات)) جارتیکی دی جیاوازی برورای لهسر بنهمای کۆپلیایهتی هینایه ناراه. ((داگلاس)) کهوته مهوقیفیکی سیاسیهوه، نه گهر دهیووت بریاری داگای بالا دادوهیهکی راست و دروست نه بووه، باشوویهکانی لهخۆی دهره بجانده و به پینچه وانه شهوه، لایهنگرانی ههلهو شانهوهی کۆپلیایهتی و نه ندامانی حزبی تازه دامهزراوی کۆماربخوازی لینی زوهر دهن و نارهزاییان لهسهری دهرده بری. وهلامی ((داگلاس)) تهوه بوو، که نه گهر دام و دهرگای حکومهتی مهحملی و ویلیایهتی پشتیوانی له کۆپلهداری نه که نه، سیستهمی کۆپلهداری بهردهوام نابیت و بهم پیتیهش بهی نهو ی بریاری دادگای بالا ههلبسهنگیتیت، مهسهلهی دهسهلاتی حکومهتی ویلیایهتهکانی هینایه پیتشهوه. ههرچه نهوه ناوبراو له ههلبژاردنهکانی سالی ۱۸۵۸ سههرکهوتنی به دهست هیتا، بهلام گفتوگۆ سیاسیهکانی تیان نهم دوو سیاسیه مهداره بووه هۆی ناویانگ دهرکردن ((لینکلن)) و له ههلبژاردنهکانی ۱۸۶۰، لینکلن بهو پیتشینیهی که دهریاردی کۆپلیایهتی و لایهنگری ههلهو شانهوهی نهو سیستهمه به دهستی هیتا بوو، توانی متمانهی زۆرینهی نه ندامانی حزبی کۆماربخوازی به دهست بهیتیت و له لایهن نهم حیزبه تازه دامهزراوهوه بۆ پۆستی سهروک کۆماری کاندید بکرت.

به درزیایی ماوهی گفتوگۆکانی ههلبژاردنی ۱۸۵۸، ((لینکلن)) وهک سیاسیه مهدارهکی بهرگریکاری مافی رهشکهکان ناویانگی دهرکرد. نهو لهیه کیتک لهووتارهکانیدا رایگه یانده ((مالیک لهنیوان نه ندامه گانیدا دوبهرهکی و په رته وازهی هیتت، بهردهوام نابیت. دهولهتیک به بارودۆخیکی نیوه کۆپله و نیوه تازاد ناتوانیت بهردهوام بیت. من نالیم که یهکیهتیهکی نیشه ههلهو شیتتهوه و نهم ماله مان بهتقیرتتهوه. بهلام دهلیم که پیتویسته دووبهرهکی و جیا بوونهوه تیایدا کۆل و باری خۆی بیپیتتهوه.)) لهوتمیهکی تریدا جهختی لهسر نهو یهکسانیه کردهوه که کۆمه لگه له یووی ههلو مخرج و پیتداویسته کانهوه دسته بهری کردبوو،

ناماژدشی بهوه کرد که: ((رهش پیست لهگهل مندا یه کسان و هاوسهنگ نیه، رهنگی دهم و چاری نیمه جیاوازه و لهوانه شه لهرووی ناکار و فیکریشهوه جیاوازیهک ههبنیت، بهلام رهش پیست له مافی ههولتان بژ بهدمهتیتانی مووچه و پشت بهست بهووزدی خوی لهگهل مندا یه کسانه و لهگهل ههموو مروفایهتیشدا یه کسانه.)) له کاتی کتبه رکیتانی ههلبژاردندا، ((لینکلن)) جهختی لهسر پاراستنی یه کگرتوویی ویلیاتهکان کردهه - بهیتی لهبرچارا کرتنی تاک بهرامیهر بهتاک، نهژادیک بهرامیهر نهژادیک دیکه - لهو روووه که ((خهلکی نهم زهویه پان و بهرینه یه کبگرن و بهسهرههزی رای یگهتینن که ههموو تاکهکان و مروفایهتی بهیه کسانێ دروستکارون و خاوهنی مافی یه کسانێ خویانن.))

لهههلبژاردنهکانی ۱۸۶۰د، ((نابراهام لینکلن)) پارێزه‌ری ویلیاته‌تی تیلی نوا وهک یهکهمین کاننیکرای حیزبی کۆنجره‌واز بژ پۆستی سه‌رۆک کۆماری ههلبژێردا.

لهم سه‌رده‌مه‌دا یه‌کیه‌تی فیدرال له‌هه‌ژده ویلیاته‌تی نازاد و پانه‌ره ویلیاته‌تی کۆیله‌دار پینکه‌هات. لهو ههلبژاردنه‌دا ته‌واوی ویلیاته‌ته‌ نازاده‌کان ده‌نگیان به ((لینکلن)) داو له‌به‌رامیهردا، زۆرینه‌ی ویلیاته‌ته‌کانی باشوور دژ به‌ سه‌رۆکیه‌ته‌که‌ی وه‌ستانه‌وه. له‌سه‌رتاسه‌ری ویلیاته‌ته‌کانی باشوور ((لینکلن)) ته‌نها بیست و چوار هه‌زار ده‌نگی به‌ده‌ست هیتا. سیاسه‌تی ناوبراو بژ پاراستنی یه‌کریزی و یه‌کیه‌تی ویلیاته‌ته‌کان بوو، هه‌روه‌ها لاپه‌نگری نه‌و بژ نازادکردنی کۆیله‌کان و سه‌رکه‌وتنی ناوبراو، قه‌یرانی سیاسی نه‌میریکی ئاشکرا کرد. باشووریه‌کان ههلبژاردنی ((لینکلن)) یان به‌مه‌ترسییه‌کی که‌وره له‌سه‌ربه‌خوێی خویان ده‌زانی، چونکه ((لینکلن)) له‌راستیدا نوێنه‌ری تیکرای ویلیاته‌ته‌کانی باکوور بوو، (له‌ ۹۹٪ی ده‌نگه‌کانی خوی له‌ ویلیاته‌ته‌ نازاده‌کاندا کۆکریویه‌وه)، له‌به‌ر نه‌وه ویلیاته‌ته‌کانی باشوور بریاریاندا جیاپه‌نه‌وه. ههلبژاردنی سه‌رۆک کۆماری، وه‌ک نه‌ریتیک له‌مانگی ئۆقه‌مبه‌ردا نه‌خام ده‌دریت، به‌لام سه‌رۆک کۆماری نوێ به‌شێوه‌یه‌کی ئاسایی له‌مانگی مارچدا کاروباره‌کان ده‌گریته‌ ده‌ست. له‌ماوه‌ی نهم چوار مانگه‌دا، ویلیاته‌ته‌کانی باشوور پلانه‌کانیان بژ جیاکردنه‌وه‌ی خویان له‌گهل یه‌کیه‌تی فیدرال دا‌رشت. به‌لگه‌شیان شه‌وه‌بوو که‌له‌به‌رته‌وه‌ی له‌کاتی په‌یوه‌ندی کردنیان به‌یه‌کیه‌تی ده‌وله‌تی فیدراڵیه‌وه ته‌واوی ماف و نازاده‌یه‌کانی خویان پاراستبوو و به‌ پارێزکاریکردن لهم مافه‌نه‌ به‌وه‌ته‌ نه‌ندام لهم یه‌کیه‌ته‌یدا، واته‌ هه‌رکاتیک که‌سیه‌تی ده‌وله‌تی فیدراڵی پێچه‌وانه‌ی به‌رژوه‌نده‌یه‌کانیان بێت، نه‌وا ده‌توانن له‌و یه‌کیه‌ته‌ پاشه‌کشێ بکه‌ن. له‌مانگی فیه‌ریه‌ری ساڵی ۱۸۶۱، یه‌ک مانگ پاش ده‌سه‌لاتگرتنه‌ ده‌ستی ((لینکلن))

نۆپەنەرانى وىلايەتەكانى كارولىنىي باشوور، مى سى سى پى، فلورىدا، ئالاباما، جۇرجيا، لوتىزىيانا و تەكساس لەشارى مونىنگەرى سەر بەوىلايەتى ئالاباما كۆپۈنەو و جىبابۈنەو و خۇيان لەيەكىەتى دەولەتى فېدېرال راگەياند و نەو شازەشيان وەك چەقى حەكۈمەتەكەيان ھەلېۋارد. يەكېك لەسەرمايەدارە ناودارەكانى وىلايەتى مى سى سى پى يان بەناوى ((دىويس)) بۇ پۇستى سەرك كۇمار دەستىشان كەرد. بەم شىۋەيەش پېش نەوى ((لېنكلن)) بەشىۋەكى فەرمى دەست بەكارەكانى بىكات، وىلايەتەكانى باشوور لەم يەكىەتە جىبابۈنەو. ھەموو بىنكە حەكۈمەكانى نىتو نەم وىلايەتەنە لەۋزىر ئالاي كۇنغەراسىۋنى وىلايەتەكانى باشووردا يەكەيان گەرت. تەنھا دووبىنكە سەربازى لە كارولىنىي باشوور لەۋزىر كۇنترۆلى دەولەتى فېدېرالدا مانەو. يەكېك لەم بىنكە ناوى ((فۆرت سومەر)) بوو، كە پروپەرووى پەلامارى سەربازەكانى باشوور بوو. بەم دەست درېۋىكەرنە، شەرى ناوخۇ نىۋان باشوور و باكورىيەكان دەستى پىنكەرد. شەرى ناوخۇ ئەمەرىكا لە ئاپرېلى سالى ۱۸۶۱دا دەستى پىنكەرد و چوار سالى تەواو درېۋى كېشا. پاش دەست پىنكەردنى شەرىكە وىلايەتەكانى دىكەي باشووريش وەك فېرجىنيا، تەنسى، ئاراكائزاس، كارولىنىي باكور پەيۋەندىيان بە كۇنغەراسىۋنى وىلايەتەكانى باشوورەو كەرد.

نوسەرانى قانۋونى نەساسى ئەمەرىكا لەسالى ۱۷۸۹ ھەلىيان داپو كە دەسلەتتىكى جودودا ھېزىكى بالا بەحەكۈمەتى فېدېرالى بېخەشەن. ئامانچىشيان نەوېو كەلەكانى پىكەتەنىي حەكۈمەتىكى يەكەرتودا، لەنىۋان وىلايەتەكاندا ھاۋەشەك دروست بىكرىت و لەھەمان كاتىشدا وىلايەتەكان بىۋان بۈون و دەسلەتتى خۇيان پېارىزەن. بېرواۋەرى گىشتىش بەشىۋەك بوو كە تاۋەكو وىلايەتەكان پىكەو يەكەرتو نەبەن و وولات ئاتوانىت دەسلەتتى تەمراي خۇي سەپىنىت و لەبەر نەوى ھەموو وىلايەتەكان خاۋەنى بەرۋەندى ھاۋەشەن، كەواتە بۇ پاراستتى بەرۋەندىەكانى خۇيان پارىزەگارى لەم يەكىەتە دەكەن. لەكانى ھەلگىرسانى شەرىكەدا، باشوورەكان و مەسلەلى ((بىنەمە ھەلۋەشەو))يان ھىتەيا ساسەو. لەواقىعەشدا چۈنكە بەرۋەندىەكانى خۇيان بەپىچەۋەنى بەرۋەندىەكانى وىلايەتى باكور دەبىنى، مەسلەيەكى دىكەشيان ھىتەيا پىشەو كە تەۋىش ئازادى پىش يەكىەتى بوو. لەم پروۋە باشوورەكان باۋەريان واپو، كە شەرى ناوخۇ لەسەر مەسلەلى كۇيلايەتى نەبو، بەلكو گەرتى سەركەكى مافى وىلايەتى لەبەرامبەر دەسلەتتى مەركەزى بوو و، ھەر نەمەش بوو ھىزى

نەوى كەدەولەتى فیدرالى بىمارمەتى ویلايەتەكانى باكور شەپە كە دەست پېيىكات و رېنگە لەجىابونەود و سەرىخۆى باشور بىگرىت.

مىژوونوسانى باكور بەداننان بەوى كە ویلايەتەكانى باكور ھەركىز خۇيان لەبەرامبەر ((بەنەماى ھەلوەشانەود))دا تەسلىم نەكردووە، جەخت لەسەر ئەو دەكەنەو كە سىستەمى كۆپلەدارى ھۆكارى سەرەكى سەرھەلەدانى شەرى ناوخۆى نەمىرىكا بوو. مىژوونوسانى مىژوورى نابوورى بۆچوونىكى تریان ھەمە، بە وائايەى كەسىتەمى نابوورى باكور و باشور لەنبووى يەكەمى سەدى نۆزدەيم، جىاواز لەيەكتى كۆرانكارىيان بەسەردا ھات. مەترسى دابەشبوونى سىاسى و ویلايەتەكانى باشور، بەھۆى جىاوازی سىستەمى نابوورىيەو سەرى ھەلەدا، كۆپلايەتى ھۆكارى سەرەكى سەرھەلەدانى شەپەكە نەبوو، بەلگەشيان نەوہو كە ((لېنكلن)) نەوہەدە مەبەستى نازادکردنى كۆپلەكان نەبوو - جگە لەوہش يەك سال پىنچ مانگ دواى دەستپىكردنى شەپەكە نەوجا بېريارى نازادکردنى كۆپلەكانى دەرکرد.

ناكۆكى و دژايەتى نىوان ھەردووچۆرى سىستەمى نابوورى، واتە پروپەروپوونەوى سىستەمى پېشەسازى باكور لەگەل سىستەمى كۆشوكالى باشور، جىاوازی كۆمەلايەتى و فەرھەنگى نىوان باكور و باشور، دژيەكى دووژىنگى جىاوازی كۆمەلايەتى، ھۆكارەكانى سەرھەلەدانى شەرى ناوخۆى نەمىرىكا بوون. بەھەر حال تەنھا مەسەلەى كۆپلايەتى بوو كەتەوادى ئەم جىاوازی و دژيەكەى ئاشكراکرد. دەرئەنجامە سىياسەكانى پەرەسەندنى سنووردكانى نەمىرىكا، تانۆقيانوى نارامبىش ھەر كاريگەرى خۆى ھەبوو - ھەرچەندە ئەو كاريگەرىيە كەمىش بوو. بەپېشەسازى بوونى ویلايەتەكانى باكور و رۆژئاوا، دەسەلاى مەحەلى لە ویلايەتەكانى باشورەو بۆ باكور دەگوازايەو. ھاوكات لەگەل ئەم كۆرانكارىيانە، بوونى يەكەيتەكى بەھىز و حكومەتتىكى مەركەزى زەھىز، زۆر بەپىئويست و زەرور دژمىترا، شەرى ناوخۆ لەپىتائارى پاراستنى يەكەيتى سىاسى، يەكپىزى نابوورى و لەناوبردنى دژيەكى و كۆمەلايەتى نىوان باكور و باشور رویدا.

شەرى ناوخۆى نەمىرىكا ھاوكات لەگەل بەلووتكە گەيشتنى ھەستى ناسىوناليزمى لە نەوروپا دەستى پىنكرد.

لەنبووى دووہمى سەدى نۆزدەيمەدا، ناسىوناليزم ھۆكارى سەرەكى يەكەيتى و يەكپىزى نىوان ئەو مىللەتانە بوو، كەھەرىكە و لەبەر ھۆكارىكى سىاسى پىنكەو يەكيان نەگرتبوو. يەكەيتى ئىتالىا بەپرايەيەتى ((كافور)) و ((كارىيالىنى)) و يەكگرتوبى نەلمانىا

بەسەرکردایەتی ((بسمارك)) لەسائەکانی نیوان-١٨٦-١٨٧٠ نەجام درا. لەنەمەریکاش مەترسی ھەلۆھەشەنەوی یەکیزی و یەکیەتی ویلايەتەکان بوو کە نەو شەڕە درێژخایەنەیی لێکەوتەووە.

شەڕی ناخۆی ئەمەریکا چوارسالی خایاند لە ١٨٦١-١٨٦٥. ناگری شەڕی سنووری ھەموو ویلايەتەکانی بەزاند. لەکۆی چوارەدە ملیۆن پیاوی نازاد، دوو ملیۆن و ھەشت سەد ھەزار کەسیان لەپێژەکانی سوپادا خەزمەتیان دەکرد. ھێژەکانی باکوور بەدرێژایی ماوەی شەڕە کە لەو سەربازانە پێکدەھاتن کەبە شێوەیەکی خۆبەخش پەيوەندیان بەسوپاووە کردبوو، چونکە تانەو کاتەش خەزمەتی سەربازی و بەزۆر سەربازی کردن لەنێو ویلايەتەکانی باکووردا باو نەبوو. لەکۆی نەم پێژەییە ژمارەي سەربازەکانی ویلايەتەکانی باکوور دوو ملیۆن و ھەشت سەد ھەزارەکی دیكە بۆ بەرژووەندی ویلايەتەکانی باشوور شەریان دەکرد.

لەسەردەمی ناستیدا ژمارەي سەربازەکانی ئەمەریکا لە سیانزە ھەزار کەس تێپەری نەدەکرد. لەپرووی مەشقی سەربازیشەو نەزمووونیتکی وەھایان نەبوو کە شایەنی باسکردن بێت. نەم شەڕە بۆ ھەردوولا شتێرازیکی نەزموونی ھەبوو. زۆریەي نەو سەربازانەش کە پەيوەندیان بەھەردوولاوە دەکرد، خۆبەخش بوون، لەپاش دووسالی یەکەمی شەڕی یاسایە تاییبەت بەسەربازگرتن دەکران. پاش دەرچوونی یاسای سەربازگیری، نەو کەسانەي کە نەیان دەویست لەشەڕە کەدا بەشداری بکەن بەتەرخان کردنی بری سێ سەد دۆلار دەیانوانی لەشەڕە کە خۆیان بەدووور بگرن. زۆریک لەپەش پێستەکان پاش راگەیانندی ھەلوھەشەنەوی کۆیلايەتی لەسالی ١٨٦٣، بەشێوەیەکی خۆبەخشەنە چوونە نێو پێژەکانی سوپای باکوورەو. زۆریەي کۆچکەرە تازە ھاتووەکانی ئەلمانیا، تێرلەندا، ئەسکەندەنافیاش نامادەي خەزمەتی سەربازی و سەلمانندی ھەستی نیشتیجانپەرەي خۆیان بوون. ژمارەي کوژراوەکان زۆر زۆریو - زیاتر لە ٢٠٪ی تێکرای سەربازەکان بوونە قوربانی. ھەلویتستی قارەمانانەي ھەزاران ژن و پیاوی خۆبەخش چ لەپرووی پەرەستاری و تیمارکردنی سەربازان و چ لەبەرەکانی شەڕدا بەپادەییە کە بوو کە پەنگی ئەفسانەي بەخۆوە گرتبوو.

لەسەردەتای شەڕە کەو بەناشکرا ھەست بەبەھێزی باکووریەکان دەکران، ھەم لەپرووی ژمارەي سەربازەکان و ھەم لەپرووی دەسلەتای نابوویریو. پێژەي سپی پێستەکانی نیشتەجێی ویلايەتەکانی باشوور کەمێک زیاتر بوون لەپێنج ملیۆن کەس، لەکاتی کەدا کە نەم پێژەییە لە باکووردا گەشتبوویە نۆ ملیۆن کەس. لەپرووی تابوویریو نەم ژمارەي کارگەکانی باکوور چوار

نەوێندە و پڕۆژە بەرھەمھێنانیان شەش نەوێندە ویلايەتەکانی باشوور بوو. لەوێرە
 ھۆکارەکانی پەيوەندیکردن و گواستەدەشەو، باکووریەکان تاستیکی بەرزترین ھەبوو، زۆریە
 تۆزی ھیتلەکانی ناسن لەباکووردا ڕاکێشراوون و ڕینگا سەرەکیەکانی پەيوەندی کردنی ناوچەکان
 لەدەست ویلايەتەکانی باکووردا بوون. ھیتلەکانی تاسن لەگواستەدەوی نازوقە و تەقەمەنیدا
 رۆژنیکێ گزنگ و سەرەکیان لەدارییکردنی ئاراستە شەرەکەدا دەگێراو بۆیەکەمێن جار
 لەمیتۆوی شەرەکاندا سوود لەھیتلەکانی تاسن وەرگیا.

شکست ھیتانی ویلايەتەکانی باشوور لایەنیکێ غەیرە سەربازی پتوہ دیار بوو، چونکە
 باشوور نەیتوانی دام و دەزگاپەکی نابووری بەھێز بۆ کاتی شەرەکە پینکەوہ بنیت. ناوچە
 پیشەسازیەکانی باکوور بەدەست پتیکردنی شەر کارگەکانی خۆیان زیاتر پەرە پێدا، بەلام
 لەبەرامبەردا کشتوکالی باشوور پتویست بەدوو شتی سەرەکی ھەبوو: کڕینی بەرووبوومی
 پیشەسازی بەتایبەت بەرھەمی پیشەسازی کارگەکانی ئینگلتەرا و زیاد کردنی بەرووبوومی
 کشتوکالی بۆ بەدەست ھیتانی تازوقە و سوود وەرکرتن لەھۆکارەکانی گواستەدەو، بەلام
 نەیتوانی بەھیچ کامیان بگات. لەلایەن حکومەتی فیدرالیشەو کەنارەکانی باشوور گەمارۆی
 نابووری خرایە سەر و ڕینگەیان لەھاتووچۆی ئەو کەشتیانە دەگرت کە بەرووبوومی لۆکەیان بۆ
 نەوروپا دەگواستەو، ئەوانەش کە شتومەک و تەقەمەنی، داو دەرمان و پێداویستەپزیشکیەکان
 و کەلپەلی دیکەیان بەرھە باشوور دەھێنا. دەولەتی ئینگلیزیش ھیچ ئارەزاییەکی لەسەر ئەم
 سیاسەتی حکومەتی فیدرالی دەرنەبڕی. کڕینی چەک و تەقەمەنی لەلایەن ھێزەکانی باشوور
 لەوولاتی ئینگلیز، سوود و قازانجینکی زۆری بەدەولەتی ئینگلیز گەیاند. لەلایەکیشەو ھەست
 و سۆزی دژ بەکۆیلایەتی، کۆسپینکی گەورە لەبەرامبەر لاپەنگیری ئەو وولتەدا بۆ
 باشووریەکان دروست کردبوو. ھەرلەبەر ئەم ھۆیش بوو حکومەتی ئینگلیز لەشەری ناوخی
 ئەمریکادا پێلایەن مایەو و باشووریش لەگەڵ قەیرانی نابووریدا دەست بەیەخە بوو - قەیرانیئێک
 کە لێ دەریازبوونی زۆر نەستەم بوو.

نەگەر چارەنوسی شەرەکە بەخێراپی ڕوون دەبویەو و ماوەکەشی کورت خایەن بوايە،
 لەوانەبوو باشووریەکان سەرکەوتیان بەدەست بھێتایە. بەلام بەدریژیونەوێ ماوەی شەرەکە،
 نامادە باشی ویلايەتەکانی باکوور، لاوازی نابووری باشوور، شکستی باشووریەکان مسۆگەر
 بوو و لەسەر ئەتجامدا ھێزەکانی باشوور بەسەرکردایەتی ((رابیرت ئی لی)) لەناپریلی
 سالی ۱۸۶۵دا خۆیان تەسلیمی سوپای باکوور کرد و شەری ناوخۆ کۆتایی پێتھات.

شعری ناوخۆ چەند دەرەنجامیەکی گەریگی لێکەوتەو. هیچ کارساتێک وەك نەم پرووداوە کاریگەری لەسەر بەهێزبوونی هەستی نەتەواوەتی و یەكگرتوویی سیاسی نەمەریکا نەبوو. ((نەرسۆن)) نووسەری بەناوبانگی نەمەریکی، شعری ناوخۆی بەهۆکاری بەهێزبوونی هەستی نیشتمان پەرورەری و نەتەواوەتی و نەمەریکیەکان ناوبرد: ((پیش شعری تاوخۆ هەستی نیشتمانپەرورەری و نەتەوە خوازی لەبێزگرتنی تالاوە یادی یاریە ناگەڕینیەکان و بۆنەکاندا کورت دەکرایەو، بەلام دلێری ملیۆنەها ژن و پیاو، کوژراتی هەزاران کەس لەپێناو پاراستنی یەکیەتی و یەکێزی وولاتەکەیان، واتایەکی نوێ و واقعی بەچەمکی نیشتمان پەرورەری بەخشی.)) ((ئۆلیڤەر فندل ھولمز)) دادووەری ناواری نەمەریکی، سەبارەت بەم شەرە پوونی کردەو: ((نێمە لە تەمەنی لاویەتیدا بەختەوەر بووین کە دڵمان بەناکری نیشتمان پەرورەری پرووناك بوویمو و فێزیش بووین کە ژیاڵ کەوڕە و شکۆمەندە.)) بلاوکردنەوی بابەتە جوړاوجۆرەکان دەربارەیی شعری ناوخۆ، نیشانەیکە گەورەییە لەسەر نەمەستە نەتەواوەتیە. لەماوەی شعری ناوخۆ تاوکۆتایی سەددی نۆزدەهەم زیاتر لەپینچ سەد کتێب دەربارەیی نەم پرووداوە بلاوکرانەو. دوو کتێبی بەناوبانگ کەتانیشتاش لەپیزی پر فرۆشتنی کتێبەکانی نەمەریکا دان، لەلایەن دوو نووسەری نافەرەتەو نوێسراو و هەردووکیان پەڕەندیان بەشەری ناوخۆی نەمەریکاوە هەبە. یەکیکیان ((کۆلیتی مامە تام)) ئەوی تریان ((بەباد چوو))، کەبەکەمیان باس لەهۆکاری شەرەکە دەکات، - واتە مەسەلەیی کۆیلاوەتی - و ئەوی دی لەسەر چارەنوس و نەنجامی شەرەکە لەباشووردا - واتە کۆتایی سەردەمی تابووری کشتوکالی - دەدوێت.

شعری ناوخۆ بەشێوەیکە پوون و ناشکرا حێزی بەرەمەهتانی پیشمازی و مەڕکەزبەتی تابووری باکووری بەرز کردەو، هەروەها دەسەلاتی سیاسی دەوڵەتی فیدراڵی زیاتر کرد، سەلماندنی حکومەتە ویلاوەتیەکان بەتەنهایی ناتوانن گرتە تابووری و قەیرانە سیاسەکان چارەسەر بکەن. ناهاڤی شعری، دروستکردنی یەکیەتیەکی کاملی لەنیوان ویلاوەتەکان و نازادی کۆیلەکان بوو. خودی ((لینکلن)) باوەری وابوو کە یەکیەتی نیوان ویلاوەتەکان بەپاراستنی سیستەمی کۆیلەداری دەستە بەر نابێت، بەلام بۆ بەدەستەینانی سەرکەوتن لە جەنگ و راکێشانی هاوکاری ویلاوەتەکانی باشوور، بەووردی بەدوای ئەم ناهاڤە دەکوێت. یەك ساڵ و پینچ مانگ پاش دەستپێکردنی شەرەکە ((لینکلن)) نازادی کۆیلەکانی لەساڵی ١٨٦٢ راگەیاندا، جەختی کردەو کە لە سەرتای جێنیوهری ١٨٦٣ بەو لاوە هەموو کۆیلەکانی نێو نەو ویلاوەتەنە کەسیستەمی کۆیلاوەتیان تیندا باوە نازادن. جگە لەوەش بۆ ئەوێ رێگای

دانوسان و تاشتبونموه له گەڵ باشووریەکاندا بەکراومی بێتیتەموه، پێشنیازیکی خستە بەردەمیان کەتەگەر لەماوەی نەودە پۆژدا پەمیوەندی بکەنەو بەیەکیەتی فیدراڵیەو، دەتوانن کۆپلەکانی خۆیان بەتێنەو و تەنانت داوای لێکردن کە بەزیادکردنی بڕگەیک بۆ قانونی ئەساسی، نازادی کۆپلەکان زۆر بەهێواشی و وورده وورده تا سالی ۱۹۰۰ بکەوێتە قۆناغی جێبەجێکردنەو. بەلام ئەم پێشنیازە لەکۆتایدا پەتکرایەو، دواتر ویلايەتەکانی باشوور کە سووربوون لەسەر شەڕ کردن، بەهیچ جۆرە پێشنیازیکیان بۆدانوسان و تاشتبونموه قەبوڵ نەدەکرد. لەکۆتایداو بەشکست خواردنی باشووریەکان لەسالی ۱۸۶۵، هەلۆشەنەوی کۆپلەکانی جێبەجێکراو بەزیادکردنی بڕگەیی سیانزە قانۆنی ئەساسی کۆپلەکانی لەهەموو ویلايەتەکانی ئەمریکا سەپایەو.

سیاسەتی نابووری ((لینکلن))، هاندانی سەرمایەگوزاری تاپبەت و دانانی باجی قورسی گومرگی بۆ پشیتیانی کردنی بەرھەمی ناوخبوو. پلانی درووستکردنی هێلی ناسی سەرئاسەری ئەمریکا لەسالی ۱۸۶۲ لەلایەن کۆنگرێسەو بڕیاری لەسەر دراو بەپشیتیانی و پشتگیری دەوڵەت و سەرمایەگوزاری تاپبەتی لەسالی ۱۸۶۹ جێبەجێکراو ناوی هێلی ناسی ((پاسیفیک))ی لێنرا. دامەزراندنی سیستەمیکی بانگی نوێ لەو پڕۆژانەبوو، کەلەلایەن حکومەتی کۆماربەروازەکان و ((لینکلن))ەو پێشنیاز کرا لەپووی نابووریەو. بۆرۆکی دامەزراندنی بانکیک کە مەزگەزیمەتیکی زیاتر و دەسەلاتیکی دارایی فراوانتری هەبێت لەسالی ۱۸۶۳، درووستکردنی بانگی میلی ئەمریکای بەدوای خۆیدا هێنا. ئەرکی کۆتەرۆلکردنی پانک، دەرکردنی سکەو پێگە کێش لەمزم بوونەوی نرخێ دۆلار و بەرەنگاربوونەوی هەلاوسانی دارایی لەبەرنامەکانی دەوڵەتی فیدراڵی بوو.

لەسالی ۱۸۴۸ ((لینکلن))، بۆ جاری دوو بەبەدەستەپتانی ژۆرینی دەنگەکان بۆ سەروک کۆمار هەلبۆزرایەو و دەوری دوو سەروک کۆماربەتەکەیی بەهەلبۆزاردنی جیگرێک بەناوی ((جانسۆن)) لەحیزبی دیموکراتی باشوور دەست پێکرد. لەمانگی ئەپریلی ۱۸۶۵، هیزەکان باشوور بەفەرماندەیی جەنەراڵ ئی - ئی خۆیان بەیەکجاری داوە دەستەو. بەم بۆنەشەو شاری واشینگتۆنیان لەپۆژی سیانزە ناپریل بەچراکانیان ڕازاندەو و گروپە جۆراو جۆرەکانی خەلک پڕانە سەر شەقامەکان و شەوی دواتریش کەدەکاتە چواردە ناپریل، ((لینکلن))ی سەروک پاش ئەوێ بۆ سەیرکردنی شانۆیەک لەو شارە بەشداری لە شانۆگەریەکەدا کرد، بەدەستی کەسێکی دەمارگیر بەناوی ((جۆن ویلیکس بۆت)) بەگەرلە کۆژرا. ((جانسۆن))ی جیگری وەک

سەرۆك كۆماری نوێ جەلوی دەسلاتی گرتە دەست و مەرگی لەناکاوێ ((لینکلن)) بۆ وولاتێك كەتازە بەتازە لەشەڕێکی دژوار و خوێناری رژگاری بووبوو، کارەساتێکی گەورەبوو. وولاتی ئەمریکا کەوتە ژێر دەسلاتی کەسیکەمە کە ئەزموونێکی پتووستی نەبوو، هۆکار و پێداویستییەکانی بۆ فەراھەم نەکرابوو و لەراستیدا نەبێدەتوانی شۆنتی ((لینکلن)) بگرتەوه و بەتایبەتی لەم ساتەدا کە [دەبوو نەو شەڕکە گەورەیی کە پیتی سپێژراوە] وەك بژانەوی وولات، قەرەبووکردنەوی زیانەکانی شەڕ و درووستکردنی هەمماهەنگی تێوان خەلکی ویلايەتەکان بەباشی جێبەجێ بکات، شەڕی ناوخۆ بۆ ئەمریکا چەند نەتەجایبێکی لێکەوتەوه کە هەندێکیان بەسروود و هەندێکی دیکەشیان زیانبار بوون، لەلایەکەوە شەڕ بەکەوتنی و پێکەوتنی بێهەوی درووست کرد، لەو لاشەوه کۆمەڵێک گیر و گرتی کۆمەڵایەتی و نابووری زۆری بەدوای خۆیدا هێنا کە پێووستی بەسەرکردایەتیەکی لێناتوو و کارامە دەبوو بۆ ئەوەی ئەم بێرینانە ساپۆژ بکات و شێوەیەکی واقعی بەراگمیانندی نازادی کۆیلەکان بەدات.

نازادی و سەر لەنوێ بونیادنەوه

دەورەی دواوە سەلێ پاش شەڕی ناوخۆ بەسەردەستی تازە بوونیادنەوه ناو براوه. نامانج و تێکۆشانی دۆلەتی فیدرالی لەم ماوەیدا چەسپاندنی مافی سیاسی پەشەکان و پروپەرۆ بوونەوی گیرۆگەرفەتەکانی سەردەستی کۆیلایەتی بوو. بڕگەی سیانزە قانۆونی ئەساسی لە پەڕی یاساییەوه پەشەکانی وەك کەسیکی نازاد پێناسە کرد، لەماوەی کەمتر لەپینچ مانگدا بڕگەکانی چواردە و پانزە قانۆونی ئەساسی دەرکان و دانیان پێدا نرا. بەپێی ئەو بڕگە پەشەکان مافی ھاوڵاتیەکی (پەنابەر) تەواو، مافی بەکسانی و سیاسی، مافی دەرگدان و بەشداریکردن لە هەڵبژاردنیان هەبێ. بۆ چەسپاندنی ئەم مافە دۆلەتی فیدرالی باروودۆخی سەربازی لەویلايەتەکانی باشوور راگەیاندا. ئەم ویلايەتەکانە دا بەشکران بەسەر پینچ ناوچەی سەربازیدا و فەرماندە سەربازەکانیش لەلایەن کۆنگرێسەوه ئەمرکی بەدوادا چوونی باروودۆخی ژیانی پەشەکانیان پێن سپێرا. دەست بەسەرا گرتنی سەربازی باشوور تاسالێ ۱۸۷۷ کەواتە درێژی کێشواو بۆ چەسپاندنی مافی سیاسی پەشەکان، راکێشانی تەنچوومەنی ویلايەتەکانی بۆ دەرکردنی بڕگەکانی قانۆنی ئەساسی، پشتگیری و ھاندانی پەشپێستەکان بۆ بەشداریکردن لەکاروباری هەڵبژاردن و یارمەتیدانیان بۆ دامەزراندنیان لەسەر پێشە جزواوجۆرەکان بەرنامەییەکی پێك و پێك داڕێژرا. نامانج لەو کۆتۆرۆلە سیاسی و سەربازییە لەباکوور بۆ

ماوهیه کی درێڅخایه نه‌باشووردا په‌پیره‌وی ده‌کرد ته‌وه‌بوو، که‌به‌هر شتیه‌یه‌ک بیت-ته‌نانه‌ت به‌کاره‌ینانی زهر و توندو تیتړی-باشووریه‌کان په‌رازییوون له‌سمر نازادی و داننان به‌مانی سیاسی ره‌شه‌کان ناچار بکه‌ن. ماده‌ی چاکسازی ژماره‌ چوارده‌ی قانونی نه‌ساسی، ده‌سه‌لاتی ویلايه‌ته‌کانی بۆ دیاریکردنی پله‌وبایه‌ی هاو‌لاتی بوون هه‌لو‌ه‌شاندوه و پرونی کرده‌وه، که‌هه‌موو نه‌و که‌سانه‌ی له‌مه‌ریکا‌دا له‌دایک ده‌بن و یان ره‌گه‌زنامه‌ی نه‌و وولاته‌ ده‌ریتن، هه‌موو مافینکی هاو‌لاتیه‌کی نه‌و وولاته‌یان پیده‌ریت. ماده‌ی چاکسازی ژماره‌ پانزده‌ش مانی ده‌نگدان و به‌شداریکردن له‌هه‌ل‌پ‌ړا‌وه‌نه‌کان به‌ره‌شه‌کان ده‌دات. یاسایه‌کی دیکه‌ که‌له‌ سالی ۱۸۷۵ ده‌رکرا، جه‌خت له‌سمر په‌که‌سان بوونی ره‌ش و سپی ده‌کاتوه‌ له‌به‌کاره‌ینانی نامیره‌ گشتیه‌کان و به‌شداریکردن له‌شوینه‌ گشتیه‌کانی وه‌ک شانزگه‌ری، نو‌تیتل،هیتله‌کانی ناسن و پینداو‌ستیه‌کانی دیکه‌. هه‌رچه‌نده‌ دوا‌ی چه‌ند سال‌ دادگای بالا له‌سالی ۱۸۸۳ نه‌و یاسایه‌ی به‌په‌چه‌وانه‌ی قانونی نه‌ساسی لیک‌دایه‌وه و ړینگه‌ی له‌پراکتیک‌کردنی یاساکه‌ گرت، به‌لام تازه‌ ره‌شه‌کان له‌سمر پی‌شه‌ جزوا‌وج‌وره‌کان دامه‌زرا‌بوون و دوا‌ی ماوه‌یه‌ک چه‌ند نو‌تیه‌ریکی خویان په‌وانه‌ی کونگرېس کرد، هه‌لبه‌ت هه‌موو نه‌و نو‌تیه‌رانه‌ هه‌شه‌ند و دانانه‌ بوون و هه‌ندې جار ده‌بوونه‌ گاته‌جا‌ری ده‌ستی ژماره‌یه‌ک که‌سی تالانکه‌ر و گه‌نده‌ل. چونکه‌ ماوه‌ حکومه‌تی سه‌ربازی له‌ویلايه‌ته‌کانی باشووردا له‌پرووی تیداریه‌وه‌ گه‌نده‌لیه‌کی زو‌ری تیدا ده‌کرا و کۆمه‌لیک له‌سپی پی‌ستانی باکو‌ر و باشو‌ر ده‌ره‌تینکی له‌باریان له‌و باروود‌وخه‌ بین سه‌رو به‌ره‌ی پاش شه‌ره‌که‌ بۆ پرکردنی باخه‌لی خویان قۆسته‌وه و ده‌ستیان به‌کاره‌ نه‌شیاوه‌کانی خویان کرد. له‌ژیر کاریگه‌ری وه‌ا باروود‌وخینک‌دا، سه‌رده‌می پاش شه‌ری ناوخو، ناشتی و نارامیه‌کی وه‌ای له‌نیوان ره‌شه‌کان و سپیه‌کان‌دا نه‌هینایه‌ ناراه‌ که‌شایه‌نی باسکردن بیت. ړق و قین، نیگه‌رانی و د‌زپاندنی شه‌ر، خه‌لکی ویلايه‌ته‌کانی باشووری له‌ناما‌م‌ی باکو‌ریه‌کان به‌د گومان کرد‌بوو. سیاسه‌تی باکو‌ریش نه‌میوانی چاره‌سه‌ریک بۆ نه‌و نا‌ل‌وزیه‌ بد‌وزیته‌وه. به‌رنامه‌ی تازه‌ بو‌نیاد‌نانه‌وه و بو‌ژه‌انه‌وه‌ی باشو‌ر به‌شتیه‌یه‌کی گشتی شکستی خوارد. له‌جیاتنی پ‌زگا‌ربوونی باشو‌ر له‌و گومان و د‌ر‌د‌ونگیه‌ی که‌ دانیش‌توانه‌کی د‌ژ به‌ ره‌شه‌کان هه‌یان‌بوو، نه‌وانی بۆ به‌کاره‌ینانی توندوتیژی و کرده‌وه‌ی ره‌گه‌ز په‌رستانه‌ د‌ژ به‌ره‌شه‌کان زیاتر هان داو، له‌بری به‌رقه‌رارکردنی سیسته‌می دوو حیزبی و به‌د‌گو‌مانیان بۆ نه‌و کۆماره‌خوا‌زیانه‌ی که‌به‌و‌بوونه‌ مایه‌ی شکست خواردنی ویلايه‌ته‌کانی باشو‌ر، نه‌وانی به‌ره‌و ته‌شکیلاتی عه‌افقه‌کارانه‌ی حیزی په‌لکینش کرد، حیزبی دیوکراتی باشو‌ر له‌ جیا‌بو‌ونه‌وه‌ی سیاسی، ړق و کین به‌رام‌به‌ر نه‌و

گۆرانکاریانەى كە باكوورپەكان ھىتابويانە كايە، دەمارگىرى دژ بەرەشەكان رېنگايەكى بەتەواوەتى جياوازی گرتەبەر.

مافى تابوورى رەشەكان دەريارەى مافى خاوەندارىەتى كە لەسەرەكترين مەسەلەكانى باشوور بوو بەتەواوەتى پشت گونخواو ھىچ جۆرە گرنگىەكى پىننەدا. زۆربەى كۆيلەكان رويان لەمىستەمى بەكرى گرتن كرد، بۆنەو لەبەرامبەر كرتىەكى ديارپىكراو لەنيو مولكى خەلكيدا تيش بكنە يان پارچە زەويەك بەكرى بگرن تيايدا خويان بە كشتوكالكرەنەو خەريك بكنە، بەلام نەم شتوازەش دەردى رەشەكانى دەوا نەكرد، چونكە نرخى كرتى زەوى و نامىرەكانى كاركرن ھەندئ جار تەوەندە گران بوو كە نەياندەتوانى بەفرۆشتنى بەرھەمەمەكيان كرتى زەويەكە بۆخاوەن زەويەكە بگيرنەو. لەسەردەمى حكومەتى ((جەكسون))دا كەخۆى لەديموكراتەكانى باشوور بوو، سىياسەتتىكى نەرمتر بەرامبەر بەباشوورپەكان گىرايەبەر. نەو ويلايەتانەى كە خاوەن مولك و كۆيلەدارەكانى لەبەردردو يان خويان سەرزەنش دەكرد و پەشيمان دەبوونەو لەمەكەيتى فيدراليدا وەرەگيران و ھىچ پرسيارىكى دەريارەى رەشەكان نەدەخرايە روو. لەپراستيدا كاروبارى رەشەكان خرايە نەستۆى ويلايەتەكان.

پلانى بوژانەوى باشوور و كشتنى ھىزە سەربازيەكانى باكوور بۆ چەسپاندنى مافى رەشەكان سەركەوتنى بەدەست نەھيئا. ھەرچەندە رەشەكان نازادى خويان بەدەشتەننايەو، بەلام مەسەلەى ناكۆكى نەژادى ھەروەكو خۆى مايەو. لەپرووى كۆمەلایەتیشەو نەو بابەتەى كەباس و خواسى لەسەر دەكرا، برىتى بوو لەودى كەنايا كۆيلەى پيشوور دەبوو وەك كەسنىكى يەكسان لەگەل سەپى پىنستىك لەكۆمەلگەدا وەرېگيرىت و يان كەسنىك پىنست كەلەمافە كۆمەلایەتەكان بىيەش بگريت. نامانجى سىياسى دەولەتى فيدراالى پشگىرى كردنى رەشەكان بوو بۆ چەسپاندنى مافى سىياسان، نەك پەرەپىندانى مافى كۆمەلایەتيان - كەلەوانىيە رىزى بوون لەسەر نەم گريانەيە بۆ باكوورپەكانىش زۆر نەستەم بىت. يەككى تر لەچالاكىيە گرنەگەكانى نەم سەردەمە برىتى بوو لەپەرەپىندانى قوتابخانە دەولەتەكان لەسەرتا سەرى ويلايەتەكانى باشووردا، كەتا پيش شەرى ناوخۆش نەم قوتابخانانە زۆر دەگەمن بوون، فيزكردن زۆرجار بەشيتەيەكى تاييەتى نەخام دەدرا و تەنھا بنەمالە خۆشگوزەرانەكان سووديان لىوئەردەگرت. لەم سەردەمەدا قوتابخانەى تاييەت بەرەشەكان كرانەو كەيامەمەتى دەرىكى باش بوو بۆ پەرەپىندانى فيزكردن و ھونەرى و پيشەيى و بەرزكردەوى ناستى خۆشەواری لەنيوان نەژادى رەشدا، بەلام بەھىچ شيتەيەك ھەولتى تىكەلكردنى ھەردوو نەژادەكە لەنارادا نەبوو.

به شیوه‌ی یکی گشتی هرچند دهه‌های پشته‌کان لمروری یاسایی یوه چاره‌سرکرا - به‌لام لمروری ناکاری و کومه‌لایه‌تیهوه له‌شیره‌ی گرتتیککی گهره‌ی کومه‌لگه‌ی نه‌مریکادا دهرکومت. سیسته‌می کزیله‌داری سراپه‌وه، به‌لام دردوژنگی و ده‌مارگیری سپی پښت دژ به‌ریشه‌کان همر مایه‌وه، له‌ویلايه‌ته‌کاتی باشووردا دامه‌زواندنې چهند نه‌نجوومه‌نیککی نه‌پتنی نه‌ژاد پرستانه‌ی وه ((کولکس کلان))ی تیکه‌وته‌وه.

نم نه‌نجوومه‌نه نه‌پتنیه به‌مه‌به‌ستی تو‌قاندن و کوشتنی پشته‌کان، هره‌وه‌ها نم سپی پیستانه‌ی که‌کزیله‌کاتی پیشوویان بژ به‌دسته‌پتنانی مافی سیاسی خویان هان دهدا، دامه‌زرا. نم گروه به‌مارگیره، به‌مه‌به‌ستی ترساندن و تو‌قاندنې نه‌و پشته‌پشینانه‌ی که‌نزان و نه‌خوینده‌وار بوون جلوه‌برگیکی تاییه‌تیا که‌دووقزلی به‌رینی هه‌بوو - ده‌مامکینکیش که‌ته‌نها سځ کونی تیکراپو بژ پښتن و هه‌نانه‌دان - له‌بهر ده‌کراو زنده‌قیان ده‌بردن. چالاکیه‌کاتی گروهی دژ نه‌ژادی ((کلان)) پاش کوتایی هاتنی حکومتی سربازی له‌باشوور، له (۱۸۷۷) به‌راده‌یه‌کی زور زیادی کرد، بژماوه‌یه‌کی دور و دریزیش کرده‌وه‌کاتی نم گروه دژ به‌ریشه‌کان همر به‌رده‌وام بوو.

تیکه‌لکردنی نه‌ژادی، له‌ژینگه‌یه‌کی پر له‌دودوئی و ده‌مارگیره نه‌ژادیه‌کاندا، غمیره مومکن بوو. بیروپای گشتی، پرژسه‌ی هاوسرگیری نیتوان هه‌ردو نه‌ژاده‌کی پرتکرده‌وه. به‌روالت پشته‌کان خاوه‌نی مافی ده‌نگدان بوون، به‌لام نه‌نجوومه‌نه محدلیه‌کان به‌زیاتر کردنی معرجه قورسه‌کاتی وه‌ک دانی باج و یاجی تاییه‌ت به‌هه‌لژاردن، تاقیکردنه‌وی ناستی زیره‌کی و خوینده‌واری، به‌ناشکرا کوسپتیککی نیجگار گهره‌ی له‌برامبهر په‌شداري کردنی پشته‌کان له‌ده‌نگدانا درووست کرد. نه‌گهریش به‌ریککه‌موت پشه‌پښتیک هه‌موو نم مرجانه‌ی تیدا بووایه، تاوه‌کو ده‌گه‌شته به‌رده‌م سندووقه‌کاتی ده‌نگدان، ده‌بوو کیانی خوی بخته مه‌ترسیه‌کی گهره‌وه. له‌ده‌ستی به‌ناو قوچگی شیران کرد. نه‌گهر پرویهری ستم و ناعه‌دالعتی ده‌بوویوه ده‌یترا نی سکا‌لای خوی به‌رز بکاته‌وه، به‌لام دادوهره‌کان له‌سپی پښته ده‌مارگیره‌کان بوون، له‌برامبهر تاوانباره پشه‌پښته‌کاندا توندو تیزو له‌گمل تاوانباره سپی پښته‌کاندا به‌و په‌ری نهرم و نیانی هه‌لسه‌که‌وتیان ده‌کرد. منداله پشه‌پښته‌کان نیانده‌توانی پښت به‌نه‌ناو قوتا‌بانه‌ی سپی پښته‌کانه‌وه و ته‌نانه‌ت له‌یه‌ک کلپسه‌شدا نه‌یانده‌توانی له‌گمل سپیه‌کاندا نزا بکمن. هژکاره‌کاتی سه‌فهرکردن و گواسته‌وه‌یان جوودا بوو. له‌زوربه‌ی شاره‌کاندا ته‌نها گهره‌که پشه‌پښته‌کان ته‌نگ و پیس و قهره‌بالغ بوون. له‌ته‌نیش خانوه به‌جوکه‌کانیاندا چنده‌ها

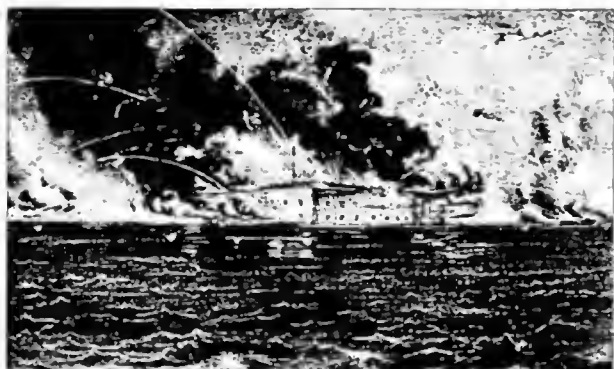
بنگهی بهد پروشتی دروست کرابوون، لپرووی بهد مستهتانی پیشه و شاره زایمه و پیشکرابوون. بیکاری و هزاره مهتریه کی گمورهی لهسر ژبانیان دروست کردبوو، رهگهز په پرتی ته نانهت پاش مردنیش له کولیان نهده پرویه و، چونکه کزپسانه کانیشبان جیا کرابوونه و نه م برود وچه بهد شکره بهر په ری توند و تیزیه و له باشووردا په پیره و ده کرا. بهلام په شه کان له ریلا نه ته کانی باکوری شه لسه و تیکی جاکتر و شیاد تران له باشوور له گه ل نه ده کرا و معرجه کانی جیا وازی بهد و سبی و خهله ته کانی نیتوانیان وهک ناینبکی دانیندا تراو له کز مه نگه دا چه پابرو، له اریدا تانا و پر استه کانی سدهی بیست شوینه واره کانی نه و جیا وازی کز مه لابه تیه، نیکولینه و، لی پرسینه ویه کی جدی له گه لدا نه کرا. له سانی ۱۹۴۱ دادگای باآی وولات نه شیر کړنه وې پر گهی جواره دیه می قانونی نه ساید فخرمانی نیکه لکړدنی نه زادی له نیتو توتاجانه کاند دهر کړد. زخیره یاسایه کی جاکزیش له پینار دانسان بهد مانی شارتانی په شه کان و بهد کسانیان لپرووی فتر کړد، بوشاک، بهد مست هتانی پیشه و شاره زایمه و له سانه کانی ۱۹۶۰ دا دهر کران و جینه حینکران و نه مریکا چند هه نگارنیک لپرووی په کانی نه زادی و هاته پیشه و: هر چنده به ته واره وتی پراکتیک کړدنی نه م یاسا نه پتوبستی به بارود وځ و ما ویه کی پتوبست هه بو.

وليام للميد کاريستون

گروہی کزکاس کلان

شعری ناوخو له سالی ۱۸۶۱

کزیله کان له کانی لۆکه چینیښا

کاریگری شمیری ناوځو لسم پنسېږگی

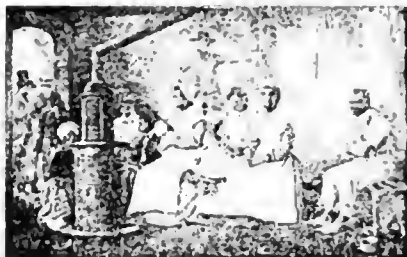
کاریگری شهری ناوخو لسمبر شاری نمتلاتندا

پرمسننتی پیشمازی له باکوود

بازاری فروشنی کزیله

کۆمەڵەیک له کۆیله کان لعمار همعالي خاومه کانيان

به‌شی شه‌شم:

نه‌سریکای پیشه‌سازی

نه‌سریکای پاش شعرې ناوخو، کۆمه‌لیک کۆرانکاری گه‌وره‌ی له‌گه‌ل خۆی هینا. له‌ماوه‌ی نێوان شعرې ناوخو و سه‌ره‌تای سه‌دی بیسته‌مدا، سه‌رمایه‌داری پیشه‌سازی گۆزانی به‌مه‌ردا هات و کۆمه‌لگه‌ی نوێی نه‌سریکا هاته‌ دامه‌زراندن. گرنگترین نه‌و کۆرانکاریان، درووستکردنی کارکه‌ مه‌حه‌لیه‌کان و کۆمپانیا پشک داره‌کان بوو که‌له سه‌رمکایه‌یه‌کی زۆره‌وه‌ وورده‌ وورده‌ بازارگانیه‌ مه‌حه‌لیه‌کان و سه‌رمایه‌ که‌چکه‌کانیان له‌نیو خۆیاندا توانده‌وه‌، مۆنۆپۆل و سه‌مه‌ریزمی [سه‌رمایه‌] شوێنی کێژکێژی له‌ئابووری ئازاددا گرت‌وه‌، به‌ره‌وه‌ندنی سه‌رمایه‌داره‌کان و بازارگانیه‌ گه‌وره‌کان له‌گه‌ل به‌ره‌وه‌ندییه‌ سیاسیه‌کاندا تێک ئالان و به‌رمه‌ره‌ ده‌سه‌لاتی سیاسی له‌ژێر کاریگه‌ری ده‌سه‌لاتی ئابووریدا که‌له‌به‌چه‌ کرا و به‌سه‌رمکومنتی ((سه‌رمایه‌داری سیاسی)) کۆتایی یی‌هات و به‌هه‌مان نه‌تله‌زدش کاریگه‌ری له‌سه‌ر ژیا‌نی کۆمه‌لگه‌ی نه‌سریکی درووستکرد. ژیا‌نی کشتوکالی و نیو گونده‌کان خۆی به‌ژیا‌نی شارنشینیدا، په‌ره‌ه‌ندنی رینگاکانی هاتو‌و‌چو، فراوانکردنی هێله‌کانی ناسن و ته‌له‌گراف و ته‌له‌فۆن، به‌رپه‌که‌موتنی شالۆی کۆچکردن، له‌کۆتایشدا ده‌رمکومنتی نه‌سریکا وه‌ک هێژنکی گه‌وره‌ی جیهانی - هه‌موو نه‌و گۆرانکاریانه‌ بوون که‌پاش شعرې ناوخو له‌ماوه‌یه‌کی که‌مه‌تر له‌ په‌نج سالدای سه‌ریان هه‌لدا. سه‌رمکومنتی ئامێر و پیشه‌سازی له‌گه‌ل هه‌موو نه‌و داهێتانه‌ هونه‌ریانه‌، هۆکاری سه‌ره‌کی دامه‌زراندنی نه‌م هێزه‌ گه‌وره‌یه‌بوو.

خێزایی گه‌شه‌کردنی ئابووری نه‌سریکا له‌م ماوه‌ که‌مه‌دا، له‌گه‌ل هێچ وولاتینکی دیکه‌ ناتوانرێت به‌راورد بک‌رێت، پێژه‌ی دانیش‌توانی نه‌سریکا سن نه‌وه‌نده‌ زیادی کرد، ژماره‌ی کریکاران گه‌یشته‌ پێنج نه‌وه‌نده‌، سه‌رمایه‌ گوزاری له‌بواری پیشه‌سازیدا بوو به‌یشت نه‌وه‌نده‌ی سالدای پێش شعرې ناخو. په‌ره‌ه‌م‌ه‌ندنی پیشه‌سازی نه‌سریکا نێوان سالدای ۱۸۶۵ - ۱۹۰۰ ده‌توانرێت به‌شۆرشی ئابووری و سه‌رمکومنتی پ‌ژێمی سه‌رمایه‌داری لێک بدرێت‌وه‌. هێله‌کانی ناسن له‌سی هه‌زار میله‌وه‌ گه‌یشته‌ سه‌د و نه‌وه‌دوسی هه‌زار میل. سه‌رمایه‌گوزاری تایبه‌تی له‌یه‌ک ملیار دۆلاره‌وه‌ بۆ ییشت نه‌وه‌نده‌ زیادی کرد. دانیش‌توانی ته‌سریکاش له‌یشت و سن ملیۆنه‌وه‌ بوون

به دهفتاو پینچ ملیۆن کەس. ژمارە ی کرێکاران لەمێک ملیۆن و سێ سەد هەزار کەسووە گەشتە
 پینچ ملیۆن، نرخ ی بەرووبومی بەرھەمھێنراوی پیشەسازی ش سێ نەوھندە ی جارن بەرز بویەو.
 تازیکە ی سالەکانی ١٨٨٠، کشتوکال کردن بەسەرچاوە ی سەرەکی سامانی نەتەوە دەژمێرا.
 لەسالی ١٨٩٠دا، ژیە ی بەرووبومی پیشەسازی زیاتر لەبەرھەمی کشتوکالی پەری سەند و،
 دوا ی دەسال نرخ ی بەرووبومی کارگەکان دوو نەوھندە ی بەرووبومی کشتوکالی بەرز بوووە. بەپێی
 پێوەری جیھانی نەم پیتشکەوتنە وۆز خێراوو، ئەمریکای لپوی نرخ ی بەرووبومیەکانی
 پیشەسازیەو لەماوە ی پەنجا سالدا ئەپەلی پیتجەمەو گەیانە پەلی یەکەم. ھۆکاری سەرەکی
 نەو گۆرانکاریە ی کە بەرووی نابوری و کۆمەڵایەتیەو لەئەمریکادا پوویاند، بریتی بوو
 لەسیاسەتی دۆلەتی کۆماربھوازی و نەو سەرمایە گوزاریە گەورانی کە دەخانە گە. فراوانی
 سەرچاوە سڕوشتیەکان و زیاد بوونی ھیزی کارکەر بەھۆی کۆچکردنی ملیۆنەھا نەورویی و
 ناسیایی بەرەو ئەمریکا، زەمبەنیەکی لەباری بۆ گەشەکردنی نابوری ویلایەتە یەگەرتووەکان
 فەراھەم کردبوو. یەک لەسەر سێی سەرچاوەکانی ناسن و دوولسەر سێی مس و یەک لەسەر سێی
 کانەکانی سورپی جیھان لەزەویە بەپیتەکانی ئەمریکادا جێگەر بوو بوون و کانە فراوانەکانی
 خەلۆز و سەرچاوەکانی نەوت لەگەڵ ناوچە سەوزەکان و زەویە بەپیتەکانی ھەلومەرجێکی لەباریان
 [بۆ بەرەو پیتش چوون و پیتشکەوتنی نەو وولاتە] دەستبەر کردبوو. ئەماوە ی نیتوان سالەکان
 ١٨٦٥ - ١٩٠٠ زیاتر لەچوار دە ملیۆن کۆچبەر پوویان لەویلایەتە یەگەرتووەکان کرد،
 کەزۆربەیان لەشارەکاندا جێگەر دەبوون و لەکارگەکانیشدا وەک کرێکار دادەمەزران.
 سەرمایەدارەکان لەلایەن دۆلەتەو ھان دەدران و پششتگیری دەکران، بەھۆی دانانی یاسا
 گومرگیەکانی وەک یاسا پیتشینازکراوەکە ی ((مریل)) لەسالی ١٨٦١ پلانەکانی ((مەک کنبلی))
 لەسالی ١٨٩٠، ((ویلۆن - گورمان)) لە ١٨٩٤و، ((دینگلی)) لە ١٨٩٧، باجێکی قورست
 خرایە سەر بەرووبومی ھاوردە ی ویلایەتە یەگەرتووەکان، بۆ ئەوە ی کارگەکانی ناوختی وولات
 لەکێبەرکیتی وولاتانی دەرەو ناسوودە بن و بەرھەمی پیشەسازی ساوا ی نەو وولاتە زیاتر
 پیتبگات.

حیزبی کۆماربھواز پاش سەرمکەوتنی لەشەری ناوختدا توانی بەسەر سیاسەتەکە ی خۆیدا زال
 بیت. نامانجی گروپە دەسەڵتدارەکانی حیزبی کۆماری خوازیش، کە حیزبی سەرمایە و سامان
 ناویانگی دەرکرد، پەرەپێدانی کاروباری ناووری بوو، بەبێ ئەوە ی ھیچ جۆرە گۆرانیک لە بونیادی
 سیاسی و کۆمەڵایەتییدا بکریت. مەمەلی رەشەکان پاش ھەلوەشاندنەو ی کۆیلایەتی بە

فهراموشی سپړا و بڼه گمبختن بهناماڅه نابوریه کان سووډیځی زوریان لمو همل و مەرجه وهرگرت له شپږې ناوځو هینا بویوه ناراو. دروستکردنی سیستمیکي میلی بانکی، دانانی باجی گومرگی، فراوانکردنی نیمکاناتی نعتباری، پهره پیدانی هیلهکانی ناسن و هویهکانی په یوه نډیځکردن، هاندانی کوچکړدن بڼه دابین کردنی دمتی نیش کمری پیویست و همرزان و، ددهستمهرکردنی پیدایستی سهمل و ناسن بڼه نیشته چې کردنی خه لکی له ناوچهکانی پوژناوا به دانانی یاسای ((هوم نسته)) له پیتاو دابه شکردنی زویه کان، بهرنامه ی گشتی کاری کومار یخوازه کان بوو. بیړوکي دروستکردنی بانکیک که ممرکزیه یتیکي زیاتر و دمه لاتیکی نابوری فراوانتری ه بیت، له سالی ۱۸۶۳ به کړدنه وی بانکی ممرکزی خرایه قونای جیه چې کړدنه. تاپیش نم بهر وارش بارودوخی بانک کان له و پمړی نالوژیدا بوو. نازادی بانکی تنها مافی دهرکردنی دراو بوو، که زور جارن له هه موو ممرجیکي ناله باردا و به پنی پشویانی دارایی له لایم بانک جوراو جوره کانه و نه بام ده درا و تمزویر کردنی دراویش شتیکی ناسای بوو. نم همنگاهي دولتتي کومار یخوازی بڼه دروستکردنی بانکي ممرکزی، کاریگه ریه کی زوری لسمر کوتایی هینان بمو نالوژیه داراییه هه بویو هه روه ها گه رننتی کردنی سه رمایه ی بانکی به دهرکردنی یاسای بانک خرایه نستموی دولتتي فیدرالی. نم همنگاه له چمپاننن و جیگور کردنی مامه له ی بانکی و دستمهرکردنی پاشه کومتی پیویست بڼه سه رمایه گوزاری له پیتاو گه شه کردنی نابورییدا به همنگاهو پکی گرنګ و جه وهری ده ژمیریت. تاریفی گومرگی بڼه پشویانیکردن له بهر هه مه پیشه سازیهکانی ناووه ی وولات، ناسن، پولا، خه لوز، خوری، تخته و رستن و چینه جوریه جوره کان ناسته منگیکی گموره ی لمبه ردم بهر وویومی ها ورده دا دروست کرد. رینګا سرتاسره ریه کان، گمروژه لات و پوژناوای وولاتی له سالی ۱۸۶۹ دا پیکمه ده بستموه، بهوی سه خاوه تی دولت و قمرزه جوراو جوره کانه و درایه به دست سه رمایه گوزاره کان. کونگردي نه مریکا که له ژیر دمه لاتي کومار یخوازه کاند بوو، بڼه دایینکردنی کرککاری پیویست له پیتاو بهر و پش بردنی پیشه سازی وولاته کی، به دانانی چمن یاسایه کی ناسانکاری پشویانیه کی زوری له کوچکړدن و کوجهران کرد. له پیتاو تاوه دانکر دنموره ی زویهکانی پوژناوا، یاسای به خشین زوی بوخت بڼه همرتاکیکی نه مریکی و کوجهره کان بریاری لسمر درا، که پنی نه و یاسایه هر خیزانیتیکي دانیشوی نه مریکا بری سه دوشه ست جریب زوی به پنی بهر امهر لمو ناوچانه پیدمبه خشرا، به ممرجیک که له و شونمه دا نیشته چې بیت و بڼه ماویه کی دیاریکراو ناوهدانی بکاتمه و.

لەم سەردەمدا چەندەھا داھیتانی زانستی و ھونەری تەنجام دران، کە پیشکەوتنی پیشەسازی ئەمریکایان خێراتر کرد. تەلەگراف، کە لەسالی ١٨٤٤ خرایە بەردەستی ھاوڵاتیان، پاش شەری ناوڤ وەك پیتاویستییەکی سەرەکی سوودی لیتور دەگێرا. ((گراھام بیل)) لەسالی ١٨٧٦ توانی نامیری تەلەفۆن وەك ھۆکاریکی گرنگی پەییوەندی کردنی نوێ نمایش بکات. گلوپ و بەکارھێنانی ھێزی کارەبا، کە کاریگەریەکی زۆری لەبەکارخستنی مەکینە پیشەسازیەکاندا ھەبوو، داھێنانە ھونەریەکان لەپرووی چاپکردنەو، پەسوود وەرگرتن لەماتۆری کارەبایی گۆرائیکی گەورەیان لەبەروای چاپەمەنیەکاندا بەتەنجام گەیاند. پیشکەوتنی چاپەمەنی، ناساندن و نمایش کردنی کالای بازرگانەکانی لەپێگەی پرۆپاگەندە و پیکلام کردنەو لیکەوتەو، کەنەمەش ھۆی لە خۆیدا ھۆکاریکی گرنگی بەرقەرار کردنی پەییوەندی نێوان بەرھەمھێنەر و بەکار بەریبوو.

ئەو پیشکەوتنە خێرایە ناپووری ئەمریکا وگۆرائی بۆ وولاتیکی پیشەسازی گەورە بەھزی بارودۆخی تایبەتی ژینگەکیەو بوو، کە سەرکەوتنی سیستەمی سەرمایەداری لەو وولاتەدا مسۆگەر کردبوو. سامانی سروشتی فراوان و ھەمەجۆر، سەرچاوەی ھێزی مرۆیی و، سیستەمی سیاسی دەولەتی کۆمارپەروا لەھاندانی سەرمایەگوزاری و باوەڕ بە ناپووری ئازاد لەخەزمەتی بەرژمەندی تایبەتیدا، بارودۆخ و دەرفەتێکی لەباریان بۆ نوێگەرائی دنیای پیشەسازی و بازرگانی پەخساند بوو، کە بەگرتنە بەری پێگای یاسایی یان نایاسایی، ھێدی ھێدی کۆنترۆلی ناپووری وولاتەکیان بگرنە دەست.

خاوەن کار و سەرمایەدارە نوێیەکان، دەسەلاتیان لە کۆلکە بازرگان و خاوەن زەویەکان سەندەو. کێچرکی، کە بنچینەی ناپووری نازادی پێک دەھێنا، بە چەپوونەوێ دەسەلاتی ناپووری و یەکیبزی بەھێزی سەرمایەدارەکان گۆرا و بۆ قورخکاری. چینی بازرگان، بە دەست بەسەرگرتنی ھێلەکانی ناسن و ھۆکارەکانی پەییوەندی کردن، دامەزراندنی چەندەھا کۆمپانیای گەورە بەرھەمھێنانی پۆلا و پالۆتنی نەوت و کۆمپانیای دیکە بەرھەم ھێنان، بەپشتیوانی دەولەت بەتەواوەتی کۆنترۆلی ناپووری ولاتی کرد. ئەنجامی ھەموو ئەم گۆڕانکاریانەش، بریتی بوو لە دروستکردنی کۆمەڵگەیەکی پیشەسازی و پیشکەوتوو و خوش گوزەران کە لەلایە کەو فراوانیوونی دەسەلاتی سەرمایەدارەکان، گیروگرفتێ ئەمریکای شانشینی و بەکارھێنانی خێرای سەرچاوە سروشتیەکانی بەدوادا ھات و، لەلایەکی ترەو لەکۆتایی سەدەی نۆزدەیەمدا، سەرمایە ئەمریکیەکانی بۆ کردنەوێ بازارە جیھانیەکان خستە گەڕ.

بەرەو پیتش چوونی نابووری ئەمریکا پاش شەری ناوڤ، بەپاڵشتی کردنی کۆمارەخوازەکان لەسەرمایه گوزاری فراوان و بەربلای، دەرەختیکی گەورە بۆ کۆمەڵێک ڕەخساند، کە بەسوود وەرگرتن لەسەرچاوە سرووشتیەکان، پیتگی سیاسی، دەست بەلاوی حکومەت، سامانیکی زۆر پیتکەو بنێن و ەک یەکیک لەمابەرائی دەسەڵاتداری ئەمریکا و قەرمان ڕەواییانی سروەت و سامان خۆیان بنێتن. ناوی کەسانیکی ەک ((فاندەر بیلت))، ((کارنگی))، ((راکفلەر)) و ((مۆرگان))، بوو بەهێمای دەسەڵات و قۆرخکردن، بەدەست بەسەرگرتنی هێلەکانی ناسن، پیشەسازی پۆلا، نوت و بانکداری وولاتا. نمو سەرمایه‌دارە گەورانە لەکاتی شەری ناوڤ تاکوئای سەدی نۆزدەم دەسەڵاتیان بەسەر دنیای پیشەسازی و بازرگانی ئەمریکا دا گرت و بەکۆت و بەندە سیاسەکان، لێهاتوویی و دووریی و لەناوبردنی ڕکە بەرەکانیان هەندیک جار بەشیوەیکی ناجاوامێزانە، توانیان نازناوی فەرمانڕەواییانی سروەت و دەسەڵاتداری وولات لەگەردن کەن.

یەکیک لەهۆکارە سەرەکیەکانی پیتشکەوتنی پیشەسازی، نوو گۆرانکاریە بوو کەلەبۆاری پەیموئەندەکاندا سەری هەڵدا. سەرکەوتوویی بازرگانی کەنالی نێریە کەهەریسەکانی ناوەرپاستی ئەمریکای لەریگی «دەریاچە بنچینەکانموە بەنیۆ یۆرک و نۆقیانووسی ئەتلەسیموە دەبەستمەو و پەربێدانی کەشتیوانی بەسوود وەرگرتن لەنامیری هەلمی لەسەلەکانی ۱۸۲۰دا، دەرچست کەهێلەکانی پەیموئەندی نێوان ناوچەکان، یەکیکن لەو هۆکارە سەرەکیانە پیتشکەوتنی کاروباری نابووری نمو وولاتە. هێلەکانی ناسن لەسەلەکان ۱۸۳۰، بوونە هۆی نزیککردنەوی ناوچەکان لەمەگترو، پاش شەری ناوڤ پیتشکەوتنی بەرچاویان بەخۆوە بینی، بەرەدەهێک کەنەم هێلانە هەموو ناوچە گرنەگەکانی ئەمریکایان لە پۆژەلاتموە بەناوەرپاست و پۆژناواوە دەبەستمەو. پەرسەندنی هێلەکانی پەیموئەندی بەلەبەرچاو گرتنی ڕووبەری ویلایتە بەگرتووەکان کەلە پۆژەلاتموە بۆ پۆژناوا زیاتر لەپنج هەزار کیلۆمەتر پانتایی هەبە و بەدریژایی سن هەزار کیلۆمەتر لەباکوورەو بۆ باشوور درێژ دەبویەو، بەناشکرا دەرەدەگەمۆیت. هێلەکانی ناسن پشکینکی وەها گەورە و گرنگیان لەگواستەوێ کالۆ بەرەمرازکردنی پەیموئەندی ناوچەکاندا هەبوو، کەنبووی دوویمی سەدی نۆزدەهەمیان بەسەرەمی هێلی ناسن یان بە قسە ((مارک توابن))ی نوسەری ئەمریکی بە (سەرەمی تەقەتەق) ناویردوو. لەنێوان سەلەکانی ۱۸۳۰ - ۱۸۶۰، تینکرای هێلەکانی ناسنی ویلایتە بەگرتووەکان لەسن هەزار میل تییەری نەدەکرد. بەلام لەسەلەکانی ۱۸۶۰ - ۱۸۹۰ کۆی درێژی تەم هێلانە گەشتە نزیکی دووسەد هەزار میل.

واته دريؤترين هيلی ناسن که زیاتر له له ۴۰٪ تیکرای هیله کانی ناسنی کیتی پینک دههینا، راکیشرا. سمرچاوه سرووشیه کان که به شیوهیه کی بهریلاو له ناوچه دورره کانی نهو سرووشه فراوانه دا نه فریتدرا بون، به هوی هیله کانی تاسنهوه به ناوه دند کانی بهرعه مهینانهوه به بهسترانهوه. بوونی کانه کانی خهلوژ، مس، سوپ و کافزاکانی دیکه یارمه تی ده رینکی باش بوون له بهر هسندننی توانندنه وی کارگه کانی تاسن و پولا و پیشه سازه قورسه کانی دیکه دا. سمرمایه گوزاری بۆ فراوانکردنی هیله کانی تاسن و کرین و فروشتنی پشکه کان رهواجی پیدا کرد. لهو که سانه کی ره لیتیکی گهره یان له سمرمایه گوزاری هیله کانی تاسنا گتیرا، ده توانین ناوی ((فاندهر بیل)) بهیتین، که پیشتر له سمرده می شیری ناوخودا سمرمایه یه کی زۆریان له رینگه ی بهر به پنداننی که شتیوانی له پروباری می سی سی پیدا کۆ کردبو یهوه. نهو توانی به یه پیری زیره کی و هوشیار یهوه په که بهر دکانی خوی وه لاره بنیت و نه رکی دروستکردنی هیلی ناسنی ناوهندی نیوان نیویۆرک و شیکاگو بگریته نه ستۆ. دروستکردنی نه م هیله به گرنگترین خالی سمرکومتی ((بیل)) ده زمیتریت، چونکه له رینگه ی نه م پرۆه یهوه توانی تیکرای کانه کانی خهلوژی نهو ناوچانه و هاتووچی نیوانیان بۆ خوی کۆنترۆل بکات. ((فاندهر بیل)) بهر سوود و قازانجه زۆره کی که له م پتیا یهوه کۆی کردهوه، توانی په که مین نیچر اتۆریه تی گهره ی هیلی ناسن دایمه زرتیت، په کا بهری هینا ناسنی ناوهندی، سن سمرمایه داری دیکه بوون که هیلکانی ناسنیان تاناوچه کانی رۆژناوا بهر مه پندا. بهر به پنداننی هیلی ناسنی پاسیفیک که هیلتیکی دیکه ی به یهوهندی کردنی نیوان ناوچه کانی رۆژه لات و رۆژناوا بوو. کرنکی دان و ده ست پلاوی دهوله تی فیدرال و حکومتی ویلایه ته کان هۆکارینکی سمره کی نه م بهر وه پینشه وه چوونه بوو. له نیوان ساله کان ۱۸۶۰ - ۱۸۷۱ کۆمپانیا تابییه ته کانی هیله کانی ناسن زیاتر له سه دوسی ملیۆن جریب زمویان به خۆرای له لایه ن دهوله ته وه پین به خشرا و چل و ئۆ ملیۆن جریبی دیکه شیان له ویلایه ته کان وهرگرت. به خشیانی زهوی له گه ل قهرزی زۆر و زه مه نده ی دهوله ت به ناره زووی خودی که سه کان بوو. له ههنگاوینکی دیکه دا له لایه ن دهوله ت و حکومتی ویلایه ته کانه وه نزیکه ی سه دوه یه نما ملیۆن دۆلار قهرزی نه قدی درا به سمرمایه داره کان. هه مان نه ندازه ش به ئه گه ی متمان له خاوه نی هیله کانی ناسن کبرا، به شیوه یه کی گشتی یارمه تییه کانی حکومت و قهرز و پیشکه شکردنی داریی - وه که به خشیانی زهوی - نزیکه ی له ۶۰٪ تیکرای ترخی تینچوونی هیله کانی ناسنی نه مریکای دابین کرد. پلان و نه خشی روداو خوازانه، کیشمه کیشی زیره کانه و، پرو بهر بوو یهوه ی نااساییانه، سوود و

قازاخچیکى زۆرى بىنچى سەرمایەدارە زىنگەكانى ھىلەكان ناسن کرد. ئەو پرويەرويونەو و قىل و تەلەكەبازيانە، وپنەيكە بوو لەسفات و پەوشە بالاكانى ئەو سەردەمە.

كۆكردنەوى مال و سامان وەك ئافاتىك كەوتىويە گيانيانەو و نەنەنھا خاوەن ھىلەكانى ناسن بەلكو ئەو كەسانەشى كەبە قۆرخکردنى زوى و زار و دەرھىنانى كانەكان و دامەزراوە پىشەسازىيەكانەو سەر قال بوون پرويەرووى يەكتر كەردەو. ئەو كاتەى كەبەرژەوہەندىيان واى دەخواست - واتە پاش سالەكانى قەيرانى ئابورى ۱۸۷۰ و سەرھەلدانى گەرتى كرىكارى - بەچەردەوى سەرمایەكانيان و تىكەھەلگىش كەردنى دامەزراوە پىشەسازىيەكان شۆين پىنى خۆيان بەھىز و پتەو كەرد. ياساش پشەتوانىيەكى تەواوى لىكەردن.

برگەى چوارەدەمەى قانونى نەساسى پاش نازادى پەشەكان پىيارىكى دەرکەرد، كە ھىچ ويلايەتىك نەتوانىت بەين نەمرى ياسا پەلەوپايە و مافى كۆمەلەيەتى تاكەكانى نىو ويلايەت يەكگەرتووەكان سنوردار بگات و ھىچ كەسكىش لەمافى دان پىندانراوى تاك واتە ژيان، نازادى و خاوەندارى بىشەش نەكرىت. نەم برگە چاكەسازىيە لەسالى ۱۸۸۶بەدواوە سنورىكى زياتر و فراوانترى گەرتەو، واتە نەم ياسايە تەنھا شولى تاكەكانى نەدەكەرد بەلكو دادگاي بالا، نەم ياسايەى بەسەر كۆمپانيا گەورە پىشەسازىيەكانىشدا جىيەجى دەكەرد. بەھۆى نەم ياسايەو مافى كۆمپانيا و سەرمایەدارەكان زياتر چەسپىنراو مافى خاوەندارىيەتى خاوەن كۆمپانياكان لەبەرامبەر ھەر جۆرە دەست تىوہەردانىكى ويلايەتەكان پشەتوانى لىكراو دادگاي بالا لەم سالانەدا وەك بىنگەيەكى بەرگرى لەسەرمایەدارەكان كارى دەكەرد. ھەر جۆرە ھەولەدانىكى دەستەى ياسادانان لەپىنانا نوسىنەوہى ياساكان چاكەسازى كۆمەلەيەتى، پان چاكەكەردنى كرىنى پۆژانە و ماوہى كاركەردنى كرىكاران بە چەكى ((پىچەوانە))لەگەل قانونى نەساسى و برگەى چوارەدەمە پوچەمل كرايەوہ.

ئەو زەمىنەيەى كەلەلەين دەولەتى كۆمارىخاواز و دەزگاي دادوہەريەو فەرھەم كرابوو، بەپەرسەندنى ھىلەكانى ناسن بۆ پىشەسازى گەورەى درووستكەردنى پۆلا، بووہ ھۆى ئەوہى كە ((نەندروژ كارنگى))پش وەك يەككى تر لەفەرمانرەوايانى سەروەت خۆى بە جىھان بناسپىت. كارنگى لەكاتى شەرى ناوخۆدا بەدرووستكەردنى كۆمپانيايەكى ھەوجۆش رېژى و فرۆشتنى پىداوېستەكانى شەرى سەرمایەيەكى فراوانى پىتەكەونا.

توانا و لىتھاتووى ناوبراو لەپىنگەخت و بەرپۆھەردنا، سوود وەرگرتن لەداھىتەنە زانستىيەكان لەبەروارى بەرھەمھىتان و لەگەل پەرەپىدانى ھىلەكانى ناسن كاريگەريەكى زۆرى لەسەر بەرھەم پىش

بردن و پیشکەوتنی پیشسازی پۆلا ھەبوو. ((کارنگی)) بەلەناوبردنی پکەبەرەکانی و فیداکردنی ھارپێکانی کەزەمینەیی سەرکەوتنی ئەویان دەستە بەرکەردبوو، چەندەھا کۆمپانیای جۆراوجۆری کرای و لەسالی ١٨٩٢ توانی کۆمپانیایەکی بەرھەمھێنانی پۆلا بەتەرخانکردنی ھەلۆنەھا دۆلار و سەرمايە بونیاد بنیت. دامەزراوەکانی ((کارنگی)) تەنھا بریتی نەبوون لەکارگە ھەورەکانی دروستکردنی پۆلا، بەلکو چەندەھا دامەزراوەی دیکەیی ھەک بەرھەمھێنانی خەلۆزی کووک و کانەکانی خەلۆز و ناسنیشی ئەناوچە جۆراوجۆرەکاندا دەگرتەو و کۆنترۆلی ئەواوی کارنگی بەسەر دونیای پیشسازی و بەرھەمھێنانی پۆلای ئەمریکا دەسلەتاتیکی یان وێنەیی بەناوبراو بەخشی.

ھەربو شتووبەیی کارنگی نازناوی سولتانی پۆلای پێبەخشا بوو، ((راکفلر)) یان توانیبوو پیشسازی ئەوتی تێکرای وێلایەتە بەگرتووکان بھاتە ژێر ڕکینی خۆیەو. دۆزینەوێ ئەوت لەسالی ١٨٥٩ لە پەنسیلفانیا، ئەمریکای کردە خاوەنی یەکتە لەبەناویانگرتین و بەرھەمھێنانی سەرچاوە سروشتیەکانی جیھان ((راکفلر))، راستەوخۆ بەرھەمھێندە پالۆگەییەک و چاودێریکردنی کاروباری ئەوت و ناردنی بۆ شوێنە جیاجیاکان توانی بێتە یەکتە لەسەرکەوتووترین سەرمايەدارەکانی ئەو سەردەمە. لەسەرھاتدا، دۆزینەوێ ئەوت پتووبستی بە چانسیکی زۆر ھەبوو. مەرجەکانی بەرھەمھێنان پتووبستی نەکراو متمانەیی پتەندرا و بوون و زباتر ھەموو شتێک لەرووی چەتی ئەوتەکە و کار و کارلێکردنەکانیەو گرتیان ڕووبەر و دەبووبەو. چونکە ئەوتی خاوەن لەقوناغی بەکەمدا بەکار نەدەھێنرا و بەرھەمھێنەرەکانی ناچار بوون بۆ پالۆگەکان بپگوازنەو.

((راکفلر)) بۆی دەگەوت کەبە کۆنترۆلکردنی جۆکارەکانی گواستەو، ئەوتی خاوەن دروستکردنی پالۆگەیی پیشکەوتوو دەتوانت ھەموو بەرھەمھێنەرە سەرەخۆکان بۆ لای خۆی راپێکشت. بەو سەرمايە زۆرە کەدوای شەری ناوخر پتەکووی نابوو، بەخەرجکردنی بێی یەک ھەلۆن دۆلار لەسالی ١٨٧٠ کۆمپانیای ((تەستەنارد ئیفل ئۆھایز))ی دروستکرد، ئەم کۆمپانیایە بەکرنگرتین دەزگای پالۆتی ئەوت دەژمێرا لەو کیشورەدا. کاری بەرھەمھێنانی ئەوت لەپەنسیلفانیا نەجام دەدا، بەلام بۆ پالۆتە کردنی دەگوازیابەو بۆ ئۆھایز. بێکەکانی بەرھەمھێنان و پالۆتن لەگەڵ ھیلەکانی ناسندا پتەکووە بسترانەو، کتێبەری و مەللاتی نێوان خاوەن ھیلەکانی ناسن پتووبەیی زۆری لەنێو بازارەکانی نایەو. ((راکفلر)) ئەم ھەلەیی بۆ خۆی فۆستەو و ھەموویانی بەردایە گبانی یەکتەر و ووردووردە دەسلەتاتی بەسەر ھیلەکانی ناسن

رکەمبەرەکانیدا گرت، بەکەتەکی لیبیک هیتان. بەرھەمەتەر و خاوێن پالۆگە سەرەخۆکان کەبەهزی مەملەتیی نێوانیانمۆ، دووبەرەکیان تێکەوتیو هەروەها لەبەرئەوێ نەیان دەتوانی شان بەشانی کۆمپانیای ((نێستاندار)) هەنگاو بنێت، لەناو سکی ئەر کۆمپانیایدا توانمۆ. ((راکفلر)) لەم بەرھەمە دەتێ شتواری پالەتەکردنی ئەوت کاریکی زۆر گران نەبوو و، لەبەر ئەو هەموو جۆرە خەڵکێک هەر ((قەسابمۆ بێگەرە تا نانەواو مۆم درووستکەر بەم کارمۆ سەرقال بوون))، ئەم کەسە ((نەشارەزایانە)) بەرھەمیان زیاد لەداوا خواست خستە بازارمۆ و لەئەنجامدا نرخێ بەرھەمەکان داشکێتران. لەو کاتەدا ((راکفلر)) بە ((پیتست و زەرورێ)) زانی کەبازاری ئەوت پەرە پێنەدا و شتواری پالەتەکەشی چاکتر بکات، بۆ ئەم مەبەستە ((لەپێناو بەونق و بەرەودانی زیاتری لایەنی نابووری هەموو پالۆگە بچووک و گەورەکانی)) کڕی و هەمووانی لەشتواری دامەزرێوەکی جێگیردا کۆکردمۆ. لەو دەرھەتەدا کە لەکۆمپانیای ئەوتی نۆھایووە بەدەستی دەھێنا، چەندەها دامەزرێوەی ھاوشێوەی ئەر کۆمپانیایە لە نیویۆرک و پەنسلفانیا، فیلادلفیا و نیوجیرسی درووستکرد.

لەسالی ١٨٨٢ ((نێستاندار نۆیل))، بڕیتی بوو لەکۆمەڵگەیک کە پێک دەھاتن لە چەند دامەزرێوەیک کە کاری داھێنان، پالۆت، گواستنمۆ و فرۆشتنی ئەوتی تێدا ئەنجام دەدا. بەپێی رێککەوتن نامەیک نەھتی تێکرای پشکەکانی سی و نۆ کۆمپانیای جۆراوجۆر لەناو یەک تێھەلکێش کران و دەستەیک بەریوەبردن کە ((راکفلر)) لەسەرووی هەمووانمۆ یوو بڕیاری دامەزراندنی ((تراست)) نێستاندارد نۆیل یان پەسەند کرد. ((تراست)) لەکۆبوونمۆی چەند سەرھایەدارێک و درووستکردنی بەریوەبەرێکەیک مەزگەری بەدەستێکێ مۆنۆپۆلییە، بۆ کۆنترۆلکردنی کاروباری کارگەرکان پێک دەھات. لەسالی ١٨٩٢ کاتێک کەدادگای پالۆی نۆھایۆ دامەزرێوەی ((تراست))ی بەدامەزرێوەیک نایاسایی ناو برد - راکفلر داھێنانێکی تازە دۆزییە، واتە لەجباتی کۆکردنمۆی چەند سەرھایەدارێک بۆ کۆنترۆلکردنی کاروباری کۆمپانیا - بڕیاریدا کەبە کۆکردنمۆی چەند کۆمپانیایە، سەترائیکێ بەگەرتووی نابووری بۆ کاروباری تاییبەت بەئەوت داھەزرتێنت و پێش دەرکردنی بڕیاری دادگا واتە لەسالی ١٨٨٩ ئەم دامەزرێوەیک لەنیوجیرسیدا جێگیر کرد. بۆ بەریوەبردنی کاروباری ئەم کۆمپانیانە، بەریوەبەرێکەیک ناوەندی دامەزرێوە کۆنترۆلکردنی کاروبارەکانی تاییبەت بەئەوت لەلایەن ((راکفلر))مۆ هەر بەردەوام بوو. ناوبراو توانی لەھاوێ دەسائێ توانی زیاتر لە ٩٠٪ی چالاکیە ئەوتەیکانی ئەمریکا بھاتە ژێر دەسەلاتی خۆیەو. لەم رێگایەشدا، لەشتواری دامەزرێوە،

ترسناک و مه‌ترسیدارتره، پیاریکی گومانای و بازیگه له دانیشتیوو و له‌به‌کاره‌یتانی هم‌هۆکاریک که‌بیته هۆی پیشکه‌وتن و هیتانه‌دی به‌رژوه‌ندیه‌کانی سلی نه‌ده‌کرده‌وه. به‌و یه‌ری دل‌ره‌قی و به‌هم‌رشویه‌ک ب‌و‌ی‌یت ر‌ک‌ابه‌ره‌کانی تیک ده‌شکانده، له‌به‌رام‌به‌ر مان‌گرتنه کر‌تیک‌اره‌کاندا ب‌ن ر‌ه‌م و توند‌و‌ت‌یر بو‌و، ب‌و به‌ده‌ست هیتانی به‌رژوه‌ندیه‌کانی پ‌ابه‌ندی هیچ بنه‌مایه‌کی ناکاری نه‌ده‌بو‌وه، له واقیعه‌دا نه‌و هیتا راسته‌قیسه‌ی سه‌رده‌می خۆی نو‌یتنه‌ری شارستانیه‌تیک‌ی تایه‌ت بو‌و که سه‌رمایه‌داری پیشه‌سازی هیتا‌بوویه نار‌اوه.

شیت‌وازی مۆن‌و‌یۆل (نن‌حساری) و دام‌ه‌ز‌اوه‌ی تراست، پ‌ت‌چه‌وانه‌ی بنه‌مای ک‌ت‌یر‌ک‌یتی نازاد بو‌و له‌کاروباری ناب‌و‌وریدا، چون‌که ک‌ت‌یر‌ک‌یتی گ‌چ‌که و سن‌و‌ور‌دل‌ره‌کانی له‌ناو ده‌برد و ده‌سه‌لاتی ناب‌و‌وری له‌ناو ده‌ستی کۆمه‌ل‌ت‌یک‌دا ده‌ه‌یش‌ته‌وه، له‌هه‌مان کات‌یش‌دا ب‌ز به‌ره‌نگ‌ار‌بو‌ونه‌وی ده‌ست‌ت‌ی‌و‌ه‌ردانی ده‌ول‌ه‌ت، هه‌ر‌کات‌یک به‌رژوه‌ندی کۆم‌پ‌انیا گه‌وره‌کان پ‌ت‌ی‌وستی ده‌کرده، ناب‌و‌وری ((له‌سه‌فه‌ر)) و نازادی کاری تاکه‌که‌سیان له‌جال‌اک‌یه ناب‌و‌وریه‌کان، وه‌ک بنه‌مایه‌کی دان پ‌ت‌ه‌نا‌و‌و بو‌ونیادی له‌ناب‌و‌وری نه‌مه‌ریک‌ادا ده‌ه‌یت‌ایه‌ ک‌ای‌مه‌ه. ر‌اپ‌ه‌ر‌پ‌ینی سه‌نت‌ه‌ریز‌می کرد‌نی (ت‌م‌ر‌ک‌ز) پیشه‌سازی و ده‌سه‌لاتی سه‌رمایه‌ گه‌وره‌کان هۆکاری سه‌ره‌کی فراوان‌بو‌ون و به‌ره‌و‌پ‌یشه‌وه‌ی چ‌و‌ونی سه‌رمایه‌داری نه‌مه‌ریک‌ای نه‌و سه‌رده‌مه‌ بو‌وه، هه‌روه‌ها چ‌ه‌نده‌ها شیت‌وازی نو‌یی له‌م‌ت‌یو نه‌م سیسته‌مه‌دا - کاروباری پیشه‌سازی و بان‌کی به‌به‌که‌وه ده‌به‌سته‌وه - هیت‌ایه نار‌اوه. یه‌ک‌ت‌یک له‌و سه‌رمایه‌د‌اره گه‌وره‌انه که‌له‌بو‌واری بان‌کید‌ا کاری ده‌کرده (مۆز‌گان) بو‌وه، نه‌و له‌سالی ۱۸۷۷ به‌دام‌ه‌ز‌اند‌نی سه‌ندیک‌ایه‌ک له‌بان‌ک‌داره گه‌وره‌کان، نه‌ر‌کی ل‌ی‌ب‌ه‌ر‌س‌راویه‌تی فرۆش‌تی به‌ل‌گه‌ی به‌ها‌داری خه‌ز‌ینه‌ی کر‌ته ده‌ست و به‌کۆن‌ترۆل‌کرد‌نی کاروباری بان‌کی که‌سایه‌تی و پ‌ینگه‌یه‌کی ن‌یۆده‌ول‌ه‌تی ب‌ز خۆی در‌وست کرد.

بان‌گه‌که‌ی مۆز‌گان و شه‌ریکه‌ راسته‌موخۆ و نار‌سته‌موخۆکانی، ده‌ستیان به‌سه‌ر تۆز‌یک له‌بان‌که جۆ‌را‌و‌جۆ‌ره‌کان و سیاسه‌تی دارایی نه‌مه‌ریک‌ادا کر‌ت‌بو‌وه، ج‌گه له‌ودش چ‌او‌د‌ت‌یه‌یه‌کی و‌ور‌د‌یش‌ی خ‌ست‌بو‌وه سه‌ر کاروباری کۆم‌پ‌انیا گه‌وره‌کان. له‌ل‌ایه‌کی تر‌وه، کاروباری زۆز‌ینه‌ی هیت‌له‌کانی ناسن، کۆم‌پ‌انیاکانی ها‌ت‌و‌و‌جۆ و گ‌واسته‌وه و که‌شت‌ی‌وانی، دام‌ه‌ز‌اوه‌ باز‌ر‌گ‌انیه‌کانی وه‌ک جه‌ن‌مه‌را‌ل نه‌له‌ک‌تر‌یک و کۆم‌پ‌انیای ته‌له‌فۆن و ته‌له‌گراف‌ی به‌ری‌وه ده‌برد. به‌قه‌سه‌ی یه‌ک‌ت‌یک له‌پۆ‌ژ‌نامه‌ن‌وسه‌کانی سه‌رده‌می مۆز‌گان، که‌له ک‌ت‌یب‌ی ((سه‌رمایه‌داری نه‌مه‌ریکا)) نام‌ا‌زه‌شی پ‌ش‌کر‌د‌و‌وه ((مۆز‌گان نو‌یتنه‌ری شارستانیه‌ت‌یک‌ی تایه‌ت بو‌وه، نه‌و پ‌ش‌ک بو‌وه، په‌یمان‌نامه بو‌وه، بان‌ک بو‌وه، هیت‌لی ناسن بو‌وه، (تراست) بو‌وه، سه‌رمایه بو‌وه، فیت‌ل و ته‌له‌که بو‌وه، به‌رژوه‌ندی بو‌وه، به‌ل‌ن، نه‌و هه‌مو‌و نه‌م ش‌ت‌انه

بوو. نمو کمیتک نه بوو که بهتموای که بهتمواری مانا بهمناده میزاد حساب بکړیت، نمو بهشپوهیه کی ترسناک نامرؤفانه بوو. نمو سټیمری سرده می خوی بوو.))

داروینیزمی کومه لایمتی، هاندیری نم سرمایه داره گمورانه بوو. گریانه پرمه نننی داروین، بهربره کانی بوو بز ژيان، هه لېژاردنی سروشتی و مانه وې چاکتر له گمل بنه ماکانی زانستی کومه لاسیدا ناوېته کران. سوود ودرگرتن له داهېتانه نوټیه زانسته کان بز پیشکوهنتی پیشه سازی و کوزانکاری نابووری پیشه سازی، له گمل گریانه گوزان له ژینگه ناسیدا و باوېر بهر مه نننی تدریجی له ناو په کدا تینه لکیش کران و بیرؤکمی پیشکوهنتن لسمر بنچینه ی کامل بوون وک بیروباوېر ټکی گشتی لیتها، ((نسپنسر)) که په کټکه له پیره وانی ((داروین))، گریانه هه لېژاردنی سروشتی، پرمه نننی تدریجی و مانه وې چاکتری له بواری کومه لاسی و نابووریدا به کار هیتا، باوېری و ابوو، کټیرکټ و بهرمن گاریو نموه بز ژيان نه تمنها له سروشتدا به لکو له پټک خستنې کومه لایمتی شدا هوکاری سره کی و جوهریه. له ژيانی مرؤفی سره تایی و له کومه لگا داخواړه کانی پیشوودا، هدمو نه نندامه کان له پرووی فیکری و پلمو پایه ی تاکه کمسیره په کسان و هاوتابوون، وروده وروده کاروباری کومه لایمتیان پټک خست، کار داپه شکردن هاته ناروا و پمیرمنډیه کومه لایمتیه کان له پرووی ماف و گمړه نټی کومه لایمتیه و یاسا و رنسیایان بز دانرا و پلمو پایه ی کومه لایمتی و مادی تاکه کان له په کتر جیا کرانه و، نمو کومه لگانه ی که خاومنی پټک هاته و دامزواوېه کی پټک و پټک تر و بهیتر تریوون، مانه و بهر و پرووی پیشکوهنتن و کامل بوون همنگویان نا.

گوښانننی یاسای داروین و مانه وې چاکتر له لایمن ((نسپنسر)) وه له زانستی کومه لاسیدا پدواجیکې له پاره به دهری پیدا کرد و سرمایه داری پیشه سازیش پاساوټکی زانستیانه له کومه لاسی داروینیدا بز هیترايه و. ((راکفلر)) پتی و ابوو که فراوانکردنی پیشه سازیه کان و هیتری کارگه گه وړه کان، دهرنه غیامی پایه داروینو به هیتر و مانه وې چاکتر: ((کوټلنکی سووری جوان کاتینک ده توانیت بیتته خاومنی عه تر و بونټیکې خوشی بټ وینه، که به له مانا وېر دنی خونچه کانی دهورویری خوی یارمه تی گمه کردنی دراپټ.)) نایه کسانیه کومه لایمتیه کان، وک یاسایه کی سروشتی دمتوانرتت پاساوی بز بهیتریتمه و، چونکه مانه وې به هیتر شتیکی سروشتیه، بعواتیه کی تر ((نایه کسانې کومه لایمتی لسمر بنه مای نایه کسانې سروشتی راوستاوه و نمودهش خوی له خودا له نه غیامی نمو جیاوازیه هه یانه و سر هه لده دات که له لیتها توپی و هوشیاری په بز ماومیه کانداهه یه.)) بیرؤکمی پیشکوهنتن به ناراستی کوزان و بهر و پټش چوون همنگا و دمنیت و کوزونموه ی

داممزاره پیشمازی بازرگانیه‌کان به ووتی ((کارنگی)) بۆ پیشکومتن و به‌ره‌پیش بردنی ناینده‌ی مرۆفایه‌تی، به‌فاکتمه‌ی سه‌ره‌کی و جه‌وه‌ری هه‌ژمار ده‌کرت. هه‌زی ((پۆرتیانیزم))یش، کرا به‌نامیزیکێ پاساو هینانه‌وه‌ی ناکارایانه له پایه‌دار بوونی به‌هه‌ژدا، چالاکی تانگ، به‌تایه‌مه‌تی نامانجی نمو کۆکردنه‌وه‌ی سه‌روه‌ت یه‌ت، به‌خششیکێ نیلاهییمو هه‌ولنان له‌پێناو به‌ده‌ست هینانی سه‌روه‌ت، له‌راستیدا جیه‌یه‌که‌کردنی شه‌رکه‌که که خاوه‌ند له‌مرۆفه باوه‌ڕداره‌کان چاره‌پیتی ده‌کات. چونکه ((سولتانی موعنه‌وه‌ی نهمه، که خاوه‌ند به‌هه‌ری کۆکردنه‌وه‌ی سه‌روه‌تی بۆ مه‌به‌ستیکێ چاک و چاک به‌مرۆفه به‌خشیه‌وه)) که خه‌یر و چاکه‌ی کۆمه‌لگه‌ی لیده‌که‌وتیه‌وه. قه‌شه ((لارنس)) له کلێسه‌ی ((نپیسکویل))ی ماسا چۆست، له‌ووتاره‌کانیدا ده‌یوت، که ((ته‌نها پیاوی سه‌ر به‌مرز سه‌روه‌ت کۆده‌کاته‌وه. نهمه نیماغان به‌وه‌هاهمنگی و رێکخه‌سته دونه‌یه‌ هه‌یه که خاوه‌ند نافرانده‌وه‌یه‌تی... ته‌نها به‌به‌رکردنه‌وه و زنده‌گی کردن به‌پێی بنهما بالاکانی نمو که‌نه‌تیه‌کانی سه‌روشت و سه‌روه‌ته شاره‌راوه‌کانی بۆ نهمه ناشکرا ده‌بیت... دینداری و سه‌روه‌ت پێکه‌وه کرێ دراون.))

بهم شێوه‌یه‌ چه‌ڕه‌وه‌یه‌ سه‌روه‌ت و ده‌سه‌لات له‌نیۆ ده‌ستی چهند که‌سانیکێ دیاریکراوه‌ له‌گه‌ڵ پیا ناکاری و مه‌زه‌یه‌یه‌کاندا گو‌نجینه‌راو چه‌مکی ((نینجیلی سه‌روه‌ت)) پاساوێکی دان پێنانراوی بۆ هینانه‌وه‌یه‌وه. چه‌مه‌که‌کانی نازادی، یه‌که‌سانی و دیوکه‌راسیش به‌شێوه‌یه‌که‌ گۆزانیان به‌سه‌رده‌ هات که‌له‌گه‌ڵ فه‌ره‌هنگی پاره و کۆمه‌لگه‌ی سه‌رمایه‌داری پێشه‌مازیدا هه‌ماهه‌نگ به‌کرت. تانگ گۆزا بۆ مرۆفیکێ نابوو، دیوکه‌راسی بۆ سه‌رمایه‌داری، نازادی بۆ مافی خاوه‌نداریه‌تی، یه‌که‌سانیه‌کان بۆ ده‌رفه‌تیک بۆ ده‌وله‌مهند بوون و پێشکومتن بۆ گۆزانی پێشه‌مازی و کۆکردنه‌وه‌ی سه‌روه‌ت و سامان، واته‌ خودا و سه‌روشت ده‌ستیان داوه‌ ده‌ستی یه‌که‌تر که ((نینجیلی سه‌روه‌ت)) وه‌ک بنهما و بنجینه‌یه‌کی دان پێنانراو پێتیه‌یه‌کی سه‌رووشتی و حاشا هه‌له‌که‌ر لی‌ بکمن.

په‌یدا‌بوونی فه‌رمان په‌روایانی سه‌روه‌ت وه‌ک گرێتیک کۆمه‌له‌یه‌تی تاییه‌ت، باوه‌ری به‌ هه‌لی سه‌رکه‌ومت و پێشکومتن له‌ نه‌مه‌ریکا‌دا زیاتر کرد و نه‌مه‌ریکا - به‌هواتای وولاتیک به‌ره‌خساندنی چانسی یه‌که‌سان بۆ هه‌مووان - وه‌ک سه‌ر زه‌مینه‌یه‌کی به‌ریار له‌سه‌ر دراو (موعود) خۆی به‌تیکرای گه‌له‌که‌ی ناساند. داستانه‌ میلیه‌یه‌کانی ((هه‌زارشێوه‌جهم)) نهم خه‌ونه‌ نه‌مه‌ریکایه‌ و نه‌فسانه‌ی پیاوی خۆ درووستکه‌ری به‌گو‌نێ تیکرای خه‌لکی نه‌مه‌ریکا‌دا چه‌ریاندا. له‌هه‌موو داستانه‌کاندا، پیاوی فه‌قیر به‌ کار و کوشش و ده‌ستیایی و باوه‌ری، به‌سه‌ر هه‌زاریدا زالدبیت و خۆی به‌سه‌روه‌ت و پاره ده‌گه‌یه‌نیت، ده‌نوسیت: ((له‌م مه‌مله‌که‌ته‌دا، خۆشه‌خانه‌ که‌مه‌تر شو‌نیک هه‌یه که تاکی زه‌مه‌ت

كىش نەتوانىت ژيانىكى گونجا و بۇ خۇي دروست بىكات و نەگەر خۇي لە نىشكردن نەدزىتەوہ بەدنلەيەوہ رېنگا بۆيىشكەوتن و سەرگەوتن ھەموار كراوہ)) نەنرۇ كارنگى ((پىسۆرى ووشە كورتەكان)) ھىماي بىرۆكەي سەرگەوتن و پارە دروستكردى نەو سەردەمەيە، لەوئەي نەو ((ھەژارى رەھمەتتىكى نىلاھىيە، چونكە مەوۇ ناچار بەكاركردن دەكات. پىرۆزىيەي و دەستخۇشى لەلاوان بىكەن كەلەم بارودۆخەدا لەدايك بوون لەبەرئەوہي كە ناچار دەبن بەو پەري نوانايانەوہ نىش بىكەن)). ((راكفەر)) باوهرى وابوو، ھەرچەندە مەوۇفك فەقەر تەريىت نەگەري پىشكەوتنى نەو زياتەر دەبيىت و چەندەھا دەرفەتى (گونجاو) چاودەري دەكات، تەنھا دەبيىت فەري زيادە بۆيى نەكردن و شىوازي كار و چالاكى بىكرىت. بىرۆكەي بەختەوهرى و دروستكردى پارە و نەفسانەي پىاوانى خۆدروستكەر، بەرھەمى نوسەرانيكى وەك ((ھۆزاشيۆلەر))، چاپەمەنى و كلىساكان بوو. ھەر لەم سالانەدا چەندەھا بلۆكرەوہي جۆراوچۆر دەربارەي پىيۆرەسى پارە دروستكردن و كۆكردەوہي سەرەوت و سامان دەركران و زۆرەيشان لەناوچەكانى باكوور و رۆزەھلات كەناوئەيتكى سەرەكى پىشەسازى و كارگەكان بوون بلۆدەكرانەوہ. نەم بىرۆكانە لەرپەگى ووتارى قەشەكانى پىرۆتەستانتىشەوہ لەئىز درووشى ((خودا ناسى و توانلىي)) دا بۇ خەلكى دەگوازانەوہ.

بەلام واقىع لەگەل وئەي رەنگىنى پىاوي خۆدروستكەردا نەدەگونجا. سەرمایەدارە ناودارەكان، نەو گەنجە ھەژارانە بوون كە لەلادىكەمەوہ بەرە و شار ھاتەن، نەنەو كۆچەرەنەش بوون كە لە وولاتە فەقەرەكانى نەووپاوە پەنايان بۆ كەنارەكانى ئەمەريكا ھىتايىت، بەلكو زۆرەيان سەر بەچىنى ناوەرەست و لە نەژادى ئەنگلۆ ساكسۆن بوون، خاوەن پىروانامەي زانكۆ، نەزمەوونىكى ئەواویشيان لە بواری نالوگۆري بازىرگانيدا ھەبوو. جگە لە ((كارنگى)) كەلە ئۆسكۆتەلەناوہ بۆ ئەمەريكا كۆچى كەردبوو و يەك دانىتىكى تر، ھەموو ئەوانى دى لە ئەمەريكادا لەدايك بووبوون و لەژيانىكى تارادەدەيەك خۆشگۆزەرانىشا، پەروەردە كرابوون، زۆرەيشان نەو دەرفەتەيان بۆ خۇيان قۆستەبوويەوہ كە شەري ناوخۆ بۆيانى ساز كەردبوو، ھەرلەو كاتەشەوہ نەو ھەموو سەرەوت و سامانەيان پىشكەوہ نابوو، چىنى مەيلىزەنەريش كە خاوەنى نەو پەلەوپايە كۆمەلەيتە تايەتە بوون، سەر بەم كۆمەلەيتە بوون. بەرەمۆندى سەرمایەدارى بەجۆرىك لەگەل بىرۆكەي پىشكەوتن خاوازي و پىشكەوتن و سەرگەوتندا لىك درا، كە رەش پىنى و نانومەيدى كشتى دژ يەو رۆيە ھەمىشە مەوہەكى كورتى خايانەدوہ. سەردەمى رۆودا و پىشكەوتن خاوازيەكان پىش جەنگى جىھانى يەكەم، يان سەردەمى چاكەزەكانى رۆزفەلت، يان دەيە ۱۹۶۰، كەسەردەمى ناپەزايەكان و دەريزىنى ھەستى بەدىنى بوو بەرامبەر بەم تاقەمە و مۆنۆپۆلكردنى سەرەوت - ھەمىشە - سەردەمى ستايش و شانازى

پتوکردنی بەدوادا هاتووە. خەونی ئەمریکایی کەموژدە زۆرانیکی خۆشگوزەران و پێشکەوتنی بەهەر تاکیکی ھەزار و زەحمەت کێش دەدا و ھەروەھا ئەفسانەیی ((بزاوتی کۆمەڵایەتی ژەندەپۆشان لەھەزارییەو بە دوولەمەندی)) لەو ماویەدا کوێ و تێنێکی زیاتریان وەرکرت. سالاڤە چەندەھا خەلات بەناوی ((ھۆراشیۆلجەر))یو پێشکەش بە چالاکترین و سەرکەوتوترین سەرمایەدارەکان دەکرا و فرۆشتنی ئەو داستانانە کە باسیان لەسەرکەوتن و پێشکەوتنی تاکە کەس دەکرد، بازارێکی گەرمیان پەیدا دەکرد.

بازرگانی نوێیەکان تازە بە تازە بووبووئە خاوەنی سەروەت و سەرمایە، چینیکی تایبەتیان لەکۆمەڵگە ئەمریکیدا پێک ھێنا و بۆ چاوپێگەری یەکتەر دەستیان بەدروستکردنی کۆشک و تەلاری پڕ شکر و کرپنی کەل و پەلی رازاوە و گرانبەھا کرد. شەبەیی کرپنی کەل و پەلی نەغەتیک و دروستکردنی بالەخانە گەورە و زەخم، کە بەکۆمەستەکانی جوانکاری ئەفسانەیی و ھەندیک جار پێکەنیناوی ئەراژتەرئەو، بازارگانی کردن بەکەرستە و شتوومەکی بەنرخێ خانەدان، پێشبرکێ کردن لە خوازیشتی کردنی کچانی تۆجاغ زادی بێ کار و بێ دەروەتانی ئەوروپی، سازکردن و ریکخستنی میواندارێ پڕ زەرق و برق، بێ سەر و بەری جۆراوجۆر و دەست بلاری لەرادەبەدەر، بەگشتی نیشانەیی فەرھەنگێکی تازە پێکەشتوو بوو، کە ((مارک تواین)) نووسەری ئەمریکایی بەگالئەجارییەو بە((سەردەمی ئێکلیلی))ناو دەبرد. پێشبرکێ نەم تاقەمی بۆ راکێشانی سەرنجی جەماوەر و دروستکردنی گیانی رێزێلێتان و یەکسانی کۆمەڵایەتی، لەچالاکییە جۆرەجۆرەکاندا بەناشکرا دەینرا. زۆربەیی بەرھەمە ھونەرەکانی ئەوروپایان کرێ و چەند مۆزەخانەییکی جۆراوجۆر لەریگەیی ئەو یارمەتیانە کە پێشکەشیان دەکرد، وەک مۆزەخانەیی ((ناشتال گالری)) و واشنگتۆن، ((میتۆزۆلێن و قشتی)) لەنیویۆرک و مۆزەیی ھونەری شیکاگۆ دروستکران. کرپنی شتوومەکی ھونەری و دروست کردنی مۆزەیی ھونەری جۆراوجۆر، بەلگە لەسەر سەلیقەیی ھونەری و فەرھەنگ دەستی ئەوان نەبوو، بەلکو وەکو ھەموو پڕۆژەکانی دیکەیان - دروست کردنی بالەخانەکان، زانکۆکان، کلێسە و کتێبخانە جۆراوجۆرەکان - ھەموو بۆ دەرختن و بیانیویکێش بوو بۆ خۆ دزیئەو لەدانێ باج، دەرھەتێک بۆ پەرەپێدانی دەسلەختی سیاسی، و نامیرێک بەدەست پێشەنگانی بیرواری گشتییەو کە وێنەیەکی موختەرەمانەیی بازارگانی پێشانی خەلک بەدەن. لە تێکڕای بەرھەمە ھونەرەکانی ئەم سەردەمە دا ھیچ نوسەرێکی بەناو پانگ، تەنھەت و وێنەییکی بۆ دان پێدانانی ئەم کەسانە نەووتوو ھیچ کام لەم کەسانەشیان بەپالەوانی داستان ناوژە نەکردوو، ووشە یەکیشیان دەرباری پیاھەلدان و ستایش کردنیان نەنووسیو. تەنھا شتێک کە ناتوانیشت نەکولی لێ

بكریت - به همورو نمو ههلسوكومتانهی لهپوړی نه خلاقیموه په سمند بوون - لښه اتوری له بواری بازارگانی ، شاره زایی و بهرنيو بهرند و رینكخشتنی كارواری نابوریان بوو كه نهوانی گه یانده نمو ناسته .

سیاستی ناوځی حكومتی نه مریكا له م سرده مه ده، وهك جاران به هیژ نه بوو. سرؤك كؤماری نه م سرده مه هه رچمنده ده لاتی جیته جیته كړن و بهرنيو بهرنيشيان هم بوو، به لام له پوړی كه میتی سیاستیموه كه ساتیكي مام ناوهند بوون. له سرده می پرمه مندنی پیشمازی و سره ه لدانی كارگه گه وړه كان و كؤمپانیا پیشكومتووه كاندا، ده لاتی جیته جیته كړنی دولتی ممر كمزی كه وته ژیر كار یگمزی ده لاتی سرمایه داره كانه وه. بانكداره گه وړه خاوند پیشه سازه كان گه وړه كان بوون كه كؤنترؤلی كارو یاره كانیان ده كړد. به دریزای میژووی نه مریكا هیچ كاتيك سیاستی نمو وولاته وهك سرده می بانكداره كان و خاوند كارگه كان لاوازو كم بایه نه بووه. له راستنیدا پیشكومتی باری نابووری، په كسانی و هاسه نگی ده لاتی سیاسی نه مریكای تيك شكاند. سیاستی قورخكاری ودونیای پیشمازی و بازارگانی، ديكاتؤری میتیكي سته مكاری نابووری پتگیماندو به توندی دهستی رژیی دیوكراتی نه مریكای كه لمچه كړد. له م باریموه ((جارلز فرانسیس نادامز)) له نموه كانی دووه مین سرؤك كؤماری نه مریكا، له سالی ۱۸۷۱ دا ده نویست: ((شپوژی به كار هیتانی ده لات و بهرنيو بهرندی كؤمپانیا گه وړه كان هیشتا له قؤناغی سره های دایه، به لام ده لاتیكه كه هیچ ناوټیكي ناتؤرنیت لیبریت. نیمه دهریاری سیستمه جزا و جزوه كانی حكومه ت كړن، له نموه ستؤكراتی و ديكاتؤریه تا دیوكراسی، شانتيك دزانین، به لام هیچ ده ستواؤمبهك ناتوانیت نمو حكومه تی كه له لایم بازارگانه به بهرته كان و كؤمپانیا گه وړه كانمهر بهرنيو دهریت پشناسه بكات... همروهك نمو سرمایه داره می كه بهرنيو بهرندی كانالی نیریه بان بوخویان قورخ كړد، پتناسی ده لاتی نهوانه له كؤنترؤلی پرؤلیتاریادا، نمو كاتهش كه ((فاندر بیلت)) ده لاتی نستبدادی تزاره كانی بؤ بهرنيو بهرندی [كؤنترؤلكردن] كؤمپانیاكانی هیله كانی ناسن به كار هینا، چاوه روان ده كرت كه له قؤناغی دواتردا نم سبسته مه نستبدایه نابووری و قورخكاریهش ده لاتی خوی بهر بهرنيو بهریمایه می كؤمپانیاكان و پرؤلیتاریدا بهر پیتیت.))

سیمای نه نداسی گؤنگریس، دادوهره كان و ده ستی جیته جی كه رانی مه مله كه ت له م ماوهی بیست و پینج ساله دا ۱۸۷۰-۱۸۹۵ هیلكاریه كه له گنده لی، كم و كورتی و بهر تیل خوری. سیاستی ده ستیو بهر نه دانی دوله ت به كارواری نابووری، كؤت و بهند و كیشمه كیشینی

لەڕاددەبەردەری سەرمایەدارەکانی لێکەوتەوه. لاوازی کەسایەتی سیاسی خودی سەڕۆک کۆمارەکان بوو بەهۆی ئەوەی کە زۆریەیان بێنە گەشتەچاری دەستی سیاسەتی حیزبەکان. لەشەش دەورەى سەڕۆکایەتى کۆمارى ۱۸۷۶-۱۸۹۶، حیزبى کۆمارىخوێز چوار سەڕۆک کۆمار پەرمانى کۆشكى سبى بکات. حیزبى کۆمارى خوێز حیزبى سەرمایە و سەروەت بوو. سەرمەكتى شەرى ناوێز و پەرمەندنى نابوورى و بىلایەتە یەگەرتووەکانیش لەتەنجامى پشتگیری و پشتیوانى کۆمارىخوێزەکانەوه سەرى هەڵدا بوو. زۆریەى خاوەن کارگەو سەرمایەکان و چینی خۆشگوزەرانی کۆمەڵگەش لەنێو ئەم حیزبەدا نەنەقام بوون. سیاسەتى حیزبى کۆمارىخوێز بەشتیوەیهك بوو کە هەموو ئەو شتەنەى بازەرگەکان داویان دەکرد، وەك (باجى پشتیوانى)، یاسای ئاسانگارى بۆ بەرھەمھێنان، سیستەمى مەیللى بانكى، زەوى و زارى فراوان، قەرزى زۆرۆزەبەندە و سەتەمەتکەى تايبەتى بۆ لێبوردنى گشتى (معاف) لەسەر ئەو باجەى کە پتویست بوو بۆ خەزینەى دەولەتى ییگرتیتەوه، بۆیانى دەستەبەر دەکرد. پەش پیتستەکان و سەربازە کۆنەکانى سەردەمى شەڕەش کە نازادى و سەرمەكتى خۆیان لەچارى کۆمارىخوێزەکاندا دەبینى، پەموەندیان بەم کۆمەڵەمەوه دەکرد. بەدەست هێنانى دەسلەلتى سیاسى ھەولێكى لەبارى بۆ کۆمارىخوێزەکان پەخساند، بۆ ئەوەى پارێزگارى لە دەسلەلت و نابوورى خۆیان و ئەنەقامەکانیان بکەن. بۆ بەرموێشتن بردنى نامانجە سیاسەتەکانیان پانەندى ھىچ بێنەمایەك نەدەبوون، بەرۆرەندى کرداریان لەسەروى ھەموو بەرۆرەندىەکانەوه دانا بوو. سیاسەت، ھەم بوو بەھىماى بازەرگانی کردن، ھەم نامرازێك بوو بۆ خەمەتکردنى بەرۆرەندىەکانى. روون و ئاشکەریا کە ھەر سیناتۆرێك ئەنھا نوێنەرى وىلایەتەكەى خۆى نەبوو و بەلكو بە پێناسى دەسلەلت و بەھای بازەرگانیشت دەژمێرا. بۆ ئەوێنە بازەرگەکانى پەمووى وىلایەتەکانى باشوور لەلایەن شەش سیناتۆرەوه بەرپۆرە دەبرا، سیناتۆرەکانى دیکە پشتیوانیان لە بەرۆرەندى ھێلە ناسینە سەرتا سەریەکانى یونێژ پاسیفیک دەکرد، ژمارەیهكى دیکەش بەرۆرەندى کەنەکانى پۆلا و ناسن و چەند سیناتۆرێكى دیکەش پارێزگاریان لەبەرھەمھێنانى ئەوتى وىلایەتە یەگەرتووەکان دەکرد. ئەنجامى ئەم بى سەروەرى سەروەریە حیزبى، بەم شتەویە بوو کە دەسلەلتى زەمینەى حیزب لەخەلکى سەندرايەوه و بۆ چەند سیاسەتەدارى حیزبى، نوێنەرى کارگە گەورەکان و رێکخراوە حیزبىەکان گوازارايەوه. دام و دەزگا حیزبىەکان بەرادیەیهك دەسلەلتیان بەسەر کاروبارەکاندا گرتبوو کە کاتێك دیووکراسى لەسەردەمى سەڕۆک کۆمارىەتى ((کلیولەند)) دەرفەتى گرتە دەستى دەسلەلتیان بۆ پەخسا، دەرکەوت کەلەنێوان ئەم دوو حیزبەدا جیاوازیەكى ئەوتۆ نەبوو، چونکە دەسلەلتى بازەرگانی بەسەر سیاسەتى گشتى وولاتدا یەکلایى بووویویەوه.

بۆيۈككەمەن لىدەست دىۋى كۆمپانیا گمورەكان، چەند ياسايەكى نوئى چاكسازى لەكۆنگرىئىدا دەنگيان لەسەر دراو لەوانەش ياساى بازىرگانی نىوان ويلايەتەكان بوو. كۆمپانیاكانى ھىلەكانى ناسن لەگەل نمو ھەموو تەنگ و چەلمەيشدا خۇيان لەدانى باج دەدزىمە و نرخی كرىنى ھاتووچۇيان بەدلى خۇيان بەرز و نزم پىتەكرد. نەم ياسايە سنوورى چالاكى نمو كۆمپانیاينەى كەم كرده، دەبرو كرىنى ھاتووچۇ بەشئومەكى دادپەروەرانە ديارى بىكرىت و لەسەر كۆمپانیاكانى ھىلەكانى ناسنىش پىنويست بوو بەداپشتنى بەرنامەيك، باج و دەفتەرى ھىسابەكانى خۇيان بەمەبەستى پىنچاچوونەويان بخرىتە بەر دەستى لىپىرسراوانى دەولەت. بەلام نەم ياسايە زۆر پروون نەبوو و بەراشكاوى نرخیەكانى ديارى نەدەكرد. لەكۆتايداو بەھۆى ياسا پىشنىيازكراوەكى ((شرمان))دە كە بەياساى ((دۆە تراست)) بەناوبانگە، لەسالى ۱۸۹۰ تەواوى كاروبارەكانى پەيوەندىدار بە ((تراست)) خرايە ژىر دەسلەلى كۆنگرىئەسە. تەلەكەى بازى و كۆت و بەند و پىلانە بازىرگانەكان بەتەواومتى قەدەغەكران. بەلام نەم ياسايەنىش كارتىكى نمو تۇيان لە باروودۆخەكە نەكرد و كۆمپانیا گمورەكان لەسەر كارە ناياسايەكانيان ھەر بەردەوام بوون.

لەپاستىدا لە سەرھەتەكانى سەدەى بىستەم و ھاتنە سەر كارى ((تۆدۆر رۆزۆفلت))دە بوو، كە لەگەندەلەكانى دەسلەلى ھۆكۈمەتى مەركەزى تاراددەيك كەم كرانەو و پەلە و پايە و پىنگەى دەسلەلى جىئەجىئەكرەن زىادى كەرد. ھەر لەسەرھەتەى نەم سەدەيشمەو بوو كەپەيوەندى دەسلەلى لىپىرسراوئەتى سىياسى لەلايەكەو و دەسلەلى سەرمايەدارەكان لەلايەكى ترەو و گۆرانىكى نوئى بەسەردا ھات.

كۆمەلگەى پىشەسازى ئەمەرىكا كە ھاوكارى سەرمايەدارەكانى بەسەردا زال بوو، لەكۆتايەكانى سەدەى نۆزدەيەمدا پروپەرورى كۆمەللىك گېوگرافى كۆمەلەيتى بوويەو [لەوانە]: كۆچكردن و گرتەكانى شارنشىنى، رەگەز پەرسى، ژيانى كرىكاران، ئالۆزى ژيانى جىنى بەكاربەر و كىشەى جووتيارەكان. پىشكەوتنى پىشەسازى و بەرھەمى كارگەكان پىرستىيەكى زۆرى بەھىزى كارەگەر ھەبوو. لەبەر نموە رىساكانى كۆچكردن چەند ناسانكارىيەكيان تىنا كرا و كاروانى كۆچەرانى بەرمەو ويلايەتەكان بەرپىخت. نمو كۆچكەرانەى كەپىش شەرى ناوخۇ بەرمەو ئەمەرىكا دەھاتن، زىاتر خەلكى باكورى ئەوروپا بەتاييەت نىزەلەندە و ئەلمانىا و ئەسكەندەنفايا بوون. زۆرىەشيان خۆيەندەوار و تاراددەيكەش دەولەمەند بوون. بەلام دواى كۆتايى ھاتنى شەرى ناوخۇ و لەنەغامى نمو گۆرانكارىيە پىشەسازىيەنى كەجىھانى پىنا تىيەرىناراستەى كۆچكردەكان گۆراو كۆچەردەكان زىاتر لەوولتائى ئەوروپاى رۆژھەلات و باشوورەو بەتاييەت لەرووسىا، پۇلەندا،

ناوچه‌کانی بالکان و تیتالیاهو شۆږ دهبونموه و پښه‌یه‌کی زوزیشیان جووتیاری نه‌خویندموار و هم‌زار و یان سره‌معنایی کاتولیک و یه‌هوودی بوون و لم‌رووی فخره‌منگ‌شوه له‌گډل کۆچبهره‌کانی پښشودا جیاولاز بوون. نیشه‌سه‌خت و دژواره‌کانی نیتو کانه‌کان، پېشمسازی ناسن و پۆلا و دام و دزگا‌کانی رست و چنین هم‌مووی کموتبویه سرشانی نهم کۆچبهراتنه. نه‌مانه‌هیچ شارمزایی و پېښویه‌کی هونعریان نمبوو و، بۆ نمو نیشانه‌ش تهرخان ده‌کران که به ((پیشه‌ییانیه‌کان)) به‌ناویانگ بوون. له‌ناوچه هم‌زار نشین و قهره‌بالقه‌کانی شاره‌کاندا نیشته جتن دهبوون و هیچ جوړه خزمه‌ت گوزاریه‌کی ته‌ندرووستی و خوښگوزمرانیان لم‌بر دستا نمبوو. مهرجه‌کانی کارکردن زور سه‌خت و دژوار بوون و کرټکاره‌کان زوزیهمان پرومپرووی دهرکردن و له‌دستتانی کاره‌کمان دهبونموه.

له‌سن سالی کوتایی سده‌ی نوژده‌یم، ژماره‌ی کرټکاران سن نه‌ومده‌ی زیادی کردبهرینکومتنی شه‌پولی ږوو له‌زیادی کۆچبهران، سرچاومه‌کی لم‌رادده‌دبری هیزی کرټکارانی خسته‌بهر دسته‌ی خاومن کارگه‌کان و به‌ره‌خسانی نهم هه‌لومهرجه‌ل‌باره‌چینی به‌پیتویشیان نهم‌دزانی نهم‌نده‌گرنگی به‌حال و گوزمرانی کرټکاران بدن. که‌می کرټی ږوژانه، ماوه‌ی کاری دوور و درټی، نا‌لۆری پشینوی ژیان، زه‌مانه‌ت نه‌کردنی پیشه، مهرجه‌قورسه‌کانی کارکردن و ته‌وه‌قوعاتی بې سنووری خاومن کارگه‌کان، لمو‌گرفته‌سره‌کیانه‌بوون که لم‌سره‌ده‌می گوزرانی پېشم‌سازیدا پرومپرووی کرټکاره‌کان دهبونموه، مهرجه‌کانی کارکردنی کرټکارانی کۆچبهر په‌همندپکی سرمایه‌گوزاری به‌خووه‌گرتبوو، ههر نهم بارودوخ‌دش بوو که کرټکاره‌کانی به‌رو رټیک‌خراومیی بوون هانده‌دا.

یاخی بوونی کرټکاره‌کان زوزرجار توند و تیژی و پټکندانی لټده‌کومتوه، په‌کړیزی و مانگرته‌کانیشیان به‌زمیری هیزی خاومن کارگه‌کان به‌رپهرچ ده‌درايموه دواتر به‌به‌کاره‌تانی هیزی سمریازی و پۆلیسی تایبعت، به‌ته‌واوته‌ی سمرکورت ده‌کران. سن قهیرانی نابووری گموره‌ی یه‌که له‌دواپه‌ک ۱۸۹۳، ۱۸۸۶، ۱۸۷۳ ږنژوی سده‌ی بیکاریان له‌ته‌مریکا گمیانده ۱۲٪ نهم هه‌سه‌له‌به‌چمنده‌ها مانگرتنی خوټناوی به‌دوا‌ی خوژیدا هیتا. فراوانی هیزی کار، ژماره‌ی نمو کرټکارانه‌ی له‌کاتی مانگرته‌کلندا ناماده‌ده‌بوون، سیاستی خاومن کارگه‌کان له‌دووبهره‌کی نانومو‌ی نیتوان کرټکاره‌کان و پشیتیوانی یاسا و هیزی سمریازی له‌به‌رژومندی سرمایه‌داره‌کان، په‌کړیزی نیتوان کرټکاره‌کانی نهم‌ستم و مانگرته‌کانی به‌رتموازه‌ده‌کرد. ووته‌که‌ی ((چی‌گۆلد)) که‌میه‌کټکه‌له‌خاومن کارگه‌گموره‌کان، پېتناسه‌ی ره‌فتار و هه‌لوتستی نمو که‌سانه‌به: ((دتمواتم نیوی تاکه‌کانی چینی کرټکاران بۆ کوشتنی نیوه‌که‌ی تر دابه‌زرتنم)).

پرومپرووی نینوان کریکاران، پاش قمرانی ۱۸۷۳ لەشیوهی مانگرتنی فراوان و جۆزواجۆز لەنیو
 شارە پیشەسازیەکاندا دەرکەوتن. ژمارەیەک لەو کریکارانە و نەوانەش کە مووچە ی پۆزانەیان
 کەمبوو، بۆجیرەیک مانگرتنی بەریلۆیان لەشارە پیشەسازیەکاندا نەتەجای دا. لەسالی ۱۸۷۷
 مانگرتنی کریکاران، هینلەکانی ناسنی نینوان شارەکانی وەک شیکاگو، فیلادلفیا، پتیسبۆرگ،
 بافلو، تاسانفرایسکۆزی نیفلیج کرد. بۆ کچکردنەوی نەم شۆرشانە، سەربازانی دەولەتی فیدراتی و
 پۆلیسی ویلايەتەکان تەقەیان لەکریکارەکان کرد و ژمارەیکیان لێکۆشت. ترس و لەمرزی
 کاریدەستان لە بیرەودریهکە (کۆمزنە ی پاریس) ی سالی ۱۸۷۱، ناسمانی ئەمریکای داپۆشی.
 فەرمانی دادگاگان سەبارەت بەتەدەخەکردنی هەر جۆرە مانگرتنیک، بەدوادا چوون و سزای
 مانگرتووەکان، دەرکردنی بەکۆمەڵی کریکاران و درووستکردنی گاردی میلیی بۆ پرومپروویونەوی
 سەربازی لەشارە پیشەسازیەکان لەو جۆرە ڕێوشووتەنەبون کەبۆ سەرتۆکردنی مانگرتووەکان گەرانە
 بەر. لەو پۆژە بەدواوە کۆکردنەوی دامەزرێوە پیشەسازیەکان و لێکداننی کۆمپانیا بازرگانیەکان بۆ
 درووستکردنی مەڕکەزەت و قۆرخکردنی چالاکیە ئابوریەکان، بەخێرای خرایە قۆناغی پراکتیک
 کردنەو، یەگەرتنی خاوەن کارگەرکانیش لەلایەکی تروە، سەرتۆکردنی کریکارەکانی ئەوەندە تر
 ئالۆز دەکرد. لەسالی ۱۸۸۰ دەهە قەری کریکارەکان زیادی کردوو و لەگەڵ قەدرانەکی
 ۱۸۸۶دا نەم ڕەق و قینەیان گەشتە بێنەقەتە. لەم سالیەدا زیاتر لەشەش سەد هەزار کریکار لەسەر
 پیشەگەیان لابران. لەمانگی مارچ ۱۸۸۶ خۆیشاندانیک دژ بە توندوتیژیەکانی پۆلیس لە ((هی
 مارکت)) ی شیکاگو نەتەجایدا. پاش تەقینەووی بۆمبیک کەهیچ کاتیک بەراستی هۆکاری نەم
 تەقینەووی نەزانراوە، ژمارەیکە زۆر لەکریکارەکان دەستگیر کران و لەشوتنیک ترسناک و ناخۆش
 دادگایی کران و ژمارەیکیش لەسەر دارە دران. پاش پروداوەکی ((هی مارکت)) شوێن و
 پلەویایە سەندیکای کریکاران کۆتە مەترسییەو و زۆریک لەخاوەن کارگەرکان لە دامەزراندنی
 (استخدام) کریکارانی نەتەجای نەم سەندینگایە خۆیان بەدوو گرت، رابەرانی گروویە کریکارەکان
 بەکەسانیک تیکدەر و ئاژاوەگێڕ ناو زەد کران. لەسالی ۱۸۹۰ مانگرتنی کریکاران بەتایبەت
 لەنیو کریکارانی کەنەکان، هینلەکانی ناسن، پیشەسازی پۆلا پەری سەند. پیشەسازی، بوو
 بەمەیدانی سەڕەکی مەناقشە و مانگرتنە یەک لە دوايەکەکان. مانگرتنی کریکارانی بەرەمەهێشای
 پۆلا بە ((هۆم نەتەد)) ی پەنسلفانیا لەسالی ۱۸۹۲ غوونەیکە لەو جۆرە مانگرتنە. نزم بوونی
 ناستی کرنی پۆزانە و بارودۆخی ئالەمباری ژیان و شپۆازی بۆندی، ژمارەیک لەو کریکارانە
 کەزۆریەیان کۆچەر بوون، ناچار بەناڕەزایی دەربرین کرد و لەبەر ئەوەی داواکیان پشت گوێ خر

یه کیه تیه که میان بریاری مانگرتنی پسمند کرد. خاوهن کارگه کان به به کارهیتنای پۆلیسی تاییه تی ((پینکرتون)) و هیتی سمریازی پرووهریویان و مستابوه و لعمه نجامی شمیر پینکادانی نیوانیاندان ژمارمیه که له همدوو لاکوژران. کارگه که داخواو زیاتر له سه دوو په نجای کریتکار به تۆمعتی پیلان دارشتن سزا دران. نامانجی خاوهن کارگه کان دهرکردنی کریتکارانی شویشگیر و دامعزاراندنی کریتکاری نوئ بوو، تهویش به ممرجیک ته نداسی سه ندیکاکان نمین و سمر بۆ هه موو فرمانه کان دانهوشتن. دهره نجامی مانگرتنه کهی ((هوم تسته)) کوژیایی هیتان بوو به دامه زواوه سه ندیکاکان له بواری پیشه سازیدا، بین کاری و سزادانی پابه رانی مانگرتنه کان، سمرکهوتنی خاوهن کارگه کان. ههر له م کاته دا ((بوچین دس)) یه کهی کریتکارانی هیتله کانی تاسنی راگمیان. چالاکیه کانی ((دس)) بۆ رینکخستنی کریتکاران، ناوبرای وک یه کتیک له پابه ره ناوداره کانی پابه رانی سۆسیالیزمی نه مریکا ناساند. کریتکارانی درووسترکردنی فاگۆن له دورووهری شیکاگو له مبر کرانی کریتی خانوو و نرخه نمو کالایانه که به ناچار له فرۆشگای کوپانیاکه دهیانگری ناره زایی خۆیان دهریری. له سالێ ۱۸۹۳ که سه رده می قهیرانیکی دیکه نه مریکا بوو ریژه ی بین کاره کان زیاد ی کرد و به پینچموانوه کریتی رۆژانه ی زۆریه ی خاوهن پیشه کان که م کرایه وه. کوپانیای ((پۆلن)) به بین کویتگرتن له داواکاری کریتکاره کان، دهسته ی رینکخستنی گفتووگۆکانی [تۆنهری کریتکاران] له مبر کار لاهرد و، له مبرامبر نه م هه لۆپسته ی کوپانیاکه دا کریتکاره کان دهستیان به مانگرتن کرد. ((دس)) بو نه نداسانی یه کهی کریتکارانی هیتی تاسن حاتنه ریزی مانگرتوه کانه ره و به م شیهیه سنووزی مانگرتنه که فراوانتر بوو. نه نجووه منیک له بیست و چوار خاوهن کارگه به مبه مستی پرووهریویوونه می نمو یه که تیه پینک هیتراو بۆ سمرکوئکردنی ((یاخی بووان)) پمانیان بۆ ((کلیولمند)) سمرۆک کواماری نمو کانه برد و به به کارهیتنای هیتی سمریازی دهولتی مانگرتنه که تینک شکیترا، زهره زبانیکی مادی و گیانی زۆری لیکه وتموه. ((دس)) و ژمارمیه که له نه نداسانی یه کهی کریتکارانی هیتله کانی تاسن به تۆمعتی ((پیلان دارشتن)) دژ به یاسای دژهرتست زیندانی کران. هۆکاری سه ره کی نه م توندوتیژی و پینکدادانه خویناوه ی کریتکاران، بۆ شتوازی بیرکردنه می [تن پروانینی] گشتی خاوهن کارگه کان ده گهریتمه وه. به دلنیا ی شه وه له قه له مه می دهسه لاتندارانی قۆرخکاری سمرمایه داریدا، مه جالتیک بۆ ناشتی و ویتگرتن له بیرورای کریتکاران نه مابوویموه.

یه کهی کریتکاره کانی نه مریکا زیاتر لایه نیکه محافوه کارانیان پیه دیار بوو، رژی می سمرمایه داری و به ره مهیتانیان له مبر بنه مای به ره وه ندی تاک پسمند کرد. چالاکیه کانیان له بواری زیادکردنی کریتی رۆژانه و ممرجه کانی کارکردن چر کردبوویموه، نه وانیشیان که خاوهنی

نامانجیکي شۆرشگيرانه بوون، سمرکهوتينىكى نمو توپان بدمست نهيتا. نمو دوو يه كيمتیه كرتكاريه [سمره كى]ى كه لمسه دهى نۆزده يه مندا دامه زوان: ((فدراسيۆنى كارى نه مريكا)) و ((كرتكاره دليره كان)) بوون، به لام نمو يه كه محافهزه كارتير بوو، همروها بيروبوچونينكى دۆستانه ي له گمل خاومن كارگه كاندا همبوو، مايه وه و يه كيمتى ((كرتكاره دليره كان)) كه ريتوشونينكى سياسى بوخۆى گرتبووه بمر و جيتى متمانه ي خاومن كارگه كان نموو، كشيابه دواوه و توپايه وه. يه كيمتى ((كرتكاره دليره كان)) له ۱۸۶۹ دامه زوان و لمساله كانى ۱۷۰۰ ژماره ي نمندامه كانى پتر له حوت سمد همزار كمس دهبوون، رهش پيسته كان و ژنه كرتكاره كانيش ده پانتوانى بينه نئندام لهم به كيمتيمدا. پاش پروداوه كى ((هى مارك)) ي شارى شيگاگۆ كه ژماره يه ك لمانار شيشه كانيش تپايدا به مندار بوون، يه كيمتى ((كرتكاره دليره كان)) كه لتيپ سراويته خوييشاندانه كيان گرتبووه نيمستۆ، زيانينكى زۆريان لتيكوت و ژماره يه كى زۆر له ابرهرانى نمو يه كيمتیه دادگايى و زيندانى كران و، سمد همزار لمئندامه كانى كمنارگريان كرد و وورده وورده له ميدانى چالاكيه كرتكاره كان پاشه كشتى كرد و كۆتايى به تممى هات. ((فدراسيۆنى كارى نه مريكا))، له لايمن ابرهرينكى ((بليسمه توه)) كه ((سامونيل كۆمپير)) بوو، به رتيوه دهر. تامانجى نهم دامه زواوه چاگكردنى مهرجه كانى كاركردن و كرتى رۆژانه بوو سلمريگمى گنتوگۆكردنى دۆستانه له گمل خاومن كارگه كان - له گمل نمو شدا خاوه نى نايدۆلۆجيه يه كى كرتكارى نه بوو، كرتكارى ژن، كۆچمير يان رهش پيستی وه رنمده گرت، به نئندام بووتيش له يه كيمتیه تايبته بوو به كرتكارانى پسپۆر و شارهزا له بوارى پيشه سازيدا، دانى به رتيۆمى سمرمايه داريدا دنا كه به رتيگميه كى ناشتيانه گپوگرقتى كرتكاره كان چاره سمر بگات. ((فدراسيۆنى كارى نه مريكا)) هيتى هيتى به رى سمد و دواتر وهك يه كيتك له سمره كى ترين دامه زواوه كرتكاره كانى سمد يه بيستمى لئها. نهم دامه زواوانه هيچ جۆره همره شه به كيان له سمر بوونى سمرمايه دارى دروست ندمه كرد، له پيتاو به رتيۆمنى كرتكاره شارهزاكان - به لام نك پينجه وانه له گمل بوچوونى كارگه كان - دامه زوان، دامه زواوه يه كى هاوشيوه كۆمپانيا گموره كانى پينكه وه تا.

ابهرينى كرتكارى نه مريكا نه خاوه نى نايدۆلۆجيه كى دياريكراو و نه ابره اريه تيه كى پروناكبير بوو، تامانجى سمره كى نمو له پيتاو پاراستنى بوونى خۆى له نتيو رتيۆمى سمرمايه داريدا كورت ده كرايه وه. له لايه كه وه كرتكارى نه مريكى همولى ددها به مهورگرتنى شتياوى زيانى نه مريكايى، بيتته نئندام له چينى مامناوه ندى نهم كۆمه لگميه، له و لاشوه خاومن كارگه توانى به ده سته به ركردنى بارودوخينكى تارادديه ك له بار به زامه ندى نمو به ده سته به تينت. به رتيۆمنى

تایبعتی لسمووری هه موو بهرژومندیه کاتموه دانراوه و ههر له بیر تهوش بوو که دام و دهزگا کرتیکاریه کان له پیناو یه کپیزی چینایه تیدا کاریان نه ده کرد. زوژیی کرتیکاره کان بهین تهو یی بجه نیو هیچ دامه زراوه یه کهو له پیشه کهی خویاندا له گهل خاوهن کارگه کان رتیکده کهوتن و لیک تیگشتینیکی بهرامبر کن ئه نینوانیاندا سه ری هه لده دا.

تایبه تمندیه گشتیه کانی کۆمه لگه له جیگه بوونی نهم هه ماهه نگیه دا کاریگه ریه کی زوژی هه بووه. دامه زراوه کۆمه لایه تیه کان لسمه پنه مای کار و چالاکی تایبعتی [تاکه کسی] و کۆکردنوه ی سهرمایه ی تاکه کهسی داتران. قانونی ته ساسی ته مریکا دانی به سنووری خاومنداریه تی تایبعتیدا ناو جه ختیسی لسمه [به ره و کردنی] ته م چه مکه له بوونیا ده سیاسیه کاندایا کرده وه. دادگا کانیش پشتیوان و پارێزهری خاومنداریه تی تایبعتی بوون، جگه لهوش به گمه کردنی باهر به چانسی یه کسان و بهرامبر بۆ پیشکهوتن؛ چه مکی په یوه ندیه کۆمه لایه تیه کان شوینی چه مکی چینایه تی گرتوه. له کۆمه لگایه کدا که رتیکای پیشکهوتن و به ره و پیش چوونی والا کرابوو، رۆله کانیش پتیکه به سترانه وه، له نه بجا مدا جه خت لسمه هه ماهه مگی نیشتا کرایه وه، نه ک دوانیه دژیه که کان و نا کۆکیه کان. هژگاریکی دیکه ش هاتنه ناوه ی نه ته وه هژواو جه رده کان بوو که ده بوونه ناسته نگ له بهر دم یه کپیزی و ته بابی چینایه تیدا. کرتیکاره کۆچه ره کان له زمانی یه کتر تینه ده گشت و له رووی قهره منگی شه وه جیاواز بوون و جیاوازی به گه زیش، خۆی له خۆینا کیشه و گهرو گرتینیکی زوژی به دوا دا دهات. به لām یه کپیزی و یه گه رتووی کرتیکاری ته مریکی له رووی پیشه مه وه بهرجه ته کرا. راپهرانیکی وه ک ((کومپر)) که تامانی دامه زراوه کرتیکاریه کانیان لسمه بنه مای گفتوگو له گهل خاوهن کارگه دا بۆ زیاد کردنی کرێ و چاک کردنی معرجه کان کار کردن دادنا، توانیان به رده وام بن و سه رکهوتنیش به ده ست بێتن. نهم دامه زراوه نه لسه رده می ((فرانکلین رۆزفلت)) دا به چوونه نیو ((یه کهی ته کرتیکارانی پیشه سازی)) توانیان وه ک فراوانترین یه کهی ته کرتیکاری خزیان بنوێتن و به کۆکردنوه دامه زراوه به چووه که کان له ژۆر چه تری پشتیوانیا، بینه رتیکه خراوینیکی سه ره کی له ژیا نی نابوو ری و سیاسی ته مریکا دا. لاوازی راپهرینی سۆسیالیزم و نه بوونی سه ره له دانی حیزیه کرتیکاریه کان - به بهر اوورد له گهل وولاته پیشه سازیه کانی دیکه ی وه ک ژاپۆن، تنگستان، نه لمانیا، تیتالیا - له تایبه تمندیه گشتیه کانی کۆمه لگه ی ته مریکایی نه وه سه رده مه بوو.

هاوکات له گهل گه شه ی ختیرای پیشه سازی له ناوچه کانی باکوور و رۆژه لانتا، له ویلا یه ته کانی رۆژناوا شدا چهند گۆرانکاریه که نه بجا م درا، که نه م گۆرانکاریانه دواتر یارمه تی ده رتیکای باش بوون بۆ

بمره پيش چوونی ئەو ناوچانە لەمۆزبەیی بواوەکاندا، گەشەستەندنی بەخێوکردنی مەڕ و مالات و درووستکردنی لەمۆرگەیی فراوان، پيشەیی بەخێوکردنی ناژەڵی لەموناوچانەدا پەرەپێدا. دۆزینمۆی زێڕ لە کالیفۆرنیا و ویلايەتەکانی رۆژناوا، سەرخەیی زۆرێک لەکۆچبەرانى دەرمۆی بۆناوچەکانی رۆژناوا راکێشا و سیاسەتی دەرئەتیش لەبەخشینی زەوی کشتووکالی و هاندانی کۆچکردن بمره پەرە رۆژناوا پارمەتی دەرئەتیشی باش بوو بۆ نیشەستەجێکردنی خەلکی و ئاوەدانکردنەوی ئەو ناوچانە. لەگەڵ پەرمەندنی پيشەسازیدا، کۆمەڵەکانی کۆچانکاری لە بەکارهێنانی زەویە کشتووکالیەکاندا کرا. بەکارهێنانی نامیری کشتووکالی، کووتی کیمیایی و هۆکارەکانی لەناوبردنی نافاتی رۆووک و چاککردنی تۆوی کشتووکالی، بەرهەمهێنانی دانمۆیلە، لۆکە و بەروبوومە پيشەسازیهکانی دیکەیی چەند سەد ئەوەندە پەرە پێدا. پيش شەڕی ناوخۆ بازارێ بەرهەمی کشتووکالی زۆرکەم بوو، بەلام ئەو گۆرانکاریەیی کە لەرۆوی نامیرەکانی هاتووچۆوە، ئەنجام دران بازارەکانی ناوخۆی ئەمریکای بەناوچەکانی دیکەیی جیهانمۆ بەستەو، جووتیارەکان دەسلالت و کۆتەرۆلی خۆیان بەسەر بازارەکانی فرۆشتندا لەدەستدا، نرخی بەروبوومی کشتووکالی لەسەر بنەمای داوواستی بازارە جیهانیەکان دیاری دەکرا، زۆربوونی بەروبوومی کشتووکالی لە ئەوروپا، ئۆسترالیا، یان ناوچەکانی دیکەیی جیهان کارپێگەریەکی راستەوخۆی لەسەر داکشانی نرخی بەروبوومەکانی ئەمریکا هەبوو. جگە لەوەش بەهۆی زۆربوونی بەرهەمی کشتووکالیەمۆ نرخی بەروبوومی کشتووکالی ئەو وولاتە داکشانیکی بێ وێنەیی بەخۆوە بینی - بەمێن ئەوەی جووتیارەکان لەدیاریکردنی نرخیەکاندا بەشاریان کردبێت، ئەو گۆرانکاریانەیی کەبەسەر لایەنی پيشەسازیدا هات کاری لەمێنای دارایی وولاتیش کردبوو. جووتیاران و کۆلەگە بازارگەکان زیاتر لەهەموو گروپە کۆمەڵایەتیەکانی دیکە لەژێر پالە پەستۆی ئەم کارپێگەریەدا بوون و شکانی نرخی بەروبوومی کشتووکالی، خرابی ناووهەواو کەسی رێژەیی بەرهەمهێنان، سەپاندنی کرتی گران و قورس لەلایەن کۆمپانیایەکانی هیلەکانی ئاسنمۆ، هەموو ئەم هۆکارانە هەرمەشەییەکی گەرمەیان شکست بوونی ئەم گروپە درووست کردبوو، کە زۆریەشیان زەویەکانیان لەگەردوی بانکەکاندا بوو. واپەریتە پراگەندەکان لەکۆتێوونمۆی جووتیارانی نازاری، لەشێوی سەندیکا جووتیارەکانی وەك ((گراڤجیز)) و ئەنجامانی گروپی سیاسی ((گرین بک)) و یەکیەتی جووتیارانی سەندیکا کرێکاریەکانی ((بايۆلیست)) دەرکۆتن و هەڵیاندا شتێمەکی سیاسی بەنارەزاییەکانیان بپەخشن. ئەوان لەهەڵبژاردنەکانی سالی ۱۸۹۲دا توانیان ژمارەیک نۆتەر و سیناتۆر پەوانەیی کۆنگرێس بکەن و چەند حکومرانیکی ویلايەتی بۆ خۆیان هەڵبژێرن.

بسم هرئانی قهرانی دارایی له سالی ١٨٩٣، شۆڤشی جوتیاران پانتایه کی فراوانتری گرتوه، بهیه کگرتنی گرویه یاخیووه کان راپهرینه کی گمورهی جه ماوهی سمری هه لئا و دواتر بهدا مهراندنێ حیزینه کی نویی بهناوی ((پاپۆلیست)) کوتایی پنهات، نهم له مملاتی سیاسیه کاندای بژ بهدست هینای دمهلاتی سیاسی مهسهلهیه کی نویی ووروژاند که نهویش مهسهلهی یه کهی دراوی زیو بوو. ههرچهنده مهسهلهی یه کهی دراوی زێڤ و زیو بهبهردوامی جینگای مشت و مری سیاسی نیتوان گرویه کان بووه. لایهنگرانی سیسته می دوویه کهی زێڤ و زیو لایهنگرانی یه کهی زێڤ تاکوتایی سهدی نۆژدهیه کیش ههر لاسر نهم مهسهلهیه کیشیان هه بوو. جوتیاره کان وایان دهزانی که رهواجی دراوی زیو گیروگرفته نابوویره کانیان چارهمر دهکات و نرخه کان بهرز دهکاتهوه و بهرهواج پهیدا کردنی دۆلاری زیویش نرخه پاره دهبوو ژیتهمو. نوتهمرانی ویلايهته کانی وۆژناوا. لایهنگرانی دراوی زیو له کۆنگره ده یاسایه کیان پهسهند کرد که بهپیتی نمو یاسایه لاسر دهولت پیتوست دهکرا، که ریزهیه کی دیاربیکراو زهوی بکریته و دووباره دۆلاری زیو رهواج پهیدا بکاتهمو. بهلام نهم سیاستی دراوه کیشهی جوتیاره کانی چارهمر نه کرد. چونکه رینگه لهداکشانی نرخه بهروومی کشتوکالی گرت، نه داشکانه بههای زیو. بهتایهت که بهدوژینهوهی کانه کانی زیوی ناریزونا، کلژادۆ و فئوانا و خسته بازار، بههای زیو که میبکروو نرخه کان بهگشتی داشکان. دهولت دهکردنی دۆلاری زیوی راوهستانده و، ترسی ورشکست بونی جوتیاران به ناشکرا ههستی پیده کرا، بهتایهت که بانکه کانی ویلايهتی وۆژناوا به که مین دام و دهزگا بوون که زیانی ماددیان لینهکوت.

له کاتی ههلبژاردنه کانی سالی ١٨٩٦، بهپینکهپینانی هاویه یانیه که له نیتوان حیزیه دیوکرات له گهڵ ((پاپۆلیست)) دا توانیان وهک هیزینه کی گموره خۆیان بناسیتن. ((ویلیام جنینگر برایان)) گمورتاریه زۆر بلیهت بوو ههروهه له نیتوان گریه جوتیاری و کرتکاریه کاندای زۆر خوشمویست بوو، له لایم حیزیه دیوکراتهوه بژ کاندیدی سهرۆک کۆماری پششیاژ کرا، له بهرامهیردا حیزیه کۆمارهجواری ((مهک کنیلی)) وهک کاندیدی ههلبژاردنه کانی خۆی دیاری کرد. سهرمایه داره گهروهکان و بانکداران و کهسایهتبه دمهلاتداره حیزیه کان لهپشناو ههلبژاردنی ((مهک کنیلی)) پوچه لکردنهمو ههرهشی رکه بهردکانی، هه موو جۆره سهرچاوه و هۆکاره کیان بهکارهینا. له زۆریه شۆپته کاندای کارگه کان رووبهرووی ههرهشی داخست و بن کاری دهوونهمو، نه گهر ((مهک کنیلی)) کاندیدی حیزیه کۆمارهجواری سهرگهوتن بهدست بهپینتیت، بیهمی زهویه کانیان و به لگه نامه کانیان بژ حیزیه کۆمارهجواری سالی دیکه تازه دهکهنهوه. ((برایان)) پششی بهبهردستهپینانی دهنگی لایهنگرانی

چاکسازی، جووتیاران، کرنکاران و چینی مامناومندی کم دهرامت بستمبو، بهلام هیز و سرمایه و دسهلات، بۆ پشتیوانی کردنی ((کنیلی)) خرابونه گم، لهنهغامدا حیزی دیوکرات بهجیوازیه کی کم له دمنگانیکه راستموخۆ شکستی خوارد و دۆواندنیان کۆتایی هیتان بوو به دسهلات و چالاکه راستموخۆی جووتیاران له کاروباری سیاسی وولاتنا.

لهم قوناغهی نهمریکا دا که قوناغهی گواستنهموی (انتقالی) کۆمهلهگی نهمریکایه، هاورپیزی و یه کگرتوویه نیتوان گرویه کرنکاری و جووتیارهکان سهرنج راکیش بوو - ههر دوولا هۆکاری سهرهکی بهرهمههیتان بوون و لهسهرهههاتی گۆرانکاریه پیشمازیهکاندا - گیروگرتی هاورمیشان همبوو. نمو بیرۆکانهکی که خستیه روو، هۆکارنیکه سهرهکی بۆ چاکسازیهکانی داهاتوو بوون. چاککردنی معرجهکانی کارکردن، دیاریکردنی ههشت سمعات کاری بۆژانه، دهستێمردانی دهلعت له رینکخستنی کاروباری گواستنهمو و هاتووچۆ، دیاریکردنی نرخه هیلهکانی ناسن، تهلهگراف و تهلهفۆن، ههلبۆاردنی راستموخۆی سناتۆرهکان و دانانی باجی بهردوام لهو جۆره پیشیازانه بوون که لهسهدهی بیستههدا گرنگیان پیندا و بهکردهمی پراکتیک کران.

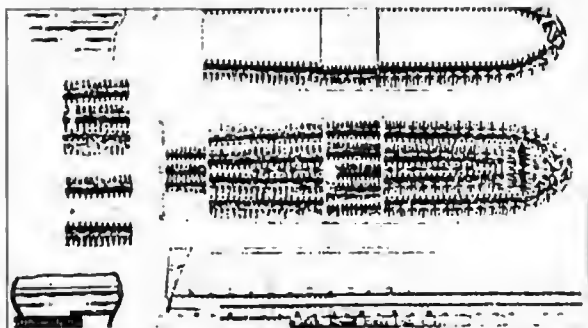
نهموی له داواکاری و خواستهکانی نهم گروپه دا گرنگ و پڕ بایه بوو، زهروریتهی دهستێمردانی دهلعت و لیتیرسراوبهتی دسهلاتی جیهه جیهکردن بوو له رینکخستنی کاروباری نابوریدا، که دهلعت نهتهنها لیتیرسراوه لهبرامبههر بهرژمومندی سهرمایه دارهکاندا به لکو لیتیرسراویشه لهبرامبههر پاراستنی بهرژمومندیهکانی تینکرای خه لکیدا. لهسهرهاتی دامه ززانندی کۆماری نهمریکاوه درووشی، ((حکومهتیک چاکتره که که متهر حکومت بکات)) کاریگهریهکی راستموخۆ لهسهر سیاست و کاروباری نابوریدا درووست کرد. گۆرانکاریه پیشمازیهکانی پاش شمعی ناوخۆ، سیاسهتی دهست تێمهرمدانی دهلعت له کاروباری نابووری و هاندان و پشتگیری سهرمایه گوزاری تایبهتی له گهمل خۆی هیتا. راپهرینی ((پاپولیت)) یان لایمنگرانی حیزی گشتی، نمو گروپانهکی له دهویری خۆی کۆکردمهوه، که زیاتر له مهنلکانی دیکه له لایم نهم سیاستمهوه زیانیان بهرکرتبوو. پیشیازیه چاکسازیهکانیان، سهرنجی دهلعتیان بۆ نهمرکه فراوانهکی خۆی راکیشا و بوون به هۆکارنیکه سهرهکی له جیهه جیهکردنی یاسا و چاکسازیهکانی سهردهمی پووداوه پیتشکموتن خوازیهکانی سهرهاتی سهدهی بیستههدا. گۆپانی شیوازی ژانی جووتیاری نهمریکایه، دهرنهغامی کاریگهری راستموخۆی به پیشمازی بوونی کۆمهلهگه و کاریگهریهکانی شیوازی ژانی شارنشین بوو بۆ سهر ههموو لایهنهکانی دیکه. بنهما کلتوریهکانی کۆمهلهگه وه کیشه و خیزانیش له ژنیر کاریگهری نهم پووداوه نابووری و گۆرانکاریه پیشمازیانه. گۆپانیکه بنهمریان بهسهردا هات.

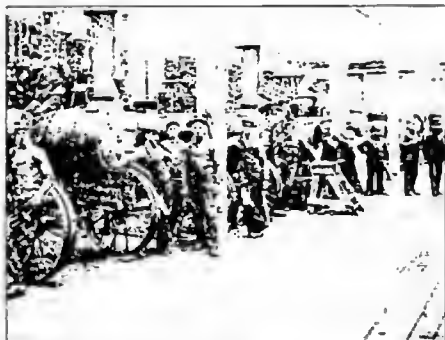
لویس و کلارک

کۆچی کۆچبەرمان له ساله کانی ۱۸۰۰

گراستمنه‌ی کز جبران به‌کشتی له سالی ۱۸۰۸

گرویتک له کرتکارانی پیشسازی له نبره‌ی دووه‌می سده‌ی نوزده‌هم

ژنان له کاری بهره‌مه‌پتانی پشمازی

منالان و ماوهی دورودریزی نیشکردن

بهشی حموتهم:

سەردەمی رووداو و پێشکەوتن خوازیەکان کۆتایی ھاتنی گۆشەگیریی سیاسی

سالەکانی نێوان ۱۹۰۰-۱۹۱۷ بەسەردەمی رووداو و پێشکەوتن خوازیەکان بەناو بانگە . لەم سەردەمەدا چەند راپەرپێنکی چاکسازیخوازانە بۆ ڕینگەکرتن لەکارە دزیووەکانی سەرمایەدارەکان سەریان ھەلدا. کۆمەڵە یاسایەکیش بۆ ڕینگەکرتنی کاروباری بازرگانی، لەکۆنگرەدا بڕیاریان لەسەر درا. بەگرنگینان بەو گەرگرتانەی کە پرومپتوری شارەکان دەبوویو، چاککردنی لایەنی بەرپەرکردنی شارە گەورەکان ، دانانی باج لەسەر دەرامەت، پشتیوانی کردن لەبەکارەر، ھەڵبژاردنی سێناوتۆرەکان لەڕینگە دەرنگەکانی راستەوخۆ، باشتەرکردنی مەرجەکانی کارکردن، وورده وورده ناپزاییەکان کەم بوونەو و ھەولێکی زۆرباش لەپێناو راستکردنەوێ ناپزاییەکان درا. نەم چاکسازیانە پەرچە کرداریک بوون لەبەرامبەر گۆرانکاری خێراکانی پێشەسازی و نەم گرتە کۆمەڵایەتیانە کەلتی کەوتبوویو، یاسای ((دۆز تراست))ی شەمان کە لە سالی ۱۸۹۰ پەسەند کرابوو، بەزیادکردنی چەند یاسایەکی چاکسازی نوێ پشتیوانی کرا. بەرپەرکردنەوێ بەرپەرکردنی کاروباری بازرگانی لەسەر تا سەری دەوتەتی فیدرلیدا دامەزرا. دانانی باج لەسەر دەرامەتی کۆمپانیاکان بۆ یەکەمین جار بایەخی پێتدا. بەجێبەجێکردنی یاسا چاکسازیەکان، بنەماکانی لیبرالیزم کە کۆمەڵگە نەمریکایی لەسەر بوونیا نرابوو زیاتر بەھێز بوون. لەگەڵ ھاتنە سەرکاری ((فدرو ویلسون)) لەسالی ۱۹۱۲، نەم چاکسازیانە نارااستەییەکی دیاریکراویان وەرگرت، بێرۆکە چاکسازی خوازەکانی نەم سەردەم و بایەخان بەگرتەکانی ژبانی شارنشین و کرێکاری، بوونە ھۆی کەم بوونەوێ دەنگی ناپزایی خەلک و کۆتێکێش لەبەردەم پەرەسەندنی سۆسیالیزمدا.

((تهامریکا له لادیتا له دایک بوو، لهشاردا گهشی کرد)) تهام پرستمی می میژو،نوسی نهامریکی ((هافستارد)) بهلگه میکی پروون و ناشکرایه لهسمر نهم گۆرانکاریانهی که شۆرشی پیشه سازی لهسمره تاکانی سه دهی بیسته مدا لهو وولاته هیتایه ناراو. لهسمره تای پینکهنسانی حکومه تی کۆماریدا شاره گه وره کانی تهامریکا به په نجهی دهست ده ژمیرران. فیلا دلفیا له کۆتاییه کانی سه دهی هه ژدهیه مدا بیست و پینج هه زار دانیشتوانی هه بوو و بهیه کیک له گه وره ترین شاره کانی نیمپراتۆری نینگلیز ده ژمیررا، به لām ژماره ی شاره کانی هاوشیوهی فیلا دلفیا زۆر کم بوون و تیکرای شارنشینه کان، پژیوهیان ۱۰٪ تپیه ریان نه ده کرد. له سه دهی نۆژدهیه مدا ژماره ی شارنشینه کان زیاده کردو تاسمورده می شمپی ناوخۆ نزیکه ی ۲۰٪ نی دانیشتوان له شاره کانداندا نیشته جی بوو بوون. گۆرانکاریه پیشه سازیه کان و په ره سه ندنی کارگه کان و دامه زراوه سمره کیه بازارگانیه کان، هۆکاری سمره کی زیاده بوونی دانیشتوانی شاره کان بوون - به رادهیه ک که له کۆتایی سه دهی نۆژدهیه مدا له نیو ده هاولاتی نهامریکیدا چوار کهسیان شارنشین بوون. سمر ژمیرییه کی سالی ۱۹۲۰ له نهامریکا، پژیوهی دانیشتوانی شاره کان به زیاتر له ۵۰٪ تیکرای دانیشتوان ده خه ملینیت.

شاره کان زۆر جار قهره بالغ، پیس و پۆخل و له پرووی به رپوه برنیشموه گهنده ل بوون، کۆچمه ره تازه ها تووه کانیش، که له لادیتکانی ته ورپاوه و له پیناو ژیانیکی چاکتردا پرویان له نهامریکا کردبوو، زۆریه ی دانیشتوانیان پینک ده هیتا. به درپژیایی ساله کانی سه دهی نۆژدهیه م زیاتر له سی و هه شت ملیۆن کۆچمه ر ها توونه نیو تهامریکا و له نیوان ساله کان ۱۹۰۲ - ۱۹۱۲ سالانه زیاتر له نیو ملیۆن کۆچمه ر په نایان بۆ که ناره کانی نهو وولاته ده هیتا. نهم کۆچمه رانه زیاتر له وولاته هه ژاره کانی باشوور و پۆژه هلاتی نه ورپاوه ده هاتن و له پرووی فیزکردنیشموه له کۆچمه ره کانی پیتشو لاواز تر بوون. زۆر جاریش له مالیکی دیاریکرای شاره کانداندا له دوری یه کتر کۆده بوونه و به پیتی کلتور و داب و نه ریتی و نه ریتی خۆیان بنچینه ی ژیانیکی دیکه میان داده سه زرانده. ته گمر گهروگر فتنیکیشیان پوه بپروو ده بوویه وه، له بهر نه توانایی خۆیان بوو له خۆ گو بجانندنیان له گه ل نهم ژینگه نوێیه دا. زۆربوونی دانیشتوان، نه بوونی خزمه تگوزاری ته ندر ووستی، کیماسی له دابه شکردنی سهر وهت و سیاسه ته داران و لپهر سراوانی گهنده لی، له کۆتاییه کانی سه دهی نۆژدهیه مدا کیتشه و ته نگ و چه له مهیه کی زۆریان پوه بپرووی شارنشینه کان کرده وه. بۆموونه شاریتی وه ک شیکاگو له سالی ۱۸۹۰ دا نزیکه ی ۸۰٪ تیکرای کۆچمه ره کان بیان نه وهی یه که می کۆچمه ره کانی له خۆ گرتبوو. کۆچمه ری

نەلمانی، ئايرىلەندى ۋە ئەسكەندەنافىيى نەۋى كۆچمەركەكانى پىتشتورتىيان پىتك دەھىتار
 ژمارىمەكى زۆرى كۆچمەركەكانى پۆلەندى ۋە چىكى ۋە لىتوانىيى ۋە ئىتالى ۋە جۈلەكەكانى ئەۋروپا
 پۆۋھەلاتىش، دانىشتۇرى تازە ھاتۇرى نەۋ شارە بوون، ۋە ھەرىكە ۋە بەپىتى ھاشىۋىي پەگەزىيان
 لەچمەند گەپەكىكى جۈودا ۋە جىاۋازدا كۆدەبوونەۋە. ئەم ((گەپەكانە)) لەبەر نەۋى
 دانىشتۋانەكى، خەلكى كۆچمەركە ۋە ھەۋار بوون، بەر خانوۋ ۋە بالەخانە پىزىۋانەكى كە تىايدا دەۋيان
 ۋ، نەۋ كۆلەنە پىس ۋە پۆخل ۋە نەۋرۆ بۆگەنە ۋە نەۋ ژىنگە پىر لەھەۋارى ۋە نەۋخۇشەي كە بەنپاز
 بوون تىايدا جەمىنەۋە، لەگەل قەربالغى لەمپادەبەدەرى دانىشتۋانەكى، لەبارتتىن زەمىنەيان بۆ
 نەش ۋە غا كەردى فەساد پەخساند بوو. بەد پەۋشۋى، گەرتى ژنانى كۆچمەركە، بەكارھىتەننى مىندالان
 لەكارگەكانى بەرھەم ھىتان، نىگەركانى ۋە پەرىشانى نەۋ كەرتكارانەكى كەرووبەروۋى گەرتى كەرتى
 كەم ۋە ماۋەى دور ۋە دىۋى كار كەردن دەبوونەۋە، بارودۆخىكى پىر لەمەترسى ۋە كارمەت بەسەر
 شارەكاندا سەپاند. ھىچ كام لەم شارە سەركەكانە خاۋەنى سىستەمىكى پىتك ۋە پىتكى سەربازى
 نەبوون ۋە لىپىسراۋ ۋە بەرپەۋەبەركەكانىان كەتەنە لەبەر بەرۋەندى تايىبەتى خۇيان پىشتىۋانىيان
 لەگەرتىكى دىپارىكراۋ دەكەرد، گىرۋەگەرتە كۆمەلەيتەكانىيان زىياتر دەكەرد. پۆلىس بەھۋى نەۋ
 نەلقەمى كە لەگەل گەرتىكە گەرتى دەدا، دۇ بەگەرتىكى تىرپەفتارى دەكەرد. كۆچمەركەكان بەھۋى
 داب ۋە نەرىت ۋە پىتو پەسى تايىبەتەنەۋە، ھەلسۈكەمۋى ((غەپە نەمەرىكىيان)) دەنۋاند ۋە
 بەدپىتىكى كومانائىمە سەرى نەمەرىكىيەكانىيان دەكەرد.

كۆچمەركە تازە ھاتۋەكان بەناسنى لەلەم كۆمەلگە نەمەرىكىمە ۋەرنەدەگەران، نەۋ
 زمانەكى كەناخاۋەتتىيان پىتەكەرد، پۆشاك، خۇراك ۋە شىۋازى ژىانىيان سەرسۈپھىنەر ۋە نامۇ بوو.
 زۆرجار نەۋى يەكەمى كۆچمەركەكان بوون كەھەمۋو گەرتەنەيان پىرۋەپىرو دەبوۋىمە ۋ،
 مىندالەكانىيان تاراددەيەك ئاساتر دەپانتۋانى بىنە تەندام لەكۆمەلگەدا. بەفەرتىۋونى زمانى
 ئىنگىلىزى ۋە شىۋەزارەكانى نەمەرىكىيا، بەناسنى لەگەل ژىنگە نوندا ناۋىتە دەبوون. بۆچىنى
 لاۋان، داپران لەداب ۋە نەرىتى كۆن ۋە بەستەنەۋە بەۋىنگە نون، ھەلىكى لەبار بوو بۆ
 ھەنگەران بەرۋ پىشكۈت ۋە سۈد ۋەرگەرتن لەدەرفەتە پەكەنەكان. نەلمانى ۋە نىزىلەندى،
 جۈلەكە، ئىتالىيى، پۆلەندى ۋە تەۋانى دىكەش كە لە ((نىشتىمانە كۆنەكەيان)) داپرابوون،
 بەھەۋل ۋە تىكۋشانى خۇيان، تۋانىيان رىگەيكە بۆ چۈنە ناۋ كۆمەلگە نەمەرىكىيە پىدۋنەۋە.
 بەلام نەۋ كۆمەلگەيەكى كە كۆچمەركە بىيانەكانى كەم تا زۆر لەنىۋ خۇيدا جىتەكەردەۋە، ھەمىشە
 دەرگاكانى بەرۋ پىرۋە پەشەكاندا داخراۋوون.

ده مارگيريه نه ژاډه کان و بوارځي گه وړه لمنيو رښپيسته کان و گرويه کومه لايه تيه کاني دیکه دا درووستکرد. پهنګي پيست نهم گرويه له که مایه تيه کاني دیکه جیاده کړدوه. رښ بۆهر شونښک بچووبايه پرووپړوي ده مارگيري ده بويوه. نو په که مين که سه بويو که له بارو دؤخه ناهه مواره نابووريه کانداه لمر کار لاده براو کؤتا که شيش بويو که لمر پيشه يه کانه موزا. لمر کاتانه ي که گيروگرفتي کړيکاره کان ده گه شته لوتکه، رښه کان بؤ شکاندني مانگرتنه کان بانگپيشت ده کران. نوپالي هه موو توندوتيزيه کاني کؤچپر و سپي پيسته هه ژاره کانيش لمره ستوي نهم رښانه دا بويو. هر نه ندازه که وړه ي رښه کان لمنيو شاره کانداه زيادي ده کړد. به هه مان نه ندازه ش توند و تيزي سپي پيسته کان دؤ بويو نه ژاده چرتر ده بويوه. پيشه و نيش و کاري کمه ده رهمتي وهک پاک و حاويتي شاره کان، پاسه واني کؤشکه کان يان کاره کمری نيو ماله کان هر لمره ستوي رښه کانداه بويو. قوتا بجاننه کان، کلښه و شونځي ژيانيان له واني تر جیاده کړايوه. گه رښه کانيشيان هيچ جزره هرجيکي ژياني تندا به دي نه ده کړا. شوقه کانيان رځو له دواي رځو کولتر و کؤنتر ده بويو و خاودن سمرمايه کانيش به هيچ شتويه که ناماده ي به کړيداني خانو به رښه پيست نه ده بويو و هه ژاري و پريشاني دانیشتراني نو گه رښه کانه تاده هات زياتر ده بويو. قه يراني گه رښه که رښ نشينه کان که به ((گتو)) نابوانگيان دهر کړد، نه غمايي پوون و ناشکرای نو هه موو توندوتيزيانه ي سپي پيسته کان و پشت گوښختني شتوازي ژياني نه نه ژاده ي مرؤشه کان بويو. پهره سندنځي ((گتو)) له لمره تاکاني سه دي بيسته مدها چنده ها گيروگرفتي کومه لايه تي به دواي خؤيدا هينا. توندوتيزي، فساد و تاوان وهک ديارده يه کي ناسايي و باوي ليتهات و هه ژاري و دامواي بالي به سمر نهم ناوچانه دا کيتشا - هه ژاريه که تنها دانیشتراني ((گتو)) تييدا ده بويوه قورباني.

له کؤتايه کاني سه دي نؤزه به مدها، لايه ني فترکردن به تنها هوکار و چاره سورتک بؤ وهرگرتني رښه کان له کومه لگه ي نه مريکيدا ده ژميررا. ((بوکرتي واشنگتون)) که په کيک بويو له رښه راني رښه پيسته کان، چالاکيه کاني خؤي به درووستکردني قوتا بجاننه ي پيشه يي و هونه ري تاييهت به رښه کان دست پيکړد و باورپيشي وابويو که پهره پيداني بواي فترکردن نه غمايکي پؤزه تيغي لمر وروي خوشگوزهراني و ماديوه لينده که وښتوه. په کيک له رښه به نابوانگه کاني سه دي نؤزه ميم ((دي بويي)) بويو. نابور او دهرچوي زانکؤي هاروارد و سامونځي کومه تناسي بويو له ناتلاتا. کتيبيکي به نابوانگي دهر باره ي نيشانه کاني نه ژادي رښه بلاو کړدوه و له مسالي ۱۹۰۳ تواني وهک که مایه تيه کي تاودار و پروناک بيری رښه پيست خؤي بناسينيټ. هاوريزي

رەش پىستەكانى لەپىناو مىللاتى و پرومىروو بوونەوى دياردە بەگەز پەرسىتەكان، لەجياتى دانوسان و رىگاي ناشتياڭە پىشنيار دەکرد. پىتى وايو كەمەشەكان پىتە گەنگى سەمەرگ و رىشەى فەرمەنگى و نەژادى خۇيان لەگەل نەفرىقادا بدەن، چاوەپى پىشتىوانىکردنى سى پىستەكان نەمەن و وەك گروپى جۇراوجۇز لەكۆمەلگەدا كارىكەن. ((تەنجوومەنى مىللى پىشكەوتنى رەشەكان)) بەيارمەتى ((دى بوزى)) لەسالى ۱۹۰۹ دامەزرا. ئەو تەنجوومەنە لەپىناو راپىغۇرمى كۆمەلەيتى، ناگادار كۆرەنمەوى رەشەكان لەو بارودەخەى كەتيايدا دەژيان و هوشيار كۆرەنەمیان لەرووى سىاسىيە هەولى دەدا.

گىروگرفتەكانى شارنشىنى كرىكارى لەدەيەى يەكەمى سەدى بىستەمدا، كارىگەريەكى زۆريان لەسەر پەرمەندنى راپەرىنى سۆسياليزمى هەبوو. بۆچونەكانى ((ماركس)) دواى سالىكانى ۱۸۵۰، لەلەين گروپىك لەكۆچەرانى ئەلمانىيەود لەئەمريكا بلاكراڭەو. ئەم كۆچەرانە پەيوەندەيكى راستەوخۇيان لەگەل ((ماركس)) و بەتايەت ((ئىنگىلز))دا هەبوو. ((ماركس)) بۆماوەيكى زۆر ووتارى بۆ رۆژنامەى ((نيۇيۆرك تريبيۇن)) دەنوسى. بەلام بازەى چالاكى سۆسيالستەكانى ئەمريكا لەكۆتايەكانى سەدى نۆزدەيەمدا سنووردار بوو، ئەم بۆچوونانە زياتر لەناو كۆچەره ئەلمانىيەكاندا دەنگيان دەدايەو، ئەوانى ديكە وەك دياردەيەكى بىيانى و غەيرە ئەمريكى سەيرىيان دەکرد. ((فلۇرانس كلې)) يەكێك بوو لەو ئەو خۆشەندەوارانەى كە پەيوەندى كۆرەم گروپەو. ناوبراوا پاش ئەوى لەبەر ئافەت بوونى لەبەشى ياساى زانكۆ پەنسلفانيا، وەرەگىرا، پرووى لە زورىخ كۆرە و لەوى خۆشەندى ياساى تەواو كۆرە، دواتر لەگەل كۆچەريەكى خەلكى ئەمريكاى رۆژەهەلات خەزانى پىتكە هەتتاو لەگەلرەنەمەيدا بۆ ئەمريكا نوسراوەكى ((ئىنگىلز))ى دەربارە ژيانى چىنى كرىكارانى وولاتى بەرىتانيا بۆسەر زمانى ئىنگىليزى وەرگىراو بۆلوى كۆرەو. ئەو ئەندامى خەزىنى سۆسيالستى كرىكارانى ئەمريكا و بەيەكێك لەئەندامە چالاكەكانىش دەژمىراو، لەبوارى رىغۇرمى كۆمەلەيتى و پىشتىوانى كۆرەنى چىنى بەكاربەر و ژنان و مەندالاندا چالاكى هەبوو. ((دانىيەل دلنۆن)) يەكێكى ديكە بوو لەو ئەمريكايەنەى كە پەيوەندى كۆرەبوو بەم گروپەو. ئەو سەرنوسەرى رۆژنامەيەكى وابەستە بەخەزىنى سۆسيالست بوو، كە چالاكەكانى خۆى لەبوارى گەشتەندى بىروپاكانى سۆسياليزم لەنۆى چىنى كرىكاراندا چۆر كۆرەبوو و لەسالى ۱۹۰۵ لەگەل ژمارەيك لەهاوبەرەكانى خۆى كۆمەلەى ((كرىكارانى پىشەسازى جىهان))ى دامەزراند. ((يوجىن دېس)) كە لەسالىكانى ۱۸۹۰ سەندىكەى كرىكارانى هەتەكانى ناسنى دامەزراند و لەكاتى مانگرتنى

کرتیکارانی ((پولن))دا پشتگیری کی ته وای لم ههنگاهیان کرد، لمه مهتاکانی سه دی بیسته مدا توانی جه ماوه ریتیکی زۆر له دهوری حیزی سۆسیالیسی نه مریکادا کۆیکاتهوه و له سالێ ۱۹۱۲ خۆی بۆ پۆستی سەروک کۆماری کاندید کرد و نزیکه ۶٪ ی تیکرای دهنگهکانی به دهست هینا. نهم سهردهمه شاهیدی چالاکی بهربلای سۆسیالیستهکانه له نه مریکادا. ژمارهیهک له نه ندامانی حیزب له ههلبژاردنه مهحهلهیهکانی شارهکاندا سههرکهوتنیان به دهست هیناو توانیان دوو نوێنهری خۆیان پهوانه کۆنگرێسی نه مریکا کرد. پاش ههلبژاردنی ((ویلسۆن)) بۆ سەروک کۆماری، گرفته کۆمهڵایهتیهکان گرنگیهکی زیاتریان پندرا. یاسا چاکسازییهکان له بهاری چاککردنی بارودۆخی کارکردن و ڕینگهگرتن له کاره دزیوهکانی سهرمایه دراهکان، خرا نه کار و بهم شتیهیه نفوز و دهسهلاتی سۆسیالیستهکان هێدی هیدی کهم بوویهوه. لایهنگیری و پشتیوانیکردنی گروپی توندپهوی ((کرتیکارانی پێشهازی جیهان)) هۆکاریکی دیکه له لایهنگیری و دهسهلاتی حیزی سۆسیالیست بوو. سههرکرایهتی کۆمهلهی ((کرتیکارانی پێشهازی جیهان)) له نه ستۆی ((نسا گۆلدمن)) - وهک ژنێکی خوێندهواری کۆچمه - و ((ئهلهکساندر برکهمن))دا بوو. کرتیکاران و چینی خوێندهوار و کۆچمه، زۆریهتی نه ندامانی نهم حیزبهیان پێک دههیناوه به شتیهیهکی گشتی، دژی سیستهمی سهرمایه داری، دامهزراندنی یهکیهتی کرتیکاران و بهشداریکردن له چالاکیهکانی ههلبژاردن بوون. هوشیاری سیاسی، یهکریزی چینهیهتی و پرۆپهروپهرونهوی کرتیکاران له پێشوا تهقاندنهوی دهسهلاتی دهولت، زیاتر له ههموو شتێک سهرفهی نهم گروپه یه پاده کیشا. چالاکیهکانی ((کرتیکارانی پێشهازی جیهان)) به ڕینگای ئانارشیهستانه، جینگای پهزاهمهندی دهستهی گشتی کۆمهلهکه نه بوو و پرۆپهرووی وهستانهوه. ((نسا گۆلدمن)) و ((ئهلهکساندر برکهمن)) به بیانووی ناپهزایی دهبرین له بهرا بهر بهشداریکردن له جهنگی جیهانی یه کهم له وولات دوور خرا نهوه. له سالهکانی ۱۹۲۰، دوو ئانارشیهستی کۆچمه ئیتالی کهناویان ((ساکو)) و ((فانتزی)) بوو، به تۆمهتی نهجمهدهرانی تاوان دهستگیر کران و له بارودۆختیکی پیر له دهمار گیریدا حکوم و له سێداره دران. زۆریهتی نه ندامهکانی ((کرتیکارانی پێشهازی جیهان)) گیران و دواتر دوور خرا نهوه و راپهڕینه کهیان به تهواوهتی کپ کرایهوه. نهم گروپه وهک گروپه توندپهوهکانی دیکه، له کۆمهلهکهیهکی عافهزه کار له گهڵ کرتیکارانێکی فره پهگهز و جیاوازی، به پێی هیچ جۆره هوشیاریهکی چینهیهتی به بلاوکه رهوهی بیرو پزچوونی کۆچمهرا - به تایبهت نه له مانیهکان - و پێنسهی ئایدیۆلۆجیهکانی دهروه دهژمێران و، ههمیشه کار و

چالاکیه‌کانیان به‌چاوی شک و گومان سیر ده‌کرا و، هه‌موو نهم هۆکارانه دژ به‌م گرویه به‌کاره‌یتراو پهلۆ پایه و نیعتیباری نه‌وانی له‌کۆمه‌لگه‌دا لاوازتر کرد.

گۆزانی‌کاریه پیشه‌سازی و شار نشینه‌کان کاریگه‌ریان له‌سیاسه‌تی به‌ریوه‌برده‌نی کلێسه‌کان و ژیا‌نی خیزانه‌کانیشدا درووستکرد. کلێسه جۆراوجۆره‌کانی پڕۆتستانت که‌ناکۆکیه‌کانی سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌میش له‌خزمه‌تی چینی خۆشگوزهراندا بوون، له‌گه‌ل گۆزانی‌کاریه کۆمه‌لایه‌تیه‌کانی سه‌رده‌مدا، سیاسه‌تیکی پشتیوانی نوێی بۆ راکێشانی کۆچبهره تازه هاتووه‌کان و شارنشین هه‌ژاره‌کان گرت به‌ر. باوهر به‌وه‌ی که‌له‌سه‌ر کلێسه پیتیسته، پشتیوانی هه‌ژاران بیت و چالاکیه‌کانی خۆی بۆ چاکسازیکردن له‌ به‌اری کۆمه‌لایه‌تیدا تهرخان بکات، گرنگیه‌کی زیاتری پێتدا. بنکه‌کانی خه‌یرکردن له‌نیۆ گه‌ره‌که هه‌ژارنشینه‌کاندا جێگه‌ کران، کۆرۆکۆیونه‌وه‌ی مه‌زه‌به‌ی جۆراوجۆر بۆ راکێشانی کریکاران به‌ره‌و کلێسه ساز کران. بۆجۆونی ریفۆرعه‌وازانه له‌سه‌ر نه‌و به‌نه‌مایه‌ی که مه‌سیح پشتیوانی هه‌ژارانه و نه‌رکی سه‌رشانی مه‌سیحیه‌ته که له‌پێتدا په‌واندنه‌وه‌ی گرتنه کۆمه‌لایه‌تی و مه‌زه‌به‌یه‌کان هه‌ول به‌دات، کۆزانی‌کاریه‌کی گه‌وره‌ی له‌ سیاسه‌تی به‌ریوه‌برده‌نی کلێسه‌کاندا نه‌ه‌یام دا.

گۆزانی‌کاریه‌کی دیکه له‌رووی ژیا‌نی خیزانیه‌وه بوو. په‌ره‌هه‌ندنی کارگه پیشه‌سازیه‌کان ژماره‌ی کریکاراتی ژن به‌خیزایی زیادی کرد. هه‌رحه‌نده پێش شه‌ری ناوخۆ به‌هه‌زاره‌ها ناهه‌ت له‌نیۆ کارگه‌کانی رست و چنێن و دام و ده‌زگا پیشه‌سازیه‌کانی دیکه‌دا نیشیان ده‌کرد، به‌لام گۆزانی‌کاریه نابووریه‌کانی پاش شه‌ری ناوخۆ رێژه‌ی کریکاراتی ناهه‌تی به‌شیوه‌یه‌کی به‌رچاو به‌رز کرده‌وه و هۆکاری‌کیش بوو بۆ دیاریکردنی رۆلی ناهه‌ت له‌کۆمه‌لگه‌دا .

له‌سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مدا زیاتر له ٢٤٪ی هێزی کریکاری نه‌مه‌ریکا، ناهه‌تان پێکیان ده‌هینا. له‌سه‌له‌کانی کۆتایی سه‌ده‌ی نۆزده‌مدا، رێژه‌ی ناهه‌تانی دانیشتووی نه‌مه‌ریکا گه‌یشه له ٢٨٪ی تێکرای دانیشتوان، به‌لام رێژه‌ی نه‌و ناهه‌تانه‌ی که‌کاربان ده‌کرد بۆ ٥٠٪ به‌رز بووه‌وه. دا‌هینانه‌کانی وه‌ک ته‌له‌گراف، ته‌له‌فون، نامێری نوێن هه‌لنکی له‌باری کارکردنیا‌ن بۆ ژماره‌یه‌کی زۆری ناهه‌تانی نه‌و وولاته په‌خساند. خزمه‌تگوزاری پیشه‌یی نوێ له‌نیۆ به‌ریوه به‌رایه‌تیه‌کان، چاپه‌مه‌نیه‌کان، نه‌خۆشخانه و قوتابخانه‌کان خرایه به‌رده‌ستی ناهه‌تان. له‌نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌مدا، ژنان مافی ناو نویسیان له‌زانکۆ پێتدا. چهند کۆلیژی‌نکی غه‌وه‌نیه‌ی کچانه، وه‌ک کۆلیژی فاسار ١٨٦١ ، ئسمیت ١٨٧٠ ، برین مار ١٨٨٥ له‌شاره‌کاندا دروستکران. به‌ره‌خسانی ده‌رفه‌تی کارکردن له‌ده‌ره‌وه‌ی ماله‌کان - که‌له‌نه‌ه‌یامی گۆزانی‌کاری

پیشه‌سازیه‌وه بوو - پشت بمستی نافرته به‌پیاوه‌کمی و ماته‌وه لکه‌متر بوویه‌وه و توانی سهریبه‌خوځیه‌کمی مادی بوخوځی ده‌ستم‌بر بکات، ده‌سه‌لاتی باوکیش به‌سهر متداله‌کانیه‌وه تاراده‌میه‌کمی بوویه‌وه. قهرمانی دانیشتوانی شاره‌کان، گوزارتیکی گه‌وروی به‌سهر شارنشینیدا هیتا، ناپارتمان نشینی شوینی کوژشک و ته‌لاری گه‌وره و فراوانی گرت‌وه، خیرانه‌کان به‌زیانیتیکی سنووردرتر له‌جاران ناچار کران و ژماره‌ی متداله‌کانیش پووی له‌کمی کرد .

گوزرانکاری پیشه‌سازی دیسان هوکاریتیکی سهره‌کمی بزوتنه‌وه‌ی راپهرینی نازادی نافرته‌تان بوو. له‌م قوتناغه‌دا نافرته‌تان زیاتر کاریان له‌سهر چاکسازی کومه‌لایه‌تی، به‌ده‌ست هیتانی مافی ده‌نگدان و به‌شداریکردن له‌کاروباری سیاسیدا ده‌کرد. نه‌م چالاکیانه له‌سالی ۱۹۲۰ و به‌پتی بره‌گه‌یه‌کمی قانونی نه‌سالی به‌فراوانی مافی ده‌نگدان کوتایی پیتهاوو ژنانی نه‌م‌ریکا به‌مافه سیاسیه‌کانی خویان شاد بوون. له‌بواری چاکسازی کومه‌لایه‌تیشدا نه‌وه‌ی جینگای سهرنج و بایه‌خدانی نافرته‌تان بوو، مه‌سه‌له‌ی به‌دادا چوونی دیارده‌ی به‌دروشتی، قه‌ده‌غه‌کردنی ماده بیتوژشکه‌ره‌کان، گرنگیان به‌ژیانی هه‌زاران و ږنگه‌کرتن له‌زولم و ژوری کارم‌نده ئیداریه‌کان بوو. ((جین نادامز)) به‌دامه‌زrandنن پینگه‌یه‌ک به‌ناوی ((هال هاوس)) له‌مشیکاگو، چالاکیه‌کمی به‌سنووری بۆ به‌دواداچوونی ژيانی هه‌زاران و سکالایان له‌وه‌موو زولم و سته‌مه‌ی که‌له‌لاین لیتیراوانی شار و پولیس و دام و ده‌زگا سهربازیه‌کانه‌وه لیتیان ده‌کرا، ده‌ست پتیکرد. ((شارلوت په‌رکنیز گیلمین)) کتیبیکی ده‌ریاره‌ی ژنان و نابووری له‌سالی ۱۸۹۹ به‌لاورده‌وه، که‌تیايدا جه‌ختی له‌سهر پتویت بوونی سهریبه‌خوځی مادی ژن بۆ به‌ده‌ست هیتانی مافی په‌کسان و نازادی مرژی ده‌کرده‌وه. نامانجی نه‌م چالاکیانه، ته‌نها و ته‌نها بریتی نه‌بوو له‌به‌ده‌ست هیتانی مافی ده‌نگدان ر به‌شداریکردن نه‌کاروباری سیاسی و نازادی و ږکاربوونی ژن له‌هه‌موو نه‌وه کوژت و به‌نده کومه‌لایه‌تیانه‌ی که‌به‌سهریدا سه‌پتیرابوو، به‌لکو نه‌م کار و چالاکیانه به‌یارمه‌تی گوزرانکاریه پیشه‌سازیه‌کان و په‌ره‌س‌ندنن ژيانی شار نشینی، هه‌لوم‌هرجیتکی له‌باری فه‌راهم کرد، که‌تیايدا ژنانی نه‌م‌ریکا توانیان لیتهاویی و نیراده‌ی خویان له‌نه‌ره‌که کومه‌لایه‌تیه‌کاندا به‌سه‌لمتینن و یارمه‌تی ده‌ریکی باشن بۆ دامه‌زrandنن کومه‌لکه‌یه‌ک به‌ره‌خساندنن چانسی په‌کسانی زیاتر و له‌ژینگه‌یه‌کمی مرۆفانه تردا .

نه‌وه کیش و گروگرتنه‌ی که‌نه‌م‌ریکای سهرده‌می گوزرانکاری پیشه‌سازی پوویه‌رووی بویه‌ره، له‌مهره‌می نوسه‌رانی نه‌م سهرده‌مه‌دا به‌باشی په‌نگی داوه‌ته‌وه. ناوازی په‌خته‌گرانه و راشکاوانه‌ی نوسه‌ران له‌کیشانی وینه‌ی راسته‌قینه‌ی بارودوخ و ژيانی نه‌وه سهرده‌مه، سهرنجی

كاربه دهه‌ستاني بۆلای نەرك و بەلئێهەكانیان زیاتر ڕاگیرشا. ((ناپتۆن سینکلەر)) بەبلاوکردنەری کتێبه‌که‌ی به‌ناری ((دارستان))، راستی شتواری ژبانی کرێکاران، نەبوونی مەرجی تەندرووستی کارگه‌کانی له‌قوتوانی گۆشت و کارگه‌کانی که‌ول کردنی شیکاگۆی ناشکرا کرد و سەرئێخێرێکی خەلکی بۆ نەم مەسه‌له‌یه‌ ڕاگیرشا. ده‌ولەت بۆ ڕێکخستنی کاروباری تەندروستی دەست پێشخەری کرد و بۆنەم مەبه‌ستش بە‌شێوه‌یه‌کی ناپاستمۆخۆ، خۆمه‌تگوزاری پێویستی پێشکەش بە‌ خاوەن سەرمایه‌کان و چینی به‌کاربه‌ر کرد. داستانه‌کانی ((جه‌ک له‌نده‌ن)) و ((تیۆدۆر درايزر)) له‌و جۆره‌ به‌ره‌مه‌انه‌ برون که‌ تیاياندا به‌زمانیه‌کی ساده و ڕاشکاوانه‌ هه‌موو گه‌نده‌ليه‌کانی دام و ده‌زگا گه‌وره‌ پێشه‌سازییه‌کان و نه‌و کارماته‌ی که‌ به‌سەر کرێکاندا دیت شی ده‌گرتوه‌. ((لینکلن نستیفان)) به‌بلاوکردنەری کتێبی ((روسایه‌ی شاره‌کان))، فەسادی کۆمه‌ڵایه‌تی و سیاسي کارمەند و کاربه‌دەستانی شاره‌کانی ناشکرا کرد. چاکسازییه‌ پێشکۆمۆخوارییه‌کانی سەره‌تاکی سەده‌ی بیستەم، له‌سەرده‌می سەروک کۆماریه‌تی ((تئۆدۆر ڕۆزفەلت)) و ((فەدرۆ ویلسۆن))دا، به‌کاردانە‌یه‌یه‌که‌ له‌به‌راوه‌به‌ر ڕه‌خه‌ کۆمه‌ڵایه‌تییه‌کان، هه‌رێشه‌ی کرێکاران و گه‌روگرفتێکی نێو شاره‌کان ده‌ژمێرێت. نەم چاکسازییه‌ کاری له‌هه‌موو لایه‌نه‌کانی ژبانی سیاسي و کۆمه‌ڵایه‌تی نه‌میریکا کرد. به‌گه‌شه‌سەندنێ دادپەروەری کۆمه‌ڵایه‌تی، ڕێکخستنی کاروباری کۆمه‌ڵایه‌تی، هه‌لبژاردنی که‌سی شیاو بۆ پۆسته‌ نێداریه‌ مه‌حه‌لیه‌کان و گرنگی دان به‌ گه‌روگرفتێکی کرێکاران، قه‌یرانه‌ کۆمه‌ڵایه‌تییه‌کان چاره‌سەر کران و بنه‌ماکانی لیبرالیزمی نه‌میریکاش خۆیان له‌و وولاته‌دا زیاتر به‌هێژ کرد.

سەره‌تای سەده‌ی بیستەم کۆتای هاتنی گۆشه‌گیری (جودا خواری) سیاسي نه‌میریکایه‌. ویلایه‌ته‌ نه‌میریکیه‌کان پاش به‌ڕه‌ڵاگردنی شەڕێک له‌سالی ١٨٩٨ له‌گه‌ڵ هه‌یزه‌کانی ئیسپانیا، خۆیستانه‌ یان خۆنه‌ویستانه‌، سیاسه‌تی ده‌ست تێوه‌نه‌دان و بێلایه‌ن له‌کاروباری وولاتانی دیکه‌ی واز لێهێنا. به‌هه‌لکه‌ندنێ کانالی په‌نهاما، خۆی وه‌ک پارێزگاری وولاتانی نه‌میریکای لاتینی ناساند و به‌ده‌ست تێوه‌ردانی له‌نێو کاروباری ڕۆژنواوای دوور و به‌شداری کردنی له‌جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م، وه‌ک هه‌یزێکی گه‌وره‌ له‌سیاسه‌تی جیهانییدا سه‌ری هه‌لدا.

حه‌زکردن به‌ده‌ست به‌سه‌راگرتنی زه‌ویه‌نوێکان و به‌رده‌وامبوونی سیاسه‌تی فراوانخواری و بێڕۆکه‌ی ((چاره‌نوسی به‌کلاکه‌رموه‌)) به‌شێک له‌تایه‌یه‌مه‌ندیه‌کانی ده‌یه‌ی کۆتایی سەده‌ی نۆزه‌یه‌م و سەرده‌می سەروک کۆماریتی ((مه‌ک کتیلی)) ده‌ژمێرێت. هه‌رچه‌نده‌ سیاسه‌تی فراوانخواری مه‌سه‌له‌یه‌کی نوێ نەبوو - هه‌ر له‌سەره‌تای دامه‌زراندنی کۆماریه‌وه‌ سیاسه‌تی

فراوانکردنی سنووره‌کان و داگیرکردنی زهویه پان و بهرینه‌کانی کیشومری نه‌میریکی باکوور، به‌شیکمی سهره‌کی میژووی سیاسی نه‌میریکی پیک دهه‌یتنا. رۆشن به‌رو رۆژناواو ده‌ست به‌سمرادا گرتنی زهویه نویه‌کان هم‌میشه شعور پیکدادانی نیوان هیژه‌کان و نه‌یتفه‌کانی لڤ ده‌که‌وته‌وه. شه‌ره جۆراوجۆره‌کان له‌گه‌ل نه‌یتفه‌کان و هۆزه سوور پسته‌کان و پاشه‌کشی پیکردنیان له‌سهر زهویه به‌پسته‌کان، جه‌نگ له‌گه‌ل مه‌کسیک و لکاندنی ته‌کراس و کالبه‌فۆرینا و فراوانکردنی سنووره‌کانی ویلیابه‌ته یه‌که‌گرتووه‌کان تاکه‌ناره‌کانی نۆقیانوسی نارام، له‌سه‌ده‌ی نۆزه‌به‌مدا نیشانه‌به‌کی نشکرای سیاسه‌نی فراوانخوازیه. نهم سیاسه‌ته باهر به ((چاره‌نوسی یه‌که‌که‌ره‌وه‌ی)) له‌گه‌ل خۆیدا هیتنا، که‌جه‌ختی له‌سهر ویستی په‌روه‌ردگار بۆ په‌رسه‌ندنی شارستانیه‌تی نه‌میریکی له‌و زهویانه و ناوه‌دانکرده‌وه‌ی نه‌و ناوچانه ده‌کرده‌وه، به‌لام نهم یزوته فراوانخوازیه به‌رو زهویه‌کانی رۆژناوا سنووری سرووشتی زهویه‌کانی نه‌ده‌به‌زانده و لایه‌نی سیاسه‌تی نیستی‌عمارگه‌رانه‌ی پتوه دیار نه‌بوو.

یه‌که‌مین کاریگه‌ری فراوانخوازی له‌ده‌روه‌ی سنووره سرووشته‌کان، له‌سیاسه‌تی ((ویلیام سی دارد)) و میژیری ده‌روه‌ی ده‌وله‌تی کۆماره‌خوازا ده‌نگی دایه‌وه، له‌سالی ۱۸۶۷ توانی تالاسکا به‌په‌ی ه‌موت ملیۆن دۆلار له‌ده‌وله‌تی تزاری رۆوسیا به‌کریته و دورگه‌کانی میله‌ی له‌نۆقیانوسی نارامدا بکاته پاشکۆی (چمبه‌م) نه‌میریکا. له‌گه‌ل نه‌ره‌شدا کۆنترۆلکردنی که‌ناره‌کانی نۆقیانوسی نارام و لکاندنی تالاسکا له‌ساله‌کانی پاش شه‌ری ناوخۆ، بوو به‌هۆی نه‌وه‌ی که‌میاسه‌تی فراوانخوازی له‌ده‌روه‌ی سنووره‌کانی نه‌میریکا دا سه‌رکه‌وتن به‌ده‌ست نه‌هیتیت. کرینی تالاسکا رۆویه‌په‌رو گاته جاپه‌کی زۆر بوویه‌وه و خه‌رجکردنی نه‌و هه‌موو پاره‌یه وه‌ک کرینی به‌ک پارچه سه‌هۆل لڤک ده‌درايه‌وه. په‌رۆدکه‌ی ((گرانت)) سه‌رۆک کۆماری نه‌میریکا بۆ لکاندنی سانتۆدۆمینکۆ له‌سالی ۱۸۷۰ له‌لایه‌ن ((سنا)) به‌رته‌کرایه‌وه، به‌روپای گشتی و سیاسه‌تی کوللی به‌رو ناراسته‌ی پیچه‌وانه‌ی فراوانخوازی ده‌ردکی ده‌رۆشت. به‌لام گۆرانکاری پشیمه‌سازي نه‌میریکا بارۆده‌خه‌که‌ی کۆری. له‌ساله‌کانی ۱۸۸۰ یه‌ی ده‌ست به‌سهردا گرتنی کویا و فراوانکردنی یانتایی سنووری ده‌سه‌لاتی ویلیابه‌ته یه‌که‌گرتووه‌کان له‌ده‌ریای کاریبی و مه‌کسیک دا، له‌لایه‌ن گروپه جۆراوجۆره‌که‌نه‌وه، له‌بازرکان و سه‌رمایه‌دار و بگه‌ تارۆژنامه‌نوس و مافه‌روه‌ران جه‌ختی له‌سهر ده‌کرایه‌وه و هانی‌ش ده‌درا. به‌گه‌شه‌سندنی نابووری نه‌میریکا پیویستی به‌ده‌سته‌یتانی بازاره نویه‌کانی جیهان زیاتر هه‌ستی پنده‌کرا، له‌په‌ستبشدا هۆکاری سه‌ره‌کی گۆرانی سیاسه‌تی گۆشه‌گیر، گۆرانکاریه‌کانی ناوخۆی وولات بوو. په‌رسه‌ندنی

ئابووری پیشه‌سازی له‌گډل جینگیر یوونی سر زه‌مینتیکې پان و بهرین له‌نؤقیانوسی نه‌تله‌سیه‌وه تا نارام، کؤتایی هاتنی سرده‌می فراوانکردنی سنوره‌کانی ناوځو بوو. گؤږانکاریه پیشه‌سازیه‌کان کؤمه‌لیک گرفتې وهک پهره‌مندنې شارنشینې و نایه‌کسانی دابه‌شکردنی سمروته و سامانی لیکه‌موتوه و له‌همان کاتیشدا نه‌مړیکای وهک یه‌کیک له‌گرن‌گترین به‌ره‌مه‌ینه‌ره‌کانی به‌روبوومی پیشه‌سازی به‌جیهان ناساند. پشت به‌ستنی له‌پادده به‌در به‌بازرگانی دهره‌وه و نارده‌نی له‌گډل هم‌وو نه‌و گیروگرفتانه‌ی که‌له‌نه‌غیامی گؤږانکاری پیشه‌سازیدا سمریان هله‌دا، په‌نابردنه به‌ر سیاسه‌تی فراوانخوازی و کؤتایی هاتنی سیاسه‌تی گؤشه‌گیری نه‌مړیکای حه‌تمی کرد.

بېروپړای گشتی ده‌ی کؤتایی سده‌ی نؤزده‌یه‌میش پشتگیری و هانی نه‌م سیاسه‌تمی دده‌ا. سناتؤر ((هینری کابوت لاج)) چه‌مکی فراوانخوازی سرده‌می خؤی به‌م شیوه‌ پیتاسه‌ کرد: ((حق وایه که له‌ پیوگراندوه تا نؤقیانوسی به‌سته‌له‌کی باکوور تمنها یه‌ک نالا بشه‌کیتته‌وه. کانالیک له‌نیوان همدو نؤقیانوسی نه‌تله‌سی و نارامدا درووست بکړیت. بؤ پاراستنی نه‌م که‌ناله‌ ویلايه‌ته یه‌ک‌گرتوه‌کان ناماده‌ی له‌نه‌ستؤ گرتنی نه‌و شرکه‌بیته و یوونی خؤی له‌نؤقیانوسی نارام و ده‌سه‌لاتی به‌سر دورگه‌کانی هاوایدا بسه‌ملینیت)). یه‌کیتیکی تر له‌سیاسه‌تمه‌دارانی کؤماريخواز به‌ناوی ((چانسی دیپؤ)) بؤچوونه‌کی به‌م شیوه‌یه‌ رافه‌ کرد: ((نه‌مړیکا زیاتر له‌دو بلیؤن دؤلار به‌روبوومی به‌ره‌مه‌ینتراو زؤرت له‌داوخواست و به‌کاریر دابین ده‌کات. به‌پشتیوانی خوا و رایه‌رایه‌تی مه‌ک کنیلی و هاوکاره کؤماريخوازه‌کانی، بازاره سره‌کیه‌کان له‌کویا، پؤرتؤ ربکوؤ، هاوایی و فیلیپین به‌ده‌ست ده‌هیتن - به‌ره‌می زیاتر به‌واتای مرسوئی باشر، دامه‌زواندنې کریتکار و ده‌سته‌به‌رکردنی خؤشگوزهرانی مادی له‌ؤیر سایه‌ی پهره‌مندنې بازرگانی دهره‌کید - سیاسه‌تی سره‌کی حیزبی کؤماريخواز بووه.)) نه‌م بیرکردنه‌وانه له‌سره‌ده‌می ((مه‌ک کنیلی)) له‌ریتگی پؤژنامه‌کانی لایه‌نگیری ناسیؤنالیزمی نه‌مړیکیموه بلاوده‌کرانه‌وه وڅوینتیرنکی به‌رچاویان هه‌بوو. کؤمه‌لیک پشتیوانی بیرؤکه‌ی ((چاره‌نوسی یه‌کلاکه‌ره‌وه)) بوون و باسی فراوانکردنی سنوره‌کانی ویلايه‌ته یه‌گرتوه‌کانیان ده‌کرد. ژماره‌یه‌کی تر دهره‌رایه‌ی سته‌مه‌کاریه‌کانی تیسپانه‌کان له‌کویا و نه‌رکی نه‌مړیکیه‌کان له‌پهره‌پیدانی دیوکراسی و نازادی گفتوگؤیان ده‌کرد. نه‌و بیروباومره‌ نیستیمهار خوازانمی که له‌لایمن ((رویارد کپلینگ)) شاعیری نیستیمهارگمری ینگیلیزه‌وه سبه‌ارت به‌و نه‌رکه قورسه‌ی سپی پیسته‌کان له‌به‌شارستانی کردنی نه‌یتیه‌کاندا بلاوکرابویه‌وه - هزی سیاسه‌تی

فراواغخواری ئەمریکای بەهێزتر کرد. هەرلەم سەردەمەدا کتێبێکی بەناوبانگی ((ئالفرێد ماکان)) دەربارەی کاریگەری دەسلاتی دەریایی لەمێژوودا، لەچاپ درا، کەبەسی لەئەنرکی هێزێکی دەریایی بەهێز و نامادە و کاریگەریەکی لەسەر دیاریکردنی چارەنوسی میلەتەکاندا دەکرد. ئەو باوەڕی وابوو، کەئەگەر بمانەوێت ببینە خاوەنی دەسلاتیکی نابووری بەهێز، ئەوا بوونی هێزێکی دەریایی نامادە زۆر پێویستە و تەنها وولاتیک دەتوانێت پارێزگاری کاروباری بازرگانی خۆی بکات، کەهێزێکی دەریایی نامادەباشی هەیە. ((ماهان)) دەسلاتی نابووری و سیاسی نایندە هەر وولاتیک لەبوونی هێزی دەریادا دەبینێ و پەرسەندنی بازارە نابووریەکانی دەروەشی هەر بۆ ئەم مەرجە گەڕاندەوه. دەست بەسەرداگرتنی دوورگەکانی هاوایی بۆ پاراستنی دەریای ئوقیانوسی ئارام بەپێویستیی زەروریەکان دەژمێرا. زەمینی لکاندنێ هاوایی بە ویلایەتە یەگەرتوووەکانەوه هەر لەم سەردەمەدا نامادە کرا و لەسالی ١٨٩٨، لەسەردەمی سەرۆک کۆماری مەك کینلی دا بەفەرمانی ئەلەین گۆنگرەوه بپاری لەسەر درا و لە ١٩٥٩وەک پەنجایەمین ویلایەتی بە ویلایەتە یەگەرتوووەکانەوه لکێنرا.

شەڕی ئەمریکا و ئیسپانیا لەسەر مەسەلەی کوبایا بوو. ئەم دوورگەییە لەژێر دەسلاتی ئیسپانیادا بوو، یان ئەوێ سەرمایە گوزاری ئەمریکا لەناوچەکانی بەرھەمھێنانی شەڕی کوبا پەڕی سەند، قەیرانی نابووری ئەمریکا لەسالی ١٨٩٣ و دانانی باجی گومرگی فۆرس و گران، وەرشکست بوونی ژمارەیک سەرمایەداری کوبایی لیکەوتەوه و دواتر بووبە هۆی داوەزینی کرێی رۆژانەی کرێکارانی ئەو دوورگەییە. لەسالی ١٨٩٥ شۆرشێک لەو دوورگەییە سەری هەلدا و دەولەتی ئیسپانیا بەئارندنی هێزێک بەفەرماندەیی جەنەرال ((ویلەر)) راستەوخۆ شۆرشەکە کێک کردەوه و بەدرووستکردنی چەند نۆردوکیەکی زۆرەملی کارکردن زیاتر لە دووسە هەزار کەس لەدانیشتوانی ئەو دوورگەییە زیندانی کرد. هەوایی رەفتاری توندو تیژی ئیسپانیەکان لە رۆژنامەکانی ئەمریکا دا بڵاوبووێوه و لەبەرەبەریشدا ئەمریکا داوای سەربەخۆیی کوبایی کرد. دەولەتی ئیسپانیا بەبانگەشێشت کردنەوهی جەنەرال ((ویلەر)) و پێچانەوهی نۆردووکاکی تارادەهێک پەژامەندێ لەسەر داواکە ئەمریکا دەریی. بەلام رۆژنامەکان و دام و دەزگاکی پڕوپاگەندە کردن داوای راگەیاندنێ شەڕیان دەکرد. بەرێکەوت نامەیک لەسەفیری ئیسپانیاو لەواشنگتۆن کەوتە دەستی یەکیک لەرۆژنامەکانی نیویۆرک، لەنامەکە ((مەك کینلی)) بەسیاسەتەداریکی بێ نرخ و لاواز پێناسەکراوو. بڵاوبووێوهی ئەم نامەییە مقۆمقۆیەکی زۆری نایەوه و سەفیری ئیسپانیایان ناچار بەدەست لەکار کێشانەوه کرد.

تەقىنەۋى كەشتىەكى جەنگى نەمىرىكا بەنارى ((مىن)) لەكەنارەكانى كوپا پرووداۋىكى دىكە بوو كە ناگرى شەرى نىئوانىنى زىاتر خۇش كرد. بىروباۋەرى گشتى، تاۋانى ئەو كەردەۋىيە دەخستە پالى ھىزەكانى نىسپانیا. لەكۇتايدا فشارى بىروۋاى گشتى، نوسىنى نىئو رۇژنامەكان و ووتارى سىناتۇرەكانى لايەنگرى شەرى، ((مەك كىنىلى)) يان ناچار كرد كە لەرۇژى نۇزدەى ئاپرىلى سالى ۱۸۹۸ لەكۇنگردا حالتى شەرى لەنتوان وىلايەتە يەگىرتوۋەكانى نەمىرىكا و نىسپانادا راگەياند. ھىزە دەريايەكانى نەمىرىكا زەرەروزيانىكى گەورەيان بەھىزەكانى نىسپانیا گەياند. بەشتىك لەھىزە دەريايەكانى نەمىرىكا بەرايەرايەتى ((تئۇدۆر رۇزفەلت)) ھىرشان كەردە سەر دوررگەكانى فېلىپپىن و كەشتىە جەنگىەكانى نىسپانايان تىك شكاند. بەشتىكى دىكەشيان ھەلىان كوتايە سەر دوررگەى پۇرتۇرېكۇ و، زۆر بەناسانى دەستيان بەسەر ئەو ناۋچەيەدا كرت. نەم پرووداۋانەش واى كرد كە دەۋلەتى نىسپانیا لەرۇژى يەكى ناگۇستى ھەمان سالتا پەنا بباتە بەر گىتوگۇكردنى ناشتيانە. لەدواى رېككەموتنىك دەست لەھەردو دوررگەى كوپا و پۇرتۇرېكۇ ھەلبىگىرت و وازيان لىبھىتت. لەنەمىرىكاش بىرى دەست بەسەردا كرتنى فېلىپپىن بەپشت بەست بەبىروپراكانى ((رۇيارد كېلىنگ)) دەربارەى نەركى سې پىستەكان لەبە شارستانى كەردنى نەپتەكەكاندا كەشەى كرد.

((مەك كىنىلى)) لەكانى كىتوگۇكردنى لەگەل ژمارەيك قەشەى پروستاندا دەربارەى دەست بەسەردا كرتنى فېلىپپىن بانگەشەى نەۋەى كرد، كە نىدايەكى غەببى لەخەودا پىدامىتىكى بۇ ھىتاۋە، كە نەركى سەرشانى نەمىرىكايە بەمەرەپىئدانى دېموكراسى و نازادى، نەركى بەرپوۋەردنى كاروبارى فېلىپپىن بگىرتە دەست و ھەموو ئەو خەلكانەى بۇ مىسىحى و مەۋقنىكى شارستانى بگۇرپت. ۋەك بلىى ناۋبراۋ رابەرىك بوو كەبەھاتنى نىدايەكى غەببى يان بەھۋى خەۋنىكەۋە خۇى كەردوۋتە لىپسراۋ رزگاركەرى مىللەتتە و ئەو پەيامە غەببىيەنى كەردوۋتە ۋەسىلە و بەھانەيك بۇ جىئەچىكەردنى سىاسەتە تاپەتپەكانى. لەكانى كىتوگۇكانى ناشتى دىسەمبەرى ۱۸۹۸، پىتشنىيازى كرىنى دوررگەكانى فېلىپپىن بەبىرى بىست مىلۇن دۆلار خرايە بەردەم دەۋلەتى نىسپانیا. بەلام دواتر بەپىتى رېككەۋتنى پارىس، نەم دوررگانە خراۋە ژىر رېكىفى وىلايەتە يەگىرتوۋەكانەۋە. دوررگەكانى كوۋام و پۇرتۇرېكۇش درانە دەست نەمىرىكا و خۇ بەرپوۋەبەردنى كوپاش بەرەسمى دانى پىدا نرا. دەۋلەتى كوپا يەئىنىدا دوۋىنكەى دەريايى خۇى بختە ژىر كۇنترۆلى نەمىرىكا و لەكانى پروودانى ھەرچۇرە پەلامارتىكى دەرەكى بتوانىت پشت بە يارمەتى سەربازى نەمىرىكا بېستىت. لەسالى ۱۹۱۶ دانىشتوانى پۇرتۇرېكۇ، خۇيان

وہک ھاوالاتیہ کی نہمریکی لہفہ لہم داو حکومرانی شو دوورگمہ لہ لایمن نہمریکاوہ بو یعیروہ بردنی کاروبارہکانی دہستیشانکرا.

نامانجی فراوانخوازی و گہران بہدوای بازاری نابووری تازہ، دیسان نہمریکای بو دہستیتومردان لہکاروباری وولاتیکی دیکہ هاندا، کہنویش ((چین)) بوو. لاواری نیسپراتوریہتی چین لہکوتایہکانی سہدہی نوزدہیہم، شو وولاتہی وک بازارینکی پیشبرکینی نابووری وولاتانی شوروی لیکردبوو. دہلہتہ شورویہکان شو وولاتیمان وک ناوچہکانی ژیر دہسلاتی خویان دابہشکردبوو. جگہ لہوش حکومتی ہیریتانی لہپیدانی ہرجزہ باجیکی گومرگی لہسالنی ۱۸۹۹ خوی دہزہوہ، لہبرامبردا ویلاہتہ یہگگرتوہکان رینگہکی نوی بو رینگہگرتن لہفراوانبوری دہسلاتی نینگلیز لہناوچہکہدا دوزہوہ و پیشنیازیکی پیشکش بہ گہورہ زہیزہکانی جیہان کرد، کہ بہرہسمی دان بہمافہکانی وولاتانی ہرژوہندی ھاوہش لہناوچہکانی ژیر دہسلاتی خویان لہچین دابنیت و باجی تایہتی بو دہولہتی چین بگنیرنہوہ. هیچ وولاتیک یاسایہکی تایہت دانہنیت کہلہگل ہرژوہندی وولاتانی ہرژوہندی ھاوہشدا نہگوینت. نہم سیاسہتہ ہناوی ((سیاسہتی کراوہ)) ناوبانگی دہرکرد، کہداوای مافی یہکسانی دہکرد بو ہموو میللہتانی خاوہن ہرژوہندی ھاوہش لہخاکی چین دا. بو پاراستنی بازرگانی لہگل چین و رینگہگرتن لہکیرکن نیستیماری - بہتایہت پاش جہنگی ژاپون و چین لہسالنی ۱۸۹۸ و سرکومتنی ژاپون - نہمریکا پیشنیازیکی دیکہی بو پاریزگاریکردن و لہبہر چاوگرتنی حوکمرانی دہولہتی چین و یہکسانی مافہکانی وولاتانی ہرژوہندی ھاوہش، خستہ روو. نامانجی سیاسہتی نہمریکا لہرژوناوای دوور پشتیوانیکردنی سیاسہتی کراوہ بوو. ((تندوز روظفلت)) و سرؤک کومارہکانی دوی شویش ((تافت و ویلسون)) ہمان سیاسہتیان پہیرہ دہکرد. لہراستیدا گہران بہدوای بازاری نابووری نوی و ہرقہرارکردنی بازرگانی لہگل چین، ہزکاری سہرہکی دہستیتومردانی نہمریکا بوو لہنیتو کاروباری ناوخوی روظناوای دووردا.

میژوونوسہ ھاوچہرخہکانی نہمریکا شتیدی سیاسہتی فراوانخوازی و ہلگہیرسانی شعری نیسپانیان - کہ کوتایی ہاتنی گوتہگیری سیاسی نہمریکای بہدوادا ہات - بو ہزکارہ نابووریہکانی و کاریگہری راستہوخوی مہسہلہکانی ناوخوی نہمریکا، لہدہی کوتایی سہدہی نوزدہیہساد، دہگنیرنہوہ.

((ویلیام نیلمن ویلیامز)) لہکتیبی ((تراژیدیای دیبلؤماسی نہمریکا)) و ((فالتیر لافیر)) لہکتیبی ((نپراتوریہتی نوی : لیکدانہومیک لہفراوانخوازی نہمریکا)) گہرگرفتہکانی

ناوځوې نهمريکا (گرفته کانی گډوانکاری پيشه سازی) به هڅوکاری سهره کی سياسه تی ده ستیوه ردان له کاروباری وولاتانی دیکه ده زانن. لیکدانه وی میژوونوسه هاوچمرخه کان زیاتر جهخت له سمر هڅوکاری نابووری ده کاته وه. به پیتی نهم بډوچوونانه پمیره وکردنی سياسه تی فراوانخوازی بډ سن هڅوکار ده گه پیتمه وه.

۱- قهیرانی نابووری ۱۸۹۳ که بووه هڅو زیادیوونی بیتکاری، کمم بوونه وی کرتی کرتیکاران، لاوازی بره وی بازار، چنده ها گپروگرتی کومه لایه تی تر.

۲- نهم دهرفته نوتیانه کی به هڅو پهرسه ندنی بازرگانی له گهل کیشه وی ناسیادا فراههم کران، بهرینکا چاره یه کی گونجاو بډ ههموو گپروگرفته کانی ناوځو لیک درانه وه.

۳- نزیک بوونه وی بهرژوهندی سهرمایه داره کان له گهل سياسه تی ده ولتدا و پهرسه ندنی هاوکاری نتوان ده ولنه تی کومارغوازی ((مهک کنیلی)) و سهرمایه داره کان کاریگهریه کی زوریان له سمر سياسه تی دهره وی نهمريکا دروست کرد. له مانگی نیسانی ۱۸۹۸ نهم سن هڅوکاره پتیکوه هه لگهرسانی شهریان لیکه وته وه و بهرنامه ی کوتابی هاتنی سياسه تی گډشه گیری دهره ویان پنگ پتڅی کرد.

وهک ناماژمه مان پیکرد، قهیرانی نابووری سالی ۱۸۹۳ بډ گډوانکاری ختیرای پيشه سازی نهم وولاته ده گه پیتمه وه. گرنگترین ماوه ی گډوانکاری ختیرای پيشه سازی نهمريکا ده گه وپته نتوان ساله کانی ۱۸۷۳ - ۱۸۹۸ وه، نهم ماوه یه ههرچنده بوژوانه وی نابووری سهرجه م بازاره کانی نهمريکا ی له گهل خوی هینا، به لام کزی بازاری کارو قهیرانیتکی مادی سهرسوپهینه ریشی لیکه وته وه. له قهیرانه کی سالی ۱۸۹۳ دا زیاتر له یهک له سمر شمشی هتزی کاری وولات له سمر کاره کیان دهرکران، کرتی بوژوانه ی کرتیکاران دابهزی، زوریه ی کاره کان چالاکیه کانیان راومستاند، بیتکاره کان بهین بډوی و شویتیک بډ حموانه وه له شاره کاندا په رته وازه بوون، مانگرتنه جزواو جزره کانی کرتیکاران، وهک ((هزم نسته د)) و ((پولن)) به هتزی چهک کپ کرانه وه. جووتیاره کانیش له باروده ختیکزی زور دژواردا ده ویان و لیشاوی بیتکاره کانی پیته تی بهرره واشنگتډن کموته پډ و چهند ختیشاندانیتکی جزواو جزیش بهرپا کران. سهره لدانی گرفته کومه لایه تیه کان نه گهری شډوش و راپه ریتیکزی گهره ی ناوځویتی هتینایه ناراه. له بهرامبر نهم گپروگرفته شدا ته نها دوو پتیکا چاره له بهرره سندا بوو: یان ده ولت و سهرمایه داره کان به یارمه تی و هاوکاری یه کتر همولی دابهشکردنی دادپهروهرانه ی سهره وت و سامانیان دده و به که مکرده وه ی جیوازی چینایه تی و گرنگی دان به یه کسان ی نابووری همولی

بەمەركردنى گەرقەكانيان دەدا، يان بەدۆزىتەوئى بازارە جىهانىيەكان بۆ فروشتىنى بەرووبوومى زىادە بەرھەم و پەرقەيتدانی دەسلەئى نابوورى ئەمەرىكاي لاو لەجىھاندا، بەرھە چارمەركردنى گەرقە نابوورى و كۆمەلەيەكانى ناوخۆ ھەنگاويە دەنا. بىرۆكەي يەكەم، چ لەرووى مېژووى و چ لەرووى نەرىنى كۆمەلگەي ئەمەرىكەيە مەقبول نەبوو. جەختكردنەو لەسەر خاوندارىيەتى تايبەتى، لىتھاتووى تەكەكەس، پەخساندى دەرقەتى يەكسان بۆ پىشكەوتن بەيىچەوانەي ئەو جۆرە بىرۆكانە دەھمىرا. وەزىرى خەزىنەدارى ئەو كاتە لەسالى ۱۸۹۴، رېنگا چارەيەكى گونجاي لەراپۆرتى سالانەيدا خستە روو: ((خۆشگوزەرانى مىللى بەنەندازەيەكى زۆر بەفروشتىنى بەرووبوومى زىادەبەرھەم لەبازارەكانى دەرهو دەا بەستراوتەو.)) بازارگانى لەگەل ئاسيا و بەتايبەت لەگەل چىن تاراودەيك كاريگەرى لەسەر رەواندەوئى ئەم گەرقە ھەبوو. ((سياسەتى كراو)) بۆپاراستنى بەرژەوئەندەكانى ئەمەرىكا و وولاتانى دىكەي خاوەن بەرژەوئەندى ھاوبەش لەرژژاناوى دوور و بەتايبەت چىن كاريگەريەكى زۆرى ھەبوو. كۆمپانيا بازارگانىيەكانى وولاتانى خاوەن بەرژەوئەندى ھاوبەش لەبازارگانى چىن دا، پىتويستىيەكى زۆريان بەپىشتىوانى دەولەت لەبازارەكانى كىيەكى دەولەتە كۆلتونىاليزم ئەوروپا لەناسيادا ھەبوو و ئەم كارەش خۆي لەخۇيدا نزيك بوئەو و ھاوکاری نىزان دەولەت و سەرمایەدارەكانى لىكەوتەو. ووتەي يەكێك لەسەرمایەدارە كۆمارىخوئە دەسلەلتادارەكانى ئەم سەردەمە بەلگەيە لەسەر بوونى ھاوکاری دولایەنەي پىئوانەيسانە : ((دبيلۇماسى ، واتانى رېكخست و بەرپۆەبەردنى بازارگانى نىو دەولەتى دەگەيەنیت.))

ئەو گېروگرفتەنەي كەلەم سەردەمەدا لەكوبا سەريان ھەلدا و كرتەبەرى شىتووزى توندوتىژى حكومەتى ئىسپانيا بۆ رووبەرووبوئەوئەي كىشەكان، ھاوکاری دەولەت و كەرتى تايبەتى زياتر كرد. لە ۱۸۹۵ شۆرشى ناوخۆي كوبا لەدژى حكومەتى ئىسپانيا، سەرمایە گوزارى ئەمەرىكەكانى - كەزىياتر لەمەنجا ملىژن دۆلاربوو - رووبەرووى مەترسى دەكردەو. ئەزموونى شەر لەگەل ئىسپانيا و سەركەوتنى ئەمەرىكا لەدەست بەسەردا گرتنى دوورگەكانى دەريای كاريبى، فراوانبوونى دەسلەئى سياسى لە فېلېپىن، بەردەوامبوونى ھاوکاری نىزان دەولەت و بازارگانەكان و خاوەن پىشەسازىيەكانى واجب كرد. پەرسەندن و خۆشگوزەرانى نابوورى پەيوەندى بەپەرسەندنى بازارەكانى دەرهو ھەبوو، پاراستنى بازارەكانى دەرهوش پىتويستى بەسياسەتییكى چالاكانەي دەولەتى فیدرال ھەبوو. لەروانگەي سەردەمى نىستاو لىكەدانەوئى مېژوونوسە ھاوچەرخەكانى ئەمەرىكاو، جەنگى ئەمەرىكا و ئىسپانيا رووبەرووبوئەوئەيەكى

کورت و بین پایانی نبوو، به لکو جهنگلیک بوو که له پشناو پاراستنی سیستمی نابوری و سیاسی نه امریکادا به پیوست و زموږ داده نرا.

له هملېژارنده کانی سالی ۱۹۰۰ ((مهک کنیلي)) بڼ جاری دووم هملېژیرایه و ((تڼوډور رڼوډولت)) ی کرده جیگری خوی. به لام نهم جاری سمرۆکایه تیه کی ژوری نه خایاند و دوی یهک سال کوژا و دوبه دوی نهو رووداوه جیگره کی شوتنی گرتوه. به کوژرانی ((مهک کنیلي)) و هاتنه سمر کاری ((رڼوډولت)) سمرده میتکی نوڼ له میژووی نه امریکا دهستی پتکرد - سمرده میتک که به زور جاران به سمرده می پتسکه وتن و رووداوه پتسکه وتن خوازیه کان ناوده بریت. لم سمرده مهدا به رنامه می کی چهند لایه نه له پشناو چاکسازیه کۆمه لایه تیه کان، چاککردنی ژیانی کرینکاران و خوش گوزهرانی کۆمه لایه تیدا رهنګ ریژی کرا. له پرووی سیاستی دهره و ((رڼوډولت)) ههمان سیاستی سمرده می ((مهک کنیلي)) په پرمو ده کرد. نهو هیوای زیاد کردنی دهسه لاتی نابوری و سیاسی ویلایه ته یه کگرتوه کانی له جیهاندا دهخواست. ((تڼوډور رڼوډولت)) که به چاوینکی ووردتوه چاوډیژی فراوانبوونی دهسه لاتی ژاپونی له ناسیادا ده کرد، گه شته نهو نه غماهی کی پیوستی ژاپون به کمره سی خا، نهو وولاته ناچار دهکات که بڼ به دهست هتانی بازاره نابوریه کان سیاستی فزاوغوازی بگریته بهر. ((رڼوډولت)) باومړی واپو که نهو وولاته بڼ هاوایی و فیلیپین پلانتیکی داگیرکرانه ی داریتوه. به تاییه ت پاش ریچکموتن نامه ی ژاپون له گهل ښینگلیز له سالی ۱۹۰۲ و ناکوکی نیوان ژاپون و پروسیا له چین، سووریو له سمر نهو ی که له گهل وولاتی ژاپون له سمر مهسه له کانی تاییه ت به ناسیا پتک بیت و بگاته نه غما. له بهر نهو بڼ ناشتکرده و نیوان پروسیا و ژاپون ههنگای نا، خه لاتی ناشتی نوبلی بڼ نهم سمرکه وتنه پڼ به خشرا. له پشناو پاراستنی بهر ژوهنډیه کانی نه امریکا له فیلیپین به نه پنی ریچکموتن کی له گهل ژاپوندا موړ کرد، که به پنی نهو ریچککه وتنه به شتویه کی ره می دانی به دهسه لاتی نهو وولاته به سمر کوژیدا ناو و له بهرام بهر دا ژاپونش چاوېوشی له همرجوړه پلانتیکی فراوغوازی کرد به نیسبت فیلیپین نهو. پاش یه سمرکه وتنی ژاپون به سمر روسیاداله سالی ۱۹۰۴ ویلایه ته یه کگرتوه کان له سالی ۱۹۰۸ دانی به دهسه لاتی نابوری ژاپون له مهنجوری دانا و له بهرام بهریشدا پشتیوانی نهو وولاته ی بڼ ((سیاستی کراوه)). له بوازی بازارګانی چیندا به دهست هتیا. له جهنگی جیهانی یه که میش پاش نهو ی ژاپون سیاستی فراوغوازی خوی له وولاتی چین پهره پیندا، نه امریکا جارتیکی تر ریچکموتن نامه کی له سالی ۱۹۱۷ له گهل ژاپون موړ کرد و نهم جاره ش به شتویه کی ره می

دانی به‌برژه‌وه‌ندی به تاییه‌تیه‌کانی ژاپۆن له‌چین دانا و ژاپۆنیش له‌به‌رامبه‌ردا به‌لینی دایه‌وه که پشتگیری تهاوی ((سیاسه‌تی کراوه)) له‌چین بکات.

سیاسه‌تی ((تۆدۆر رۆزفۆلت)) له‌کی‌شوهری ئەمریکا، بریتی بوو له‌هه‌ولدان بۆ جینگێڕکردنی نفۆزی دهمسته‌لاتی ویلایه‌ته‌یه‌ک‌گرتووه‌کان. بۆ دهمست به‌سه‌ردا گرتنی بازرگانی و سیاسه‌تی ویلایه‌ته‌یه‌ک‌گرتووه‌کان دروستکردنی کانالێک که هه‌ردوو ئۆقیانوسی ئارام و نه‌تله‌سی پینکه‌وه به‌سه‌ستهمه‌وه به‌پێوست ده‌زانرا. سیاسه‌تی ((رۆزفۆلت)) به‌کارهێنانی ده‌سه‌لات بوو به‌ شینوه‌یه‌که‌ی مام ناوه‌ند. نه‌وێت: ((به‌ندیک‌کی به‌ناو بانگ همیه‌، به‌نه‌رمی قسه‌بکه‌، به‌لام با گۆپالێکی قورسیشت پینیت)) مه‌به‌ستی نه‌وه‌ بوو له‌ کاتی نیشاندانی شینوازی نه‌رم له‌ سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌یدا، هێرو ده‌سه‌لاتی جهنکی و ویلایه‌ته‌یه‌ک‌گرتووه‌کان پێشانی جیهان به‌دا. دروستکردنی که‌نالی په‌نمه‌ما بۆ هێنانه‌ی دی به‌رژه‌وه‌ندی‌ه‌کانی ئەمریکا له‌ کیشوهره‌کانی ئەمریکای باشوور زۆر زه‌ه‌ور بوو. له‌ سالی ۱۸۸۸ له‌ لایهن کۆمپانیایه‌کی فەرهنسی یه‌وه به‌ سه‌ره‌رشی ((فریدیناند دولسپس)) هه‌ولی هه‌لکه‌ندنی کاناله‌که‌ له‌ په‌نمه‌ما درا، به‌لام هه‌وله‌کان به‌هۆی هۆکاری سیاسی و نابهریه‌وه‌ سه‌ریان نه‌گرت.

((رۆزفۆلت)) بۆکڕینی پشکی نه‌و کۆمپانیا فەرهنسیه‌ بری چل ملیۆن دۆلاری پێشنيار کردو ئاماده‌یشی له‌ سه‌ر پێدانی ده‌ ملیۆن دۆلارو زیاد کردنی سالانه‌ دوو سه‌دو په‌نجا هه‌زار دۆلاری دیکه‌ی بۆ کرێ گرتنی ناوچه‌ی په‌نمه‌ما که نه‌وکات له‌ژێر کۆنترۆلی کۆلۆمبیا‌دا بوو ده‌پرێ. به‌م شینویه‌ ئەمریکیه‌کان له‌ سالی ۱۹۰۳ توانیان په‌زاهه‌ندی کۆمپانیا فەرهنسیه‌کان به‌ده‌ست به‌ئێتن. به‌لام کۆلۆمبیا پێشنياره‌که‌ی ئەمریکای په‌تکه‌رده‌وه‌ دواتر به‌ وه‌رگرتنی سه‌ره‌خۆی نه‌و ناوچه‌یه‌ گرفته‌که‌ش چاره‌سه‌ر کرا و به‌پێی رێکه‌وتنامه‌یه‌ک ئیمتیاز هه‌لکه‌ندنی که‌ناله‌که‌ درا به‌ ئەمریکا و، ئاڕه‌زای ده‌ولتی کۆلۆمبیا‌ش به‌ بری بیست و پینج ملیۆن دۆلار بۆ ئاکام بوو.

ده‌ستیه‌ره‌دانێ ((ویلهم)) ئیمپراتۆری ئەلمانی له‌ کاروباری ناوخۆی فەنزۆیلا و کۆمارێ دۆمینیکه‌ن، ((رۆزفۆلت))ی هاندا، که بۆ پشتیوانی کردن له‌ سه‌ر به‌خۆی ناوچه‌که راگه‌یاندنی‌ک وه‌ک لینکه‌نده‌وه‌ی ((بنه‌مای مۆنرۆ)) دا ده‌ربکات. به‌ پێی ئەم راگه‌یانده‌، ((رۆزفۆلت))، ((بنه‌مای مۆنرۆ))ی په‌ره‌پێدا و ویلایه‌ته‌کانی یه‌ک‌گرتووه‌کانی به‌ته‌نها پارێزگاری ئەم کیشوهره له‌ قه‌له‌م دا. لینکه‌نده‌وه‌که‌ی ئاوبراو بۆ ((بنه‌مای مۆنرۆ))ی به‌م شینویه‌ی لێهات: که‌نه‌گه‌ر له‌هاله‌تیک‌دا وولاتانی ده‌ره‌وه‌ی کیشوهری ئەمریکا بیان‌ه‌وێت به‌پێچه‌وه‌انی ((بنه‌مای مۆنرۆ)) له‌کاروباری ئاوه‌وه‌ی نه‌و کیشوهره‌ ته‌داخول بکه‌ن و ببنه‌هۆکاری‌ک بۆ تێکدانی په‌یوه‌ندی نیوان

کۆمەلگاکانی نەم کیشورە، ئەوا ویلایەتە یەگەرتووەکان ناچار دەبێت، وەک پشتیوانی کردنی نەم وولاتانە بۆ بەرقەرارکردنی یاسا و ئاسایشی کیشورەکە یەنا بۆیە کارهێنانی هێزی سەربازی ببات.

لەهەڵبژاردنەکانی ساڵی ۱۹۱۲ هیزبی کۆمارینواز کە لەدوای شەڕی ناوخۆ بەدرێژایی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم دەسلەتای سیاسی ئەمریکای گرتو بە دەست و چەندەها سەرۆک کۆماری گەورە وەک ((تۆدۆر ڕۆزفلت))ی هینابوویە نێو مەیدانی سیاسەتی جیهانی، دووبەرە پەرته‌وازیی و دووبەرەکی هیزبی بوویە. ((تۆدۆر ڕۆزفلت)) کە لەساڵی ۱۹۰۸ خۆی لە مەیدانی سیاسەت دوورخستبووە و هاوڕێ و هاوڕێبازە هیزبەکە کەناوی ((تافت)) بوو، شۆتیی گرتبوویە، لەساڵی ۱۹۱۲ دووبارە بریار دا بەشداری کۆن پرکێ کانی هەڵبژاردن بکاتەو. هیزبی کۆمارینواز بەردەوام پشتیوانی لە ((تافت)) دەکرد و ((ڕۆزفلت))یش بەلایەنگرەکانی خۆی هیزبیکێ نۆی بەناوی ((پیشکەوتنخواز)) دامەزراند، بەناوی کاندیدی هیزبەکەو چالاکیەکانی خۆی دەست پێکرد. بەهۆی دووبەرەکی هیزبی کۆمارینوازەو، زەمەینەیکە لەبار بۆ سەرکەوتنی هیزبی دیوکرات فەرەم کرا. لەساڵی ۱۹۱۲ ((فەرۆ ویلسۆن)) سەر بەبالی لیبرال دیوکرات هەموو نەم نەگەر و هەولەنە پوچەلکەووە و توانی بچیتە نێو کۆشکی سپیەو.

((ویلسۆن)) نۆتەری میسالی و بێکردنەو دیوکراتیکێ ئەمریکای سەدەیی یەستەمە، بەدرێژایی ماوەی سەرۆک کۆماربەتەکە هەولی گۆنەندنی بنەما شاکاریەکان و سیاسەتی دەدا. زیاتر لەخەمەتکاری مەزەقەبەندی و بانگەشەکاری ناچار دەجێت تاسیاسەتەدارێکی دڵ پۆژی دەسلەت خواز. باوەڕی وابوو کەمێ دەستەبەرکردن و پاراستنی مافی مەزە پێتوێستە هەموو نەتەوێکان پێشکەو هاوکاری بکەن و دونیاش بۆ گەشەکردنی دیوکراسی نارام و نامادە بکەن. ڕۆژگار وای هینایە پێشەو کە ((ویلسۆن)) لەسەردەمی جەنگی یەکەمی جیهانی یلە سەرۆک کۆمارێ بە دەست بەنیت و ئەرکی بەرقەرارکردنی ناشتی ئە جیهانە شەژاو بەگرتە نەستۆ. بەو پەڕی تێکۆشانەو دەبێست پیشانی بدات کە سەردەمی سیاسەتی بێلایەنی و دەستتێوێرنەدان لە کاروباری جیهان بۆ ویلایەتە یەگەرتووەکان کۆتایی پێ هاتووە کاتی ئەوێە کە ئەمریکا بەسەقامگیریکێ ئەواو ئەرکە نۆیەکانی جیهان قەبول بکات. بۆ بەرەو پێش بردنی بیروراکانی خۆی لە لایەن سنای ئەمریکاوە ڕەخنە لێ گێرا و، بە هۆی پشتیوانی لێ نەکردنی بیرورای گشتی بەو نەیتوانی جەماوەریکی زۆر لە دەوری خۆی کۆیکاتەو. کۆتایی

هاتنی ته‌مه‌نی ((ویلسون)) زۆر دلته‌زێن بوو، له‌سالی ۱۹۱۹ سه‌کته‌ لێدار نیوه‌ی له‌شی له‌ کارکوت و تاکوتایی هاتنی سه‌رده‌می سه‌روکایه‌تیه‌که‌ی ژبانیکی بێ پشتیوان و ته‌نیایی برده‌سه‌ر.

سیاسه‌تی ده‌ره‌وی ته‌مه‌ریکا له‌سه‌رده‌مه‌دا له‌سه‌ر به‌نه‌مای ده‌ستیه‌وه‌نه‌دان له‌کاروباری ته‌مه‌ریکا، ده‌رۆشت. جه‌نگ له‌گه‌ژ ئه‌سپانیا، خالینکی گرتگ بوو، له‌به‌رقه‌رارکردنی په‌یوه‌ندی ته‌مه‌ریکا له‌گه‌ژ وولاتانی تر، به‌و ناویشه‌یه‌ی که‌ سیاسه‌تی باوی ته‌مه‌ریکا له‌سه‌ر به‌نه‌مای ده‌ستیه‌وه‌رانی کاروباری وولاتی ته‌مه‌ریکا به‌ره‌وه‌وام بوو، په‌ره‌مه‌ندنی ده‌سه‌لاتی ته‌مه‌ریکا له‌ رۆژه‌لاتی ئاسیا و ده‌ریای کاریبی و ته‌مه‌ریکای لاتین، به‌دواداچوونی چالاکانه‌ی ((سیاسه‌تی کراوه‌)) له‌ چین، په‌پاریزگاری کردن و دا‌ین کردنی به‌رژوه‌ه‌نده‌یه‌ بازگانیه‌کانی ته‌مه‌ریکا لێک ده‌درایه‌وه‌ و هه‌رحه‌نده‌ به‌ هه‌لگیرسانی جه‌نگی ئه‌سپانیا، ته‌مه‌ریکا پیتی نایه‌ قو‌ناغینکی نو‌ی له‌رووی سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌یدا، به‌لام په‌روای گشتی ئاماده‌یی وه‌رگرتی پاستیه‌کانی جیهان و قبوله‌کردنی ئه‌مرکه‌ نو‌تیه‌کانی تیدا نه‌بوو. ته‌مه‌ریکا خوازیاری پاراستنی بیتلایه‌نی و ده‌ستیه‌وه‌نه‌دان و له‌هه‌مان کاتدا ده‌سته‌به‌رکردنی ئازادی نینو ده‌وله‌تی بوو.

بیتلایه‌نی له‌سه‌ره‌تای جه‌نگی یه‌که‌می جیهانیه‌وه‌، ته‌مه‌ریکای په‌روپه‌رووی بارودۆخینکی ئالۆز کرده‌وه‌. که‌شتیه‌ باره‌ه‌لگه‌ره‌کانی ته‌مه‌ریکا که‌وره‌ترین باری خواره‌مه‌نی و که‌ره‌ستی جه‌نگیان بۆ هه‌یه‌ره‌کانی هاوپه‌یمانان ده‌گواسته‌وه‌، ئه‌م هه‌نگاه‌وش که‌شتیه‌کانی ته‌مه‌ریکای په‌روپه‌روو چه‌نده‌ها هه‌رش و ده‌ست دریزی ژێر ده‌ریایه‌کانی ئه‌لمانیا کرده‌وه‌. سیاسه‌تی سه‌ربازی ئه‌لمانیا، به‌کاره‌ینانی ژێر ده‌ریایه‌کانی خۆی بۆ په‌لاماردانی که‌شتیه‌ بازه‌رگانیه‌کانی هاوپه‌یمانان، مه‌به‌ستی گه‌مارۆ خه‌ستنه‌ سه‌ر ئابووری تینگلیز، به‌ په‌نویست و گرتگ ده‌زانی. به‌پیتی ((په‌یمانی ساسکس))ی مانگی مه‌ی سالی ۱۹۱۶ ئه‌لمانیا به‌لێتیدا که‌په‌لاماری که‌شتیه‌ بازه‌رگانی و نه‌فه‌ربه‌ره‌کان نه‌دات. له‌گه‌ژ نه‌وه‌شدا هیچ که‌ره‌سته‌یه‌که‌ له‌ئارا‌دا نه‌بوو، ته‌لمانیا ته‌نها رێگای سه‌رکه‌وتنی به‌سه‌ر هاوپه‌یماته‌کانی له‌جه‌نگی ژێر ده‌ریایدا بینی. بێش ئه‌م می‌ژوو له‌مانگی مه‌ی ۱۹۱۵ که‌شتیه‌کی نه‌فه‌ر هه‌لگری تینگلیزی به‌ناوی ((لویتانا)) په‌روپه‌رووی هه‌رشینکی موشه‌کی جه‌نگی هه‌زی ده‌ریایی ته‌لمانیا بوویه‌وه‌، ژماره‌یه‌کی زۆر له‌سه‌رنشینه‌کانی که‌ سه‌ده‌بێست و چوارریان په‌نابه‌ری ته‌مه‌ریکی برون خه‌نکان. ئه‌م رووداوه‌ ده‌نگی په‌روای گشتی جیهانی دژ به‌ئه‌لمانیا به‌ره‌ز کرده‌وه‌ و ((ویلسون))یش ئه‌م کاره‌ی به‌ده‌ست دریزی کردنه‌ سه‌ر مافه‌کانی مرۆ و هه‌سف کرد - به‌لام هه‌شتا په‌روای گشتی ئاماده‌ی شه‌رکردن له‌گه‌ژ ئه‌لمانیا

نەبوو. بەئالوگۆزکردنی چەند نوسراویکی ڕەسەیی، ئەڵمانیا بەئێتیدا بەبێ ناگادارکردنەوی پیش وەخت هێرش نەکاتە سەر کەشتیە بازەرگانیەکانی ئەمریکا و لەکاتی ڕوودانی هەمکارەساتنیک کەبێتە هۆی تیکشکانی کەشتیەکان، هەولی ڕزگارکردنی سەرنشینەکان بەدات. ئەمریکا ش دەستتێوەردانی خۆی تەنها بەداینکردنی خواردنەمەنی و تەقەمەنی بۆ هێزەکانی هاوێەیانان تایبەت کردبوو، هەرچەدە نەم هاوکاریە لەرێگەی نەو یارەمەتی داراییە کەبەشیوی قەرز بەهێزەکانی هاوێەیانانی دەدا زیادی کرد.

لەهەڵبژاردنەکانی سالی ١٩١٦ ((ویلسۆن)) بەزۆرینە دەنگ بۆ جاریکی تر پۆستی سەرۆک کۆماری بەدەست هێناوە. لەسالی ١٩١٧ لە ووتارە بەنرخەکیدە لەسنا، ڕای گەیانە : لایەنگیری ناشتیه بێ سەرکەوتن. چونکە سەرکەوتن لەشەردا هەمیشە سەپاندنی بیروپای سەرکەوتوو بوو. بەسەر ژێرکەوتن و ووتیشی ناشتی تەنها لەگەڵ پەکسانیدا بەردەوام دەبیت و ئەوەش ناشتیه کە ئەناسایشی وولاتە گچکەکان، نازادی دەریاکان و سنووری چەک و تەقەمەنی دەستەبەر بکات و هێزێکی نامادەش ئەمرکی پاراستنی ناشتی جیهان بگرێتە نەستۆ. لەسەر بنەمای ئەم بۆچوونانە بوو کە ((ویلسۆن)) لەجێنویبری ١٩١٨، چوارە بەندە بەناوبانگەکی خۆی شیکردەو. گرنگترینەشی بنەما چوارە بەندەکی ((ویلسۆن)) پێشنیازی قەدەغەکردنی ڕێککەوتننامەي نەهتیی و دەستپێکردنی سیاسەتە ناشکران، داینکردنی نازادی دەریاکان، یەکسانی مافی بازرگانی و دورستکردنی نەهجوومەنی ڕێککەوتنی نیو دەولەتی بۆ پاراستنی ناشتی جیهانیە.

پرویاگەندەکانی دژ بەئەڵمانیا لەلایەن نینگلیزەو بۆ نامادەکردنی بیروپای گشتی خەلکی ئەمریکا پەرمیان سەند. ئەم بۆچوونەیان بڵاوکردەو کە ئەڵمانیان دەبویت دیکتاتۆریەتیکی سەریازی جیهانی داچەزرێنیت. بەلام دواي ئەم هەولانەش هێشتا بیروپای گشتی لە ئەمریکا نامادەي خۆ هەلقوراندنی لەجەنگی ئەوروپەکاندا نەبوو، ئەوێ لەپراستیدا بوو بەهۆی تێوەگلانی ئەمریکا لەشەرەکاندا ، بڵاویوونەي نوسراویکی نەهتیی بوو کە لەلایەن نینگلیزەو خرایە بەردەستی ئەمریکایەکان. لەم نوسراوەدا دەولەتی ئەڵمانیا داوای پشتیوانی و یارمەتی مەکسیکی کردبوو لەکاتی ڕوودانی هەر شەرتیک لەگەڵ ئەمریکا و لەبەرامبەریشدا بەئێتی دابوو - پاش سەرکەوتن - ویلایتەکانی نیومەکسیکۆ و ناریزونا و تەکراس بۆ مەکسیکیەکان بگەڕێنیتەو. بڵاویوونەوي ئەم نوسراوە ئەمریکایەکانی نامادەي شەپکردن کرد و لەمانگی ئەبریلی ١٩١٧ ((ویلسۆن)) ڕۆشتە نیو کۆنگریس و ووتارە میژوییهکی خۆی خۆتێندەو:

((نیمه له گډل میللمتی نه لمانیدا شعر ناکهین، به لکو تنها پروپرووی دیکتاتوریه تی سربازی دولتی نه لمانیا دهینهوه. دهیت دنیایه ک دروستیکهین که دمووکراسی تیایدا بیارتیزیت. نیمه نیستا له پیتاو نو بینه مایه تیده کوشین که به مانی مروی ناو دهریت. بۆ پاسه وانی کردنی مافه راسته کانی نتموه بچووکه کان و نازادیان، بۆ بهر قمرار کردنی لیک تینگمیشتنی نیوان نتموه نازاده کان، به مبهستی چه پاندنی مافی دان پیدانراوی همریه که میان شعر ده که مین، ناشی و نارامی همرو وولاتان له پیتاو دابین کردنی نازادی جیهاندا دسته بهر ده که مین.))

له سالی ۱۹۱۷، نو کاتهی که - چارمنوسی هارویه پانان هیتا دیار نه بوو - فدرنسا داگیر کرابوو، نیثالیا شکستی خوارد بوو همره ها پروسیاش بهرو دژانندن دهجوو، نینگلیز به شیکي گهوری که شیشه بازار گانیه کانی تیک شکابوون، ویلایه ته یه کگرتوه کان هاته مبدانی شعر کردنوه. گرنگرین پالپشتی ویلایه ته یه کگرتوه کان به شداری کردنی هیزه ده ریایه کانی بوو له شه په که دا. زیاتر له دوو ملیون سربازی نه مریکی په وانهی نهو روپا کران و سی و پینچ ملیون دولاریش وه یارمتهی درا به هیزه کانی هارویه پانان، له بهری فدرنساوه هیزه ده ریایه کانی نه مریکا زهره رو زیاتیکی گهوره و گران به که شتی گلهی نه لمانیا گه یاند و هیزه کانی نو وولاته یان ناچار به پاشه کشن کرد. له ۳۱ نوکتوبری سالی ۱۹۱۸، نه لمانیا وه کفتوگو کانی ناشی، پزاهه بندی له سر بینه ما چواره بهنده کهی ویلسون ده بری. همر له م سالی هه لپه اړوندا، کونگریس ژامیه کی زور له کومار پخوازه کانی بۆ سنا نارد بوو، دژایه تی خوی له سر نوسراوه کانی ((ویلسون)) دهر پریوو. کومیه تی په یونډیه کانی دهرووی سنای نه مریکا، به سر کردایه تی ((هینری کابوت لاج)) په خنه ی له سیاسه تی ((ویلسون)) گرت - سیاسه تی کومار پخوازه کان بریتی بوو له پاراستنی بیلایه نی، گهره تی پیدانی نازادی بازار گانی و کراوه یی دهستی نه مریکا له بازار گانی جیهاندا.

نه مریکا وه نه مریتیکی هه میشه یی و به یی هیچ جوړه کومپیک له پرووی کاروباری وولاتانی نهو روپی، نازادی بازار گانی نیو دولته ی بۆ خوی به دهستی هیتا بوو، حیزیی کومار پخوازه جوړدایی خوازانیش، له گډل به رده و امپو نیان له سر سیاسه تی فراواخوازی له ناسیای پوژه هلات و نه مریکای لاتینی - که نه م سیاسه تعیان بۆ بهر ودان به بازار گانی و بهر ژوه ونندی سهر مایه داره گهوره کان به پتیوستی و گرنگ ده زانی - پروپرووی سیاسه تی ناپروا بوونه وه و ناپه زایان له سر تپوه دانی نه مریکا له کاروباری ناوخوازی نهو روپا که به پیچه وانه ی نمریتی پابردو بوو، دهر پری. لهوه ها بارودوخچکی نالوزدا ((ویلسون)) بۆ به شداری کردن له کفت و گو کانی ناشی

بهره‌و شاری پاریس کموته ریځ- پېښیازی ناشتی و نارامی و دروستکردنی نه‌نجوومه‌نی رټیکه‌موتنی نیټو ده‌ولته‌تی، همدرووکیان له‌سنادا پرویعمرووی شکست برونوهه. کونگره‌یش له‌وه‌ها بریارټک به‌هه‌موو شتوه‌یه‌ک خوی دورخسته‌وه.

بیړۆکه میسالیه‌کانی ((ویلسون)) له‌میدانی پې ښتلی و ته‌له‌که‌بازی سیاسه‌تی نه‌ورویدا به‌بۆچوونی دوور له‌راستی و واقعی لیک ده‌درانه‌وه و نه‌مریکاش سووریو له‌سمر نه‌وی که‌به‌هیچ شتوه‌یه‌ک ده‌ست له‌ننډو کاروباری نه‌وروپا ورنادات. ((ویلسون)) زیاتر له‌هه‌موو شتیک جه‌ختی له‌سمر نه‌رکی ویلايه‌ته به‌کگرته‌وه‌کان له‌کاروباری سیاسی جیهان ده‌کرده‌وه. بیروپای گشتی نه‌مریکا هیتا ناماده‌ی قبولکردنی هم راستیانه‌ی نه‌بوو، له‌بهر نه‌وه مه‌سه‌له‌ی به‌شداریکردنی نه‌مریکا له‌کومه‌له‌ی نه‌ته‌وه‌کان و جه‌ختکردنه‌وه له‌سمر ناشتی و نارامی له‌کونگرته‌سی نه‌مریکا شکستی هیتا.

ده‌ستپوه‌ردانی نه‌مریکا به‌سوودی هیزه‌کانی هاوپه‌یمانان و کوتایی هیتان به‌جه‌نگی به‌که‌می جیهانی، خۆویستانه و خۆنه‌ویستانه هم وولاته‌ی له‌کاروباری سیاسی جیهاندا تپوه گلاند و سیاسه‌تی بیلایه‌نی و جودایی خوازی نه‌و وولاته‌ی کوتایی پته‌یتا. له‌م کاته به‌دواوه ویلايه‌ته به‌کگرته‌وه‌کان وه‌ک زلمیزټکی جیهانی خوی به‌دوینا ناساند و پشکی هم وولاته‌ش له‌کاروباری جیهاندا به‌گرنګ و بنجینه‌می ژمیرا.

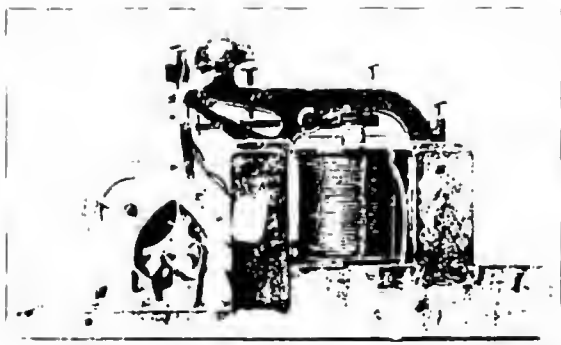
تدیسون

فورد

وڈرو ولسن

تیلہ گراف

نژاد میلی فوردی بمنزله یکی همزمان پیشکش بمنزله آمریکا کرد

زنانی نه آمریکا پاش مملاتیته کی زور له سالی ۱۹۲۰ مانی سیاسیان بدمست هیتا

بهشی هه‌شتم:

فرانکلین ڕۆزفەلت و پلانی چا‌ک‌سازیەکان

سەرکۆتیی نامێر و پیشسازی لەگەڵ دا‌هێنانە ھونەرەکان، ئەمریکای ۆک زەھێزێکی جی‌هانی بە دنیا ناساند. لەسەردەمی جەنگی جی‌هانی یە‌کە‌مدا بە‌پیشکۆتیی نامێرە نوێیەکان، بە‌رووبۆسی پیشسازی و کشتوکالی زیادی کرد و ئەمریکا جگە لە‌دایینکردنی پیتا‌ویستییەکانی ناو‌خۆ، ھە‌موو ھە‌ولە‌کانی خۆشی بۆ دە‌ستە‌بەرکردنی پیتا‌ویستییەکانی ھێزە‌کانی ھا‌ویە‌پانان، لە‌بازارە‌کانی دەر‌و‌ە‌دا خستە‌کار. لە‌م سالانە‌دا بە‌پەرە‌سە‌ندنی بازارە‌کانی ناو‌خۆ، سوود وەر‌گرتن لە‌نامێر و نامزادە‌ ھونەرە‌کان، پەرە‌سە‌ندنی سەر‌مایە‌گوزاری و سوود و قازانجی ک‌پین و فرۆشتنی پشک، ناسوودە‌یی و خۆشگوزەرانی مادی کۆ‌مە‌لگە‌ش زیادی کرد. لە‌نێو ھە‌لپە‌ی ئە‌م پەرە‌نە‌فە‌ نابووریو خۆشگوزە‌رانێە مادی‌دا ھی‌چ کە‌س با‌و‌ە‌ری نە‌دە‌کرد، کە‌ قە‌یرانی‌کی سە‌خت و دژ‌وار و درۆ‌د‌ریژ لە‌نێو «سە‌نگە‌ری‌کدا» خۆی مە‌لاس دا‌بێت. سیاسە‌تی نێو دە‌ولە‌تی ((ویل‌سۆن)) بە‌شداری‌کردنی ئە‌مریکا لە‌جە‌نگ، کە‌ پەرە‌سە‌ندنی ژۆ‌ری‌ک لە‌سیاسە‌تە‌دارە‌کانی لە‌سەر بوو، بە‌خێزایی فرامۆش کراو سیاسە‌تی جو‌ودا‌خوازی لە‌سەر بنە‌مای پاراستنی بێ‌لایە‌نی، نە‌بوونی دە‌ست‌تێ‌وە‌ردان لە‌کاروباری ئە‌م‌وریا و گە‌ڕە‌شتی کردنی نازادی با‌زرگانی نێو دە‌ولە‌تی دووبارە‌ و چ‌ری پە‌ی‌ڕو کرایە‌مو. لە‌نێوان سالە‌کانی ۱۹۲۰ - ۱۹۳۲ حیزبی کۆ‌مارە‌خواز سێ سە‌رۆک کۆ‌ماری پە‌وانە‌ی کۆشکی سپی کرد. ((وارن ھاردینگ)) ، ((کالوین کولیج)) ، ((ھە‌ررت ھور)) ھە‌ر سێ‌کیان نوێنە‌ری بێ‌کردنە‌وی سیاسە‌تی با‌وکی کۆ‌مارە‌خوازە‌کان بوون. لە‌ھە‌ڵبۆ‌اردنە‌کانی پاش جە‌نگی یە‌کە‌می جی‌هانی ((وارن ھاردینگ)) بە‌درووشی گە‌ڕانە‌و ((بۆ پە‌وشی ناسایی)) کە دە‌ستە‌واژە‌یە‌کی دا‌هێنە‌ری خۆی بوو، سەرکۆتیی بە‌دە‌ست ھێنا. مە‌بە‌ست لە‌((پە‌وشی ناسایی)) ئە‌وە‌بوو کە ئە‌مریکا دو‌ور لە‌چا‌ک‌سازیە ناو‌خۆیە‌کان و مە‌سلانێ نێو دە‌ولە‌تیە‌کان بۆ پۆ‌ژگارە‌ خۆشە‌کە‌ی جاران بگە‌ڕێتە‌و. پشێوانی‌کردنی دنیای با‌زرگانی و بە‌ھێزکردنی سەر‌مایە‌داری

گهواره‌کان، پهره‌پیدانی کاروباری بازرگانی، زه‌مانه‌ت و پاسمرانی کردنی نازادی بازرگانی دهره‌کی له‌گه‌ل پاراستنی بیلایه‌نی سیاسی، له‌برنامه‌ کرنه‌گه‌کانی حکومه‌تی نمو کاته بوو. سیاسه‌تی ساله‌کانی ۱۹۲۰، هه‌روه‌کو نه‌م سیاسه‌تی که‌له‌سه‌رده‌می به‌روی بازرگانی پاش شه‌ری ناوخودا په‌په‌رو کرا، له‌سه‌ر نمو به‌نمه‌مایه‌ راوستابوو که نه‌گه‌ر ده‌ولت بتوانیت به‌پیتی به‌جوو‌کترین ده‌ستیره‌دان له‌رینه‌ک‌خستنی کاروباری بازرگانیدا، نه‌ویه‌ری هه‌لومه‌رجینکی له‌بار و گونجاو بۆ بازرگانی و پیتشکه‌موتنی پیشه‌سازی به‌خسینیت، به‌دلتیابه‌وه‌ کۆمه‌لگه‌یه‌کی پر له‌ناز و نیعمه‌ت و ژیاپنکی خۆشگوزهران بۆ هاو‌لاتیان ده‌ستبه‌ر ده‌یت. له‌م سه‌رده‌مه‌دا پیشه‌سازی تایبه‌تی پشتیوانیه‌کی ته‌واوی لیکرا. ((ئهن‌دۆز ملون)) سولتانی ته‌له‌منیۆم کرا به‌وه‌زیری خه‌زینه‌و سیاسه‌تی کموته ژێر کاریگه‌ری ده‌سه‌لاتی سه‌رمایه‌داره‌ گه‌وره‌کان و کۆمپانیا قۆرخ کاریه‌کان. ((ملون)) سیاسه‌تی نمو کاته‌ی ده‌ولته‌ی له‌روانگه‌ی ده‌سه‌لاتی سه‌رمایه‌داری سیاسیه‌وه‌ به‌م شتیه‌یه‌ لیک دایه‌وه‌ : ((ده‌ولت واته‌ بازرگانی، که‌مه‌رکه‌که‌ی ته‌نها له‌پشتیوانیکردنی کاروباری بازرگانیدا)) کورت ده‌کرینه‌وه‌. ((کالوین کولیج)) سه‌رۆک کۆماری نه‌وکاتیش جه‌ختی له‌سه‌ر نه‌م و ته‌به‌یه‌ کرده‌وه‌ : ((نیش و پیشه‌ی سه‌ره‌کی نه‌مه‌ریکا بازرگانیه‌)). په‌خساندنێ باروودۆخێک که‌گونجاوترین دهره‌نجامی له‌رووی به‌وه‌ و پهره‌پیدانی دونه‌ی بازرگانیه‌وه‌ لێبکه‌وتیه‌وه‌، به‌مه‌رگی سه‌ره‌کی ده‌ولته‌ی نه‌مه‌ریکا له‌قه‌له‌م ده‌درا. سه‌رده‌می رووداوه‌ پیتشکه‌وتنه‌خوازه‌یه‌کان به‌ په‌رچه‌ کرداریک ده‌ژمیره‌را له‌به‌رامبه‌ر ته‌شه‌نه‌کردنی نا‌ه‌زایه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کان و گرفته‌ نابووریه‌کاندا، به‌هۆی نه‌و به‌هونه‌قه‌ مادییه‌ی که‌ له‌ساله‌کانی دوا‌ی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی‌دا هاته‌ نا‌راوه‌، به‌ته‌واوی فه‌رامۆش کرا. په‌ونه‌تی نابووری له‌گه‌ل دا‌هینانه‌ هونه‌ریه‌کان موژده‌ی هاتنی ((ساله‌ خۆشه‌کانی)) ده‌یه‌ی ۱۹۲۰ی به‌نه‌مه‌ریک‌یه‌کان ده‌دا.

زنجیره‌ ریتاسیه‌کی کومرگی نوێ له‌نیوان ساله‌کان ۱۹۲۲ - ۱۹۲۸ بۆ پشگیریکردنی سه‌رمایه‌دارانی نه‌مه‌ریکا ده‌رکران، که‌به‌ربه‌ستتکی نوێتریان له‌به‌رامبه‌ر شتومه‌کی هاو‌ده‌دا دروستکرد، بازاری مۆنۆپۆلکراوی ناوخویان خسته‌ به‌رده‌ستی پیاوانی دونه‌ی بازرگانی. دانانی باج له‌سه‌ر ده‌رامه‌تی کۆمپانیاکان که‌ به‌لای قۆرخکاره‌کانه‌وه‌. دلتخۆشکه‌ر نه‌بوو، هیندی هیندی که‌مه‌کرایه‌وه‌ و له‌نه‌جمامدا هه‌له‌وه‌شایه‌وه‌. یاسا‌کانی چاو‌دێریکردنی که‌ کاروباری هینله‌کانی ناسنی خستبوویه‌ ژێر کۆنترۆلی ده‌ولته‌وه‌، گۆزانی به‌مه‌ردا هاتوو به‌ریه‌یه‌بردنی کاروباره‌کانی خرایه‌ نه‌ستۆی کۆمپانیا تایبه‌ته‌کان. دامه‌زراره‌ بازرگانیه‌کان به‌ هۆی پشتیوانیکردنی بانکه‌کانه‌وه‌، که‌مه‌تانه‌ و قه‌رزێکی بن سنووریان ده‌به‌خشی، په‌رمیان سه‌ند. له‌م سه‌رده‌مه‌دا زۆریک له‌ماله‌کان له‌سه‌ر به‌نمه‌ی مه‌تانه‌ هه‌له‌ده‌سوپان، هه‌لیاره‌ها پشک له‌به‌اری بازرگانیدا به‌لاوه‌بوونه‌وه‌ و

کارگه کانیش تانه و پیری توانای خویان بهره‌میان ده‌هینا. به‌لگهی به‌هادر و پشکه‌کان بهره‌دوام له‌بهره‌پیش چوندا بوون و کۆکردنه‌وی سه‌روته و سامانیش تارادده‌یه‌ک ناسان بوو، هه‌رمه‌س شتیکی ده‌کری، زه‌رمی نه‌ده‌کرد و هه‌موو خه‌لکیش ده‌ستیان به‌کرین و فروشتن کردبوو. پیشه‌ی سه‌ره‌کی نه‌مه‌ریکا به‌ووته‌ی ((کولیج)) بازرگانی بووه هیچ شتیکی جگه له‌پیداکردنی سه‌روته و سه‌رمایه‌گوزاری پر سوود و قازانج بیه‌خی نه‌بوو، نه‌وانه‌ی که نیشی کرین و فروشتنی پشکیان ده‌کرد، پسپۆزانی بلا‌کۆردنه‌وی پروپاگه‌نده، بهره‌مه‌یه‌نهر و فروشیارانی که‌لوپه‌لی بازرگانی، بازاریکی چاکیان پیدا کردبوو. به‌لام له‌مشت پروخساری پر بهره‌گه‌تی بازاره‌کانه‌وه، چنده‌ها گیروگرفتی گه‌وره خویان حه‌شار دا‌بوو، که سه‌رمایه‌داریه‌کی سه‌روبه‌ری لیکه‌وتبوویه‌وه، هۆکاری سه‌ره‌کی سه‌ره‌لدانی قه‌برانه‌که‌ی ۱۹۲۹ بوو.

سه‌روته و سامانی زۆری سه‌ره‌ده‌می جه‌نگ، هاوکات له‌گه‌ل پشیتیوانی له‌رادده‌ به‌ده‌ری ده‌وله‌ت له‌دونیای گه‌وره‌ی بازرگانی و به‌کاره‌یتانی نامیری پشکه‌موتوو، نابووریکی به‌یوا‌له‌ت پر په‌ونه‌قی هینایه‌ ناراه که کرین و فروشتن و ده‌لالی پشکی به‌ته‌نها ریگایه‌ک بۆ به‌ده‌سته‌یتانی په‌لویه‌یه و سه‌روته دا‌ده‌نا.

له‌م سالانه‌دا کۆمه‌له‌گای نه‌مه‌ریکا به‌ره‌و کۆمه‌له‌گه‌یه‌کی راست په‌و هه‌نگای ده‌نا. نه‌وه‌ی نه‌مه‌ریکی و بۆ نه‌مه‌ریکا ده‌گه‌راپه‌وه به‌لایه‌وه به‌پێژ و پیرۆز بوو، ده‌مارگه‌یه‌کی تونفی بۆ ریتۆه‌می نه‌مه‌ریکایی پیشان ده‌دا. گیانی یه‌کپیزی له‌گه‌ل گه‌ریه‌ تایبه‌ت و نازاده‌کان و به‌سووک سه‌به‌رکردنی نه‌و گه‌روپانه‌ی که غه‌یره نه‌مه‌ریکایی بوون بوو به‌شتیکی باو. به‌چاوی شک و گومانه‌وه سه‌یری کۆچه‌ره تازه هاتوه‌کان و به‌رکردنه‌وی ده‌ره‌وه‌ی ده‌کرا. نه‌بوونی شه‌گیبایی له‌گه‌ل بیر ته‌سکی و یان ترسان له‌نه‌مه‌ریکای گۆزاو بوو به‌ناسنامه‌ی روحی کۆمه‌له‌یه‌تی ساله‌کانی ۱۹۲۰. کۆچه‌ره و سۆسیالیسته‌کان به‌تۆمه‌تی هه‌بوونی غه‌یره نه‌مه‌ریکایی خرا‌نه ژێر پا‌له په‌ستۆیه‌کی زۆره‌وه. هه‌ر له‌م سالانه‌دا ژماره‌یه‌ک له‌هاولا‌تیان به‌تۆمه‌تی به‌رکردنه‌وی نازا‌ده‌گێری گیران یان له‌ وولات دورخرانه‌وه. یاسا‌کانی کۆچه‌کردن گۆزانیان به‌سه‌ردها هاتوو دیارده‌ی کۆچه‌کردن سنووریکی نوێی بۆ دا‌نا.

گه‌ریی دژ به‌ره‌گه‌زیه‌رستی و ده‌مارگه‌ری ((کوکلس کلان)) دووباره سه‌ری هه‌له‌داپه‌وه. نه‌م گه‌ریه له‌سالی ۱۹۱۵ دووباره دامه‌زایه‌ره، به‌لام بۆ ماوه‌یه‌کی زۆر نه‌یتوانی لایه‌نگه‌ریکی نه‌و تۆ له‌ده‌وری خۆی کۆیکاته‌وه. پاش شه‌ره‌که‌ی ۱۹۱۹ ژماره‌ی ته‌ندامه‌کانی به‌خه‌یرایی زیادی کرد و گیانیکی نوێی کرا به‌به‌ردها. کلانه نو‌سه‌کان به‌پێچه‌وانه‌ی جارن، له‌سه‌رتاسه‌ری وولا‌تا ده‌ستیان به‌چالاکی کرد و جگه له‌ره‌شه‌کان نازار و ته‌شکه‌غه‌ی هه‌موو نه‌و کۆچه‌ره تازه هاتوانه‌یان ده‌دا

كه له هه موو كون و قوژينىكى نهم جيهانموه دههاتن، بهتاييهت كۆچمهرانى ناسايى و جوله كه و كاتۆليك و سۆشاليسته كان و، بۆ ته ميكردى نمو كه سانهى كه - به ميچوونى نهوان - پيژيان له بهها پيژوه كان نه مريگايى نه ده گرت شو پمري توندوتويان به كار دههينا. دهركردنى ياساى قه دهغه كردنى كرپن و فروشتنى ماده بيهوشكه ره كان له سالى ١٩١٩، هۆكارىكى سرهكى بلاو بوونهوى فساد و تاوين و كوشتن و برين بوو. به هه زاره ها شونى ناياسايى بۆ مامه له كردنى نهيتنى دروستكران و قازانجىكى زۆروه بهندهى به نسيبى گروه قاچاغچى و چته كان كرد. شاره گموره كانى وهك شيكاگو يرون به شونىكى له بار و گونجاو بۆ نه شوفا كردنى گروه تاوانباره كان و گروه كانى مافيا.

نۆتۆمبيل، راديو و سينه ما و دهيتانه نوته كانى پيشكهوتنى پيشه سازى لهم سالانه دا كهوتنه بازاره وه و په يو هه نديكردى ناوچه كانيان ناسانتر كرد. شو گووانكارى به كه هيله كانى ناسن له ژيانى كۆمه لايه تى خه لكى نه مريگا، له پاش شەرى ناوخۆ دروستى كرد، به خسته بازارى نۆتۆمبيل، شيوه يه كى نوته وهرگرت.

هه رچه نه ده ماوه يه كى زۆر به سر دههيتانى نۆتۆمبيلدا تيه ده پمري، به لام له بهر گراني نرخه كى سوودىكى نهوتوى ليه وه نه ده گيرا. ((فۆرد))، سه رمايه دارى نه مريكى به به كار هيتانى شيوه زانىكى نو، سوود وهرگرتن له پسپۆريه ته كه، ريكخستنى كاروبارى كارگه كان، پيدانى كرپى پۆزانهى زياتر به ريككارانى شار هه، خيترايى به ره مى نۆتۆمبيلى گه شه پيدا و ژماره يه كى زۆر نۆتۆمبيلى به مرخيكى هه رزان خسته بازارى داوخواسته وه. نۆتۆمبيل له راستيدا شو ريشيك بوو له ژيانى خه لكى نه مريگادا، له لايه گموره هۆكارىكى سره كى به رقه رار كردنى په يو هه ندى ناوچه كان و خيتر كردنى كار كردن بوو، له لايه كى تريشه وه خالىكى گرنگى وهرچه رخانهى گرنگ بوو له بوارى پيشه سازيدا و، مليونه ها كه مى له ييكاروى رزگار كرد و به مبه ستى هانچۆ كوردنى نۆتۆمبيل چه نه ده ها شاريگه كى نو، دروستكران و گوژاينى گموره ي به سر ژيانى شار نشينيدا هيتا. سينه ما له سه ره تا كانى سه ده ي بيسته م وهك نامي ريكى سه رگه رمى و رابواردن خرا به به رده ستى ها ولايتيان و به سه ره له داني سينه ماى قه كه ر (ناطق) له سالى ١٩٢٧ به خيترايى له نيو كۆمه لگه كى نه مريكىدا بلاو بوو يوه و به شيوه يه كى راسته وخۆ كارى له ژيانى تيكراى خه لكى كرد. هۆلى هوود، بوو به كابه ي هيو و نار هوه كان، مليونه ها دۆلار لهم پيشه سازيه نوته دا سه رمايه گوژارى كراو ده ر هيتانى فيلم په وه نه قتيكى تيجگار گموره ي په ينا كرد و چه نه ده ها ده ر هيتى نوته ناساند. له يه كه مين فرينى برايانى رايتموه تا سالى ١٩٢٤، فرۆكه وانى كه به جوژيك له وه رزش و سه رگه رمى ده ژمي ررا، به په ره سه مندنى پيشه سازى دروستكردى فرۆكه

گۆرائىڭىكى نوئى بەسەرداھات و لەسالى ۱۹۲۷ ((چارلز ليند بىرگ)) بەفرىنىڭى تاك نەفر بەسەر نۇقيانوسى نەتلەسيدا لەنەمەرىكارە بۆ نەوروا، نامىرتىڭى نوئى پەيۋەندىكردىنى پىشكەش بە جىھانى پىشەسازى كرد. رادىئوش ۋەك ھۆكارىڭى تىرى سەرگەرمى وىوارى فىزىكردىن، خايە بازارپەۋە و لەجەنگى يەكەمى جىھانىدا رۆلىڭى گەۋرەى لەۋرۋى پىروپاگەندە كەرنەۋە گىتراۋ لەماۋەى كەمەتر لەدەسالىدا ۋەك پىرستىيەكى سەرەكى سەرى دەركردى لەنئىر ھەمۋە مالىڭىكى نەمەرىكىدا.

داھىئانە ھونەرىيەكان و پىشەكەۋەنە پىشەسازىيەكان گىيانى گەش بىنى ھەستى مەتانە بەخۇ بوون و دلىئايان لەكۆمەلگەى نەمەرىكىدا بەھىز كرد. دەسلەت و سەۋەت بالى بەسەر دۇنيائى نوئىدا كىتاش و زىيادە رەۋىيكردىن لەنالىۋگۆزى داراىى و مامەلەى بىن پىشتىۋان و كپىن و فرۆشتى بىن سود و قازانچى پىشەكانى لىنكەۋەۋە. لەسالى ۱۹۲۷ كاتىڭ كە (ھىررىت ھورر) ۋەزىرى بازارگانى دۆلەتى كۆمارىغىۋاز پۆستى سەۋك كۆمارى پىن سىپىررا، كۆمەلگەى نەمەرىكى بەۋەلەت لەناز و نىيەمەت و رەۋەنەقنىڭى ئابۋورى بىن وئىندە دەرئىيا. ((ھورر)) كەخۇى بەنەندازىيارى نەم ((سەردەمە خۇش)) ۋە دەرزانى، لەۋەتەمەكىدا راپىگىياند : نەمەرىكا زىياتر لەھەر كارىڭى تر لەسەردەمى بەخەمۋەرى و لەناۋ بىردىنى ھەۋارى نىزىك بوۋەتەۋە و نەۋەندەى نەماۋە كە لەم رەۋىيەۋو بوۋەنەۋەمەيدا سەرگەۋەتنى تەۋاۋ بەدەست بەئىئىت. لەۋەتكەى سەرىستى و مەتانە و گەش بىنىندا، ھەمىرۋ لای قەمىرانى ئابۋورى لەشتۋەى رەۋخانىڭى لەناكاۋى بەھاي پىشكى كۆمپانىياكاندا دەرگەۋەت. دۋابەدۋاى نەم رەۋادۋە رىۋەى بەرھەمەتپان و پىشەى كرىكاران كەمى كرد و لەماۋەى كەمەتر لەدۋو سالىدا نىرخى بەرھەمى نەتەۋەمى گەيشە ۵۰% و زىياتر لەدۋانزە مىليۇن كرىكار پىشەكەى خۇيان لەدەستدا. دۇنيائى بازارگانى دۋۋچارى ۋەرىشكەستىۋون ھات و ھەۋارى و وىزانى سەرتاسەرى وىلايەتە بەكگرتۋەكانى گرتەۋە. نىرخى پىشكى بۆرسە لە ھەشتا و ھەمەت بىليۇن دۆلارەۋە گەشتە نۆۋدە بىليۇن، فرۆشتى شت و مەكى بەرھەمەتپىتراۋ بۆ لە ۱۰% و بەرھەمى كىشتۋەكالى بۆ ۶۰% كەم بوۋىۋەۋە، بانكەكانى وولات يەك لەدۋاى يەك ۋەرىشكەست بوۋى خۇيان رادەگەياند. لىشاۋى بىنكاران لەسەرتاسەرى وولاتدا كەۋەتە رى، بىرسىتى خەلگى ناچار دەرگە كەلەنئىر رىلەدانەكاندا بەدۋاى پارۋىيەك خۇراكانا بىگەرىن و جۋەتپارەكانىش بەدەست نەۋ باجەى كەلەسەرىيان دىارى كرابۋو دىيان نالەند و زەۋىيەكانىيان لى سەنرايەۋە و ناۋارەى شارەكان بوون. ھەۋارى و ۋوشكە سالى و ۋەرىشكەست بوۋى ئابۋورى، شۋىنى مەتانەى مىللى گرتەۋە. قەمىران، واتاى لەدەستدانى ئابۋرى سەرمەيەدارەكان و درۋوستكردىنى شك و گومانى بىرۋاى

جنبه‌چینکران، بوون به‌فاکته‌ری سمره‌کی رزگار بوونی کمپیتالیزم و چاره و ده‌وایه‌ک بۆ نه‌و نابووریه ناتمندرووستیه‌ی که دنیای بازرگانی درووستی کردبوو.

له‌سیاسه‌ی نابوویریدا ده‌کرا سنی رینگا چاره‌ی سمره‌کی ره‌چاو بکرتیت : یه‌کینک له‌و رینگایانه فرینی بوو له‌هیشتنه‌وه‌ی بارودۆخه‌که به‌بێ نه‌وه‌ی گۆزانی به‌سمردا به‌ئینریت و ده‌ستتیره‌نه‌دانی ده‌وله‌ت له‌کار و باری نابووری و سپاردنی پشت راستکردنه‌وه‌ی کاره‌کان بۆ خودی سهرمایه‌دار و خاوه‌ن کاره‌گه‌کان، بۆ نه‌وه‌ی به‌هه‌ول و تینکۆشانی تاکه‌کان و داهێتانی دنیای بازرگانی کوتایی به‌قه‌یرانه‌که به‌ئینت و شوێن پینی گشتی تابووری نه‌مهریکا پته و رینگ و پیتک بکه‌ن. سیاسه‌ی ((هه‌ور)) سهرۆک کۆماری نه‌وکات، له‌گه‌ل نه‌م بۆچوونه‌دا هه‌ماهه‌نگ بوو، به‌و هه‌یوایه‌ی که‌به‌هشتیوانی کردنی له‌چینی سهرمایه‌دار و نه‌بوونی ده‌ستتیره‌دانی ده‌وله‌تی له‌کاروباری بازرگانی و وورده‌هه‌وره‌ له‌بێ بره‌وی بازار که‌مبهریتیه‌و و سهرمایه‌داری ره‌واج په‌یدا بکه‌اته‌وه. رینگایه‌کی تر، گۆزانی بته‌ماکانی بنچینه‌ی کۆمه‌لکه، سنووردار کردنی هه‌ترێ سهرمایه‌داری، یه‌کسان دابه‌شکردنی سه‌روه‌ت و سامان و، هه‌له‌وه‌شاندنه‌وه‌ی خاوه‌نلاریه‌تی تایبه‌تی هه‌تره‌کانی به‌ره‌مه‌مه‌شان بوو، که‌له‌بنچینه‌دا پینچه‌وه‌انی سیسته‌می باری کۆمه‌لگه‌ی نه‌مهریکی بوو. درووستکردنی پردی په‌یوه‌ندی نێوان ده‌وله‌ت و نابووری، رینگایه‌کی دیکه‌ بوو، به‌هشتیه‌که‌ که‌ ده‌وله‌ت به‌ده‌ستتیره‌دانی له‌کاروباری نابووری، داهێتانی کاری له‌هه‌موو به‌ره‌واکه‌ندا به‌گه‌رتیه‌ ده‌ست و له‌رینگه‌ی سهرمایه‌ گوزاری گه‌شتیه‌وه‌ بجه‌ت به‌هانه‌ی دنیای بازرگانیه‌وه‌ و به‌به‌کارهێنانی رێ و شوێنی نوێ یارمه‌تی ده‌ربه‌ت بۆ نه‌وه‌ی هه‌ندی هه‌ندی سیسته‌می سهرمایه‌داری له‌ناوه‌رۆکه‌وه‌ چاکسازی له‌خوێدا بکه‌ات. گرینه‌ی سهرمایه‌ گوزاری گشتی و ده‌ستتیره‌دانی ده‌وله‌ت له‌کاروباری نابووری، به‌هاته‌ سه‌ر کاری ده‌وله‌تی ده‌یووکرانی له‌سه‌رده‌می سهرۆک کۆماری ((فرانکلین رۆزفلت)) دا گه‌رنگی زۆری په‌یدا. بۆچوونه‌کانی لۆرد ((کینز))، نابووری ناسی به‌ناوبانگی ئینگلیزی، ده‌ربه‌ری په‌یوه‌ندی ده‌وله‌ت و نابووری، پۆلی سهرمایه‌گوزاری ده‌وله‌تی له‌بێناو زیاده‌کردنی ده‌رامه‌ته‌کان و رێژه‌ی به‌کارهێنان و ره‌ونه‌قی چالاکیه‌ نابوویریه‌کان، کاریگه‌ریه‌کی زۆری له‌سه‌ر سیاسه‌تی نوێی نه‌مهریکا و پلانه‌ چاکسازیه‌کان درووست کرد. ((به‌زۆکه‌ی گشتی، پیشه‌ و به‌ره‌هه‌)) نویسی ((کینز)) له‌یه‌کینک له‌به‌ره‌مه‌ نابوویری هه‌ره‌گه‌نگه‌کان ده‌ژمه‌یریت. زۆریک له‌به‌ریاران ته‌و به‌ره‌مه‌ به‌هاوتای ((سامانی نه‌ته‌وه‌کان)) ی نادهم سڤ و ((سهرمایه‌)) که‌ی کارل مارکس داده‌نێن. گرینه‌که‌ی ((کینز)) له‌په‌روی زانستی نابوویری به‌یه‌خه‌نکی زۆری هه‌یه‌ و له‌راستیدا به‌ته‌واکه‌ری به‌یوه‌بۆچوونی نابوویریانه‌ کلاسیکه‌کان له‌قه‌له‌م ده‌دریت. له‌جیاتیی نه‌ویزچوونه‌ی که‌خه‌له‌لقورتاندنی ده‌وله‌تی له‌کاروباری

نابوریرداقه دهغه ده کرد، ((کینز)) باوهری وابوو که [بمیتجه وانموه، نعم دستیموردانه] بۆ
 پرومپروبوونموه ی جیاوازی و نایه کسانى نیتوان پاشه کهوت و سرمایه گوزاری زۆر پیتوست و
 زهروره. ((سرمایه گوزاری ناپهسند)) واتای بهره می کم و بیتکاری زۆر ده گیمینت و له پیتناو
 بوژانهوه ی په ونهقی نابووری پیتوسته ریژه ی سرمایه گوزاری زیاتر بکریت. سرمایه گوزاری
 ده ولته، وهک ریگاچاره و دهرمان به کاو بهتیریت، چونکه نعم سرمایه گوزاریه، له لایه کهوه
 ده بیتته هۆی زیادبوونی دهرامته تاته کهمسی و ریژه ی به کار هتیرا و له لایه کی تریشموه
 په خساندنن چهنده ها پیشه ی نو، ترسبوونموه ریژه ی بیتکاری لیده کهویتته. کۆکردنموه ی
 پاشه کهوته کان و بهرزکردنموه ی ناستی بهره مهنتان و پیشه، به سرمایه گوزاری گشتیهوه
 ده به ستریتتهوه. له راستیدا بۆچونه که ی ((کینز)) ریگای بۆ په پیتدانی خزمه تگوزاریه کان و
 چالاکیه کانی ده ولته کردموه. درووستکردنی په یومدی نیتوان ده ولته و نابووری به بیژکه میه کی
 نو، له ساله کانی قهیراندا ده زمیرا. به سهره له لانی قسیرانی نابووری فاتیه ی سرمایه گوزاری
 سرکه وتوو، به لایه نی کهمموه بۆماویه ک خوتندر ابویموه و نه مریکا پیتوستی به بیژکه میه کی
 نو، هه بوو که جگه له گونجانی له گمل بارودوخ و ژینگه ی کۆمه لایه تیدا، یارمه تی دووباره زیندوو
 کردنموه ی ژیا نی نابووری نه مریکا بدات. ((کینز)) ریگاچاریه کی خاوازاوی بۆ پرکار بوون
 له گیتراوی قهیران خسته روو. قبولکردنی نمو به بیژکه میه زیاتر لمبه ر نمو بارودوخه له ناکاوه و بن
 به رویه نابووریه بوو که نه مریکا پیتیدا تیده په ی. به هه لباردنن ((پۆزفلت)) بۆ پۆستی سه رۆک
 کۆماری له سالن ۱۹۳۳، سه رده می ((پیشنیازی نو)) و پلانه چاکسازیه کانی ده ستی پیکرد.
 دووجار پیتش نعم میژوو، گۆرانکاریه کی دیاریکراو له سه ر ریژه ی میژووی نه مریکا درووست
 کردبوو. شوپش و سه ربه خۆی، کۆتایی به سه رده می کۆچشینه کان هیتا و بناغه ی حکومه ت و
 کۆمه لگیمیه کی نو، په رنگ ریژ کرد، سه ری ناوخۆ که له پیتناو ریژکه گرتن له دابه شبوونی
 و بیلایه ته کان سه ری هه لداو له گمل گۆپانی سه رمایه داری پیشسازیدا، پیتشکهوتنی زانستی و
 په ره مند ی کارگه کانی له گمل خۆی هیتا. قوناغی سییم، ده وری سه رۆک کۆماری ((فرانکلین
 پۆزفلت)) و جینه جینکردنی ((پیشنیازی نو))یه، که پاش قهیرانی ساله کانی ۱۹۳۰ و
 ناشکاربوونی لاوازی سه رمایه داری و مرشکستبوونی دونیای بازرگانی، له گمل پلانه
 چاکسازیه کاند ده ستی پیکرد.

گرنگترین هۆکار که شکستی بازاری نابووری لیکه وتتموه، کۆتایی هیتان به سه رده می
 ((سه فەر))و سیاسه تی نابووری نازاد بوو. دونیای بازرگانی که نه باری هه رجۆره ده ستیموردانیکی
 ده ولته له کاروباری نابووریدا بوو، که وتبوویه گیتراویکی وه هاوه که یارمه تیدانی ده ولته ی به ته نها

رېنگمېك بۆ دەريازبون لەم بارو دۆخە دەبێتی. یارمەتیدانی بێكاران، جێگیرکردنی چاودێری دەولەتی بێسەر سیستمی دراو بانكەكانەوه، هاوكاریكردنی كۆمپانیا بازرگانهكان، چاككردنی لایەنی كشتووكاڵی، پێكخست و داينكردنی مافی كرتكاران، گشتاندنی بیمە كۆمەڵایەتیهكان، داينكردنی غەرامەى بێكارى و هاننانى بازرگانى، لەو جۆره چاكسازيانە بون كه ((رۆزفەلت)) وەك سەرەمەشقى كارەكانى خۆى دەستنيشانی كردن. بەهۆى ئەم ياساينەى دەرى كردن، چاودێرى و دەستنيوەردانى دەولەتى لەهەموو بوار و زەمىنە تابوو و كۆمەڵایەتیهكاندا پەرەپێدا و پۆلى دەولەت لەكاروبارى نابوویدا بايەختى كۆرتى پەيدا كرد. سیاسەتى ((پێشنيازی نوێ)) تەنها لەسەردەمى رۆزفەلت دا پەيدا نەكرا، پاش كۆتایی هاتنى قەیرانهكەش، هەندىك لەداهێنانكاریهكانى هەر کاریان پێكرا و، چوارچێوهى گشتى سیاسەتى تابوورى دەولەتى بۆ سالتەكانى دواتریش دیاری كرد.

بەداخستنێى بانكەكان، چاودێريكردنى كاروبارەكانیان دەستى پێكرد. ئەم بانكەكانى كە بناغەىكى مادى بەهێزترین هەبوو، پتیی كارکردنیان پێدراو بانكە ناساییەكانیش هەلەوشانەوه. سیستمى بانكى و متمانەى (نەتەبارى) وولات گۆزانی تێدا كراو كۆمەڵە پێسایەكى دیاریكراو بۆ بانكە نوێەكان دانران. دەزگای بۆرسە، كپین و فروشتنى پشك و بەلگەى بەهادر خراوە ژێر چاودێرى دەولەتەوه. لەبوارى كشتوكاڵیدا چەند هەنگاوتىك جێبەجێكرد. ئەو ياساينەى كە لەسالى ۱۹۳۰ بریاریان لەسەردا، بناغەى سیاسەتى كشتوكاڵى تەمريكان لەسەر دامەزار. بەرەمى زۆر و سەرنەكەوتووى جوتیاران لەمەروپێدانى بازاردا، كارى لە دابەزاندنى نرخى بەرەمە كشتوكاڵیهكان و كەمبوونەوى دەرامەتى جوتیاران كردبوو. بەلام ياسای نوێى یارمەتى جوتیارەكانى دەدا بۆ ئەوى بتوانن پێژەى بەرەمەمەیتاننى خۆیان كەم بكەنەوه، لەسەر دەولەتیش پێویست بوو كە بەرووبووى زیادەى جوتیارەكان بگرێت، بەرەمەمى گەم بیمە بكات و لەبەرامبەر بەلێنى كەمكردنەوى چاندن، متمانەى پێویست پێشكەش بەجوتیاران بكات. لەپێژە گرنگەكانى ئەم سەردەمە، بەرنامەى ناوەدانكردنەوى دۆلى تەنسى یە كە كارىگەریهكى زۆرى لەسەر گۆزانیكارى تابوورى ویلايەتەكانى باشوور هەبوو. دەولەت بەدرووستكردنى بەنداوى جۆراوجۆر لەبەردەم رووبارى تەنسىدا، ووزەى كارەبا و ناوى ناوچەكەى داين كرد و یارمەتى دەریكى باش بوو بۆ ناوەدانكردنەوى ئەو ناوچانە. سەرمایە گوزارى گشتى كەمەكێك لەنامۆزگاریهكانى ((كینز)) بۆ برەوپێدانى ژيانى تابوورى هەژمار دەكرا، بەشێمەیهكى بەربلانو لەناوەدانكردنەوى ئەو دۆلەدا بەكار هێنرا. ئەم شێوازه تەمزمونیهى تابوورى تێكەڵاو - نیمچە دەولەتى و نازاد - كارىگەریهكى زۆرى لەسەر پاراستنى سیستمى سەرمایەدارى هەبوو.

دولتی فیدرال به سرفکردنی ملیونه ها دولار له پیتاو له نابردنی یتکاری له وولاتدا دست پیشخه مری کرد، درووستکردنی جاده، پارک و دارستان، به پرتیوهه رایه تیه نوییه کان به پله ی یه کم بز پروبه پروبوونموه ی یتکاری و راکیشانی لاوان و گروپه کومه لایه تیه جزواوجوره کان به مرو پروژه کانی ناوه دانکردنموه خانه قزناغی جیته جینکردنموه. نم نه مومونه پیشانی دا، که له کاتی سهره لدانی ههر جزوه قهیرانیکندا، دوله تیککی هوشیار و به مانگا تاج نه نندازمیه که ده توانیت له گوزانکاری کومه لایه تیدا به سوود و کاریگر بیت. زیادبوونی هه ژاری و بیت نموایی که نمزمرونی راسته وخوی زوزینه ی تاکه کانی کومه لگمبوو، ده کردنی یاساکانی بیعه ی کومه لایه تی لیکه مومعه. بیعه کومه لایه تیه کان به مبهستی یارمه تی مادی له کاتی یتکاری، هه ژاری، پیرو و نه خوشیدا پیتشکهش ده کران.

گرفتنی سهره کی، ژماره ی یتکاره کان بوو، که به هه مومو شو ری و شویتانه ی که له ساله ی ۱۹۳۸ له لایه ن دوله تی فیدرالنموه گیرایه بهر، نزیکه ی ده ملیون کس ده خه ملیترا. تنها جوولمیه که جهنگی دووه می له پروی نابوروپوه هیتایه کلیه وه، نم گرفته ی کوتایی پیتنه ا. به لام کوشی دوله تی فیدرال بز دوزینه وه ی رینگاچاره و نمو تهرکه ی که گرتیه نه ستو، قهبولکردنی نهو بیرۆکه میه مومکن کرد، که دوله ت به ههر حال له به پرتیوهه بردنی کاروباری نابووری و داپینکردنی خوشگوزمرا نی گشتیدا لیتیرسراو و بهریرسپاره.

گرتین پلانی چاکساز ی رۆزفلت، ریتکخستنی یه کیه تیه ریتکاریه کان و یارمه تیدانی پاراستن و چه سپاندنی مافی ریتکاران بوو. ((فرانسیس پرکینز)) وه که یه که مین وه زیری نافره ت له کابینه ی نه مریکادا نه رک ی به پرتیوهه بردنی کاروباری ریتکارانی گرتیه نه ستو و له پیتاو چاککردنی بارودوخی کومه لایه تی ریتکاران و ریتکخستنی په یوندیه کانی نیتوان ریتکار و خاوه ن کار ههنگاری نا.

مافی نازادی کۆبوونموه ی ریتکارن به تاسانی دانی پیتا نه دنه ترا. بزوتنه وه ریتکاریه کان زورچار توندوتیژی لیتده که وته وه. مانگرتیه یه که له دواپه که کانی ساله کانی کوتایی سه ده ی نۆزده میه م، به هوی پروپروو بوونموه ی سهریاز و خاوه ن کاره کانه وه، به کارماتی دلته زین و خوتنای کوتاییان ده هات. له ده میه ی ۱۹۲۰ کاتیک که ده وله ت وازی له کاروباری بازرگانی هیتا و تنها رۆلی ته ماشاگمر و هاندهریککی دونه یی بازرگانی ده گیترا، ژبانی ریتکاران له پروی داهه زانندی سه ندیکاییموه به قزناغیککی ناسکدا تیتیمری. خاوه ن کار، که نامپازه کانی دادویری و هتزی سهریازی وولاتی له ژیر ده ستدلبوو، نمو پیری دلره قی پروپرووی داواکاریه ره واکانی ریتکاران دوهه ستایه وه. قهیرانی ده میه ی ۱۹۳۰، به لگیمیه کی پون و تاشکرا بوو له سهر لاووزی و

وهرشکست بونی سیستمی نابوری لیبرالیزم و داننان بمو راستیهی که به پیتی زده منه کان، پیتیست بوو پتداچوونه و به کی گشتی لمر هممو دام و دهزگا نابوریه کان بکرت و، درووستکردنی دامه زراوه نوټیه کان به میهستی پشت راستکردنه و و ږنځخستنی پمپوهندیه کرتیکاریه کان لهو جزوه همنگاونه بوون ((فیدراسیونی کاری نه مریکا)) که به سمرکردایه تی ((سامویل کومپر)) له کوتایه کانی سدهی تۆزدهیم دامه زرابوو، تنه ا کرتیکاره پسپوزه کانی - نمویش به پیتی مرجی قورس و کران - وهرده گرت و گیانی دانوسان و راهاتن له گهل نمو دهزگا نابوریانه، سیاستی گشتی ((سامویل کومپر)) بوو، له دستدانی زیاتر له ۵۰٪ تیگرای نعدامانی نمو فیدراسیونهی لیکه و تمعه. چالاکی نازادانه، که دهولت هممو دامه زراوه کرتیکاریه کانی لمر هان ددها، بووه هوی نموهی که ((جون لوئیس)) یه کیتک له ابرمه کرتیکاریه کانی پشینیاژتکی نوئ سهارهت به وهرگرتی کرتیکاره نه شماره زاکانش بخته ږوو. به لام ((فیدراسیونی کاری نه مریکا)) پشینیاژه کی ږهت کرده و لمبر نهم هلوټسته ((جون لوئیس)) و ژماره یکه له منندامه کانی تر وازیان لهو یه کیه میه هینا و دامه زراوه کی نوټیان به ناوی ((کونگره ږنځخواه پیشه سازه کان)) درووست کرد. بزو و تمعهی کرتیکاری که له ساله کانی ۱۹۲۰دا بهر به نمان دهچوون، له نا کاو کوږوټینیکي نوټیان وهرگرت و ((جون لوئیس)) و کونگره ږنځخواه پیشه سازه کان توانی به بی بیا هلدان ملیونه ها که س به دوری خوی کوبکاته و. کرتیکارانی بهر مهینانی پولا، تۆتومیل و فرۆکه، ناسن و تایه تۆتومیل و ږست و چین هاتنه ناو نهم سندیکیاموه. کرنگرین ماوهی خوسه لماندنن هیزه کرتیکاریه کان بز نهم سالانهی ۱۹۳۰ ده گمږتته و، که تنه ها و تنه ها به کار و چالاکیه کانی رابهرانیکی وه ((لوئیس)) وه نه به ستر بوونه و، به لکو پشتیوانی راسته و خوی دهولتی ((ږۆفلت)) خوی له خویدا هوکارنکی سمره کی نهم سمرگموشانه بوو. نهم سیاسته که له یاسای ((واگنر)) دا ږهنگی دایم وه، کاریگه ریه کی زوری لمر چاره نوی کرتیکاری نه مریکایی درووست کرد. یاسا پشینیاژ کراوه کی ((واگنر)) نازادی مافی هه لپاردنی سندیکیای به یخو هه لغور تاندنی خاوم کار بز کرتیکاران دست بهر کرد، سندیکیای به تنه ها سرجاوه یه کی کرتیکاری له قه لهم داو دهستمیه کی بز به داواو چوون و ږنځخستنی پمپوهندیه کانی نیوان کرتیکار و خاوم کار دهستنیشان کرد. نمرکی نهم دهستمیه نه و بهو که هه لپاردنی سندیکا کان له ږوی به نندام بوونی کرتیکار و ږنځه گرتن له دستتوهردانی خاوم کار بز هه لپاردتی ((کسانی متملنه پیکراو)) بخته ژیر چاودیریموه و جگه له و هس گوئ له داواکاری و گرفته کانی کرتیکاران یگرتت. مافی مانگرتن، دامه زراندنی سندیکا، گفتگو و ږاگۆږینه و له گهل خاوم کار و ږنځه گرتن له دمرکردنی نیاسایی کرتیکاران،

لهم جۆره پۆ و شوێنانه بوون که لهبەرژوهندی کرێکارهکاندا گیرانه بهر. یاسایهکی دیکهش ههر لهم سالانهدا بریاری لهسهر درا، کهتاییدا نهوهری ماوهی کارکردن و کهمهترین پێژهی کرێی پۆژانهی دهستنیشان کرد و کارکردنی منداڵانی قهدهغه کرد. گرنگی دانی دهولهتی ((پۆزفلت)) بهمهسهلهی کرێکاران، هۆکاریکی سههرهکی سههرکهوتنی بیروپاکیانی نهوابوو.

ههلبهت دهستیهردانی دهولهت لهکاروباری کرێکاران ههمیشه لهبەرژوهندی کرێکاراندا نه. بهپیتی یاسایهکی پشینیازکراوی دیکه، کهلهسهردهمی ((ترومن))داو لهلایهن ((تافت - هارتلی))یهوه خرایه پوو، دهولهت لهو شوێنانهی که بهمیویستی بزانیته دهتوانیته پێکه لهمانگرتنهکان بکریته و یان کاتی گفتوگۆکان پێش مانگرتن بهنازمزووی خۆی دوا بجات [نهمهش خۆی لهخزیدا بهرژوهندی کرێکاران دهخاته مهترسییهوه]. ههر نه مهسهلهی دهستیهردانهی دهولهت، جیاوازی لهنیوان سهندیکا کرێکاریهکانی نههریکا و سهندیکا هاوشیهوهکانی لهنهروپای پۆژناویدا درووست کرد. سهندیکا کرێکاریهکانی نهوهریای پۆژناو سههرهخۆشی خۆیان دهپاراست، بهپێچهوانهی کرێکارانی پێشهسازی نههریکا که لهسهریان پتیوست بوو، لهکاتی دامهزراندنیاندا پهیرهندی بکهن بهسهندیکایهکهوه و لهم ههلبهژاردنهشدا نازادیهکی رههپایان پێنرابوو.

قهیرانی نابووری، بهرنامهی پشتیوانی دهولهت لهکرێکاران و دامهزراندنی سهندیکای کرێکار بهگهورهکان، شوێن و پێگهی ئهم چینهی لهکۆمهڵگهی نههریکادا گۆژی. ههرچهنده ئهم ههنگاوه نهياتوانی گۆرانکاریهکی بههرهتی لهسیستهمی نابووری نههریکادا بکهن، بهلام بهههر حال ههنگاویکی پۆزعتیف بوو که گۆرانی بهسهر ژبانی زۆریک لهمنامانی کۆمهڵگهیدا هینا. ههلهوهشانهوی ((فیدراسیۆنی کاری نههریکاو کۆنگرهی ریکهخواه پێشهسازیهکان)) یهکیهتییهکی گهوره لهکرێکارانی پسپۆر و نیمچه پسپۆر پێکه هینا. دهسهلاتی فراوانی یهکیهتییه کرێکاریه گهورهکان لهپال دهسهلاتی دهولهتی فیدرالی و کۆمپانیا گرنگهکان یهکیان گرت. لهههناهی چاکتربوونی ژبانی کرێکاران و جووتیاران، ژبانیکی نابووری و سیاسی توێ پێشکهش بهم دووگروپهی کۆمهڵگه کراو یهکیهتییه گهورهکان خزیان وهک هیتزیکهی گهوره بهکۆمهڵگه ناساند. بهقمولی ((گالبریت)) نابووری ناسی بهناویانگی نههریکی، سیستهمی سهرمایههاری لهجیانی بنههای کتێرکته، بیروکهی ((دهسهلاتی هاوسهنگ))ی ههلبهژارد. هیتزی کۆمپانیا بازگانی و دامهزراره پێشهسازیهکان، لهگهڵ دهسهلاتی دهولهتی فیدرالی و سهندیکای کرێکاری و جووتیاریهکان جۆره هاوسهنگیهکی هیتایه ناراوه. بههرههی دهیهی ۱۹۳۰ ((ژبانی خۆشگۆزهران)) بوو کهبههۆی دهکردنی کۆمهله یاسایهکی وهک یاسای واگنهر و داینبکردنی

غیرامی بینکاری و یاسا کانی ریکخستنی کشتوکالی بمرزومندی نو کرتکار و جوتیاره پسپڑانی که بز بازاره گهواره کان کاریان ده کرد، کوتابی هات. بهلام جوتیارنی تزوکاری همزار و کرتکاره نشارمازو ناپسپڑه کان، هیچ سودتیکان لهم برنامیه نمبینی و یاسا چاکسازیه کان نموانی نگرتموه. هر بمر جوزه کی ((گالبریت)) بیرمان نه خاتمه، کتمه مانه تمنه چوماسوانتیک بوون کمسیاسه قه داران لمبیریان کردن. نه مانه خه لکانتیک بوون له نیتو پیشه کونکرتیه کاندا و ناویتته له که مینه نه زادیه کان - زوونیک له وانه کانتیک هاتنه نیتو دونیای نابوریموه - وه نوکاته کی که ((کونگره ریکخواه پیشسازیه کان)) به مندا مبوننی رشه کان لهو به کیه تیه دا پسمند کرد، که سانیک کی زور به توانا و لیها توویان لیدهرچوو. پلانه چاکسازیه کان و ((پشتنیازی نو)) بوون به فاکتورنیک سره کی لمپر مسندننی دمه لاتی حیزبی دیوکراتا و له راستیدا به هوی کاره کانی ((زوونیک)) و سرکومتوویی تم رابهرسیاسیه بوو که حیزبی دیوکراتا توانی بگاته نم ناسته و بیتته حیزبی زوونیه نمندا مانی کومه لگه. دواتریش هرچه منده برنامه کانی ((زوونیک)) له پاش خوی به ته واوه تی پهرمو نه ده کران، بهلام حیزبه کی بمرده وام لهشتوی حیزبی زوونیه دا مایموه. نموی که مشهری ناوخو له سه دهی نوزده میده دا بز سرکومتنی کوماریموازه کان هیتایه پیشموه و حیزبی کوماریموازه بز ماویه کی دورودریژ کرده حکومرانی ویلایته به کنگرتوه کان، قهیرانی نابوری دیمه ی ۱۹۳۰ بز دیوکراته کانی هیتایه پیشموه. پلانه چاکسازیه کانی ((زوونیک)) دهریاری تیکرایی خه لکی نه مریکا، له قوناغینکی میزوویی له بار و گونجودا به مسود و مرگرتن لهو دهرفته کی که ره خسابوو، لمبرزوموه ندی حیزبی دیوکراتا کوتابی پیتها. جوتیاره کان پاش دهرچوونی یاسا کانی چاککردنی کشتوکال، که دولته تی ناچار به پشتیوانی لهو چینه کی کومه لگه ده کرد، زیاتر سرنجیان بز لای شو حیزبه ده چوو. تاگمشبویه نو رادده یی که له هه لبار دنه کانی سالی ۱۹۴۹ دا، پشتیانیکردنی جوتیاران بوو به یه کتیک لهو کاره کانی سرکومتنه چاومرمان نه کراوه کی ((هاری ترومن)) که تانه کاتمش له سر سیاسه تی زوونیک و حیزبی دیوکراتا و فادار مابوریموه. هر لهم سرده میده حیزبی دیوکراتا توانی رشه کانیش بز لای خوی رابکیتشتی. رشه کان که لمبر سرکومتنی شعی ناوخو و نازادی کویله کان له که ماروی ((ره هنی) کوماریموازه کاندا بوون، وورده وورده بزبان دهرکومت که حکومت گرنگیه کی نه وتویان پینادات. ((ویلسون)) یش له گه ل نموی که رولتیک گمورهی لمروری سیاسه تی دهره و و چمپاندنی ناشتی و نارامیدا ده گتیا، وه که سییک غونمیی و مرؤه دؤست خوی ناساند، بهلام نیتوانی هیچ جوزه کاردانه ویه که لهم باریموه نه بام بدات و، جیاکردنموی شوتنی کارکردنی رشه کان له نیتو بهرپویه برایه تیه حکومیه کاندا، لهو کاته و دهستی پیکردوو

په‌شه‌کانش به‌مرده‌وام له‌ناو زه‌لکاوی ده‌مارگریه نه‌ژادیه‌کاندا تقوم ده‌بون. به‌دمسته‌کاربوونی حکومه‌تی ((رۆزفالت)) گرتگی‌دان به‌و دیارده دزیوه‌ که‌ژیانی له‌مرده‌شان تالکردبوو ده‌ستی پێکرد. له‌ساڵی ۱۹۳۰دا ژماره‌ی نوێنهره‌کانیان له‌کۆنگره‌دا زیادی کرد. سیاسه‌تی ((رۆزفالت)) جه‌ختی له‌سه‌ر دامه‌زراندنی ره‌ش پێسته‌کان له‌به‌ری‌یه‌برایه‌تیه‌کان، کارگه‌کان و به‌رنامه‌کانی ناوه‌دان‌کردنوه‌ ده‌کرده‌وه و له‌همه‌موو که‌س زیاتر ((ئه‌لنور))ی هاوسه‌ری بۆ پش‌تیوانی کردن له‌ره‌شه‌کان تێده‌کو‌شا و توانی سه‌رمه‌ی زۆریک له‌ره‌ش پێسته‌کان بۆلای خۆی راب‌کێش‌ت. هه‌ر جۆره‌ کردارێکی ره‌گه‌ز په‌رستی له‌سه‌ر بنه‌مای نه‌ژاد و په‌نگی پێست، له‌سه‌ندیکا کرێکاریه‌کاندا قه‌ده‌غه‌کرا و هه‌رمه‌ هه‌نگاه‌ش بوو که‌وای کرد زۆریک له‌ره‌شه‌کان په‌ده‌ست‌پێکردنی جه‌نگی ده‌وه‌می جیهانی، په‌یوه‌ندی به‌ هه‌یزه‌کانی سه‌یای نه‌مه‌ریکاوه‌ بکه‌ن و ده‌رفه‌تی په‌کسانیان وه‌ک گه‌ریه‌ سه‌ربازیه‌کانی دیکه‌ی ویلایه‌ته‌یه‌که‌گرتوه‌که‌نه‌ بۆ ده‌سته‌به‌ر به‌کریت.

نه‌گه‌ر ممله‌تێ چا‌ک‌سازیه‌کان و ((پێش‌نیازی نوێ)) له‌نه‌مه‌ریکا بایه‌خ‌نکی شۆرش‌گه‌یانه‌ی هه‌م‌بایه‌، نه‌ماو هه‌ژکاره‌که‌ی بۆ گه‌ژانی سیسته‌می ئابووری نه‌ده‌گه‌رایه‌وه‌، به‌لکه‌و له‌به‌ر گه‌ژانی شیتوای بیرکردنه‌وه‌ی تێکه‌رای خه‌لک به‌رامه‌به‌ر به‌ حکومه‌تی فیدرا‌لی بوو. له‌هاوه‌ی چه‌ند سا‌لدا، ده‌ولت و دام و ده‌زگا‌کانی، که‌ ناسنامه‌که‌ی ته‌نها له‌کۆکردنه‌وه‌ی باج و باجی گو‌مرگ و قه‌ده‌غه‌کردنی ماده‌ سه‌رکه‌ره‌کان و دروست‌کردنی پارکه‌کاندا کورت ده‌کرایه‌وه‌، به‌به‌رچاوی تێکه‌رای هاو‌لاتیانوه‌، بویه‌ده‌و‌ست و پش‌تیوانی هه‌ژار و بێ‌نه‌واکان و تێکه‌رای خه‌لکی نه‌مه‌ریکا و قه‌لغانێک بۆ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی گیشه‌ و گه‌ی‌گرفته‌کانیان.

((فرانکلین رۆزفالت)) بوونیاده‌ری سه‌رۆک کۆماریه‌تی مۆدێرنه‌. کاتی‌ک که‌نه‌و بوو به‌سه‌رۆک کۆمار په‌ل و پایه‌ و بۆلی ده‌سه‌لاتی جیه‌یه‌جێک‌ردن نه‌وپه‌رپی لاوازی و بێ‌ ده‌سه‌لات سه‌یر ده‌کرا. حکومه‌ته‌کانی راب‌ردوو که‌رابوون به‌ناهه‌تێکی یاری‌کردن به‌ده‌ستی دونه‌ی سه‌رمایه‌داریه‌وه‌ و کاروباری بازرگانیان به‌همه‌موو شیتویه‌ک پش‌تگۆی خستبوو. بایه‌خ و گرنگی رۆلی ((فرانکلین رۆزفالت)) به‌به‌راورد له‌گه‌ل ناموزاکه‌ی. واته‌ ((تنۆدۆر رۆزفالت)) و ته‌نه‌اته‌ ((ویلسۆن))یش زیاتر به‌رزتره‌، کۆشکی سه‌ی له‌سه‌رده‌می سه‌رۆک کۆماریه‌تی نه‌ودا کرا به‌ناوه‌ندی به‌ری‌یه‌به‌ردنی کاروباری وولات، سه‌رچاوه‌یه‌ک بۆ خسته‌نه‌رووی به‌رۆکه‌ نوێیه‌کان و هه‌ژکارنیکش بۆ جیه‌یه‌جێک‌ردنی نه‌و به‌رنامه‌نه‌. به‌په‌رمه‌ندنێ نیخه‌یاراتی ده‌سه‌لاتی جیه‌یه‌جێک‌ردن، ده‌سه‌لاتی یاسادانانیش که‌وته‌ ژێرکاریه‌گره‌یه‌وه‌. ((رۆزفالت)) په‌که‌مه‌ین سه‌رۆک کۆمار بوو که‌توانی له‌رێگه‌ی رادیۆوه‌ په‌یوه‌ندیه‌کی خۆمانه‌ و خۆشه‌ویسته‌نه‌ له‌گه‌ل خه‌لکیدا به‌ره‌ق‌رار به‌کات. به‌و‌تاره‌ گه‌رم و به‌پێژه‌کانی له‌پێناو به‌ده‌سته‌تێنانی مه‌تانه‌ی هاو‌لاتیان و دانه‌واپی دانوه‌یان تێده‌کو‌شا. له‌تاریک‌ترین رۆژه‌کانی

قەيراندا دووپاتى دەكرده وه كه ((تمنها دهبىت لەترس بترسین)) گفتوگۆ سادەو پر لەخۆشەويستىيەكەى، لەناخى ھەموو تاكنىكى نەمريكاڤا ھەستى بەيەكمەو بەستنى لەگەڵ دەرولت و ھۆكۆمەتەكميدا درووست كرد. خەلكى ويلايەتەكانى ديكەش سەرنجبان بۆ لاى دەرولتى فيدرالى و ھۆكۆمەتى واشىنگتون ٲاكنيشرا و ((فرانكلين ٲۆزفەلت)) بەكەستك لەخۇيان دەزانى.

((فرانكلين ٲۆزفەلت)) لەنێو ژىنگەيەكى خۆشگۆزەراندا پەرەورەدە كرابوو، ناستىكى خۆشەندەوارى بەرزى ھەبوو، لەتەمەنى لاويەتيدا ھىز و ووزە لە پىنيەكانى برا، بەلام بەھىزى نىراو و پتەوى كەسايەتيەكەى، نەوى بەسەر ھەموو تەنگ و چەلەمەكاندا زال كرد. لەكاتى سەركۆ كۆماريەتى ((ھورر))دا فەرماندارى ويلايەتى نيۇيۆرك بوو، چالاكيەكانى لەھەلپژاردنەكاندا بەدرووشى خۆشگۆزەرانى ((خەلكى فەرماوئەشكرائى)) دەست پىنكرد. قەسەكانى زۆر دلگىر بوون و توانى لەدلى تىنكراى خەلكى نەمريكاڤا جىنى خۆى بكاتەود. ھەر بەو شىوہەي كە ((ويليام داڭلاس)) دادەوى گەرە و بەناو بانگى نەمريكى نوسىويەتى : ((ٲۆزفەلت سەركۆ كۆمارى تىنكراى خەلك بوو نەك سەركۆ كۆمارىك كەتمەنھا پشەتيوانى لەبەرژوئەندى گروپىتىكى تايبەت پكات. لەگەڵ خەلكى بەرەدەيەك سادە و خۆشەويستەنە گفتوگۆى دەكرد، كەنەوان خۇيان لەبەرپۆنەبەردنى كاروبارى ھۆكۆمەتدا بەشەريك و بەشەارى دەزانى.)) لەسەردەمى ئەوادابوو كە كرىنكاران بەمافە كۆمەلەيەتيەكانيان شادبوون و سەرمایەدارى دەستى بەچاكسازى لەناوەرپۆكى خۆى كرد. لەم ٲووەو سەياسەتى ٲۆزفەلت لەگەڵ نەريەتە ديموكراتيەكانى نەمريكاڤا ھەمەھەنگ بوو، بەرەدەيەكى زۆر سوودى لە بەرنامەكانى سەردەمى ٲووداوو پىشەكەوتن خوازيەكانى سەرتاى سەدەى بىستەم وەرگرت، ((پىشەيازى نوئى))، بەووتەى ((فرانك فريدل)) نوسەرى ژيان و بەسەرھاتى ((ٲۆزفەلت))، لەچارچەوہى نەريەتەكانى رابردووى نەمريكاڤا ھەنگاوى نا.

((ٲۆزفەلت)) و ھاوکارەكانى، ھەموويان لەنەوہى سەردەمى پىشەكەوتنوخوازي سەرتاى سەدەى بىستەم بوون و باوەر بەدادپەرەوى كۆمەلەيەتيان لەم سەردەمەو وەرگرتبوو. ھۆكارى سەركەوتنى ناوبراو جگە لەلەيتەتوويى سەياسى كەپەرەسەندنى حيزبى ديموكراتى لىنكەوتەو، سەياسەتى نەرمى نەو، كەلەپىتناو ٲزگارکردنى تابوورى وولاتەكەى لەتافىكردنەوى ھىچ جەزە نەزمورنىك سلى نەدەكردهو. سەياسەتى چاكسازى ((ٲۆزفەلت)) ھەردو لایەنى عەينى و كردهى لەخۆدەگرت، لەم ٲووەو لەگەڵ فەلسەفەى فێرکردنى پراكتىيەكى ((جۆن ديوى)) واتە ((فېرېوون لەنەزمورن))دا ھەمەھەنگ بوو. بەلام ((پىشەيازى نوئى)) نەبوو ھۆكارى گۆرانى سەستەمى تابوورى و كۆمەلەيەتى نەمريكا و لەبەرەمبەر نەرەزايى دەسەلاتى دادەوى و كۆنگرەيس و سەرمایەدارەكاندا پشەت رەست كرايەو و لەواقىعەدا شۆڤىنيك بوو كە لەنيوہى ٲىنگادا ٲاوەستا.

هاویمه یانی بههتیری نینوان بالئی عافه زه کاری حیزیی دیوو کراتی باشور - که زۆریه یان
 سه رۆکایه تی کۆمیته جیاوازه کانی کۆنگریه یان له مستۆدا بوو - له گه ل کۆماره یوازه
 عافه زه کارمه کانی باکور، که به مرگ ریکاری به رۆه و مندی خاوه ن پیشمه سازیه کان بوون، زۆریک له یاسا
 شارستانی و پرۆژه کۆمه لایه تیه کانی نمو سه رده مه ی پوچهل کردوه. نهم دژایه تی کردنه ی پلانه
 چاکسازیه کان به تاییه ت له سالئ ۱۹۳۸وه رۆژ به رۆژ زیادی ده کرد. پیتشت کۆمه لایک ناره یایی
 له لایهن ده سه لاتی دادوهری و دادگای بالآوه ناراستی ده ولته ی فیدرالی کرابوون به ییانووی نه وه ی
 که نهم پرۆژانه ی ده ولت له بهاره کانی ریکه خستی کاروباری بازگانی، نمو یاسایانه ی که
 په یوه ندیان به خۆشگوزهرانی گشتیه وه همه ی، یاسای پشتیوانی کردن له سنیدیکا کۆنگریه کان و
 زۆریک له یاسا چاکسازیه کانی تری رۆزفلت، به پیتجه وانه ی قانونی نه ساسی نه مریکا ههنگاو
 ده نین. ده سه لاتی دادوهری که له سه رده مه ی کۆنگرانی پیشمازی ته مریکای پاش شمپی
 ناوخۆدا، هه رده م له پیتناو پشتیوانی کردن له به رۆه و مندییه کانی سیسته مه ی سه رمایه داری هه ولتی
 دابوو، پلانه چاکسازیه کانی رۆزفلتی به مستیوهردانی نایاسایی ده ولت له کاروباری بازگانی لیک
 دایه وه. دادوهره کانی دادگای بالآ به یه ی قانونی نه ساسی له لایهن سه رۆک کۆماره وه و بۆ
 هه تاهمه تابه هه لده به یۆرین و له سه رده مه ی ((رۆزفلت)) دا زۆریک له م دادوهرانه سه ریه و عافه زه کارانه
 بوون که بۆ ماوه یه کی دوورودرێژ له خزمه ت به رۆه و مندییه کانی خاوه ن سه رمایه کاندای کاریان کردبوو.
 ناوبراو هه ولیدا ژماره ی داوهره کانی دادگای بالآ زیاد بکات. به لآم پرو به پوری په خته یه کی زۆر
 بویه وه و تاوانی نه وه یان خسته پال که گوایه نمو ده یه ویت حکومه تیه کی بههتیری تاکر به
 له نه مریکا دا دابه زرتیت. مه لسانی ((رۆزفلت)) له گه ل دادگای بالآ بۆ زیاد کردن ژماره ی
 دادوهره کانی نهم دادگایه نه گه شته ته نجام، به لآم به ده ست کیشانه وه ی په کینک له دادوهرکان ریتگا
 بۆ هه لپاردن هه موار کرا ((ویلیام داگلاس)) ی - که ماوه ستای زانکۆی ییل بوو و داوتر بوو
 به یه کینک له به ناوبانگترین نمو دادوهرانه ی که تا کو نیستا ده سه لاتی دادوهری نمو وولاته به خۆه ی
 بیهیه - بۆ نهم پۆسته هه لپارد. له م سه رده مه به داوه یاساکان به پیری ووردبینی و فراوان
 دیدیه وه له لایهن دادگای بالآوه ده خرانه ژیر لیکۆلینه وه و پاساویش بۆ هه مندیکیان ده هتیرانه وه.
 رۆزفلت له قوناغه جۆراوجۆره کاندای هه ولتی ده دا به ته رخانه کردن گۆمه مه یی هاوسهنگ،
 سه رمایه گوزاری گشتی، هاندانی که رتی تاییه تی، جهخت کردنه وه له سه ر دادپه روه ری
 کۆمه لایه تی، یارمه تی پیتشه و تنی باری نابووری حکومه ته که ی به دات. به لآم بههزی
 دژایه تیکردنی دادگای بالآ و ده ستیوهردانی کۆنگریه مه، هه مندی که له به رنامه چاکسازیه کانی
 هه لوشتیران و نهویش به ناچار ی ریتگی میانه ره وانه ی هه لپارد. ((فرانکلین رۆزفلت)) ته نها

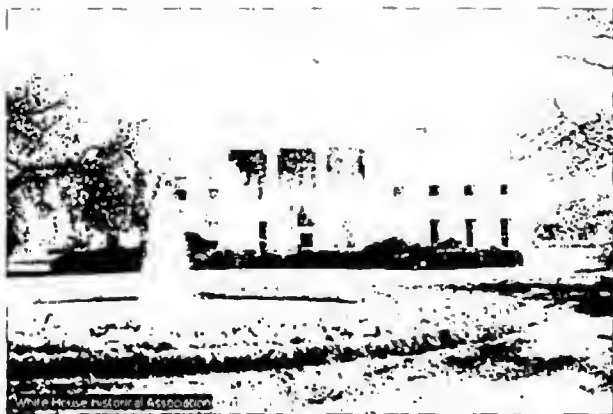
سرۆك كۆمارىنە لەمىژووى ئەمىرىكا، كەتوانىيىتى بۆ جارى چوارەم مەشەنەى گەلەكەى بەدەست بەيىتتەمە و بىيىتە بە سەرۆك كۆمار. گرتەكانى سەردەمى قەيرانى نابوورى، نەو بارودۆخە ئالۆزەى كە جىهانى پىتا تىدەپەرى، كارىگەرىەكى زۆريان لەسەر دووبارە ھەلباردەنەوى نابىراو ھەبوو. بەلام زياتر لەمەموو شتىك كەسايەتى، لىھاتوو، مرۆف دۆستى سەركەوتوو، خودى ((رۆزفەلت)) لەبەدەست ھىتانى پىشتوانى تىگراى گەلەكەى بوو، كە نابىراوى بۆ ماوەىەكى درىژخاين كەردە سەرچاوەى دەسلەت لەموولاتە كەينا.

((پىشتىيازى نو)) و پلانە چاكسازىەكان ھەموو گرتەكانيان چارەسەر نەدەكرد. زۆرۆنك لەبەرنامە چاكسازىەكان چ لەلايەن كۆنگرەسمە بىت و چ لەلايەن دادگاى بالاوہ ناستەنگىكى زۆريان خراپە بەردەم، ھەنىكك لەپلانەكان گۆرانيان بەسەردا ھات و ھەنىككى ترىش ھەلومەشە. پاش مردنى ((رۆزفەلت)) ژمارەىەكى زۆر لەلايەنگرانى ((پىشتىيازى نو)) بەتۆمەتى نەوى كە بەنىاز بوون سىستەمى نابوورى ئەمىرىكا بىروختىن و ھەولى لەناوبردى كىركىتى ئازادىان داوہ تاوانبار كران. پلانە چاكسازىەكانىش بەناوى نەوى كە دژايەتى و ئاكووى كۆمەلەيتيان دووبارە لەكۆمەلەكى ئەمىرىكىدا زىندوو كەردۆتەو، رەخەمەىەكى زۆريان لىگرا. سەرەتاكانى دەپەى پەنجا، نەو سەردەمەى كە ئەمىرىكا بەرەو كۆمەلەگەىەكى راستپەو ھەنگاوى دەنا، لەراستىدا بەنىشانەى پەرچەكەردارى عافزەكارانە لەبەرەمبەر ((پىشتىيازى نو)) و كەردەو چاكسازى خوازىەكانى دەولەتى ((رۆزفەلت)) ھەژمار دەكرەت.

((پىشتىيازى نو)) سەركەوتنىكى گەورەى بۆ چىنى ھەزار و بەشخوڤاوى كۆمەلگە دەستەبەر كرد. چاكەردنى ژيانى كرىكاران، پىشتىگىركردنى جووتياران و گرنىگىدان بەگرتە كۆمەلەيتىەكان و ھەولدان لەپىشتاوى بنەپركردنى دياردەى رەگەزىەرسى، لەو جۆرە سەركەوتنانەن. لەگەل ھەموو ئەمانەدا سىياسەتى چاكسازى سەردەمى ((رۆزفەلت)) بەھانائى سىستەمى نابوورى سەرمایەدارىەو ھات و رىك و پىتى كەرد. بەلام كارى چاكسازى كۆتايى پى نەھات و بەووتەى ((ھىنرى والاس)) ھاوكارى رۆزفەلت كەسەردەمىك پۆستى جىگرى سەرۆك كۆمارى لەنەستۆدا بوو : نەوان ((مەنلاننى قۇناغى گواستەمە)) بوون و ((رېبوارانىكىش بوون كەبەنامانجى سەركەيان)) نەگەشتن. دەستىكەردنى جەنگى جىهانى لەسالى ۱۹۳۹، تىوہكلانى ئەمىرىكا لەنێر مەسەلە نێودەولەتەىەكان، سەرنجى دەولەتى ((رۆزفەلت)) بۆ سىياسەتى دەروە راکىشا.

کونشکی سیتی له سالی ۱۸۳۱

کونشکی سیتی

بەشى نۆۋەم:

ئەمىرىكا لەنىئو گېئراۋىيىسى ۋە سەربازىدا

لە كۇتاييەكانى دەيى ۱۹۳۰، پەرسەندى دەسلەتلى فاشىزم لە ئەوروپا، دەستىزىيەكانى ژاپۇن لەئاسىيا، ئەمىرىكاي خستە نىر بارودۇختىكى ئالۋزەۋە، ئىتالىيە فاشىست، سىئورى ئىمپراتۇرىيەتەكى تاۋەكو لىبىيا ۋە نىسوپىيا فراۋانكرد. ئەلمانىيە ھىتلەرى بەداگىر كەردى ناۋچەي رايىن، ئەمساو كۇنتزۇلكەردى سودا لەچىكۇسلۇفاكىيا، سىيەرى شەپكەي خستە ناۋ خاكى ئەروپاۋە. بەۋ ھىزىشەي كەردى سەر چىن ۋە ژاپۇن، دەستى بەسەرناۋچەي مەنچوۋرىدا گەرت ۋە بەمبەستى كۇنتزۇلكەردى دۈۈرگەكانى ئۇقىانوسى ئارام، ھىزەكانى خۇي پەچەك كەرد.

يەروپاي گشتى خەللى ئەمىرىكا لەم بارودۇخەدا نامادەي پروپەروپو بونەۋە ۋە مەملەتن لەگەل ۋوللاتانى ئەوروپى ۋە كىشەكىشە سىياسەتلى ئاۋى ئەبۇ، بەشكەت ھىنانى سىياسەتى دەرۋەي ((ۋىلسۇن)) لەجەنگى يەكەمى جىھانىدا، جەخت لەسەر سىياسەتى جوداىي خۋازى ۋە بىلەينى لەكاروبارى تايەت بە ئەروپا دەكرامەۋە. بەلام ئەمىرىكا نەيدەتۋانى بۇسىياسەتى گۇشەگىرى سالىكانى رابردوۋ بگەپتەۋە. ھىزى سەربازى ئابوروى ئەمىرىكا لەكۇتايى ھىنان بە جەنگى يەكەم، ئەۋ ۋوللاتەي خۇۋىستانە يان خۇنەۋىستانە بەرەۋ بەشدارىكەرد لەسىياسەتى جىھانى ئاراستە كەرد.

قەرزى جۇرپەجۇر ۋە يارمەتپە مادىيەكان، ئەمىرىكايان لەنىئو مەسەلەكانى ئەروپادا گىرۋەد كەردىۋ ۋە بەناچارى دېبۇ دەست لەسىياسەتى بىن لايەنى ۋە كەنارگىرى بشۋاتەۋە ۋە بېچىتە رېزى ۋوللاتانى ھاۋەپانانەۋە، ((كۇنفرانسى ۋاشتىنگۇن)) لەسالى ۱۹۴۱ لەپىتتاۋ كەمكەردەۋە ۋە سىئوردار كەردى ھىزە دەريايەكانى ۋوللاتانى ئەروپا ۋە ژاپۇن، رېتەكەۋتن لەگەل ۋوللاتانى رۇژئاۋا ژاپۇن بەمبەستى زەمانەت كەردى سەربەخۇيى چىن، رېتەكەۋتن نامەي گەردەنتى ئاشتى

نیو دهلەتی و خۆ دوروختهوه له به کارهێنانی هێز - که به پێکهوتنی ((کلۆگ - بریاند))ی
 نێوان و مێزیری دهرموهی ئەمریکا و فهرهسا ناسراوه - سیاسەتی دهرموهی ئەمریکای له گهڵ
 چالاکیه نیو دهلەتیه کاندای هه ماههنگ کرد. به لایم سیاسەتی گۆشهگیر له ئەمریکا تاتهو
 کاتهش لایهنگریکی زۆری ههبوو و له ساله کانی ۱۹۳۵ و ۱۹۳۷، سێ نوسراوی پهیوهندیدار به
 مهسهله جیهانیه کان له کۆنگره دا بریاریان له سهر دا. ناماتهج لهو نوسرا و بریارانه به هێز کردنی
 شوێن پیتی کۆنگریس و لای سهندنهوهی ههتدیک له دهسهلاته کانی سهرۆک کۆماری بوو. زۆریک
 له نهدامه کانی کۆنگریس لایهنگری پاراستنی سیاسەتی بێ لایهنی بوون و نهو سیاسهتیهان
 به تهنها گهرهتیهک بۆ تازادی بازرگانی دهزانی، له ههمان کاتیشدا دهستیۆمردانی ئەمریکایان
 له کاروباری ئهوروپادا، بهواتای لهستداره دانی تازادی بازرگانی جیهانی که ئەمریکا وهک
 نهریتیکی هه میسهمی بهشدار بوو تیایدا، لیک ده دایهوه.

فرانکلین رۆزفلت و وهزیری دهرموه ((کوردل هال)) دژی بۆچوونی جوودایی خوازی بوون و
 له پیتاوه پهره پیتانی پهیوهندیه بازرگانیه کان، دهستیۆمردانی ئەمریکایان له نیو کاروباری
 ئهوروپادا به پیتیۆست و زهروور دهزانی. له سالێ ۱۹۳۵ ((کوردل هال)) پێشنیازی تێجارهتی
 بهرامبه رکیتی له گهڵ شەش وولاتی جیهانیدا خستهروو، دواتر بریاری پسهندی له سهر دراو
 به پیتی نهو بریاره ئەمریکا په زامهندی له سهر نهوه دهربری، که له مهودوا که به ههچ جۆره
 گۆرانکاریه کی ناوچه می که به زۆر به سهر وولاتانی ئهوروپیدا پسه پیترت، رازی نه بیت.

سالی ۱۹۳۹ ناگری شهر خاکی ئهوروپای هه ژاند. داگیر کردنی فهرهسا له لایه ن له مانیا،
 هێرشه سهر بازیه کانی ئەلمانیا بۆ سهر پۆلندا، دانیمارک، نهرویچ، هۆلندا و بهلمیکا
 بۆ مهبهرانی نامانی ئینگلیز له سالێ ۱۹۴۰، ئەمریکایان به رهو خۆ ههلقور تاندن له کاروباری
 نهوروپا په لکیش کرد. چیتر کهس نه بوو که بهرگری له سیاسەتی بێ لایه ن بکات. فراوانبوونی
 دهسهلاتی ((نازیسم)) له ئەلمانیا و په ره سهندنی دهسهلاتی ((میلیتاریزم)) له ژاپۆن، ئەمریکای
 خسته نیو مهیدانی سیاسەتی جیهانیهوه. بریاری قه دهغ کردنی ناردنی چهک به رهو وولاتانی
 به شهر هاتوو هه لو شایه وه، پرگهی ((قهرز و کرێ)) بریاری له سهر درا که به پیتی نهو بریاره
 ئەمریکا تهقه مهنی هێزه کانی ئینگلیز و وولاته هاو په یانه کانی دیکه ی له شتیه ی قهرز یان کرێ
 دابین ده کرد. هێزه دهریایه کانی ئەمریکا خزانه حالهتی ناماده باشیموه، سه دان ههزار سهریازی
 دیکه ش قوناغی فێر کردنی سهریازیان تێپه راند، کارگه جۆراوجۆره کانی به ره مه هیتان،
 چالاکیه کانی خۆیان تاییهت کرد به به ره مه هیتانی چهک و تهقه مهنیهوه. هێزه سهریازیه کانی

نەمەریکا، نایسلەند و گرینلەندیان لەباکووری نۆقیانوسی نەتەلسی داگیر کرد و بۆ پارێزگاریکردنی نینگلیز نامادەباشی خۆیان راگەیاندا. یاش ھێرشەکی نەلمانیا بۆ سەر پروسیا، ((رۆزفەلت)) و ((چەرچەل)) سەرۆک وەزیرانی تینگلیز، لەمانگی ناگۆستی ١٩٤١ لەنۆقیانوسی نەتەلسی نزیک کەناراوەکانی نیوفۆندلەند کۆبوونەووە و راگەیانندنیکیان بەناوی ((گەلەنامەمی ئالەنتیک)) دەرکرد کە تیایدا بنچینەی سیاسەتی ھاوێیانانیان لەبەرامبەر دەست درێژکاریەکانی فاشیزمدا دەستیشان کرد : پێگەگرتن لەبەرەسەندنی دەسلەانی سەربازی وولاتان، بەرمەنگاریبوونەوی گۆڕینی سنووری ناوچەکان بەبێ بەزامەندی خەلکی نەو ناوچانە، پاراستنی مافی تاکەکان لەدیاریکردنی جۆری حکومەتەکەیان، گەڕانەوەی مافی حکومرانی و سەربەخۆیی بۆ نەو وولاتانە کە دەست درێژیان کرابوو بە سەر، نازادی ھاتووچۆ لەنێو دەریاکان و ھاوکاری نابووری نیتوان وولاتە جۆراوجۆرەکان، فەرھەمکردنی زەمینەیی ھاوکاری نێو دەولەتی و داڕێژکردن و چەسپاندنی ناشتی جیھانی، گرنگترین خالەکانی نەو گەلەنامەییە بوون.

بەشداریکردنی نەمەریکا لەشەڕ، بەو ھێرشەیی ھێژە ئاسمانیەکانی ژاپۆن بۆ سەر بنکەییکی سەربازی نەمەریکا بەناوی ((پرل ھاربەر)) لەھاوایی، لەرۆژی ٧ی دیسەمبەری ١٩٤١، سۆگەر کرا. ھێژەکانی ژاپۆن لەمەک کاتدا و لەچەند لایەکەوە ھێرشیان کردە سەر دوورگەکانی میدو، گوام و فیلیپین و زەرەر زۆرێکی زۆریان بە پێکە سەربازیەکانی نەمەریکا گەیاندا. لەبەرامبەریشدا ویلاتە یەکگرتووەکان لەرۆژی ٨ی سێپتەمبەردا شەڕی دژ بە ژاپۆنی راگەیاندا و سێ رۆژ دوای ئەم راگەیانندنە نەلمانیا و ئیتالیای یەکگرتوو و ژاپۆن بەرمەییکی بەھێزیان دژ بەنەمەریکا دامەزراند و ھاتنە مەیدانی جەنگمەو. گۆرەپانی جەنگی یەکەمی جیھانی ئاراددەییەک دەتوانین بڵێین تەنها سنووری ئەوروپا و نۆقیانوسی نەتەلسی گرتبوویەو، بەلام جەنگی دووەم سنووری ھەموو کیشور و دەرکانی بەزاند و [سنووری جەنگەکش تادەھات فراوانتر دەبوو]. سیاسەتی جەنگ بە پلەی یەکم سەرنجی بۆلای بەرەو ئەوروپاوە چوو. پێکەدان لەنۆقیانوسی ئارام کۆتە قۆناغی دووەمەو. لەم بارودۆخە دۆراوەدا، وێلاتە یەکگرتووەکان نامادەیی ھێژە سەربازیەکانی بەمەبەستی رەوانە کردن بەرەو جۆرەجۆرەکانی جەنگ راگەیاندا. رۆژی نەمەریکا لەجەنگەکەدا و پشتیوانی کردن لەھێژەکانی ھاوێیانان دژ بە کردەو داگیرکاریەکانی دەولەتانی بەرەو عەرە (نەلمانیا، ئیتالیا، ژاپۆن)) لەپادەبەر کاریگەر و تەنانت ھۆکاری سەرەکی سەرمکوونی ھاوێیانان و تێکشکانی

بەتەواوەتی ھیزەکانی ئەڵمانیای ھیتلەری و ھاوێپەنەکانی بوو. پاش جیگیر بوونی ھیزەکانی ئەمریکا لەبەرە ئەفریقا، ھیزەکانی متحدەین بەسەرکردایەتی جەنەرال ((رومل)) ناچار بەپاشەکشێ کران و تانادەپاستەکانی سالی ١٩٤٣، باکووی ئەفریقا بەتەواوەتی لەلایەن ھیزەکانی ھاوێپەنەنەمۆ کۆنترۆڵ کرا. ئیتالیای فاشیست شکستی خوارد و مۆسۆلۆنی دانی بەدۆزێوە کەیدا نا. حکومەتە نوێکەیی ئیتالیا پەیمانێکی ناگەر بەستی مۆر کرد و پەییوەندی کرد بەبەرە ھاوێپەنەنەمۆ. بەپیشڕەوی کردنی ھیزە سەربازەکانی ئەمریکا بەرەو کەنارەکانی نۆرماندی بەفەرماندەیی جەنەرال ((نایزەنھاوەر)) سەرکردەیی بەرە ھاوێپەنەنە، ئەڵمانیاش چوونە نیو سەنگەری بەرگری کردنەو، لەبەرە ڕۆژتاناوای دەستی بەشەر کرد و بەناچار چەند یەکەییەکی لە وولاتی ڕوسیایە بانگەشێت کردەو. ھێرشە ناسمانیە یەک لەدوایەکی ئەمریکا و ئینگلیز و شارەکان و کارگەکان و بنکەکانی چەک و تەقەمەنی ئەڵمانیایان وێران کرد. سوپایەکی یەکەتی سۆڤیەتیش لەبەر نەمۆی لەجەنگ لەگەڵ ئەڵمانیادا زەرەو زیانیکی گەورە لێکۆتیبوو، لەبەرە ڕۆژھەلاتی دەستی بەشەر کرد و ئەڵمانیەکانی ناچار بەپاشەکشێ گەرد. ھیزەکانی ڕوسیا لەبولگاریا و ڕومانیا و مەجەر جیگیر کران و لەڕێگەیی سەر سنوورەکانی ڕۆژھەلاتی ئەڵمانیایە پیشڕەویان کرد و خۆیان گەیاندە نزیک بەرلین. سوپای ئەمریکا و ئینگلیزیش پاش ڕزگاربوونی فەرەنسا لەژێر چنگی فاشیزمدا، بەرەو خاکی ئەڵمانیا کۆتەنە ڕۆ و پەلاماری پێشگە و بنکە سەربازەکانی ھیزەکانی ئەڵمانیایاندا. لەمانگی مەیی ١٩٤٥ پاش خۆکوشتنی ھیتلەر، ھیزەکانی ئەڵمانیا کە لەھەردوو پەرەدەدا لاواز و شکستیان خواردبوو، خۆیان بەیە کجاری تەسلیم بەھیزەکانی ھاوێپەنەن کرد.

لەنۆقیانوسی ئارام، ھیزە دەریایی و ناسمانیەکانی ئەمریکا پاش چەندەھا ھێرشێ چڕوڕ و بەرەوام بۆ سەر بنکە سەربازەکانی ژاپۆن، توانیان ھیزەکانی ژاپۆن لە فیلپین تێک بشکێتن و کۆتایی بەبەرگریکردنی نەمۆ وولاتە بھێنن. بەلام وادەردەکەوت کە ژاپۆن ھێشتا دەستی لەبەرگری ھەلنەگرتووە، لەمانگی ئاگۆستی ١٩٤٥، لەکاتی دەسەڵتاریەتی ((ترومن))دا، ئەمریکا تاقیکردنەمۆیەکی ناوەگەیی بەنەنجام گەیاند و لەو پەلاماردەو بەبەکارھێنانی موشەکی نەتۆمی ھەردوو شاری ھیرۆشیما و ناگازاکی لەگەڵ خاکی یەکسان کرد. ژاپۆنیش بەبێ ھیچ جۆرە مەرجێک خۆی تەسلیم بەھیزە سەربازەکانی ئەمریکا کرد.

پژوهی نه‌میریکا له‌سره‌کومتی هاوپه‌یمانان و شکانی هیژه‌ سهریازی و فاشیسته‌کاندا زور کاریگه‌ر بوو. به‌شدایرکردنیشی له‌چه‌نگ له‌لایه‌که‌وه‌ بووه‌ هژی پژگاریبونی وولاتانی نه‌مورویا و له‌لایه‌کی تریشوه‌ پژوهی نه‌میریکای له‌چه‌سپاندنی ناشتی جیهانی‌دا پروون کردوه‌.

کوتایی هاتنی جهنگی دوهم سهره‌هلانی دوو زلهیزی جهانی : نه‌میریکا و یه‌کیه‌تی سؤقیه‌تی لی‌که‌وته‌وه‌. زیاتر له‌یه‌که‌ سده‌ پینش نه‌م پروواده‌ ((تۆکۆیل)) له‌کاتی لیکۆلینه‌وه‌ی دیموکراسی له‌ نه‌میریکادا پیتشبینی کردیو : ((پروسیا و نه‌میریکا دوو میلیله‌تن که‌له‌سه‌ر دوو بنه‌مای جیاواز پاوه‌ستان، به‌لام واده‌ده‌که‌وی به‌ره‌و نامانجیتکی هاوبه‌ش هه‌نگاو ده‌نیت... رینگای جیاوازیان گرتۆته‌ به‌ر و به‌ره‌و پیتشوه‌ ده‌پۆن، له‌گه‌ل نه‌مه‌شدا واده‌ده‌که‌وی که‌ ویستی غمیسی خوداوه‌ند به‌ناپاستیه‌که‌ ده‌روات که‌ له‌اهاتۆده‌ هه‌ریه‌که‌ له‌وانه‌ چاره‌نوسی نیوه‌ی جیهانیان له‌ژیر ده‌ستدا بیت...)).

((پۆزفلیت)) دانی به‌راسته‌یه‌کانی جیهانی پاش شه‌ر دانا و له‌پیناوه‌ به‌ره‌ه‌راکردنی ناشتیه‌کی یه‌که‌جاره‌کیدا هه‌لی دده‌، ناشتیه‌که‌ که‌ ته‌فاهومی یه‌کیه‌تی سؤقیه‌تیش له‌گه‌ل دابیت و له‌پرووی سیاسیه‌وه‌ ده‌رفه‌تی هه‌له‌پژاردنی حکومه‌تی خوازاوه‌ به‌ین به‌کاره‌بنانی زۆلم و سه‌مه‌بو میلیله‌تان ده‌سته‌به‌ر بکات، له‌بواری نابووریشدا به‌مه‌به‌ستی خستنه‌ بازارپا یه‌روبوومی ناوخۆی وولات پارێزگاری ته‌واو له‌بازاره‌کانی ده‌روه‌ی وولات بکات. ده‌وله‌تی ((پۆزفلیت)) له‌هه‌وله‌کانیدا بۆ چه‌سپاندنی ناشتی جیهانی، له‌سالی ۱۹۳۳ به‌ره‌می دانی به‌حکومه‌تی یه‌کیه‌تی سؤقیه‌ت دانا. نه‌و باوه‌ری وایوو که‌له‌پرتیگه‌ی گفتوگۆکردنی دۆستانه‌وه‌ ده‌توانیت له‌گه‌ل سؤقیه‌تدا دانوسان بکرت و هاوکاری کردنی ستالینی بۆ به‌ره‌ه‌راکردنی ناشتی به‌پتیریت و زه‌روور ده‌زانی. به‌پینچه‌وانه‌ی ((چه‌رچل)) که‌به‌چارینکی گومانای سه‌یری سیسته‌می حکومرانی پروسیای ده‌کرد و هه‌میشه‌ له‌وه‌ی هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه‌ ((بلشویزمی)) له‌ستپاره‌ نه‌داوه‌ خۆی سه‌رز نه‌شت ده‌کرد. ((پۆزفلیت)) زۆر بایه‌خی به‌جیاوازی نایه‌لۆجیه‌کان نه‌ده‌دا و پیتی وایوو که‌ده‌کرت به‌ره‌وه‌نده‌یه‌کانی وولاته‌ زله‌یزه‌کان دانوسانیان له‌سه‌ر بکرت و هاوکاری نیاوان نه‌وو دوو زلهیزی به‌هۆکاری سه‌ره‌کی به‌دیبه‌تنانی ناشتی جیهانی له‌قه‌له‌م دده‌. جارتیکیان زۆر به‌راشکاری به‌ چه‌رچلی ووت که‌ خودی خۆی چاکتر له‌هه‌موو دام و ده‌زگاکانی وه‌زاره‌تی ده‌روه‌ی نه‌میریکا و نینگلیز ده‌توانیت هاوکاری و سه‌ره‌بی ستالین رابکێشت، ((ته‌و به‌تیروانیشیتکی نیجاییانه‌ مامه‌ل له‌گه‌ل خودی خۆمدا ده‌کات، ئومیده‌وارم نه‌م نیاز پاکیه‌ هه‌ر به‌رده‌وام بیت...)) به‌هۆی نه‌و کۆنفرانسه‌وه‌ جۆراوجۆره‌کانی که‌ له‌کاتی جه‌نگدا ده‌به‌سزان، وه‌ک کۆنفرانسه‌کانی تاران و یالتا، گه‌وره‌

بهرپرسانی وولاتانی پهيوه‌نديدار كۆيوونه‌وه و له‌پشناو دياريكردنی چارمنووسی جەنگ و داينكردنی ناشيدا گفتوگويان كرد. ئەمەريكا به‌و پەري دنيایي متمانه بە‌دمەسلاتي نابووری و وولاتە‌كەي و سەركەوتنی له‌جەنگي جيهانيدا، داواي بە‌دهيتانانی ناشيه‌كی سەرتاسەري لەسەر بنە‌ماي لێك تينگيشت بە‌رامبەر كینی دە‌كرد. دامە‌زواندنی رينك‌خراوی نە‌تمو‌ه يە‌كگرتو‌وه‌كان، دان نان بە‌مافی ميللەتان بۆ هەلبژاردنی رژیمی حە‌كومەتە‌كه‌يان لە‌درووست‌كردنی سیتە‌می دراوی نێو دۆلەتی و كيشانی و نە‌می داهاتووی بازركانی جيهانی، چينگای سەنج و بايە‌خی و يلايەت يە‌كگرتو‌وه‌كان بوو. ڕووسياش له‌پشناو به‌رە‌م‌ج دانە‌م‌و‌ی هە هيرشکی چاو‌ه‌روان نە‌كراو هە‌ولی به‌هيز‌كردنی سنوورە‌كانی ڕۆژناوای وولاتە‌كەي دە‌دا و بۆ نە‌م مە‌بە‌ستە‌ش درووست‌كردنی ناوچه‌يه‌كی ژرف كۆنترۆلی خۆی لە‌م‌بە‌جە دوورگەي بالكان بە‌پيتويست دە‌زان. نە‌م باهە‌تانه له ((كۆنفرانسی يال‌تا))ی نێوان ((رۆزفەلت)) و ((ستالین))دا گفتوگۆيه‌كی تيرۆسە‌ليان لەسەر كراو هاو‌كاري‌كردنی ڕوسياش لە‌بە‌ره‌ی ئوقيانوسی ئارامدا بۆ شكاندن يە‌زە‌كانی ژاپۆن جە‌ختی لە‌سەر كرايە‌وه.

سالی ١٩٤٤ ((رۆزفەلت)) بۆ جە‌ری چوارە‌م لە‌لایەن حيزبی ديموکراتە‌وه كانديد کرايە‌وه. ((رۆزفەلت)) لە‌يه‌كە‌م هە‌نگاويدا ((هيزی والاس))ی - كە‌پشتر چينگري خۆی بوو - لە‌بەر بە‌ر‌ه‌م‌و‌ەندی حيزبی لە‌سەر كار لا‌برد. ((والاس)) كە‌سێ‌کی نازادی خواز، واقع بين و شاره‌زا بە‌سياستە‌تی جيهانی بوو، گروپە عافە‌زە‌كارە‌كانی حيزبی ديموکرات زۆر كە‌فييان پێ نە‌ده‌هات و ((رۆزفەلت)) بە‌مە‌بە‌ستی بە‌دمە‌ستە‌تانی پشتگيري نە‌م بالە بە‌هيزە ((هاری ترومن)) سينا‌تۆري ميسیۆري بۆ پۆستی چينگري خۆی هە‌لبژارد. ((ترومن)) دە‌ست پە‌روه‌رده‌ی حيزب لە‌ميسیۆري و لە‌پرووی سياستە‌شە‌وه عافە‌زە‌كارو بين تە‌جروبه‌ بوو. بە‌مە‌رگی لە‌ناکاوی لە‌ناکاوی ((رۆزفەلت)) له ١٢ی نە‌پریلی ١٩٦٥ واتە ماوه‌يه‌كی كووت پاش ((كۆنفرانسی يال‌تا))، ((ترومن)) شۆتە‌كەي گرتە‌وه و ئە‌مەريكا يە‌كێ‌ك لە‌گە‌وره‌ترين سە‌ركرده سياستە‌يه‌كانی خۆی لە‌دمە‌ستا.

((فرانكلین رۆزفەلت)) بە‌به‌ناوبانگ‌ترين سياستە‌مە‌داري ئە‌مەريكا لە‌مە‌ده‌ی بيستە‌م دە‌ژميرينت. ئە‌و كاتێ‌ك بو بە‌سە‌رۆك كۆمار، كە‌تە‌يرانی نابووری بوون و «ناسنامە‌ی» وولاتی خستبو‌وه مە‌ترسيم‌وه و ڕە‌وشی سياسی جيهانیش بە‌سە‌ره‌لە‌انی فاشيزم لە‌و پە‌ري ئالۆزیدا بوو، بە‌لام پيش نە‌وه‌ی مائە‌ناوایي لە‌م دۇنيايە بکات، توانی نابووری وولاتە‌كەي بگە‌يه‌نیتە لووتکە و حە‌كومەتە‌كەي وە‌ك گە‌وره‌ترين هيزی سياسی بە‌جيهان بناسیت. ناورا‌و بە‌تيگە‌يشتە لە‌راسیە‌كانی جيهان، هاو‌كاري نێوان دۆلەتە‌كانی بە‌تە‌نها فاکتە‌ريک بۆ چە‌سپاندنی ناشی

هه‌ژمار ده‌کرد. گلمی و گازەندەیی لەو جۆرە کە گواپە ((پۆزفەلت)) لەبەرەمبەر کۆمۆنیزمدا توندوتیژی پێنێستی بەکارنەدەهێنا و کەسایەتییەکی نایدیالیزیمی بوو، گریمانەیکە بەتالە. کەسێکە وەک ((نیکسۆن)) کەهەمیشە بەناوی قارەمانی بەرەنگاریبوونەوی کۆمۆنیزم لەئەمریکا شانازی بەخێرمە دەکرد، دواى ماویەکی دوورو درێژ و باش ئەزمونە تالەکی فێتنام، ئەوجا گەشتە ئەو راستییە کە ناشتی و ئاوامی جیهانی بەهاوکاری و لێک تێگەشتنی وولاتەکانەو بەستراوەنەو نەک جیهادی نایدیۆلۆجی و جەنگ و مەملەتێ خوازی.

جەنگی دووهمی جیهانی، ئەمریکای بۆ هەمیشە لەسەنگەری سیاسەتی جوودایی خوازی هێنایە دەرەو. پۆلی ئەمریکا لەجەنگ و پشکی لەناشتیدا، ئەو وولاتی لەمەقامی زەهێزێکی جیهانیدا ڕووبەرپووی کۆمەڵێک ئەمرک و لێپرسراویەتی نوێ کردەو.

زنجیرەیک ڕووداوی یەک لەدوايەك پاش جەنگی دووم، ئاکۆکیە سیاسی و عەقیدەیکانی نێوان ئەمریکا و سۆڤیەتی توندتر کرد و بارودۆختیکی پڕ لەترس و گومان بۆی بەسەر جیهاندا کێشا، ئەو سەرەدەمی کە لەسالی ١٩٤٧ بەدواوە بەسەرەدەمی جەنگی سارد ناپوانگی دەرکردووە دەستی پێکرد. هەردوولا لەهێناو ناشتی هەولیان دەدا، بەلام پێشینی مێژوویی، ڕێ و شێتی سیاسی و، گۆڕانکاریەکانی ناوخۆی هەردوولا، بوو هۆی ئەوەی کە هەر یەکە ڕێگایەکی جیاواز بۆ گەشت بەم ئامانجە بگرێت. جیاوازی بیروباوەڕ، متمانەى سەرەدەمی شەڕی لەناو برد و بارودۆختیکی ڕەخساند کە دواتر بەجەنگی سارد کۆتایی هات.

ئەمریکا لەسەر ڕێڕەوی گۆڕانی مێژوویی وولاتەکی بەبێ ئەوەی ڕووبەرپووی هیچ جۆرە بەرپەستییکی دەرەکی بێتێمە و وەک هێزێکی گەورە جیهانی لێهاتبوو. بنەما دیووکراتیەکانی دوور لەهەر جۆرە کێشە و گرفتیکی وولاتانی ئەوروپی چەسپان و لەنێو ئەمریکەکاندا باوەڕ بەبوونی چارەنۆسی جوودا و جیاواز لەوولاتانی دیکە ڕەنگ ڕێژی کرد. لەگەڵ ئەوەش، ڕێزۆکی گەورەیی ڕێ و ڕەسمی ئەمریکایی واتە سیستەمی سەرمايەداری، خاوەندارەتی تایبەتی و دیووکراسی سیاسی بەهێزتر کرد. ئەم هەستی ڕابەراییەتی و خۆ بەگمۆرە زانیانە، بەجێگەر بوونی کۆمۆنیزم لەئەورووسیا، ڕووبەرپووی لاوازی گومان بوویمە، ترسان لەتەشەنەکردنی کۆمۆنیزم، بیری لەدەستدانی بازارە جیهانیەکان و سنووردابوونی بازارگانی نێودەوڵەتی ئەمریکای لەگەڵ خۆیدا هێنا. لەدەمی بێستدا بەرەنگاریبوونەوی هەزری سۆسیالیستی لەراددەبەدەر زیاد کرد و دان بەحکومەتە نوێەکی ڕووسیدا - تاسالی ١٩٣٣ - ئەنرا. ((پۆزفەلت)) بەهەموو توانایەکیەو هەولی بەدەستھێنانی متمانەى ((ستالین)) و هاوکاری بەرامبەری لەپێناو چەسپاندنی ناشتیدا دەدا. ناوبراو باوەڕێکی ئەواوی بە دانانی یاسایەکی نوێی جیهانی هەبوو هەروەها بەباشی دەزانی

که مرؤه له کاتیځا که پیتاویسته کانی له ناربردنی خوی به ته واووه تی د سته بهر کردووه، جیهانیسی به گورای و بچو و کراوه یی دروست کردووه. پاراستنی ته هارسه نگیه مته سیداره پیتویستی به تیرامان و (رودر یونومیه کی) نوئ له هاوکاری نیو دهوله تیدا هه بوو. ریکه خراوی نه تموه به کگرتووه کان که له سالی ۱۹۴۵ دامه زرا، وه لاندانه وه یه بۆ پیتویستی جیهانی بۆ دابینکرن و پاراستنی ناشتی بوو، به لآم به تمنها بهس نه بوو و لیک تینگه یشت و دانوسانی نیوان همدوو دسه لات، به گمرومنیه کی بۆ گه یشت بهم نامانجه ده ژمیرا. جینگره کی ((رؤزفلت)) نه نمو نه زمون و شاره زاییه ی هه بوو، نه له گمل ته شتوازه نوییه کی مته پیتویستی به گمه سیاسیه کان، گفتوگو، نهم و نیانی و دانوسان هه یه، ناشایی هه بوو. نه مریکا به یشت بهس ته بهسهرکوته نه جمنگ، تابووری پتسکومتوو و گمشه دار، هه بوونی چه کی ته تومی داوانی رابراهی تی جیهان ده کرد. پاش مردنی ((رؤزفلت)) نیراوی ((ترومن))، ((هاری هاپکینز)) بیو ستالینی خسته وه که سیاسه تی رؤزفلت و به شتویه کی گشتی نه مریکا، لهسهر بنه مای ناشتی به کجابه کی له گمل پاراستنی به رؤومندیه کانی نه مریکا راومه تاوه و بهردوام ده ییت.

((جهرچل)) که پتشر به چاوکی گومانه وه سهیری سیستمی حکومرانی پروسیای ده کرد، باوهری وابوو که ته شه نه کردنی دسه لاتی به کیه تی سؤفیه ته له منوروپای رؤزه لات کوتایی نایه ته، ههر له بهر نه وه بۆ چوونه کانی له گمل ((ترومن)) ده ماهه نگیه کی زیاتری هه بوو. له مانگی جولای ۱۹۴۵ جارتیکی دی به برسانی ته مریکا و روسیا و نینگلیز له پتسدام - نریک بهرلین کۆبوونه وه یه کیان ساز کرد و پتکه وه بارودوخنی نهوکاتی جیهانیان تاوتوئ کرد. ته دیداره ی نیوان ستالین و ترومن که بۆ یه کم جاریوو نه نجام ده درا، ماویه کی کم پیش هیرشه ته تومیه کی نه مریکا بۆ سه شاری هیروشیما سازدرا و به یشت بهس ته بهم سههرکوته سه ربازی و پیشه سازی، گفتوگوکانیان ده ست پتکرد و به راشکاوی به ((مولوتوف)) ی راگمیانده که سیاسه تی خۆبه ده سته وه دانی رؤزفلت له بهر امهر ستالین نییدی کوتایی پتته اوه.

((ترومن)) و راویژکاره کانی که چه رچلشیان له نیواندا بوو، سیاسه تی سه ختگیری له بهر امهر پروسیه کانیان به هۆکاری سه ره کی رینگه گریت له بهر سه مندنی کۆمونیزم ده زانی. پیشنیازی بهردوام بوونی داگیرکاری سه ربازی له آلمانیا و دادگایکردنی هاوکارانی هیتلر به تومیه تی تاوانی جمنگی، له لاین همدوو دسه لات وه جه ختی لهسهر کرایه وه، به لآم رازی بوون به ده ست به سهراگرتنی بالکان له لاین به کیه تی سؤفیه ته وه، که له ((کونفرانسی پالتا)) ده به شتویه کی ناراسته وخز ریک کهوتبوون لهسهری، له گمل سیاسه تی نویی نه مریکا دا نه ده گوځا. به شتویه کی که به کتیک له مینوونوسانی نه مریکی به ناوی ((نالیرویتز)) له کتیبی ((دیپلوماسی نه توم :

هیتروشیما و پتسدام) ده نویت : ترومن وای ده زانی که بونی چه کی نه تومی، یه که تی سؤقیهت ناچار ده کات که دان بهه موو بۆچوون و داواکاریه کانی نه مریکا دا بنیت بۆ نه وی ناوچه کانی ژیرکاریگری سوپای سوور چۆل بکات و له دامه زانندی حکومه تیکی ملکه چی مۆسکۆ له نه وروپای رۆژه لات چاوپۆشی بکات. بۆ مبارنکردنی هیتروشیما و به کارهیتانی چه کی نه تومی به ووتی ((ناپرویتز)) تهنا له بهر کۆتایی هینان به جهنگ له ناسیاو خۆبه دهسته دهانی ژاپۆن نه بوو، به لکو زیاتر بۆ درخستنی هیتز و توانای سمریازی نه مریکا بوو، سیاسه تی ((نرومن)) یش به پشت به ستن بهم هیتز و دهسه لاته تاراستیه کی توند و چق به مستووتری دهرکرد. ده نه نهایمی وه ها سیاسه تیک زیاتر بوونی گومانی ((ستالین))، پهره مندنی دهسه لاتی یه که تی سؤقیهت له بالکان و دستپتکردنی جهنگی سارد بوو.

((ستالین)) به بهر چۆتیک بوو به به کارهیتانی دهسه لاتی خۆی له نیو لیوای حکومه تی پۆلیسیدا، دهسه لاتی یه که تی سؤقیه تی له نه وروپای رۆژه لاتدا فراوانتر کرد - له بهر داخرانی ینگا کانی گفتوگۆ - دستی بۆ به کارهیتانی سیاسه تی داگیرکاریانه زیاتر کرایه، که سایه تیه پر له گومان و متحانه پیتنه کراوه که ی له بهر امبه ر فشاری نه مریکا و درخستنی هیتز سمریازیه کهیدا، نه و نه دی دیکه سهرسه خت و توندوتیژ تر ده بوو. ((ستالین)) چاک دهیزانی که سهرکه و تنی روسیا له جهنگ له نه نهایمی پشتیوانی و دستپوه رانی راستهوخۆی دنیای سهرمایه داریه وه هاتبویه ناراه، نه گینا ((دیکتاتۆری پرۆلیتاریا)) به دهستی فاشیزمه وه له ستیاده درابوو. به لām واقیعه تی جیهانی پاش جهنگ رازی به سه روهری و گه وره یی رۆژناوا نه ده بوو، به لکو داوای دانوسان و نه بایی ده کرد تاوه کو ناشتی جیهانی سه قامگیر بکرت.

جهنگی سارد له سه ره ده می ده مارگیری، چق به مستوویی و دهرپیرینی بیرورا ووشک و بهر دین بوو. مللانی نیو نیتوان هه ردوو سیسته می که پیتالیزم و کۆمۆنیزم، کینرکن و پتشریکن له پیتناو په ره پیتدانی هیتز و دهسه لات له جیهان، له نیتوان نه مریکا و یه که تی سؤقیه تدا ده شی پیکرد. له نیو هه راو هورای نه م جهنگه خاچه رسته تیه تیه دا، سیاسه ته داری نه مریکا هه رگیز باوه ری نه ده کرد که یه که تی سؤقیهت رابه ری ره های دنیای کۆمۆنیزم نه بیت و یان جیاوازی بیرورا له نیتوان وولاته کۆمۆنیسته کاندای سه ره له بدات. بۆچوونی په سه ندرکراو تانه م داویه ش، جهنگی ساردی به بهر چه کردارنکی شه هاده قه ندانه ی دنیای نازاد له بهر امبه ر ده ست دریزی کۆمۆنیزم له قه لēm ده دا، هه رچه نه ده سه مواژی ((جیهانی نازاد)) که به وولاتانی دهره وه ی بازنه ی دهسه لاتی کۆمۆنیزمی ده و ترا، نه تبارنکی نه وتۆشی نه بوو، به لām ناتانریت رژی می فرانکۆی نیسپانیا به حکومه تیکی دیموکراتیک و نازاد دابنریت، که چی هه مان نه ندازه که وولاتانی له و جۆره

پەيوەندىيەكى دۆستانەيەن لەگەڵ پوژتاۋادا ھەبوو، ھكۆمەتەكەيان - بىو ھەموو ئالتۇزى و گىتەۋەى كە پوويەرووى ناوخۇزى وولاتەكەيان بويويويەو - لەگەڵ بۆچوونەكانى نەھرىكادا ھەماھنگ بوون و دۇزى كۆمۇنىزىم دەۋستەنەو، لەرىزى وولاتانى نازاددا ھەژمار دەكران. جەنگى سارد تەنھا پوويەروويوونەو دۇو زەھىز نەبوو، بەلكو كاريگەرەكى راستەوخۇشى لەسر چارەنوسى ھەندىك لەوولاتان ھەبوو ھەروەھا گۇزەنى يەسر وىرەوى سايساندا ھىتا.

((چەرچەل)) لە ووتارە بەناويانگەكى خۇيدا لە ((فۇلتۇن))ى ميسۆزى و بە نامادەبوونى ترومن رايگەيان، كە ((پەردەى ناسىن)) بەزوترىن كات لەنەموويادا دىتە خوارەو : ((ھىچ كەس نازانىت كەرووسيا و ھاۋكارەكانى چ پلان و پىشنيانزىكيان بۆ داھاتو ھەيە و چ سنوور و نەندازمەك بۆ سىياسەتى فراۋاغوازى و تەشەنەكردنى خۇيان دادەنن)). بەلام دواتر زەھرىمەك پووداوى پاش جەنگ سىياسەتى دەست درىزىكارانەى ستالىنى ئاشكرا كرد.

ھىزە سەربازىيەكانى يەكەيتى سۆفەت، بەپىچەوانەى پەيانە نىو دەولەتەكان، پاش كۇتايى ھاتنى جەنگ بەھىچ شىرەمەك خاكى ئىترانسان بەجەن نەھىشت و لە نازەربايان نەويەرى ھەولى خۇى بۆ دامەزراندنى ھكۆمەتتىكى نەلقە لەگوئى مۆسكۆ خستە گەر. دەولەتى ئىتران سكاۋى خۇى بۆ نەغېومەنى ناسايشى نىو دەولەتى بەرز كەردەو و دواچار بەھۇى كاريگەرى بويوراي جىھانى، ھىزەكانى پووس ناچار بەچۆلكردنى خاكى ئىتران كران. پووسىەكان خۇيان لەمەموو جۆرە ھاۋكارىكردنىكى وولاتانى پوژتاۋا بەدوور دەگرت، كەنەمەش پىچەوانەى رىتكەكوتنە نىو دەولەتەكان بوو، ھەروەھا بەنەندامبوون لەبانكى جىھانىيان رەت كەردەو و خۇيان لەگەراندەوئى نەو قەرزە يەك بىليۇن دۆلارىيە كە سالى پىشتەر ((مۆلۆتوف)) ووزىرى دەرەوئى يەكەيتى سۆفەت لە نەھرىكاي داۋا كەردبوو دزىەو. فشارىكى زۆريان بەمەبەستى كۆنترۆلكردنى رىنگا ناويەكانى بسفوز و دەردەنئىل خستە سەر وولاتى توركيا، جگە لەمانەش رازى بەچوونە ناو رىتكەفراوى نىو دەولەتى كۆنترۆلكردنى چەكە نەتۆمىەكان نەبوون. پىريارى داۋەمىنيان بەھۇى بىن مەتەنەيى و ترسانيان لە پوژتاۋابوو. ((ستالين)) كەسەرچاۋەى بەد گومەنيەكە بوو، نەم پىشنيانزەى بۆ پلانى پوژتاۋا بۆ دەست بەسەرداگرتنى جىھان دەگەراندەو.

لەم لاشەو ((ترومن)) لەسالى ۱۹۴۷ بەمەبەستى پتەمۆكردنى ھىزى سەربازى وولاتەكەى، قۇلى لى ھەلمالى. تىنكرائى يەكەكانى ھىزى سەربازى چ زەمىنى و دەرپايى و ناسمانى لەنىو ھەزارەتى بەرگى ((پىتاگۇن))دا جىنگە كرد، نەنجوومەنى رايۆتكاراننى ناسايشى نەتەمەيى دامەزراند كە راستەوخۇ لەئىز چاۋدەرى سەروك كۆماردا بەرپوئە بچىت، دەرگاى سىخوورى ((سى ناي نەى)) درووست كرد، ھەموو نەم دامەزراوانە لەماۋىيەكى كەمنا پاش مردنى ((پوژفۇلت))

بەمەبەستى پشتىوانىڭىزنىڭ لىمىسىنىڭ دىيارىڭىزنىڭ دەۋرى - كە بەجەنگى سارد ناۋايىڭى دەۋر - بۇ رويۇرۇپ بولۇپ يەكەننىڭ سۈپەت ھاتىنە ئارادە. ھاۋاكارەكانى پىشۋى ۋۇڭلۇت سىياسەتقەدارانى ((پىشنىيازى ئۆي)) كەبەكارەكتەننىڭ شىۋازى شەرخۋازى و بىرەنگارىۋولۇپ بىن باش نىمىر، بىيەكجەرى لىمىر كار لابران. ((ھىزى ۋالاس)) جىڭرى سەۋك كۆمىرى سەردەمى ۋۇڭلۇت و ۋەزىرى بازىرگەنى ((ترومىن)) نەم رى و شۆتە نۆتەپان پەسەندەدەردە. لىمىلى ۱۹۴۶ لىۋولتارىڭدا، مەسەلى ناۋچەكانى ژۇر دەسلەتلى ۋەلەتە زەلەتەكانى ۋورۇۋاند و نەمىرىكە بۇ لىكۆلەنەۋى نەم گۇرەنگارىيەنە بەجەۋىكى ۋاقىع بىنەنە بانگەشت كەرد : ((بەشنىكى گەۋرى گەرتى تىنە لىگەل رۇسىيا، گەرتى ئاسىي رۇبەۋولۇپ بولۇپ ھەردە دەسلەتە)) كە لىمىڭى دۇرۇپىنى ۋاقىع بىنى دەۋلەت پىش پاست بىرەتەۋ ((تەنە پىشە دان بەۋەدا بىنەن كە مەسەلەكانى ۋولتەننى نەۋرۇپى ۋۇڭلەت ھىچ پەيۋەندەكى بەنەتەۋ نە، لىگەل نەۋەشدا پىشە رۇسىيا بزانىت كە لىكارۋارەكانى نەمىرىكە لىنەندا نايت دەست ۋەرىدات.))

ھەر لىمىلى ۱۹۴۷ ((ترومىن)) پىشنىيازىڭى دىكە لىمىر پىشەكەشكەردى يارمەنى دارابى و سەرىزى پەۋولتەنى يۇنان و تۇركىيا خەستە بەردەم كۆنگەرتى و بەۋى جەخت كەردەۋى سىناتۇر ((ۋاندېرگ))، لىكۆمارەۋازە دەسلەتەۋەكانى نۆۋ كۆنگەرتى، كە مەرتى كۆمۇنىزىمى بەگۈرەرتى مەرتى ۋەسەف كەرد، رەۋامەندى كۆنگەرى بەتەرخانكەردى بىر چارەسەد مىلۇن دۆلەت لىقۇۋاغى يەكەمدا بەدەست ھىنە. لىم پىشنىيازەدا ((ترومىن)) راپىگەياند كە سىياسەتى ۋىلايەتە بەگەرتەۋەكان لىمىر پىشۋازىكەردى خەلگى جىھانى ئازاد راپەۋەتەۋ، كەنەيەنەۋ لىمىرەمبەر زۇلم و سەمى دەسلەتلى كۆمۇنىزىمدا مىلەن كەچ بىكەن. ((بەنەۋ ترومىن)) دۇر ئامانچى ھەبۇر: بەھىزكەردى ھىزى سەرىزى و دۇرۇست كەردى چەكى نۆۋ بۇ نەۋى لىكەنى پىشەتە رىڭگە لىمەرسەندى دەسلەتلى كۆمۇنىزىم بىگەرتى و، دەستەبەركەردى بارۇدۇخ و ژىنگەيەكى لىبارۇ خۇشگۈزەران و چاككەردى بارى دارابى كۆمەلگە ھەۋارەكان - لىمىڭى يارمەنى مادى - بۇ نەۋى نەۋ كۆمەلگەنە بىتۇنن و ۋورەدە ۋورەدە خۇيان لىمىرەمبەر نەۋى بىرۋەچۈرى كۆمۇنىستىدا راپىگەن و بىنە [سەنگەرتى] كەبەركى لىمەنەماكانى جىھانى ئازاد بىكەن. خەستە رۇۋى پىشنىيازەكە ((مارشال)) ۋەزىرى دەۋەۋ بۇ يارمەتەۋ نەۋرۇپى گۇرەپانى شەرخ، لىبارى چاككەردى ژىيانى ئابۇرۇدا سەركەۋتەننىڭ گەۋرى بۇ نەمىرىكە دەستەبەر كەرد. بەپى نەۋ پىشنىيازە، پارە و كالا و ئامىرى پىشەتە دەخرايە بەردەم ۋولتەننى نەۋرۇپى، تەنەنەن نەۋرۇپى ۋۇڭلەتەش دەپتەۋى سۈۋد لىم پىشنىيازەۋ مارشال ۋەرىگەرتى، بەلەم لىمىر

ناره‌زایی ((ستالین)) پیشوازیه‌کی نه‌وتزی لیننه‌کرا. له‌سالی ۱۹۴۸ به‌رلین له‌لایمن سؤقیه‌توه گه‌مارؤ درا و نه‌لمانیا‌ی رۆژناوا و به‌رلین لیک دایران و هاتووچۆ نیتوانیان راگیرا. به‌لام نه‌مریکا له‌رینگای ناسانیهمه‌ خۆراک و که‌لویه‌لی پیتیستی گه‌یانده‌ شاره‌که. پیتشینازی په‌مانی ناتله‌نتیکی باکوور (نانو) له‌سالی ۱۹۴۹ بۆ رینگه‌کرتن له‌هیرشی سهربازی یه‌کیه‌تی سؤقیه‌تی بۆ سه‌ر نه‌وروپای رۆژناوا شتوازیکی دیاریکرای به‌خۆره‌ گرت. نه‌مریکا به‌مه‌به‌ستی به‌رنگاریه‌وه‌ی په‌رسه‌ندنی کۆمۆنیزم له‌گه‌ل وولاتانی نه‌وروپای رۆژناوا بوو به‌هاویه‌یان. نه‌مه‌ یه‌که‌مین جاریبوو که‌ نه‌مریکا بۆ هاویه‌کی دوورودریژ له‌گه‌ل وولاتانی نه‌وروپای په‌مانی سهربازی به‌به‌ستیت. پیتش نه‌و رووداره‌ نه‌نا ته‌کجار له‌سالی ۱۷۷۸ له‌سهرده‌می سه‌ربه‌خۆیدا له‌گه‌ل فه‌ره‌سادا په‌مانی سهربازی مۆرکردیو، که‌ماویه‌کی که‌می خایاند و له‌گه‌ل سه‌ره‌له‌لانی شۆرش فه‌ره‌نسیدا هه‌له‌شایه‌وه.

رینگه‌کرتن له‌مه‌رسه‌ندنی کۆمۆنیزم، بوو به‌بابه‌تی سه‌رده‌کی سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌ی ویلایه‌ته‌ به‌گه‌رتوه‌کان له‌م سه‌رده‌مه‌دا. بۆ یه‌که‌مین جار له‌میژووی نه‌مریکا - به‌رگریکردن له‌جیهانی نازاد - کۆمه‌لیک رینگه‌کرتنی سهربازی قورس و گرانی له‌سه‌رده‌می ناشتیدا به‌سه‌ر نه‌مریکادا سه‌پاند، داواکاریه‌که‌ له‌دوای یه‌که‌کانی که‌ره‌سته‌ی جه‌نگی، ژماره‌یه‌کی زۆر له‌کارگه‌کانی نه‌مریکای خسته‌ کار، که‌ نه‌مه‌ش خۆی له‌خۆیدا سه‌رچاویه‌کی سه‌رده‌کی کۆکردنه‌وه‌ی سه‌روه‌ت و سامان بۆ سه‌رمایه‌داره‌کان بوو. نه‌مه‌ ده‌سپینکی سیاسه‌تیک بوو، روویه‌روویه‌وه‌ی کۆمۆنیزم ، نه‌مریکای زه‌هیزی خسته‌ نیتو گێژاویکی سیاسی و سهربازی درێژخایه‌نه‌وه‌، که‌ تاجه‌نگی فیتنام و سه‌له‌کانی هه‌فتاش درێژه‌ی گێشا.

شکستی ژاپۆن له‌ئاسیا و شه‌ری ناوخۆی چین خالینکی نوینی مله‌لان و ناکۆکی نیتوان نه‌مریکا و سؤقیه‌ت بوو له‌کیشه‌ری ناسیادا. خۆ به‌ده‌سته‌وه‌دانی بێ کۆت و به‌ندی ژاپۆن به‌هێزه‌کانی نه‌مریکا - له‌سالی ۱۹۴۴- هاتنه‌ سه‌رکاری ((مه‌ک ناتو))ی ژاپۆن به‌داوا‌دا هات. مه‌به‌ستی نه‌مریکا سه‌نوردار کردنی هێزی سهربازی ژاپۆن، به‌هێزکردنی بونیادی دارایی و زیاده‌کردنی په‌وه‌نهی نابووری و، له‌په‌ره‌یه‌دانی دیموکراسی و حکومه‌تی پارله‌مانی بوو. ((مه‌ک ناتو)) له‌م به‌ریه‌وه‌ پێ و شویتینکی عاقلانه‌ی گرتبه‌هر. نابووری ژاپۆن وه‌ک نه‌لمانیا، له‌رینگه‌ی یاره‌مه‌تیه‌ داراییه‌کانی نه‌مریکاه‌ به‌ره‌و پیتشکه‌وتن و په‌ره‌سه‌ندن هه‌نگاوی نا، که‌نه‌مه‌ش کاریگه‌ریه‌کی زۆری له‌سه‌ر سه‌قامگیریی پاری نابووری رۆژناوا و جیهانی سه‌رمایه‌داری هه‌بوو. چین به‌ده‌ست جه‌نگی ناخۆره‌ ده‌یتا‌لاند، هه‌رچه‌نده‌ نه‌مریکا داوای دامه‌زراندنی حکومه‌تی چیانکیچلک و هێزی میلیۆنی له‌و وولاته‌ ده‌کرد، به‌لام پیتشیازه‌که‌ی مارشال له‌پیتاو چاککردنی

باری نابوری چین به هم مو شینویهک پەت کرایهوه. پروسیا و ئەمریکا هەردوکیان سەرغیانی بۆ لای ئەوروپا دەجوو و لەنەنجامدا پێشڕەوێکیکردنی کۆمۆنیستەکان لەچین زیاتر پەڕیوەندی بەبارودۆخی ناوڤۆی وولات و گۆرانکاریه سیاسیهکانهوه پەیدا کرد، تاوهکو پشیتیوانیکردنی یهکیهتی سۆڤیەت، که لەمێستیدا هیچ کاریگهریهکی لەسەر گۆڕانی بارودۆخه که نهبوو. (دین ناچسن) وهزیری دهرهوی سهردهمی ((ترومن)) پاش سهرکهوتنی ((مانر)) لەسالی ۱۹۴۹ ڕوونی کردوه، که نهم سهرکهوتنه لەنەنجامی گۆرانکاریهکانی ناوڤۆی ((چین))هوه هاتوته نازاوه و تهنانت دهستتێوهردانی ئەمریکاش نهیده توانی ڕێگای لێگیرت. هەر لەم ماوهیهدا یهکیهتی سۆڤیەت یهکه مین بۆهیبی نەتۆمی خۆی تاقیکردوه و دهنگۆیهک بڵاویویوه که گرایه [چهند کهسێک]یان هۆکاریک ئەنەمریکا یارمهتی ڕووسیا یان بۆ گهیشتن بهم سهرکهوتنه داوه. ژن و میردێک بهناوی ((روزنبرگ)) تۆمهتکه یان خرایه پال و لەسێداره دران. هەرچهنده بهتهواوهتی ڕوون نهبوویهوه که نهم دووانه بهراستی کارهکه یان نەنجام دايت.

نهم ڕووداوانه کاریگهریهکی زۆریان لەسەر یهروپای گشتی ههبوو، ناپهزایهکانی دژ به کۆمۆنیزم زیادی کرد و ترس و بیم کۆمهڵگهی ئەمریکای داپۆشی، شهبهیحی کۆمۆنیزم وهک کراسه که ی ههزهرتی (عسمان ر.ج)ی لێهات و گرویه جۆراوجۆره کان وهک سهرچاویهک بۆ هێشانهوی بهرۆه وهندیه کانیان به کاریان هێنا. لاویکی نەندام لەنیو کۆنگره که به دوا ی نازناویک بۆ خۆی دهگهرا، بهناوی ((پێچارد نیکسۆن)) وهزارهتی دهرهوی ئەمریکای بهتۆمهتی کارکردن و لایهنگیری کۆمۆنیزم تاوانبار کرد و بهمهشهوه نهوهستا تهنانت ((الهرهیس))ی - که یهکێک بوو له یاریده دهرانی ((دین ناچسن)) - به تۆمهتی سیخوری کردن بۆ ڕوسیا هێشایه بهردهم دادگای وولات و. سناتۆریک بهناوی ((جوزیف مک کارتی)) که له پشیتی نانهوه دا زۆر بلیهت بوو، بنهمای سیاسهت که ی لەسەر بنچینهی ترسان له کۆمۆنیزم دانا، مهترسی لهناوچوونی ولاتی هێشایه نیو قسه و باسان و خهڵکی بهبێ هیچ بهلگه و نیشانهیهک به چالاکی کۆمۆنیستی تاوانبار دهکرد، دام و دهزگاکانی دهولهتی بهلانکهی کۆمۆنیزم ناو دهبرد. ((مک کارتی)) بهو پشیتیوانیهی که له لایهن گرویه جیاوازه کانهوه لیتی دهکرا، ڕۆژبه ڕۆژ چاونهترس و نازاته دهبوو. نهو کۆچهڕانهی که تازه دههاتن و یان نهو کرێکارانهی که لهم ڕێگهیهره دهیانویست نیشتمانپهروهری خۆیان بهسهلێنن، سیاسهتدارانی عافهزه کار و، تهغیوومعه نهژادپهروستهیانی وهک ((جۆن بیرچ))، هه مو نهو تاک و گریان بهوون که پشیتیوانیان لهم سیناتۆره ههمل قۆزهر و جهغالیه دهکرد، که بهمهسهلهی کراسه که ی عوسمان لێکردنی شهبهیحی کۆمۆنیزم ههولێ لهناویردنی نازادیهکانی کۆمهڵگهی ئەمریکای دهاده.

((مەك كارتىزم))، واتە نەو شىۋازە راست گەرايەى كە سېناتۇر ((مەك كارتى)) بەھات و ھاوار پەرىنى كەرد، لەراستىدا تۆلەيك بوو كە لەلىپالەزىمى سەردەمى ((رۆزفەلت)) سەرايەو. ژمارەيكى زۆر لەپروناك بىران خراڭە نىو ((لىستى رەش)) بوە، ژمارەيكى تر لەسەر كار لايران و ھەندېكىش خراڭە نىو گرتووخاڭەكان و ھونەرمندانىكى وەك ((چارلى چاپلېن))، نوسەرانىكى وەك ((نارتور مېلەر))، دەرھىتەرانىكى وەك ((جوزېف لوسى)) پەتۆمەتى كار و چالاكى بۆ كۆمۇنىزم تاوانبار كران. ھېزى دىموكراتىش تۆمەتى خىانەتى لەموولات خرايە پال و نەندامانى ھېزى كۆمۇنىست ناچار بەناو نوسىن لەدادگادا كران. تۆمەتى بىن بەنما ، غەرەزى شەخسى، لەگەل بەكارھىتەنى دەسەلات لەلەپەن كەسانى نامەستولەو پىڭا خۆشكەر بوون بۆ نەوې ((مەك كارتى)) بۆ ماوەبەك دەسەلات بەسەر باروودخەكەدا بەسەپىتت. نەشارەزايى ((مەك كارتى)) زياتر لەو لەمەندەو سادە و ساكارەكانىدا رەنگى دەدايەو : چىن بوو بەكۆمۇنىست چۈنكە ((خانىنەكانى)) وەزارەتى دەرەوې نەمىركا وايان دەويست، يەكەمتى سۆفەت بوو بەخواھنى بۆمبى نەتۆمى، چۈنكە سىخوڧەكانى نەمىركا يارمەتيان دان و نەمىركىيە كۆمۇنىستىيەكانىش پلانېكى نىودەولەتيان بۆ لەناويردنى كۆمەلگە نەمىركى داپشت. لەكوتايىدا رايگىيانە كەھەركەس دان بە مەنتىقى بوونى بۆ چۈنەكانىدا نەنېت، دژى نەمىركا و دوژمنى مرۇفائەتيە. لەو جۆرە كەسانى كەمۇز بەجورنەت و نازايانە رەختەبان لە ((كارتى)) و شىۋازە نامرۇفائەكى گرت، ھەردو سېناتۇرى نەمىركى ((فۆلبرايٹ)) و ((مارگارېت چىس نىسپت)) بوون، بەلام بەگشتى كۆمەلگە راست گەرايى پاش جەنگ نامادەمى قبولكردنى كەسانىكى وەك ((مەك كارتى)) تىنابوو. كۆمىتەى چالاكەكانى ((دژە نەمىركايى)) لەسنا، كرا بەناوھندى فەرماندەمى ((مەك كارتى)) و بەبىن گروې دانە ياسا، بەبىن ھېچ جۆرە پاساو و بەلگەبەك خەلكى تاوانبار دەكرد و دەپەستە زىندانەو و دواتر رەوانەى گۇڧستانى دەكرد. ((مەك كارتىزم)) كارىگەرەكى زۆرى لەسەر سېاسەتى دەرەوې كۆمەلگە نەمىركى ھەبوو. دادگاي بالا ياسايەكى كەبەھۇيەو ھەركەس بىدەيت چالاكى شۆرشگىتپانە نەنجام بەدات دەيىت سزا بەدەيت، پەسەند كەرد. گۇڧرانكارى لەمەرچەكانى كۆچكردن بەرەو نەمىركا كراو كۆمۇنىستەكان لەو مافە بىن بەش كران، بلاوكردنەوې بەرەمى زۆرېك لەو نوسەرەنى كەبۆچونىكى چەپيان ھەبوو قەدەغەكرا.

بەلام ((مەك كارتى)) بەو ھەموو دەنگ و ھەرايە كە نايمەو، نەيترانى خۆى وەك يەكەمىن ھىتلەرى نەمىركا بنوېنېت. چۈنكە دامەزراوەى سىياسى و كۆمەلەپەتيەكانى نەمىركا ھىشتا بەنما و نەربەتە نازادەپخوازەكانى خۆى تەدۋراندە بوو - ئەو نەربتانەى كە پىڭاگان بەكەسانىكى وەك ((مەك كارتى)) بۆ سنووردار كەردنى نازادەپە تاكەكەسيەكان و سەرۋەرى سىياسى نەدەدا. ((مەك

کارتیزم)) بو خیرایه‌ی که سری هه‌لدا به‌هه‌مان شیوه‌ش توایمه. له‌سالی ۱۹۵۴ کاتیگ که‌داوا کاریه‌که‌ی ((مه‌ک کارتی)) بۆ دامه‌زاندنی یه‌کیگ له‌هاوکاره‌کانی له‌پریزه‌کانی سوپای نه‌میریکادا په‌ت گرایمه، ناوبراو وه‌ک نه‌رتی هه‌میشه‌ی خۆی ده‌ستی به‌هات و هاوار کرد، سوپای نه‌میریکای بو تۆمه‌تی که‌خستیه پال حیزبی دیووکران تاوانبار کرد. به‌لام نه‌بجاره وه‌زاره‌تی ده‌رموه‌ی نه‌میریکا به‌خستنه‌ی ږوی چمنه‌ی به‌لگه‌نامه‌یه‌ک نه‌هینه‌کانی ناشکرا کرد، که‌سایه‌تیه به‌رژومه‌ندی خوازیه‌که‌ی بۆ هه‌موان ده‌رخست. چمنه‌ی مانگ دوا‌ی نه‌و ږووداوه‌ی سنای نه‌میریکا به‌ زۆرینه‌ی ده‌نگ به‌تاوانی بڼ پیزی کردن به‌رامبه‌ر پله و پایه‌ی سنا بریاری ده‌ستگیر کردنی ناوبراوی ده‌رکرد دوا‌ی سڼ ساڵ له‌و په‌ری ناویمیدی و په‌رتشانیدا سمری نایمه. دیوانی بالا به‌داننان به‌یاساکانی لیبرال له‌ناوه‌راسته‌کانی ده‌یه‌ی په‌نجا، فرمان به‌تینگه‌لکردنی نه‌ژادی له‌ قوتابخانه‌کان، هه‌لوه‌شاندنه‌وی سزادانی چوارد، گیرای کۆمونیست، وه‌ک ده‌سه‌لاتیکی یاسایی په‌ریز و سهره‌خۆ مایمه. له‌سالی ۱۹۵۲ حیزبی دیووکران سناقۆر ((نادلای نستیونسۆن))ی - که‌له‌سمرمایه‌داره لیبراله‌کان و درێژه‌پیتانی قوتابخانه‌ی ږۆفلت بو - بۆ پۆستی سهرۆک کۆماری کاندید کرد، به‌لام نه‌ هه‌له‌بژاردنه‌کاندا به‌رامبه‌ر به‌رکابه‌ره کۆماره‌یخوازه‌که‌ی واته ((نایزه‌نهامه‌)) شکستی خاورد. ((نایزه‌نهامه‌)) که‌مێکی نه‌رم و نیان و میان‌ه‌مه‌ بوو، به‌لام ده‌توانریت ده‌ستپشانکردنی ((جۆن فاستر دالس)) بۆ پۆستی وه‌زیری ده‌رموه‌ به‌یه‌کیگ له‌هه‌له‌کانی ناوبراو دا‌بنریت، چهنکه به‌هه‌له‌بژاردنی ((دالس)) دژایه‌تی و به‌ره‌نگاری‌بوونه‌وی کۆمونیزم چر و توند تر کرایمه و وه‌ک جیهادیکی په‌رۆزی نیتوان فریشته و نه‌هریعه‌نی لێهات.

له ۱۹۵۰ قه‌یرانیکی سیاسی له‌نیمچه‌ی دوورگه‌ی کۆریا سهری هه‌لدا که به‌خیرایی شیوه‌ی ږووبه‌روو‌بوونه‌وه‌یه‌کی سهرایزی گه‌وره‌ی به‌ خۆوه‌ گرت. نینه‌ی دوورگه‌ی کۆریا حکومه‌تیکی ده‌ست نیشاندهری چین بوو، له‌سالی ۱۹۱۰ به‌دواوه‌ یه‌کیگ بوو له‌داگیره‌که‌کانی ژاپۆن. پاش جه‌نگی دوومه‌ی جیهانی، کۆریا بۆ دوو ناوچه‌ی ژێرده‌سه‌لاتی ږوسیا و نه‌میریکا دا‌به‌شکرا، بۆ نه‌وی دواتر به‌ هه‌له‌بژاردنی نازاد یه‌کیه‌تی هه‌ردوو ناوچه‌که ده‌سته‌به‌ر به‌کریت. به‌لام بو شیویه‌ی لڼ نه‌هات و بارودۆخ و پشیتی جیهانی پاش جه‌نگ، پیوستی به‌ پراکتیککردنی وه‌ها به‌لێننیک نه‌ده‌کرد. حکومه‌ته‌کانی نه‌لغه له‌گوتی ږوسیا و نه‌میریکا له‌نیمچه‌ی دوورگه‌ی کۆریادا به‌ره‌می ږاگه‌یه‌نران. له‌سالی ۱۹۵۰ به‌هۆی نمو ده‌ست درێژه‌یه‌ی که له‌لایه‌ن هێزه‌ سهر‌بازیه‌کانی کۆریای باکوورمه‌ کرایه‌ سهر کۆریای باشوور، ویلايه‌ت یه‌گه‌رتوه‌وه‌کان له‌ژێر چاودێری ږیکه‌خوا‌ی نه‌تموه‌ یه‌گه‌رتوه‌وه‌کان هێزه‌کانی خۆی بۆ پشتیوانیکردن له‌کۆریای باشوور خسته‌ حالته‌ی ناماده‌ باشیومه‌وه. ((مه‌ک نارتور)) فرمانده‌ی هێزه‌ سهر‌بازیه‌کانی نه‌میریکا له‌ناسیای ږۆوه‌هلات، باوه‌ری

وابو كەيتىستە بىمەكارھىتەنى بۆسۈپ تەتۈمى، نەنجامى جەنگەكە ئەكلايى بىكرىتمە، بەلام ((ترومن)) داۋاي جەنگىكى سنووردارى دەكرد لەگەل كۆزىادا. نەمەش واى لە ((نارتور)) كورد كە دژايمى خۇي بۆ پىششىيازەكەى سەروك رابىگەيەنىت و بەتوندى رەختە لمىياسەتى وولاتەكەى بىكرىت، لەبىرامبەرشدا حكومەتى نەمىريكا ھەستا بەبانگەيشت كوردەوى ((نارتور)) و كۆتايى بە نىقتىدارى سەربازى ناۋىراۋ ھىتا. نەم ھەلوئىستەى ترومن لەسەردەمى گەمىشتە لووتكەى دەسلەلتى ((مەك كارتىزم)) ۱۰ - دۇ بەسەربازەكان - ھەنگاۋىكى بەجەرگانە بوو، ھەرچەندە ناۋەزايى نەيارانى حىزبى دىموكراتى ئىكەوتەو و نەوانيان بە تۆمەتى ھاۋكارىكردن لەگەل كۆمۇنىزىم تاۋانبار كورد. بەھەر حال ((ترومن)) و ((دېن ناچسن)) ۋەزىرى دەرەو و راۋىزىكارە سىياسىيەكانى توانيان پارىزىگارى لەسنووردار بوونى جەنگەكە بىكن، بەلام لەھەلبۇزاردەكانى سالى ۱۹۵۲دا حىزبى دىموكرات نەيتوانى سەركەوتن بەدەست بەيتن و جەلەوى دەسلەلتى بۆ كۆمارىخۋازەكان چۆل كورد. ((تايژەنھاۋەر)) فەرماندەى سەربازى نەمىريكا لەجەنگى دوۋەمى جىھانى و پالەۋانى سەركەوتنى بەرەى ھارپەپانان پۆستى سەروك كۆمارى بەدەست ھىتا، جەنگى كۆزىا لە ۱۹۵۳ كۆتايى پىنھات و سنورى ناۋچەكانى باكوور و باشوور ، بەپىنى ھىلى ۳۸ پەلە ديارى كران.

جەنگى كۆزىا گۇرپنىكى نوپىو نەسپاسەتى دەرەوى نەمىريكادا. نەمىريكا نەتەنھا خۇي لەنىو كارۋارەكانى تايەت بە نەورويادا ھەلقوراند، بەلكو چەندەھا رېتكەموتنى نوپى لەناسيا و ئۇقيانۋوسى نارامدا مۆركرد. لەگەل دەست بەكارىبونى ۋەزاردەكەى ((دالس)) قۇناغىكى نوپى جەنگى سارد دەستى پىتكرد و نەمىريكا بەلئىنەكانى خۇي لە پوۋبەروۋىوونەوى جىھانى نازاد و كۆمۇنىزىمدا فراۋانتر كورد. ((دالس)) دانى بەدەۋلەت نۆيكەى چىندا نەناو دژى بەنەندامبسونى نەو وولاتە لەنىو رېتكەخراۋى نەتەۋەيەكگرتوۋەكان ۋەستايەۋە، حكومەتى ((چاپىكانچك)) لەدوورگەى تايۋانى بەتەنھا نۆيتەرىكى رەسمى مىللەتى چىن ناۋزەد كورد. بەمردنى ((ستالېن)) لەسالى ۱۹۵۳ دەست پىشخەرى وولاتى چىن بۆ بەرقەرار كوردنى پەيوەندىەكانى لەگەل نەمىريكا، نەو باروۋدەخى كە لەنەنجامى جەنگى ساردەۋە ھاتىبە ناراۋە، كۆزىانى بەسەردا ھات. بەدەركەوتنى ھەندىك لەسەرچارە نۆيەكانى دەسلەلت ۋەك چىن، بىزووتتە نەتەۋەيەكانى وولاتانى جىھانى سى يەم، سىياسەتى جىھانى پىتويستى بەنەرم و نىيانەكى زياتر بۆ چارەسەر كوردنى گىدوگرفتەكان ھەبوو، بەلام ۋەزىرى دەرەوى نەمىريكا واتە ((دالس)) تەنھا سىفەتلىك كەتيايدا نەبوو نەم نەرم و نىيانىيە بوو، چونكە نەو كەسايەتەكى تابلىي ۋوشك و توند بوو. بەتېروانىنى نەو، جىھان لەنىۋان دوو بۆچوونى سەرمايەدارى و كۆمۇنىستىدا دابەشكرايوو، كەۋەكو دوو ھىزى نەھورايى و نەھىمەنى

پتیکوه شعریان ده‌کرد، و هه‌موو شتیك به‌شێوه‌یه‌کی ره‌ها یان سپی یان ره‌ش بوو. ناسین و داننان به‌راسته‌یه‌ نونه‌کانی ژیان به‌لایمه‌و ژۆر گران بوو.

((جۆن فاستر دالس)) قه‌شه‌زاده‌یه‌کی پرۆستانت بوو، که باوهری وابوو له‌لایمن مەسیح‌مه‌ به‌یامیکی نویی بۆ جیهانی شارستانی هێناوه. جەنگی ساردی به‌رووبه‌روونه‌وی کلاسیکی نتوان راستی و درووستی له‌گه‌ڵ گه‌ناه و ناشیرین لێك ده‌دایمه‌و و کۆمۆنیزمی له‌گه‌ڵ هه‌ر شتیکی پیس و نه‌هره‌می یه‌ک‌سان ده‌کرد. ک‌م‌سایه‌تی ده‌مارگیر و بیرکردنه‌وه‌ی ووشکی نمو له‌به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی کۆمۆنیسته ((کافره‌کان))، که له‌گه‌ڵ دادوهری ناکاری له‌کاروباری سیاسه‌تی ده‌روه‌، وینه‌یه‌ک له ((دالس)) پێشان ده‌دات، که‌نوسه‌ری به‌سه‌ره‌اتی نه‌و ((تاوه‌ژهند هوپ)) له‌کتیپی ((شمتیان و جۆن فاستر دالس))دا کێشایه‌تی. نمو له‌ته‌مه‌نی ۶۵ سالی‌دا پۆستی وه‌زیری ده‌روه‌ی پهن سینه‌را. باوکی بانگه‌شه‌کاری نایینی پرۆستانت له‌ وولاتی چین بوو، پێش خۆی دوو‌ک‌س له‌بنه‌ماله‌که‌ی کرابوونه وه‌زیری ده‌روه‌ و، به‌روانامه‌ی زانکۆی پرێستۆنی هه‌بوو، هه‌روه‌ها ئه‌رك و پێشه‌ جی‌اوازه‌کانی وه‌ک کاروباری دارایی له ((فال ئیسترت)) ناوه‌ندی بازرگانی نیۆیۆرک، راویژ‌کاری مافه‌کان له‌ واشنگتۆن و، ته‌ندام له‌ده‌سته‌ی سیاسی ئه‌مه‌ریکا بۆ پێک‌ه‌ستنی به‌یانی هاوکاری له‌گه‌ڵ ژاپۆنی گرتبووه‌ نه‌ستۆ. به‌لام به‌م هه‌موو نه‌زمونه‌ی که‌په‌یدای کردبوو هه‌شتا ته‌یده‌توانی ده‌رك به‌گه‌رت و ته‌نگ و چه‌له‌مه‌کانی جیهانی پاش جه‌نگ بکات.

((دالس)) بزووته‌وه‌ نه‌ته‌وه‌یه‌کان، شۆرش و هه‌ستانه‌وه‌ دژ به‌حکومه‌ته‌ دیکتاتۆریه‌کان و پاپه‌ڕینی دژ به‌کۆلۆنیالیزمی له‌ناسیا و نه‌فریقا و نه‌مه‌ریکای لاتینی - که ژۆربه‌یان په‌یوه‌تدیان به‌جه‌نگی ساردیشه‌و نه‌بوو - به ((پلانی کۆمۆنیزمی نێو ده‌وله‌تی)) ناوه‌برد.

((نایزه‌نه‌اوه‌)) له‌سالی ۱۹۵۲ بوو به‌سه‌ره‌ۆک کۆمار، نمو که‌میکی سه‌ربازی میانه‌روه‌، ناشتی خواز و ساده‌ بوو. وه‌ک ((ویلیام شانۆن)) له‌کتیپی ((سه‌رده‌می سه‌ره‌ۆک کۆماره‌ی نایزه‌نه‌اوه‌))دا نو‌سیویه‌تی: نمو ک‌م‌سایه‌تی‌یه‌کی هاره‌ه‌نگ له‌گه‌ڵ شه‌وریکی سیاسی مامناوه‌ند بوو، که زیاتر له‌پاسه‌وانی بنه‌ماکانی سیاسه‌تی وولاته‌که‌ی ده‌چوو تاکه‌میکی داهه‌ینه‌ر به‌کۆمه‌لیك به‌رنامه‌ی چاک‌سازخ‌وازان‌ه‌وه‌، نمو سه‌ربازێکی قاره‌مان و سه‌ره‌کو‌توو بوو که زیاتر له‌هه‌موو شتیك بایه‌خی به‌پاراستنی په‌وه‌شتی هه‌نووکمی وولاته‌که‌ی ده‌دا تاوه‌کو که‌میك به‌دوای جه‌رجۆل و گۆژاندا بگه‌ڕیت. به‌لام ده‌ستیان‌کردنی ((دالس)) بۆ پۆستی وه‌زیری ده‌روه‌ له‌گه‌ڵ نمو سیاسه‌ته‌ میانه‌ ر‌ه‌وانه‌دا هه‌ماهه‌نگ نه‌بوو. به‌هاته‌ سه‌رکاری ((دالس)) زۆرێك له‌کادیرانی وه‌زاره‌ت له‌سه‌ر کار لا‌یران. ((جۆرج کنان)) که زیاتر له‌هه‌ر دیپلۆماتیکێ تر شاره‌زای کاروباری

[مہسلہ کانی] تابیہت بعید کیہ تی سؤقیہت بور، خانہ نشین کرا، سیاسہ تی جہنگی سار دیش گمیشتہ لووتکہ.

بەھىز كۆردى ۈزۈى نەتۈمى پەرەپىدانى چەكى ناۋەكى، ئامادە كۆردى ھىزىكى سەربازى پىشكەتتۈ بەپشت بەستە بە پىشكەتتى پىشمازى، يارەمتى دارابى و سەربازى ۈللاتانى تازە پىنگەشتۈ بە مەبەستى بەرەنگار بۈنۈمەۋى كۆمۈنيزم و بەستى چەندە ھارپىكەكەتنامەۋى سەربازى لەناۋچە جىاجىكانى جىھان سىياسەتى دەرەۋى دەپە پەنجا پىتك دەھىنەت. ھەندىك لەيارەمتىيە دارابەكانى ئەمەرىكا ۈك پىشنىيازەكەۋى ماۋشال لەنەۋروپا نەنجامىكى باشى بۇ ئەمەرىكا بەدەست ھىنا و پەنەۋىكى نۆپى بەژىانى نابۈرى ۈللاتانى نەۋروپا بەخشى. ھەرچەندە نەم يارەمتىيەنە بەتەۋاۋەتى گەرتەكانىيان چارەسەر نەكرد، بەلام چەندە ھارپىن و پىكەكەتتى بۇ ۈللايەتە يەككەرتۈۈكان بەدۋاۋە بۈ. لەباشۈرى رۇژھەلەتى ئاسيا و لەپىتئو پروپەروپوۋنۈمەۋى كۆمۈنيزم، ھاۋكارى خۇى بۇ ھىزەكانى فەرەنسا دۇ بەۋللاتانى ھىند و چىن دۈۋىات كەدەۋ. لەر شۈتەنەۋى كەدەۋەتتى گەتۈگۈكۆردى لەگەل لايمەنەكانى بەرامبەر بۇ دەرەخسا، دۈنەنجامى رۇزباشى لىدەكەتتەۋ، ۈك نەۋ پىكەكەتتەۋى نىۋان ئەمەرىكا و سۇۋىتە لەسالى ۱۹۵۶، پاش پروۋادى خۇمەلىكەردى كەئالى سەرس، كەتايىدا جەخت لەسەر بەكارھىتئانى ھىز لەبەرەمبەر ئىسرائىل و پىشئىۋانە فەرەنسى و نىشنگلىزەكانى كراپەۋە و بۈ ھۇى پاشەكشۈ پىكەردى ھىزەكانى ئىسرائىل لەسۈرس و نىچە دۈۋرەكى سىنا. بەلام بىرى يەكپارچەمى دۈنای كۆمۈنيزم بۈۋىە كۇسپىنكى گەۋرە لەبەردەم ھەلسەنكەندى نەۋ گۇزائكارىيە جەۋھەرىيەنى كە لەنەۋروپاۋى رۇژھەلەتدا رۈپان دەدا. لەۋانە سەربەخۇس دۈلەت كۆمۈنستەكانى ۈك يۈگسلاۋىا لە مۇسكۇ، پاپەپىرىنى مەجەر لەسالى ۱۹۵۶، كەبەر پەرى تەنۈتەۋى و زەۋىرى سەربازى يەكەتە سۇۋىتە دامەركابەۋە، ئاكۇكەكانى نىۋان چىن و سۇۋىتە. دارپىزەرانى سىياسەتى دەرەۋى ئەمەرىكا، ھىشتا لەسەر سىياسەتى جەنگى سارد بەردەۋام بۈۋن و بەدۋاۋى جەنگىكى خاچ پەرسىتى نۆپ كەۋتەن. ((دالس))پىش رۇز بەشمەنابى بەبەستى چەند بەماننامەۋىكى جۇراۋجۇر خۇى لەكارۈبارەكانى ئاسياۋى رۇژھەلات و رۇژئاراۋا سەرقال كەد.

((جۆرج گئنان)) دىپلوماتى نەمريكى كه ((سياسەتى گەمارۆ دراو)) ى جيهانى كۆمونيستى پىشنياز كردهبوو، دواى چمەند سالىك لميرەوهرىه كانى خويلا دنەسيت : ((سياسەتى دەرەوى نيمە لەرەوهرىبوونەوى كۆمونيستى پەناى بۆ هيتى سەربازى برد و نمو دەرەفەتەنەى كه بۆ بىرەقەرەكرەدى ژينگمەكى دۆستانە رەخاىبون لەدەستدا، لەنەفامدا دانى بەدابەشبوونى ئەوروپا بۆ دوو بلۆكى رۆژەلەت و رۆژئارا دان... بەمەردى ((ستالين)) و گۆرانكارىه كانى جيهانى

کۆمۆنیزم، سەردەمی جەنگی سارد بەرەو کۆتایی دەچوو ، بەلام سیاسەتی نێمە هێشتا لەسەر شیتوازە دوژمنکاریەکانی هەر بەردەوام بوو.))

هەرچەند ((نایزەنھاوەر)) وەک خۆی هەمیشە خوازیاری درێژەدان بەسیاسەتی میانە ڕەوانە بوو، کار و کردەوانەکانی لە چۆنیەتی هەلسۆکەوت کردن لەگەڵ ئەو بارودۆخە ترسناکەمی سەردەمی ((مەک کارتیزم)) و سیاسەتی سەردەمی ستالین بەرز دەنرخێنیت، بەلام ئەوەی جیتی سەرغە، ئەوەیە کە نەگەر لەجیاتی هەلبژاردنی ((دالس)) بۆ پۆستی وەزیری دەرەوە، گوتی لەبەر واپاوە بۆچۆنەکانی وەک ((جۆرج کنان)) بگرتایە و، بەرامبەر بەگۆرانیکاریەکانی جیهانی سێیم و راپەرینە نەتەوێیەکان لێک تێگەیشتنێکی زیاتری پیشان بدایە و بەچاوتیکی وورد تر سەیری گۆرانیکاریەکانی جیهانی کۆمۆنیزمی بکرا، ئەوا ئەگەری زیاتری هەبوو کە لەدوای کۆتایی هاتنی هەشت سالی سەرۆکایەتییەکە جیهانیکی ئارامتر و دوور لەمەترسی شەر بەجی بهێڵیت.

لەڕۆی سوننەتی مێژووییەوه، ئەمریکا هەمیشە پشتیوانی لەهێزی یاسا بەرامبەر بە دەست درێژی و زۆرداری کردووە و شیتوازی سیاسەتی دەرەوی لەسەر بنەمای پیلان داڕشت، گفتوگۆی نەهێنی، ڕەت کردۆتەوه، جەختی لەسەر سیاسەتێک کردۆتەوه کە لەسەر بنەمای دادپەرۆری، پاراستنی ئازادی و خۆ بەرپەرێی، لەگەڵ هاوکاری و لێک تێگەیشتن نێو دەولەتی یونیاڤ نرايیت. بەلام دواي جەنگی دووهمی جیهانی ، ئەمریکا لەچوارچێوەی رابەری جیهانی ئازاد، بەرێوەبەرێک خۆی گێڕدەوی بەرگریکردن لەم ئامانجێکە کرد و بەئەندازەیکە پششی بەرێ و ڕەسمی ئەمریکی وەک غوونە کۆمەڵگەیەکی چاکتر بەست، کە لەئێتێو بەرگریکردن لەو بەها پێرژانەیی خۆی لەئێتێو گێژاوتیکی سەرباز و سیاسی درێژخایەندا گرفتار کرد. ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوێی کە لەدەمی پەنجای بەدواوە وەک داڕێژەری سەردەمی سیاسەتی دەرەوی ئەمریکا ڕۆلی دەبینی، بەبێ هیچ جۆرە گرنیگمانێک بەراستییەکانی جیهان بۆ درێژەدان بەم سیاسەتە، ئەو پەڕی هەولەکانی خۆی خستە گەڕ. دەرەنجامە کەشی شکستە تالەکەیی ئێتێنام بوو.

سەركەوتنی ئەمریکا لە جەنگی ناوندا

وێنەی چوار سەركردهی ئەمریکا کە بەشاخینکەوه هەلکۆڵدراوه
جۆرج واشینگتن، تۆماس جفرسۆن، تیۆدۆر روزفلت و ئەبراھام لیشکۆلن

بەشى دەيىم:

«دەيىمى پىر لەنازا» ۋە گۇۋاڭكارىيە كۆمەلەيتىيەكان

دەيىمى ۱۹۶۰ لىرىۋى گۇۋاڭكارىيە كۆمەلەيتىيەكانىمۇ بەيەكتىك لىسىردەمە سىرنىچ پاكىشەكانى مىزۋىي نەمىرىكا دىمىزىرىت. كۆشش لىمىپىتاۋ دىستەمىر كىردى يەكسانى مافى شارستانى پەشەكان ۋە نارىزىيى دىمىزىرىن دۇ بەرەگىز پەرسەتى، چالاكىمىيالىسى ۋە كۆمەلەيتىيەكان ھاۋكات لەگەل چاۋكرانىمۇ ۋە ھۆشيارى تۈزى لاۋان سىبارەت بىلەلەين ۋە نەركەكانى دىۋەلت لىمىرامبىر ھاۋلاتيان، بىرۋىيۈنەۋى دىنگى نارىزىيى دۇ بەجىنگى قىتتاۋ، پەت كىردەمەۋى ھىر جۈرە جىۋازىيەكى پەگىز ۋە ھەلەلەن بۇ بىرجەستە كىردى مافى كۆمەلەيتىيە ئافرىتان، نىم تايىبە تەندىيانە بۈۈن كە نەمىرىكاي نەم سىردەمەۋى لىمىراپىردۋى خۇي جىا كىردەۋە.

بەھەلەلەردى ((جۇن كەندە)) بۇ پۇستى سىرۋك كۆمەلەيتىيەكانى ۱۹۶۰، لىبىرالىزىمى نەمىرىكا ھىز ۋە ۋەزىيەكى نۆتى ۋەرگىرت ۋە سىرنىچى كۆمەلەگەۋى نەمىرىكى بۇ لاي نادادىپەروھىيەكانى نىمۇ كات پاكىشا. نىزىكەۋى يەك لىسىر چۋارى تىكپراي دانىشتۋانى نەمىرىكا بەدەست ھىۋازىيەۋە دىمىنالاۋىد، دىمارگىۋى نىۋادى نەتەۋى پەشى لىچۋارچىۋە تۈندۈتۈپە كۆمەلەيتىيەكاندا كۆت كىردىۋە، ۋەنان لەگەل ۋەرگىرتى مافە سىياسىيەكانىيان، بەلام ھىشتا لىۋزۋىيە خىزەت گۋازىيە كۆمەلەيتىيەكانىيان بىن بەش دىكران. سىردەمەۋى سىرۋك كۆمەلەيتىيەكانى ((كەندە)) سىردەمەۋى نۆمىدەۋارى ۋەگىشىنى بۈۈ. نىمۇ لۋترىن كەس بۈۈ كە تۋانىۋىيەتى لىتەمەنى ۴۳ سالىدا بىيىتە سىرۋك ۋە بىمۇ پەرى باۋەر بەچارمىر كىردى گىرەتە كۆمەلەيتىيەكان، بەمتەمانە بەخۇبۈۈن ۋە رۈچىيەت لۋبەتى ۋەگىشىنى ۋە نۆمىدەۋارى، دىيەۋى سىر سۈپەتەۋى شەستى پەرى كىردەنۋەيەكى نۆتۈە دىست پىنكىردىۋە.

نەم سىردەمەۋى بىمىراۋرە لەگەل دىيەۋى پەنجا زۆر جىۋازە. لەدەيەۋى پەنجا كۆمەلەگەۋى نەمىرىكى زىياتر بايەخ ۋە كىرنى بىمىسالىش ۋە خۇشگۋزانى مادى دەدا لەگەل كۆمەلەگەۋى پىر لەناۋىنەستە. خۇشگۋزەمەنى پاش جەنگ، بازادەكانى نەمىرىكاي لىمىرۋىيۈمە جۋازۋەزە پەنجاۋەنگەكان پىر

كردەو. بىمەكارەيتانى نامرازانامىرى كارەبىي، سود وەرگرتن لەنامىرەنۆتەكانى ناوماڵ، بىناكارى فراوان لەدەوروويعرى شارەكان، بىسود وەرگرتن لە پىشكەوتوو ترين نامىرەكان، مزگىنى ژيانىكى ناسودەى مادى بەچىنى ناومنى كۆمەلگەى ئەمىرىكى دەدا. خەلكى ئەمىرىكا بەبىن گرىنگيان بەجەنگ و نمو گرتە كۆمەلەيتيانەى كە پرومىرويان دەيتەو، پرويان لەبازارەكانى بەكار بردن كرد، هەموو لەههچ جۆرە هيوايەك بۆداهاتوو بەپشت گۆتخستنى لايعنى كۆمەلەيتى دليان بەخۆشگۆزەرانى مادىمەو خۆش كرد. زۆرەى ئەمنامانى كۆمەلگە بەژيانى پر لەنازوبەمەت و يەكسان، خانووى هاوشيو و يەك جۆرە بێركردنەو رازى و خۆشحال دەبون. كۆمەلە هۆكارىكى جۆراوجۆر لەپشت ئەم دياردەمەو بوون.

قەيرانى نابوورى سەلەكانى سى، كۆمەلگەى ئەمىرىكى لەناباوېرى و ترسان لە هەژارى و ەرشكەت بوون نزىك كەردەو. هەندىكيان لەژيان بىن بەش كران و نويمىديان بە تايىدە لەدەستدا. بەلام سىاسەتى نابوورى ((وۆزفەت))، لەگەل برەو سەندنى لايعنى مادى سەلەكانى جەنگ، بارودۆخەكمى هينور و نارام كەردەو. ئەوى پەنجەكان كە هىشتا بىرەوېرە تەلەكانى سەردەمى هەژارى و پەريشانان فەراسۆش نەكەردبو، لەههچ جۆرە هەولنايتىكۆ پر كەردنەوى پىناوېستى مەدەكانيان سەليان نەدەكەردەو. لەلەيهكى تەرەو كۆتايەهاتنى جەنگى دووهمى جىهەنى، دوو گەورە زەهزەى سۆفەت و ئەمىرىكاى پرومىروى يەكتر كەردەو. جەنگى نايدۆلۆجى و كىتركىنى سىاسى، بۆ پاراستنى سنوورى دەرەلەشى جىهەنى نازاد و كۆمۆنىزم، قەيرانى سەلەكانى جەنگى ساردى هەتايە پىشەو كە تاشەستەكانىش هەر بەردەوام بوو. ترسان لەكۆمۆنىزم، سەرخى پروياى گشتى بۆ لای سىناقۆزىكى بىن ناوېشانى وەك ((جۆزىف مەك كارتى)) پاكىشتا، گروپە راست رەو و مەخافەزەكارەكان بەهەتەرەوون و كۆمەلگەى ئەمىرىكى زياتر لەهەمووشىتەك هەولنى پاراستنى رەوشى هەنووكەى داين كردنى ناسايشى مادى دەدا. سەروك كۆمارتى ((كەمەدى)) شەوق و زەهزەىكى نوئى بەچاكسازىخووازان و نوئى لاوان بەخشى. لەشەستەكان، خۆشگۆزەرانى و ناسودەى، ترسى داهاتووى رەواندەو و سەرخى ئەمىرىكاى بۆلای دياردەى رەگەزو پەرسى و بىن سەروىرەكانى ناوخۆراكىشت. ((كەمەدى)) كەمىكى خۆتەندەوار، لاوو، يەكەمىن سەروك كۆمارىش بوو كە لەلەين بىنەمالىيەكى كاتۆلىكەو پەروەردەكرائىت. بەجەراوورد لەگەل ((نايزمەهاو)) ماوەى سەروكايەتى ((كەمەدى)) بەسەرتاى بەشىكى نوئى لەمىزووى سىاسى ئەمىرىكا دەژمىرا. ((نايزمەهاو)) لەتەمەنى ۷۵ سالىا بوو بەسەروك كۆمار لەكاتىكە كە ((كەمەدى)) توانى لەتەمەنى چل و سەن سالىا ئەم پۆستە بەدەست بەيتىت.

بمپیچموانمی ((تایزمنهاور)) که وژیستی هاوکارهکانی سر بمچینی سرمایمداری و بازرگانه گمورهکانی نمریکا بوون ،کمنهدی توانی ژماریهکی زور له تویژی لاوان، قوتاییانی زانکو، ماف پمورهان لدموری خوی کزیکاتموه.

به‌لām لمړووی هه‌لښوراندنی کاروباری ناوخت‌ښووه له‌گڼل شو هه‌موو گورپوتینمې که لمپینانو پراکتیزه‌کردنی دادپوهروې وکوښه‌لایمې د‌هیدا پروپوهروې په‌څه‌نیه‌کې وژور بویووه. پېښتیا‌زه چاکسازیه‌کانې لم‌بواری تمندرووستی گشتی، فیرکردن، پښک‌څښتنی ښاره‌کان، ریغزومی باج و مافی ښارستانی په‌ښه‌کان نایانتوانی په‌زام‌مندی ښندامانی کونگرټس به‌دمست بهیتن. جگه له‌مانښ، که‌ن‌دی ناوې له‌گڼل ځاوون سر‌م‌رایه وده‌سه‌لات‌م‌غراونه‌که‌ی‌ان له‌کاروباری سیاسیدا ن‌ده‌چوو به‌جگ‌وړه‌ک‌دا. کو‌م‌پانیای پ‌ولا‌ی نه‌مریکا که‌ی‌ه‌ک‌یک له‌دام‌م‌غز‌واوه ه‌ره گ‌وره‌کان بو‌و‌داوایه‌کې له‌م‌ر زیاد‌کردنی نرخ‌ه‌کان پ‌یش‌که‌ش کرد، لم‌بر‌ام‌بر‌یش‌دا ((که‌ن‌دی)) به‌مدب‌ستی به‌ر‌م‌رچ‌دان‌وه‌ی خواسته‌کانې شو کو‌م‌پانیایه، یاسای د‌ژه تراستی خسته گ‌م‌ې و مه‌له‌ی [لیک‌و‌ښ‌وه] به‌د‌وا‌دا چ‌وون‌ی کاروباری ناوخت‌وې کو‌م‌پانیایه‌ی ه‌یت‌ابه نار‌وه. لم‌بر‌ام‌بر نعم سخت گ‌وړی‌ه‌ی ((که‌ن‌دی))‌دا به‌ر‌م‌و‌ه‌مر‌انې کو‌م‌پانیای پ‌ولا‌ی لم‌بر دا‌وا‌که‌ی‌ان یاش‌گ‌م‌ز بو‌ونه‌وه و کو‌ت‌ای‌ان به‌مه‌له‌که ه‌یت‌ا.

شیوازی ((گمندی))، له‌گرن‌گیدان به‌فره‌هنگ و هنراوه و موسیقا و هانانی هونرمندان و پوناکی‌ریان له‌گمل بیر‌کردنوهی ژماره‌یه‌کی زۆر لم‌یاسه‌هم‌داره کۆنه‌کاننا نهمه‌گو‌غیا. وه‌کو یه‌کی‌ک لم‌نۆینمه‌ر دمه‌لا‌ت‌باره‌کانی کۆن‌گری‌س ده‌لی ((موزیکی مۆتسارت، هونراوه‌ی رابیرت فراست و شانزگوری باله و گفتوگۆی فلسفه و نهمه‌بیات که تهم پۆژانه کۆشکی سپی به‌خۆه سهرقال کرده، له‌راد‌هم‌هر نهم‌ستۆکرا‌تیانه‌یه.))

به‌واتايه‌کی تر، سیاستمداره محافزه‌کاره‌کان بعم شیتوازی ((کنه‌دی)) زۆر بیتزار ده‌بوون و دانیان به‌و هه‌ول و کۆششمی نه‌و له‌میتناو چاکسازییه‌ کۆمه‌لایه‌یه‌کاندا نه‌ندا. ((کنه‌دی)) ناچار ده‌بوو زۆر به‌ووردی کاره‌کانی راپهرینه‌ت و نو‌میده‌واربوو که له‌ده‌وری دووه‌می سه‌رکۆماریه‌یه‌که‌مینا به‌هێز و ووزیه‌کی زیاتره‌وه په‌ره به‌چاکسازییه‌کان به‌ات. ناوبراو له ۲۲ی نو‌فهمه‌ری ۱۹۶۳، کاتیک به‌نو‌تزیلینکی سه‌ر به‌تال به‌شعه‌قاهه‌کانی ((والاس)) له‌ته‌که‌راسدا تیده‌به‌ری، رو‌ویه‌رووی هێرشینکی چه‌کلاری بویه‌وه و کوژرا. مه‌رگی له‌ناکاو ((کنه‌دی)) نه‌مه‌ریکا و جیهانی سه‌رسام کرد. حکومه‌ته یه‌که هه‌زار رۆژه‌که‌ی ((کنه‌دی)) که‌چاری به‌ناسۆیه‌کی روناکتر پرېبوو، کۆتایی پته‌هات و جیهانی ده‌نگران کرد. نه‌و نه‌وه‌ی نه‌ویه‌کی لا‌وو نو‌میده‌واری نه‌مه‌ریکا بوو، هه‌روه‌ها نه‌و گو‌روپته‌ینه‌ی که‌ خسته‌ ده‌لی چاکسازیخوازانوه، ده‌سپینکی گۆرانه‌کارییه‌کانی ده‌یه‌ی شه‌ست بوو، ده‌یه‌یه‌که که‌ چاره‌روانی سه‌رکه‌وتنی دادبه‌روه‌یه‌ کۆمه‌لایه‌یه‌کانی لنده‌کرا.

گرفتی سهره کی ((کنندی)) لمیاسه تی دهره ویدا چارمه سرکردنی قهرانی کویا بوو. پژمه نویسه که ی کوویا بمسرکردایمی ((فیل کاسترۆ)) که له کۆتاییه کانی دهره ی سرۆ کایمی ((نایزمه ناوهر)) x دهمتی به کار کرد، بۆ ته مریکه کان مایه ی نیکمرانی بوو، هر لهو کاتمه و ده زکای ((سی نای نهی)) و حکومه ته که ی نایزمه ناوهر به مه بهستی له ناو بردنی پلانیکیان داپشت و پاش وهرگرتنی رۆزاه مندی ((کنندی)) له ناو پرلی ۱۹۶۱ خرایه قوتاغی جینه جیته کردنمه. ژماره یه که له کوباییه کانی دانیشتهوی نه مریکا و نیمازی ((کاسترۆ)) تاماده یی خویان بۆ گهراندنمه بهر و کویا و به یاکردنی شۆریشکی ناوخۆی دۆ به حکومه تی وولاته که یان راگیانده. به لām نه م پلانه سهری نه گرت و له که ندای ((خوکه ها)) یی نزی که که ناره کانی کویا، شکسته یی قورسیان خوارد و پلانه که شیان ناشکرا کرا. ((کنندی)) دانی به شکسته که ییدا ناو، لته پر سراویمتی پلانه که ی گرت ته ستۆ: ((سهرگه وتن به سه دان باوکی هه به لām دۆران ته نه اوه هه تیه... من لته پر سراوی دوه له تم و لته پر سراویمتی نه م شکسته به تم نهایی قه بۆل ده که م.))

کاتیک یه که یمی سۆفیه ت فهرمانی نارده ی چمه د موشه کیکی بهر و که ناره کانی کویا دهر کرد، ((کنندی)) به جهرگانه پرویمه پروی و مستابوه. قهرانی موشه که کان له مانگی نۆکته یی ۱۹۶۲، نه گهری شهرینیکی دیکه ی هینایه ناراه. ((خۆشچۆف)) که له وانیه رکا بهر نویسه که ی به که میکی لاو بۆ نه زمون دانابیت به جیته کردنی موشه که کانی یه که یمی سۆفیه ت له وولاته که ی تاقیه کردنمه یه کی مه تر سیداری نه غام دا. سور بوونی ((کنندی)) و ههره که کانی بۆ مه رنکار بوونه یی سهر بازی راسته موخۆ پاشه کشی کردنی سۆفیه ت و هه لگرتنمه یی موشه که کانی لیکه و تممه. له گه ل نه و هه موو مله لانی مه تر سیداری که له نیتوان نه مریکا و سۆفیه ت نا پرویدا، به لām ((کنندی)) توانی بنجینه ی سیاسه تی پتکه وه ژان و ناشته وایی رهنگ ریزی بکات. ته و به تمه و اهه تی پتویستی لیکه تیگمه شتن و هاوکاری نیتوان هیزدکانی روون کردمه و دانی به مه دا نا که: ((ده بیت دان به و راستیه دا بنیت که ویلایه ته یه که گرتوه کان به هیزترین وولاتی جیهانی نیمو نیمه تنه ها ۶۰٪ تی تیکرای دانیشتهوی جیهان یه که ده یین و ناتوانی بۆ چوون و یستی خۆمان به سر له ۹۴٪ یه دیه که دا به یین. نیتمه نه ده توانی هه ر جۆره هه له مه که چارمه ر بکه یین و نه مه ر جۆره خراپه و سه مه یه که له ناو به یین. که واته ناتوانیت رینگا چاره یه کی نه مریکایی یان پروسی بۆ هه ر جۆره گرفتیکه ی جیهانی دابهریت.))

که نه دی زیاته ره له هه موو سرۆک کۆماره کانی تر به لای وولاتانی نه مریکای لاتینی مه وه خۆشه یست بوو. دامه زاندنی سه پای ناشتی، جه ته که کردنمه له سر ((پتکه خراوی یه که یمی بۆ پتکه وتن)) له گه ل پرۆژه کانی یارمه تیه دارایه کانی وولاتانی نه مریکای باشوور پتشه وازه کی گهرمی لیکرا.

بهره‌چاگردنی نووی کیمیا مەتیە دارایەکانی ئەمریکا لەرابردودا زیاتر بۆ بەهێزکردنی حکومەتە سەربازیه‌کانی ئەمریکای لاتین تەرخان کرابوون، پلانی نوێ زیاتر کرنگی بەلادیکان و ژبانی چینی چه‌وساوی کۆمەلگە دەدا، تاوه‌کو پرکردنی گیرفانی ژمارەیک دەسلەتتار. لەم پرۆه‌وه‌، بەرقەرارکردنی پەیموێدی دۆستانە‌ی لەگەڵ وولاتە سەربازیه‌ دیکتاتۆریه‌کانی ئەمریکای لاتین ڕەت دەکرده‌وه‌. ((گەنە‌دی)) لەحکومەتە هەزار پۆژیە‌کیدا لەگەڵ هەموو ئەو گیرۆگە‌فەتە‌ی کە لەسەرەتای ماوه‌ی سەرۆکایەتیە‌که‌ی ڕووبەرۆی بوویه‌وه‌ - وه‌کو قەیرانی کوبا - بێژۆکی ڕینکەوتن و هاوکاریکردنی یە‌که‌یتێ سۆڤیە‌تی درێژە پێدا و تارادە‌یه‌کیش سیاسە‌تی جەنگی ساردی پشت ڕاست کرده‌وه‌. گرنگیان بە‌مەسە‌له‌کانی جیهانی سێیم ، سیاسە‌تی ئەو بە‌رامبەر بە‌یزووتنە‌وه‌ نەتە‌وه‌یه‌کان، چارە‌سەرکردنی قەیرانی گۆنگۆ وای پێشان دەدا، کە بە‌بردوامبونی سەرۆکایەتیە‌که‌ی سیاسە‌تی دەرۆه‌ی ئەمریکا نەرم‌تر و واقعی‌تر دە‌بێت، هەمان شێواز کە لەسەر دە‌می نیکسۆن و کی سینجەردا گیرایە بە‌ر و بە‌رمو لێک تێگە‌شتنی زیاتری لەگەڵ وولاتانی ئەوروپای پۆژە‌هەلات و چین لێکە‌وتە‌وه‌.

گرنگترین ئەو مەسە‌له‌ی کەمبۆنه‌ هۆی بە‌رزبوونه‌وه‌ی دە‌نگی ناڕە‌زایی و ڕەق و قینی خودی ئە‌مریکایه‌کان لەناو‌خۆیاندا، کرفتێ نە‌زادی و تێکۆشان لە‌پێتێ‌او بە‌رجەسته‌ کردنی دادپەرۆری کۆمە‌لایە‌تی بۆ ڕەشه‌کان، فراوانبونی جە‌نگی ڤیتنام و خۆ‌پێشاندانی خە‌لکی دژ بە‌جە‌نگ لە‌ئە‌مریکا، یاخی بوونی لاوان لە‌ژێر کارپە‌گە‌ری دیارده‌ی جیاوازی نە‌زادی و جە‌نگی ڤیتنام، لە‌کۆتایشدا ڕاپەرینی ئازادی نا‌فرە‌تان بوو.

گە‌رمی مافی شارستانی و دادپەرۆری کۆمە‌لایە‌تی بۆ ڕەشه‌کانی ئە‌مریکا لە‌گرنگترین مە‌سە‌له‌کانی ساڵە‌کانی شە‌ست هەژمار دە‌کە‌رت. هەولێان لە‌م پێتێ‌او بۆ ساڵە‌کانی ناو‌ڕاستی پە‌نجای دە‌گەرێتە‌وه‌. لە‌سالی ١٩٥٤ دادگای بالای وولات ڕاپە‌گیاندا کە جیا‌کردنە‌وه‌ی نە‌زادی قوتاییان لە‌قوتابخانە‌کان لە‌گەڵ قانونی ئە‌مساییدا یە‌کانگیرێ‌ه. قوتابخانە سەر‌تایی ناو‌ندیە‌کان تاشە‌و کاته‌ بە‌شێ‌وه‌یه‌کی جوودا و بێ‌پێی نە‌زاده‌کان وانه‌یان تیا دە‌وترایه‌وه‌. ئە‌و دامە‌زراوانە‌ لە‌ بنچینه‌دا چێ‌ژۆکی نایە‌کسانی کۆمە‌لایە‌تیان دە‌گیرایه‌وه‌ و هۆ‌کارێ‌کیش بوون بۆ دا‌به‌زاندنی تاشی خۆ‌تێ‌ده‌واری ڕەشه‌کان. بێ‌یاری دادگای بالا بە‌هە‌نگاوێ‌کی شۆ‌ڕشگێ‌ژانە‌ لە‌نێ‌وان پە‌یموێدی نە‌زادیە‌کانی ئە‌مریکا و سیسته‌می فێ‌رکردنی وولات دە‌ژمێ‌را. هەرچە‌نده‌ ئە‌م بێ‌یارە تە‌نها قوتابخانە‌کانی دە‌گرتە‌وه‌، بە‌لام بە‌دل‌تیا‌یه‌وه‌ نە‌ه‌جایه‌کی باشی بە‌ده‌ست هێ‌تا و کاریگە‌ری لە‌سەر تێ‌ک‌رای یاسا‌کانی جیا‌کردنە‌وه‌ی ویلا‌یه‌ته‌کانیش دە‌بێت. زۆ‌ریک لە‌ویلا‌یه‌ته‌کان ناچار دە‌کران کە گۆ‌ڕانکاری لە‌سیاسە‌تی نە‌زادی خۆیان بکە‌ن.

پراکتیک‌کردنی ئە‌م بێ‌یارە کارێ‌کی وه‌ها ناسان نە‌بوو، لە‌ویلا‌یه‌ته‌کانی باشوور بە‌رنگار بوونه‌وه‌ دژ بە‌تێ‌که‌ڵکردنی نە‌زادی بە‌شێ‌وه‌یه‌کی هە‌مە‌چە‌شتە سە‌ری هە‌لدا. یە‌کێک لە‌و شێ‌وازانە‌ی بە‌رنگار

بوونوموه، داخستنی قوتابخانه گشتیه کان و یان ریگه گرتن لمناونوس کردنی قوتابی رهش پیست لهقوتابخانه بوو. لهسالی ۱۹۵۷ چوونه ژووروهوی نۆ قوتابی رهش پیست بۆ قوتابخانه به کی نامادهمی له ((لیتل راک))ی سمر به ویلاهی تی نارکانزاس زغیرمه ک ناژاوه و پشیزی گمورهی لینکومتوه و دهولتی فیدرالی ناچار ته داخوولی کرد. یه که سمرایه کانی دهولتی فیدرالی به مهبستی ریگه گرتن له پهرمه ندنی نالۆزی و پشتیوانیکردنی قوتاییانی رهش پیست رهوانهی ناوچه که کران و به جینگه بوونی هیزه کان لهو شوتنه، له سمر قوتابخانه کان پیوست کرا که بهمن جیاوازی قوتابه رهش کانیشت ناونوس بکمن. له سمرده می ((کنمندی))یشدا بۆ جارتکی تر، هیزه کانی دهولتی فیدرالی به مهبستی پشتگیریکردنی قوتابه کی رهش پیستی زانکزی می سی سی پی رهوانهی ناوچه که کران. بهم شیویه وورده وورده سیاستی بهرنگاریوونوموهی سپی پیسته کان پشت راست کرایهوه و ینگای بۆ رازیوونی ریزه می له پشناو تیکه لکردنی نه ژادیدا خوش کرد.

برپاری دادگای بالا بۆ تیکه لکردنی ته ژادی قوتابخانه کان چوارچیمه کی فرالواتری به خۆه بیی و ململانی و نه بوردی رهشه کانی له پشناو بهرجهسته کردنی یه کسانیه کومه لایه ته کان ته منوئوتلر کردوه. ژماره ک رینکفرای نوی بۆ بهرگیرکردنی گشتی، له بهرام بهر جیاوازیه نه ژادیه کان هاتنه ناراوه، چهنده ها شتوازی نویتیش به کار هینرا و له نیوانیاندا راپهرنکی رهش پیست به ناوی ((مارتین لۆتھر کینگ)) له مه مووان زیاتر ناویانگی دهو کرد. به کارهینانی نامیره کانی هاتوچۆ بهمن جیاوازی وه ک چالاکیه کی سهره کی له م قوتاغوه دهستی پیکرد. لهسالی ۱۹۵۵ له شاری مۆنتگمری سهریه ویلاهی تانی لانا ناڕه زاییان دژ بهم شتوازه دهبریری و ((لۆتھر کینگ)) له گهل ژماره ک له هاوڕیانی رووبهروو بوونوموه کی نارام و رهخه گرانه میان دهست پیکرد، رهشه کانیشت له دانیشتن لهو شوتنه تاییه تیانه کی که له نیوان یاسه کان بۆیان دیاری کرایوه، خویان به دور گرت و پروداوه که به شیویه کی بهریلاو له چاپه مه تیبه کاندایلاو کرایهوه و، ویزدانی سپی پیسته کانی به خه بهر هینایهوه و ژماره ک له لاوه سپه پیسته کان له ویلایه ته جۆزاو جۆزه کانه وه هاتن به هانای ((کینگ))وه و په یروندیان به راپهرینی بهرگری رهشه کانه وه کرد.

لهسالی ۱۹۵۶ دادگای بالا برپاری نایاسایی بونی جیاکردنوموهی رهش و سپی بۆ به کارهینانی نامیره گشتیه کانی گواسته نه وه په مند کرد و ته م برپاره سهرکومنتیکی دیکه ی بۆ راپهرینی مافی شارستانی رهشه کان دهسته بهر کرد. له ۱۹۶۰ پاش نوموهی ژماره ک قوتابی رهش پیست له کۆلیژنکی ویلاهی کارولینیای باکوور به نیازیوون بچه نیو چیشته خانیه که وه که تاییه ت بوو به قوتاییانی سپی پیست، رینگمیان لیتگیراوه نوانیش له بهرام بهر دهستیان به مانگرتن کرد. بهیلاو بوونوموهی ته م ههواله، مانگرتنی رهش پیسته کان بۆ نیو ژۆره ی چیشته خانه کانی قوتابخانه و شاره کان - کناییه ت بوون

به‌شپی پیسته‌کان - تمشه‌نی کرد و چمند رۆژیکیش بعرده‌وام بوو و تمهنا بعبه‌کاره‌ینانی هیزی سمریازی، ویلايه‌ته‌کان دمیانتوانی مانگرتنه‌کان بلاوه پیښکمن. به‌لام ناکامه‌کی همر ټیکه‌لکردنی شوینه گشتیه‌کان و پیستوزاتنه‌کان بوو. به‌مبستی دابینکردنی مافی شارستانی و نازادی و پیشه رټیکخواهه جوړه‌جوره‌کانی رښه‌کان بریاریندا رټیوانټیکي بعر فراوان بعمو واشنگتون ساز بدن. ژماره‌یه‌کی زؤر لمبې پیسته‌کان و نه‌مریکیه‌کان په‌یومندیان برابره‌پښه‌کموه کرد. زیاتر له دووسه هزار نه‌مریکي، رښ و سپی، پیر و لاو که هاوینی ۱۹۶۳ بعمو واشنگتون کموتته پئ و رټیوانټیکي بعمو فراوانیان بریا کرد، رټیوانټیک کموه‌کو ((کمنه‌دی)) ده‌لټ، نه‌مریکا ده‌یتوانی شانازی پیته بکات، چونکه نامانج لم پښتوانه دووباره جهخت کردنوهی قانونی نسماسی راگیانندی سمره‌خوئی بوو، که تیایدا دوپاتی کرده‌ه که هممو هاویتیانی نه‌مریکا له‌برامبر یاسادا په‌کسان. نم رټیوانه هملټیک بوو له‌پټاو دابینکردنی مافی شارستانی و ناگدار کردنوهیه‌کیش بوو بؤ کومه‌لگه‌ی نه‌مریکا، که چیر رښه‌کان نایانموی ساله‌های سال له‌چاوهروانیدا بن، تاوه‌کو بعمو مافانه بگمن که له‌قانونی نسماسیدا دانیان پیندا نراوه. به‌م شتویه کومه‌لگه‌ی نه‌مریکي ناچار بوو دان بعموکه‌کانی خویندا بنیت و بشتویه‌کی جدی له‌پټاو ده‌ستمبرکردنی مافه سمره‌کپه‌کانی رښه‌کان همنگاو بنیت.

به‌دمت به‌کاروونی ((لیندن جانسون)) چټشینی ((کمنه‌دی))، کومه‌لټیک نوسراوی تایه‌ت به‌دیاربکردنی مافی شارستانی رښه‌کان له‌لایم گونگوهی نه‌مریکاهه بریاریان له‌سر درا. لم نوسراوندا بابه‌ته‌کانی وک هملټواردن، شوټنی نیشته‌جی بوون، ناسانکاری پیشمی جهختیان له‌سر کراومه‌وه و همر جوړه کردارتیکی ره‌گمز پعرستی یان رینگه‌کرتن له‌مافی بشعاربوون له‌مملټواردنه‌کان، هملټواردنی شوټنی نیشته‌جی بوون، یان جیاوازی کردن له‌نیوان تاکه‌کان له‌کاتی دامعزراندینا له‌بمر نه‌ژاد یان ره‌گمز به‌پټی نم یاسایه قدمغه‌کرا و نه‌نجامه‌کشی بعمه‌مانی جیاوازی نه‌ژاد له‌شوینه گشتیه‌کان و هویه‌کلی هاتووچو له‌سمرتاسمری ولات کوتایی هات. به‌لام سنووردربوونی جټیه‌جټیکردنی یاسان بشارکرا همستی پټده‌کرا و نمو گرفتانه‌ی کمپروبرووی سیستمی فټیکردن، پیشه و یان نیشته‌جینبوون له‌ناوچه و گمړه‌که رښ پیسته‌کان ده‌بوونموه به‌زهری یاسا چارمسر نه‌ده‌کران.

مانمویه هممو نم [کټشه] وناره‌زیانه، رښه‌کانی بعمو دامعزراندنی گرویه یاخی بووه‌کان راکیشا، په‌کټیک لمو گروپانه، کومه‌له‌ی موسولمانانی رښ پیست بوو، نم گرویه له‌سمرتاکانی ده‌یه‌ی شه ستموه به‌سمرکردایعتی که‌سټک ناسراو په ((نیلجیه موجه‌مه‌د)) له‌شیکاگو و ناوچه‌کانی دیکه‌ی نه‌مریکا دامعزرا، نمو داوای جیاکردنوه‌ی بعموواوتی رښ و سپی ده‌کرد و باوهری وابوو

که پیوسته لمرۆی نابوریوه تمنا پشت به‌خۆ بیست. موسولمانانی ڕەش پێست، کار و کۆشش و زیاده ڕۆیی نه‌کردنیان کرده سەر مه‌شقی کاره‌کانیان. به‌کێلانی زه‌وی، کۆکردنوه‌ی به‌روبووم، دروستکردنی دووکانی تایبته به‌خۆیان و ڕاکێشانی ژماره‌یه‌کی زۆر له‌بن نوایان بۆ لای خۆیان، سوود وەرگرتن له‌توانا‌کانیان، له‌پێتوا گه‌یشته به‌خود کیفای، هه‌نگای جلدیان نا. باور هه‌یتانیان به‌نایینی پیرۆزی نی‌سلام له‌بر نه‌وه‌بوو، که ژماره‌یه‌کی زۆر له‌موولاتانی کیشوری نه‌فریقا موسولمان بوون و ((له‌نی‌سلامدا)) ڕه‌نگ و نه‌ژاد له‌یروباو‌ری معزه‌به‌یدا هیچ کاره‌یگه‌ریه‌کی نه‌. نی‌سلام نه‌ر ڕووه‌ ه‌ینوازیکی نازا‌ده‌خوا‌زانه‌ی به‌خۆوه کرت‌بوو. یه‌کێکی تر له‌ڕابه‌رانی خاوه‌ن پله و پایه و ه‌وشیاری ڕه‌شه‌کان ((مالکم نی‌کس)) بوو، که له‌مێو شاری نێ‌یۆرک و به‌تایبته گه‌ره‌کی ه‌ارلم، لمرۆی بانگه‌وازی نایینی نی‌سلام و کۆکر نه‌وه‌ی ڕه‌شه‌کانه‌وه ناویانگی زۆری په‌یدا کرد‌بوو. نمو به‌هه‌م‌ای ڕه‌ق و قینی ڕه‌شه‌کان ده‌ژمێرا. ڕۆشن فک‌ره ڕه‌ش پێسته‌کان و گروپه‌کانی تریش ڕه‌ژیکی تایبه‌تیان بۆ دا‌ده‌نا، به‌لām به‌هۆی سه‌ره‌له‌دانێ نا‌کوکی له‌نیوان ک‌رویی موسولمانانی ڕه‌ش پێست له‌مێو خۆیان‌دا، ((مالکم نی‌کس)) گومانێ خراپه‌ی خراپه‌ پال و نه‌گه‌ری په‌رت‌ه‌وازی و دو‌یره‌کی نی‌وان ک‌روه‌که‌ی نمو و ((تیلیجا موحه‌مه‌د)) بووه ه‌ۆی مرده‌نی.

گروپه‌که‌ی ((مارتین لۆت‌ر کینگ))، که باورێکی ته‌وا‌وی [به‌ په‌ی‌وه‌کردنێ] شێوازیکی نارام و ناشی‌خوا‌زانه هه‌بوو، زۆریه‌ی ڕه‌شه‌کانی بۆلای خۆی ڕاکێشا. نا‌مانجی ته‌م گروپه‌ ناشی‌خوا‌زه نه‌وه‌بوو که به‌ڕه‌یگه‌ی گفت‌و‌گو ده‌رپینی نار‌ه‌زایی به‌بن په‌نا‌برده به‌ر زه‌هر و توند‌تی‌زی، وێ‌دانێ کۆمه‌لگه‌ی سه‌پی پێستی نه‌هه‌ریکایی به‌نا‌گا به‌هێن‌یت‌ه‌وه و له‌ڕه‌یگه‌ی ناشی‌انه به‌نا‌مانجیه‌کانی خۆی به‌گات.

هه‌ستی خۆ به‌گه‌وره‌زانینی نه‌ژادی ڕه‌ش پێست له‌سه‌ره‌تا‌کانی ده‌یه‌ی شهمسه‌وه سه‌رچاوه‌ی ده‌گرت. ناو‌ته‌ بوونی پایه‌به‌ری نه‌ژادی ڕه‌ش له‌گه‌ڵ بێ به‌ش‌کردنێ لایه‌نی نابوری، سه‌ره‌له‌دانی درووشمی ((هێ‌زی ڕه‌ش)) به‌ع‌ودا هات، بۆ نه‌وه‌ی ک‌روه‌یه ج‌وزا‌وج‌زه‌ره‌کانی نه‌ژادی ڕه‌ش وه‌ک نام‌ت‌ریک بۆ باشت‌ر کردنێ ژیا‌نی خۆیان و ده‌رپینی نار‌ه‌زایی خۆیان به‌کاری به‌هێن. ((هێ‌زی ڕه‌ش)) گ‌رنگی به‌ر‌دگ و ڕیشه‌ فعه‌ه‌نگیه‌کانی نه‌ت‌ه‌وه‌ی ڕه‌ش و خۆ‌ئهن‌ده‌وه‌ی می‌ژو‌ری نه‌فریقا، سه‌رکه‌وتنی ڕه‌شه‌کان له‌م‌در‌زش، مۆسیقا، ته‌ده‌ب و ه‌ونه‌ره‌ غایه‌شه‌کان ده‌دا و جه‌ختی له‌سه‌ر چ‌ری‌وه‌نه‌وه‌ی ده‌سه‌لات له‌ده‌ستی ڕه‌شه‌کان و وه‌لا‌خه‌ستی نمو سه‌پی پێسته‌نێ که له‌گه‌ڵ ڕابه‌رپینی شاره‌ستانه‌یان، ده‌کرد‌ه‌وه. به‌رده‌وام‌بوون له‌سه‌ر ک‌رن‌گیان به‌ درووشمی ((هێ‌زی ڕه‌ش)) به‌کاری گ‌یره‌ش‌تی‌ونی و دامه‌زانه‌نی گ‌ریه‌ چه‌کناره‌کانی وه‌ک حیزبی ((پلنگه‌ ڕه‌شه‌کان)) گ‌ۆتایی پێنه‌ات. درووشمی ته‌م گ‌ریه‌ نو‌شه‌ په‌نا‌برده به‌ر توند‌تی‌زی و به‌ده‌سته‌تێنانی ده‌سه‌لاتی سیاسی بوو له‌ ((ڕه‌یگه‌ی ده‌مان‌چه‌وه‌)).

خروشی رەشەکان لەناو یراستی دەیمی شەست نازاوه و پشینیهکی زۆری نایهوه. لەگەڕەکیکی رەش پێست نشینی شاری لوس ناخپلوس ناسراو بە ((واتس)) یاخی بووان شۆرشێکی خۆشناویان بەپا کرد کە دواتر سنووری شاری لوس ناخپلوسی بەزاند و بەختراپی شارەکانی تریشی گرتەوه. شۆرشە نەژادبەکان زیاتر دژ بەهێزی پۆلیس و دەمارگیریه نەژادبەکان بەریا دەکران، کە هەندێ جار زەرەروو زیانیکی گێانی و مادی زۆریان لێدەگەوتەوه.

((کۆمیسۆنی بەدوادا چونی کارە توندوتیژیەکانی شارەکان)) کە لەلایەن ((جانسون)) هوه نەڕکی لێکۆڵینەوهی گیرۆگرتنی شارەکان و دیاردە ی رەگەز پەرستیان پێ سپێردا بوو، پاش چەند مانگ دیراسەو لێکۆڵینەوه، راپۆرتێکی لەم بارەیهوه بلاو کردوه کە سەرئێگی زۆریک لە خەڵکی بۆ لای خۆی راکێشا. بە پێی راپۆرتی نەم کۆمیتیه دەمارگیری نەژادی کۆمەڵگە ی سپی پێست کە بنچینهیهکی قولی میزووپی و کۆمەڵایهتی هیه، هۆکاری سەرەکی یاخی بوونی رەشەکان و راپەرینی شارەکان بوو. لەواقعیشتا راپەرینی رەشەکان زیاتر دژ بەهێماکانی دەسلاتی کۆمەڵگە ی سپی پێست بوو، تاوهکو خۆدی سپی پێستەکه. بەپێی نەم راپۆرتە، نەو هۆکارانە ی کیمیارمەتی دەرپوون بۆ سەرھەڵدان ی شۆرشی نیو شارەکان بریتی بوون: ئەلتوندوتیژی هێزەکانی پۆلیس بەرامبەر بمر کێشانە ی کمپروو پەروری رەشەکان دەبوونەوه، پێ کار و نا ئۆژی دەستکەوتنی کار و پیشە، بارو دۆخی نالەبار ی شۆتێ نیشتهجێ بوون، نەبوونی پێناویستیهکانی فێرکردن یان گەشت و گوزار، پشت گۆرخستنی داواکاری و سکاڵای رەشەکان لەلایەن دەسلاتی دادوهربەرە، گرنگی نەدانی دەرلەت بەباشکردنی ناستی خۆشگوزەرانیان. کەواتە هەموو نەم هۆکارانە رۆژی سەرەکیان لەسەرھەڵدان ی پێ سەر و پەری و زیادبوونی هەژاری و پشێویا دەگێژا. توندوتیژی و تاوان و پێ رەوشتی و بەکارھێنانی مادە پێ هۆشکەرەکان و پەرمەندنی فەساد و تاوان لەشارەکانیش لەدایک بووی نەم فاکتەرانە بوون. داواکاریە سەرەکیەکانی لێپرسراوانی لێکۆڵینەوه دەرپارە ی رۆ و یاخی بوونی رەشەکان، دیاریکردنی گۆژمەیهکی تاییبەت و فراوان بۆ ریشە کێش کردنی هەژاری، چاککردنی مەرجەکانی فێرکردن و شۆتێ نیشتهجیوون، نەمە و جگە لەپاھێنانی هێزەکانی پۆلیس و کارمەندە نیداریەکان و ترسان لەکۆمەڵگە ی رەش پێست پشت راست بگەنەوه، جەختیان لەسەر کرایهوه.

بەداندان بمر راستیهی کە کۆمەڵگە ی نەمریکی، بەرەش و سپی یهوه تەنھا هوشیاری و ھاوکاریەکی دوور لەدەمارگیری نەژادی، دەتوانیت نەم نەم گرتە گەورەیه چارەسەر بکات، شتواری ناشتیانە و دووربینیان لەجیاتی کردوه توندوتیژیەکان - کەرنیکا چارەیهکی کاتی بوو - پێشنیاز دەکرد.

له گمره مەى راپەرینه يەك لهدوايه كه كانى نێو شاره كان و جۆش و خرۆشى رەشه كاندا، معرگى ((مارتین لوتەر كینگ)) كۆسپى كى گهوهرى له بمردهم دهمستهر كردنى مافى يەكسانى رەشه كاندا دروست كرد و دوايه كانى زياتر كرد. نمو له مانگى ئاپرېلى سالى ١٩٦٨ داو لهشارى مه مفسى لهويلايه تى تمنسى رووبهرووى هيرشيكى چه كنارى بوويهوه و كوژرا. نمو كارساته بۆ ههمنى كەس واتاى بن نرخ بوونى سياسه تى خۆيه دوور گرتن له به كار هينانى تۆزى و فەلسەفەى نموونى توندوتىژى ده گمباند، به تايه تى كهنه كارساته له كاتى كندا رووينا كه تمنها دوو مانگ به سمر كوژرانى ((رابيرت كه نه دى)) براى سەروك كۆمارى پيشوودا تيبهرى، كه ناوبراو له لايەن رەش پيشته كانموه لهرادده به در خۆشموست بوو.

كردهو توندوتىزه كان، پىنگدانى خۆشناوى له گهه هيزه سربازيه كان و پشيوى نێو شاره كان، به كۆتايى هاتنى دهمى شەست كۆتايان پيهات. به لام نمو چالاكى و ههنگاوانى كه له پيتناو به دهمست هينانى يەكسانيه كۆمه لايه تيه كان و داين كردنى مافى شارستانىدا نران، نه غمايه تى پۆزه تيف و بوونىدا نه رانمان لىكه موتوه. كۆمه لگى سبى پيشى نه مريكا دانى بهو راستيه دا نا كه ده ماريگى نه زادى تاج نندا زمه يەك يارمەتى پهرمەننى نمو گرفته كۆمه لايه تيه ده دات كه رووبهرووى كۆمه لگه بووه نمو. چه مپاننى مافى شارستانى رەشه كان و ههنگاوه ياسايه كانى سهرده مى جانسون تاراددميه ك گرى كۆيرى نمو گرفتهى كردهو و رەشه كانى به شيوه يەكى چالاكانه هينايه نێو پرۆسه سياسيه كانموه.

به پهرمەننى پىداويستيه كانى هه لېزاردن، زياتر له ميه نجا رەش پيشت بۆ به رۆبهردنى كاروبارى شاره كان، ژماره يەكيش بۆ نوينه رايه تى كۆنگره و ههمنى كى ديكەش وهك كارمەندى ئىدارى، مافى به شارى كوردن لى كاروبارى سياسى پيترا. ده رگاي قوتايخانه و زانكۆكان بهرووى رەشه كاندا كرانهوه، خۆيندى فەرهنگى نه زادى رەش وهك به شىكى گرينگ و وانميه كى سهره كى نێو زانكۆكان ده ستينشان كرا. له ساله كانى ههفتا، ژماره يەك كۆزور لهرابهرانى رەش پيشت كيشته نمو باوهرى كه پيتيه ته له پيتنا و جوونه نێو كۆمه لگى سبى پيشت و به ده ست هينانى ده ساله ت له وولات پشت به رپى گاي ياسايى بيمست و خويان له پەنابردنه به ركارى تۆزى و توندوتىژى به دوور بگرن. فتر كردنى رەشه كان، پهرمەننى نيمكاناتى ناوهرى، چاكتر بوونى شوئى نيشته جينبون، نمو جۆره پرۆژانه بوون كه سهركووتنىكى بهرچاروبان به دهمست هيننا. ههروهنه دياردهى ده ماريگى به نمو اوته بشهر نكرا، به لام به بهر اوورد له گهه ساله كانى رابردوو هوشيارى و چالاكى رەشه كان ده رفعتىكى باشتى بۆ به دهمست هينانى پله و پايهى كۆمه لايه تى بۆ رەشه كان و بهر قەرار كردنى ته فاهومى كى زياتر رەهسانده.

جەنگى قىتئام، دەنگى نارىزايى ژمارىيەكى زۆرى نەمىرىكىيەكانى دژ بىسايستى دولەتەكميان بەرز كردهو. قىتئام كەمىشتەر بەشتىك لەهەند و چىن و فەرمەنساي پىتك دەهتئا، بەشكانى ھىزەكانى فەرمەنسا بەرەمبەر بەقىتئام لەسالى ۱۹۵۴ بۆ دوو وولاتى جىاواز دابەشكرا. دوابەدواى كىشانەوى ھىزەكانى فەرمەنسا لەقىتئام شەر لەمىتوان ھۆكۈمەتى كۆمۇنىستى باكور و ھۆكۈمەتى باشوردا دەستى پىتكرد. نەوھبو كەنەمىرىكاي بۆ پىشتىوانى كۆردن لەقىتئامى باشور تاراددەمەك دەستى لەنىو كاروبارى چىن و ھەند وەردا، بەلام تاسەردەسى ((كەنەدى)) ھىچ جۆرە بەشمارىيەكى راستەموخۆى ھىزەكانى نەمىرىكا لەجەنگى ناوخۆى قىتئامدا نەسەلپتارەو، تەنھا نەو گرۈپە نەيت كەمەناوى راويزەكارى سەربازى لەمۇئا جىگەر كرەن. پاش كوزرانى ((دېم))، رۇئى سايگۇن پرومەرووى قەمىرانىكى ئالۆزىر بويەو و وەك ((جانسۇن)) دەلى، لەسەر وىلايەتە يەكگرتەكان پىنوست بوو، لەمپئاو پاراستنى سەرمەخۆى قىتئامدا تېيكۆش، كەچى پىشتىوانىيەكى تەواى لەكۆمارى قىتئامى باشور كۆرد. گىرۈدەبوونى نەمىرىكا لەقىتئام بەخىزايى چوارچىنەمەكى فراوانترى بەخۆو گرت. چارەموس كەسكى خىشە نىو كۆشكى سېو، كەلەسالى ۱۹۶۴ ووتى : سەروك كۆمارىك ناپىت نەگەر بەھىلپىت ((قىتئام بەرپىكاي چىندا پروات)). دولەتى ((جانسۇن)) واى دەيىنى كەمپىستە پىنگە لەمەرمەندى دەسەلاتى چىن و يەكەمى سۆفەت لەباشورى پۆژەلاتى ئاسيا بگرت. لەھاوئى ۱۹۶۴ لەدواى ھىرشىكى ھىزە سەربازىيەكان قىتئامى باكور بۆ سەر كەشتىيەكى جەنگى نەمىرىكا لەكەنداوى ((تەنكىن)) لەنىو خاكى قىتئام، ((جانسۇن)) داوايەكى پىشكەش بەكۆنگرە كۆرد بۆ نەوى بەدەركردنى برىارىك پىنگە بەدەسەلاتى جىبەجى كۆرد بەت كە يەمەر شىوئەمەك بەپاشى دىزانپىت ھىزە سەربازىيەكانى نەمىرىكا پروانە قىتئام بىكات. دەرکردنى نەم برىارە، دەستى دولەتى ((جانسۇن)) بۆ ھىرشى سەربازى لەقىتئام كۆردەو. لەسالى ۱۹۶۶ نەمىرىكا زىاتەر لەدووسەد و پەنجا ھەزار سەربازى پروانەى نەو وولاتە كۆرد و لەسالى ۱۹۶۷ نەم ژمارىيە گەشپتە نىو مىليۇن سەرباز و بوجمەيەكى زۆرىشى بۆ تەرخانكۆرد. بەناردنى نەم ھىزانە پىنكەداتەكانى نەمىرىكا لەقىتئام شىوازانىكى فراوانترى بە خۆو گرت، بەلام پاش چوار سال جەنگى بەردەوام، نەمىرىكا نەتوانى پۆژمەكەى قىتئامى باكور بروخىنىت، نەپىنگە لەھىرشى تەپخانەكانى (ويت كۆنگ)) بگرت. ويت كۆنگەكان ژمارىيەك گوند نىشىنى قىتئامى باشور بوون كە لەمپئاو خەزمەتەكردنى وولاتەكميان ئامادەى ھەموو جۆرە فېداكارىمەك بوون. زۆرىشىيان جوتيارانى سادە و نەخوتەندەوار بوون كە گىيانى خۇيان بەھۆى خۆشەويستيان بۆ نىشتىمان بەخت دەكۆرد. شارەزاي بېرويارەپى كۆمۇنىستى نەبوون و تەنھا فېزى نەو كرەبوون كەمپىستە دىلزانە و فېداكارانە لەمپئاو پزگار كۆردنى وولاتەكميان بېمەنگن و بىكۆزىر. لىپىرسراوانى واشىنگتۇن بەداننەن بە يەكپارچەمى جىھانى كۆمۇنىزىمدا، نەگەرى شۆرشى مىللى و بەرگرى ناوخۇيان

پهت کرده و نوبالی راپهرینه کانی لادیکانی باشور دهخسته پال پژیسی هاشی و دولته زهیزه کومونسته کانی نمو سردهمه. هر نه نازهش که لههینه دی نامانجه کانیاندا پروپرووی شکست بوونوه، لهسر پشتگیریکردنی پژیسی سایگون و رهوانه کردنی سباز و چک و تعقه معنی بمره فیتنام زیاتر پیناگیران ده کرد. بهوی تویبارانکردنی فیتنامی باکور و تشنه کردنی جنگ بمره لادیکانی فیتنام، ژماره یکی زور له خلکی معدنی نمو ناوچانه گیانین لعدمستا. له سرده می سمرۆک کوماری ((جانسون)) ژماره ی کوزراوه کانی نه مریکا گمشته بیست و هشت هزار سرباز و لمو کاتمه نارفزیی سربازده کانش دژ بم بارودوخه دهستی پین کرد. شریکی پین سود کمواد ده کموت همگیز کوتایی نایهت، نه مریکا لعمیو بارودوخیکی نالوزدا پروپرووی گیروکرفتیکی زور کرده.

خلکی نه مریکا بهوی درختخایه نی شمرده کموه رزیره وژ نیگراتر دهبون. په یانه داراییه کانی نه مریکا و نمو بوجه سمرسرهینه رهی که له لایمن دولتهوه بژ جنگی فیتنام ترخانکرا، کوسپ و ته گهریه کی گمراهی له بمره دم جیه جیکردنی بمرنامه چاکسازیه کان ناوخی نه مریکادا دروست کرد و شتیکی وهای بژ بمرهنگاریو نموی فقیری و گیروگرفته نغزاده کان ندههینشتموه. نمو گوزمه می بژ جنگی فیتنام سرفکرا، هه ناواسانیکی نابوری سمرنج راکیشی به دوا دا هات. که سری بووجهی نه مریکا که بهوی سیاسته پروادو خوازیه کانی دولته لمباشور و رزوه لاتی ناسیا و همره ها سمرمایه گوزاریه گهره فراوانه دهره کیه کانیموه هاتبویه نارواه، دۆلاری نه مریکای پروپرووی گیروگرفت کرده.

ژماره یکه لهسیاسته مدارانی نه مریکا، جنگی فیتنامیان بمره پروپروو نمویه کی پین هوده ده زانی، که دهسه لاتی جیه جیکردن بمره گرنتی نیخیاراتی پین سنور پهری پیندا. نه نغامه کهشی بریتی بوو لمو به لیتانه ی که نه مریکا به حکومتی سایگون دوا، زیادبوونی ژماره ی کوزراوه کان بمری گمشتن به نامانجینکی دیاریکرا و مهرتسی پر چک بوونی بمرامهر. سیناتور ((فولبرایت))یش یه کیلک بوو لمو کسانه ی که باوه ری وایوو، نه مریکا بمری نهوی هیچ جوره بمره وهندیکی نابوری یان سمربازی له جنگی فیتنامدا پالی پیته بنیت، به شداری له جورتیک له خوکوشتنی سیاسیدا کرده. لمواقعه دا فیتنام وک ((زه لکاویتیکی شعیانی و کالوکر)) وایوو که موزقه کان، پسپوریه تییه کان، بووجیه کی فراوانی قوت دده، لم جهنگدا نه مریکای زهیزه وک فیلینکی زه به لاه وایوو له بمرامهر سوبایه ک میرووله دا که به هه موو توانایموه نمیده توانی بهسر نمو گیانداره ((وورد و عه جولانه)) دا زالی بیت.

له لایه کی تریشموه دنگی نارفزیی لاوانی ناماده کرد بژ خزمهتی سمربازی، دژ به جنج بمرزیویموه. نهوان زور رقیان لهسیسته می خزمهتی سمربازی ده بویموه و خویان له سمربازی به دور

گرت و کارتی په وانه کردنیان بؤ شوتنی خزمهت کانیان له خویشاندانه کانی دؤ به جمنگنا سوتاند. جمنگی قیستان لمړنګی که ناله کانی تله فزیونموه خوی کرد به مالی هم مو خیزاننکی نه مریکا. هر تله فزیون بوو که بېلا وکړنموه هواله کانی تایبته به قیستان، کارهسته کی بؤ ناو خاکی نه مریکا گواستموه. خویشاندانی گوره و بهر فراوانی دؤ به جمنگ لمسر تاسمري نه مریکا داسمري هله، ژماره یکی زور له نندامانی چینی نومنډی کومه لکه بؤ په کمین جار رږانه سمر شقاهه کانی نه مریکا. قوتایی زانکو له ویلایمې کالیفونیادو تا نیویورک دمستیان به خویشاندان کرد، ناشتیخوازان، پشتیوانانی مافی شارستانی ربه کان، لایمنګرانی هله ومانه ووی سیستمی خزمتمی سمریازی، نوایش [هاوهمی و هاوخمی] خویان بؤ خویشاندان دوویات کردهوه، لمسیاسمی دولته کمیان کموتنه کومانره و په خنهیان له به کارهیتانی هیزی سمریازی حکومتیان له پیناو سپاندنی پیرو باوهری خوی به سمر خه لکی دیکه د گرت.

کومه لیکنی تر له لوانی نه مریکا، کمرق و قینیان له بارودوخی ناوخی وولات و پرمسمنډی جمنگ کان گمشتوبه بینه قاقه، پرویان له نمریتی کونی پشینو نانموه کردهوه. پینکوه ژیان، گرنگی دان به نایترکانی رږزه لات، به کارهیتانی داودمرمانی بې هوشکمر و روو ودرگیران له کومه لګی پر ناز و نیمه متیان کرده پیشه ی خویان.

دیمه ی پر لماناوه و هموراز و نشتی سخته شمت، سمرده می دهرپینی نارپزایی بوو. نارپزایی دهرپین بهرام بهر به جمنگ، نایه کسان به کومه لایمتیه کان، خوشگوزهرانی مادی، پیس بوونی همواو سمرچاوه سروشتیه کان، جیوازی نه ژادی و نایه کسان له نیوان همدوو په گمزی [نیر و من]، چوارچیره کی فراوانتریان به خو گرت و گزوانکار به کی کومریان هیتایه ناراه. هواله کانی ژنان له پیناو په کسان کومه لایمتی و نابووری، شپوهی راپهرپینکی سمرکه ووتوی به خوره گرت.

لسماله کانی ۱۹۲۰ ژنان به مافه سیاسیه کانیان گمشت و مافی به شاریکردنیان له کاروباری وولات پندرا، زوره شیان خویان به نیش و کاری دهره ووی مال سمرقال کرد. به سمره لاندی جمنگی دووه می جیهانی چالاکی ژنان له باروباری کومره لایمتیا پهری سمند. پیاوان پرویان له بهر کانی جمنگ کرد و ژنانیش شوتی نه وانیان له کاروباره کاند کرموه. پاش کوتایی هاتنی جمنگ و گمراڼه ووی سمریازه کان بؤ سمر پیشه کانیان، چالاکیه کومه لایمتیه کانی ژنان تمک تر برویوه و به گمشه سمنډی باری نابووری له په تهاکان، خوشگوزهرانی مامناو منډی چینی مامناو منډی کومه لګمکش زیادی کردهوه به داین کردنی دهرامه تی پتیرست بؤ خیزانه کان، ژنان چیر پتیرستیان به چالاکی کومه لایمتی نه ده بوو. ژنانی خوشگوزهران، هیچ جزوه نیش و کاریکیان جگه له مالنداری و

خوږزاندنمونه و بمشماريکړدن لمدانښت و کږبونوموې دؤستانه و گمشت و گوږار نمبوو. هاوکات له گمگل خوښگوږهوانی مادی، گرنگیدان بعمارایش و جوانی شوین کموتنی مودی نوی زیادی کرد. جوانی و ژنیمتی، بوو بیه کینک لعتاییه تمدنیه سمره کیه کانی ره گزی می لهو سمره دمدا. قوتاجخانه تاییه تیه کان بو فیرکردنی چونیمتی هلسوکومت کردن داممزان، شینوازی لمبرکردنی جل و بمرگ و نارایشت بایه ختیکی نتیجگار رزوی پیندا. چمندها کتیبی جزواوجوز لمواره کانی ریتو ره سی مالنداری و میوانداری و هاو سمر گرشن بلاوکرانمونه. بده دموده بوون و گرنگیدانی ژن بهاواسمره کیه بوو بعمنرکی سمره کی نافره تان لمو سمره دمدا.

نمدهیاتی نو سردمه، جگه له گرنگیدان به بن تاوښ، پاکي و بن گمړدی و پروښی له پیاوه لدانی دیمنی سمرنج راکښی نافرهت کرد. لهنه خامدا ژن وه کو بوونوهریکي لاواز و ناسکي ټیهاټ کدمبوو پشتیوانی لیبرکړی و نمرکی سره کی زیاتر خڅ جوانکردن و خوږزانغموه بڅ بدستهیانی رهامندی پیاوه کان بیت. خوښمنی بالا لمبهشکانی زانستی و لیکنولینوهریکي بهرهمه بهرڅه کان بڅ ژان سنووزدار کړا. فیزکردن ثانو نهنلازمیه بهیترست دهرمیرا که ژن وه ک کانښیکي ګ نهرم وښان، دلوفان، خاوهن داب و نهریت و پهروبرده کړاو پیشان بدات، بهگشتی باوهریان واپوو که نه گمر چی ژن کومه له زانیاریه کیش له میشکدا گه لاله بروییت، به لام نایتت لبعرامبر سیادا نوو پروړوایی خوی ناشرکا بکات، چونکه له سمرنج راکښی و شانت و شکوی کده دم کاتوه.

بلايوونوموى كىتېبى ((ئەفسانەى ژىنايەتى)) بىرەھەمى ((يېتى فرىزان)) لەسالى ۱۹۶۳ قەلەمى بەتالېوونوموى بىسەر ھەممو نەم بېرېوایوۋرەنەدە ھېتو کارىگىرەھەكى گمورمى لەسەر بەتالېوونوموى ژىنان ھەمۇلەن بۇ بەدەستەپىنانى مافە كۆمەلەپىتەكانيان دروست كەرد. نەم بىرەھەمە سەرنەھى تىكراى ئافەتەنى بۇ نایەكسانىەك ھاكىشە. بەگەزىرى نەو ئامارانەى كەبلاوكرانەو، ژمارە نەو ژىنانەى كە لەخۆتەننى بالادا وەرەگىزان بىەررورد لەگەل سالەكانى ۱۹۲۰، تارادەمەك كەم بووېوونەو، ژمارە نەو ژىنە خاوەن پىشانەى كە لەپىشەگەرتەكاننا بەغەرى بەرز وەرەگىزان بەپەنەھى دەست دەۋمىزان. بەرنەمەردى قوتەجاھانە و بېراردان لەسەر چۆنەمى كاروبارەكانى فېزەكەردن لەچوارچىتەى دەسلەتەى پىاواندا بو، ھەژارى و یتەكارى بەتایەت لەمىو ژىنە پەش پىستەكاننا زىادى كەرد، نەو ژىنانەى كەپشەكەیان ھاوشىتەى پىشەى پىاوان بوو مۆجەپەكى كەمەريان وەرەگەرت. ياسا وىلايەتەكانىش زۆرچار گېرگەرتەیان لىدەكەوتەو. لەمەندىك وىلايەت ئافەتەن نەماندەتوانى ەك نەنەمەنىكى دەستەى تەتەلچوونەو (مەنصفە) لەدادگادا بەشارى بىكن، تەنەنت لەمۆركەردى گەنەستەكانى پەمەندىيار بە كەرنى خانو زەوى و نۆتۆمبېل و زۆرىك لەئالوگۆرە داواپەكان بى بەش دەكران، ھەندەك چارىش مافى خاوەندارتى (مەلەكەرى) خۆيان لىدەمەزىاوە. نەو ژىنانەش

که له چالاکیه سیاسیه کاندیدا بشماریان ده کرد زورچار پرومپروی گالتیه پیتکردن دېوونموه، پیتیان دوترا باشر وایه سیاست بڼه پیاوړان وازی لیبه پیتن و خوتان بېوانه ووتنموه و فیزکردنموه خمریک بګن.

لدمیه شمتدا کومه له هوکارنکی جزواوچور کاریان بڼه سرکومتی ژنان له کاروباری کومه لایمیتدا کرد. زیادېوونی هیزی کاری ژنان، یوژکې همولان بڼه به کسانې موجهی کارکردن و کوتایې هیتان به کوفتی پیشمی لیکومتموه. بېرنامه کانی ریکخستنی خیزان و رینگه گرتن له حملې نه خواراو، ژنانی لمزوریمې کوت و بېنده کان رڼگار کرد. دروستکردنی داینگه و دام و ده زګاکانی تر که هلی به خپورکردنی مناله کانی بدمرزیایې رڼو دستمبر ده کرد، دوفتمی کارکردنی بڼه ژماریمه کی زور له ژنان ره خساند. راپېرینی مافی شارستانی رېشه کان و خویشاندانې دڼه به جهنګی فیتننام، نهموونیکې پیوستی لپیتاو رېک و پتک کردنی چالاکیه کانی ژنان بدمست خست. چالاکیه کانی ژنان زیاتر لایمې فیزکردنی کومه لایمې و بېرجهسته کردنی په کسانیان ده گرتموه. بېرنگاروبونموه بېروباوېری پروپوچ و ده مارګیریا نه که ژنانی بېناملراز یان کمرستیه کی یاریکردن دادما، گرنگیدان به خویشندموه میژوو و فېرهمګ وېژنی ژن له کومه لګه، تیکوژشان له پیتاو بدمست هیتانی په کسانیه کومه لایمیتیه کان، شکل و فزومیکې دباریکراوی بېرپېرینی نازادی نافرمانان به خشی.

برګه ییست و حقوتی قانونی نهماسی، لسمر بېنهمای په کسانې تمواوی ژن و پیاو، که چاروپوان ده کړا، له لایم کونګرېوه برپاری لسمر بېریت، به سمرکومتینکی گموره بڼه راپېرینی نازادی به خشی ژنان له عقلم دمدا.

هاوینی ۱۹۶۸ لوتکې خویشاندانه کانی دڼه به جهنګ و پرویه پروپوونموه نه ژادیه کان بوو. جهنګی فیتننام که نارېزاییه ناوخریه کانی خه لکی نهمریکای بدموادا هات بڼه خودی ((جانسون)) کارساتیکې گمورېوو. بېچرکردنموه کړدوه سربازیه کانی نهمریکا له فیتننام، متحانه ی خملکی نهمریکا بېسروک ((جانسون)) کمېویموه و لعتنخامدا و له کاتی نریک بوونموه واده هلیواردنه کانی سالی ۱۹۶۸ کاتیک کمناپراو خوی دمیزانې چانسی سرکومتی دووباری زور کمه، کمناگرې خوی له کتیرکیتکانی هلیواردن راګماید. دیوکراته کانیش ((هفزی))یان - که جیگرې سروک کومار بوو لېبرامبر پالټوراوی کومارخوزاده کان ((پېچارد نیکسون)) - بڼه پوستی سروکایمې کاننید کرد. به کوژدنی ((کینگ)) لېبه هاری ۱۹۶۸، شپړشی رېشه کان له شاره کاندیدا زیاتر پهری سېند. له لاشموه ((رابېرت کمندی)) بدمروشمی ناشتی لیک تیکمیشتنی نه ژادی، چالاکیه سیاسیه کانی خوی بڼه بدمستھیتانی زورینې دنگه کان دمست پیتکرد. به لأم ممرګی له ناګاوارې نندا - پاش دوومانګ بېسمر کوژدنی کینګدا - له کالیفونیا کوژراو، نهم کارساتیش له کاتیکدا بوو که چنډه ها همزار لاوی نهمریکی بمتاسوه چاروان بریوویه نهم ساتمی کمهوالی سرکومتی کاننیدکراوه کمیان بېریت

به گوتیاندا. هه‌لێت ته‌گه‌ری سه‌ركه‌وتنیشی له‌ئارادا بوو. نیه‌گه‌رانی لاوان، گروپه‌ ناشتیخواره‌كان و ریشه‌كان زیادی كرد و پشكه‌تانی كۆبوونه‌وه‌ی حیزبی ده‌موكرات له‌هاوینی ١٩٦٨ له‌شیکاگۆ، شێوه‌ پێكدادانیکی نێو شه‌قامه‌كانی به‌ خۆره‌ گرت. خۆپیشاندانه‌ خه‌رتاویه‌كه‌ی شیکاگۆ بوزیانی ده‌موكراته‌كان كۆتایی پێهات و سه‌ركه‌وتنی ((نیه‌كسۆن))ی له‌هه‌لێاردنه‌كان لێكه‌وتوه‌.

سیاسه‌تی ((نیه‌كسۆن))، كۆتایی هه‌تانه‌ به‌جنگی سارد. یه‌كلایه‌كردنه‌وه‌ی مه‌مه‌له‌ی فیتنام بوو. هه‌روه‌ها كه‌مه‌كردنه‌وه‌ی ژماره‌ی سه‌ربازده‌كانی نه‌مه‌ریكا له‌به‌ره‌ی فیتنام و پشتگیریه‌كردنی ده‌وله‌تی سایگۆن به‌مه‌به‌ستی درێژدان به‌واده‌ی جیگه‌، به‌رنامه‌ی كاری داهاوێی كه‌مه‌ته‌ی پێك ده‌هه‌ت. هه‌واكه‌ت له‌گه‌ڵ به‌ردوامبوونی كه‌نگه‌وگه‌كان له‌پاریس له‌پێناو راگرتنی جیگه‌ و ناشتی فیتنام، ((هه‌تری كی سێنجیه‌))ی وه‌ك راویزه‌كاری كاربا‌ری ناسایشی نه‌ته‌وه‌یی، كاری نه‌خشه‌ داڕێژانی سیاسه‌تی ده‌وله‌تی پشپه‌زێردا. پلانه‌كه‌ی ((كی سێنجیه‌)) بۆ سیاسه‌تی ده‌روه‌ی نه‌مه‌ریكا واتای كۆتایی هه‌تانه‌ به‌جیگه‌ی ساردی ده‌گه‌یه‌اند. گۆزانی سیاسه‌تی نێو ده‌وله‌تی و گۆزانه‌كاریه‌كانی دیكه‌ی ساله‌كانی شه‌سته‌، زیاته‌ر له‌جاران پشپه‌ستی به‌ناسینی راستیه‌كان هه‌بوو. له‌ده‌یه‌ی شه‌سته‌دا سێناوێر ((فولبرايت)) كه‌مه‌ركی سه‌روكایه‌تی كۆمه‌یه‌ی په‌یوه‌ندیه‌كانی ده‌روه‌ی سنای پێ سپه‌زێرا، زیاته‌ر له‌هه‌ر كه‌سه‌ی كه‌ تر له‌هه‌ولێ به‌دواداچوونی هۆكاه‌كانی تێوه‌گلانی نه‌مه‌ریكا له‌جیگه‌ی فیتنامیدا، به‌ره‌خنه‌گرتن له‌سیاسه‌تی ده‌روه‌ی وولاته‌كه‌ی، نه‌وه‌یه‌ی خه‌زمه‌تی له‌پێناو هه‌شپاره‌كردنه‌وه‌ی میللته‌كه‌ی له‌مه‌ر راستیه‌كانی جیگه‌ پشكه‌ش كرد.

((فولبرايت)) هه‌میشه‌ جیخه‌تی له‌مه‌ر نه‌وه‌ ده‌كردوه‌ كه‌ ((په‌یوسته‌ له‌گه‌ڵ راستیه‌ جیهانیه‌كاندا روه‌به‌روو ببنه‌وه‌، كه‌ نه‌مه‌ش ده‌ری ده‌خاته‌ كه‌هیچ شتیك به‌شێوه‌یه‌كی باش یان خراپی رها، بوونی نه‌ه‌)). به‌وه‌كه‌ی یه‌كه‌پارچه‌یی دوئیای كۆمۆنیزم، پشپه‌نازی پلانی نێو ده‌وله‌تی بۆ ده‌ست به‌سه‌رداگرتنی جیهانی به‌یژه‌یه‌كه‌ی به‌تال زانی و، باوه‌ری وابوو كه‌دوئیا كۆمۆنیزم له‌زۆریه‌ی لایه‌نه‌كانه‌وه‌ دا به‌ش بوو، له‌به‌ر نه‌وه‌ی زۆریه‌ی میللته‌كانیش له‌پێناو گه‌یه‌شتن به‌به‌ره‌وه‌ی نه‌مه‌ریكا یان تێده‌گوشان و دانیا به‌ راپه‌رايه‌تی مۆسكۆدا نه‌ده‌دا، ((فولبرايت)) نامۆزگاری ده‌كرد كه‌په‌یوسته‌ سوود له‌بارودۆخه‌كه‌ بۆ چاكه‌كردنی په‌یوه‌ندیه‌ نێو ده‌وله‌تیه‌كان و به‌یگه‌رت.

((كی سێنجیه‌)) به‌ناوی داڕێژه‌ری سیاسه‌تی ده‌روه‌ی نه‌مه‌ریكاوه‌، دانی به‌م راستیه‌نه‌دا نا : ((ناشتی و ئازامی جیهانی پشپه‌ستی به‌هه‌واكاری هه‌یه‌، نه‌مه‌ریكا له‌مه‌یدانی سیاسه‌تی ده‌روه‌دا، سه‌ركرده‌یه‌یه‌كه‌ی په‌های نیه‌و ده‌بیت له‌په‌یه‌كه‌ی كه‌نگه‌و و هه‌واكاریه‌وه‌ هه‌ولی چاره‌سه‌ركردنی كیشه‌كان به‌ریت)). له‌مه‌فره‌كه‌ی ((نیه‌كسۆن)) بۆ چینی له‌سالی ١٩٧٢ هه‌نگاوییه‌كه‌ی گه‌وره‌ بۆ به‌رقه‌راكه‌ردنی ناشتی و كۆتایی هه‌تانه‌ به‌گه‌وه‌رگه‌رفته‌كانی سه‌رده‌می جیگه‌ی سارد بوو. به‌رقه‌راكه‌ردنی په‌یوه‌ندیه‌

سیاسه‌کان له‌گه‌ل چین و وەرگرتنی نمو وولاته له‌نیو رینگ‌خراوی نهموه یه‌گرتوه‌کان گهوره‌ترین کۆتیه‌کانی سهر نهم رینگایه‌ی لا‌برد.

هاوکات له‌گه‌ل نهم سیاسه‌ته‌ نیوئه، کۆمه‌لیک گۆزبانکاری نوی له‌نمورویای رۆژناوا، کاریگه‌ریان له‌سهر چه‌سپاندنی ناشتی و نزیک کردنوه‌ی رۆژه‌لات و رۆژناوا هه‌بوو. ((ویلی برانت)) سه‌رۆک وه‌زیرانی ئەڵمانیای رۆژناوا به‌سه‌فه‌ر کردن به‌رو هه‌م‌دیک له‌موالاتانی نموورویای رۆژه‌لات، به‌ره‌می دانیان نا به‌حکومه‌تی ئەڵمانیای رۆژه‌لات و به‌رقه‌رارکردنی په‌یوه‌ندیه‌ بازارگایه‌کانی له‌گه‌ل بلۆکی رۆژه‌لاتدا، توانی لاری و نا‌کۆکیه‌کانی ته‌وسای نا‌چه‌که‌ پشت پاست بکاته‌وه. له‌م لاشموه‌ گه‌شته‌کی ((نیکسۆن)) به‌رو یه‌کیه‌تی سۆفیته، به‌مه‌به‌ستی سنووردارکردنی چه‌کی نهمۆمی و که‌مه‌کردنوه‌ی کێبک‌تی سه‌ری‌زایه‌کان، هاوکاری نیوان هه‌ردوو لای زیاتر کرد.

ده‌ولته‌که‌ی ((نیکسۆن)) له‌په‌روی سیاسه‌تی ده‌ره‌مه‌یدا زۆر سه‌رکه‌وتوانه‌ کاری کرد. دانسان به‌راسته‌یه‌کان جیهانی پاش جه‌نگ، جه‌خته‌کردنوه‌ له‌سه‌ر پێکه‌وه‌ ژیا‌نی ناشیانه، یه‌کلایه‌کردنوه‌ی جه‌نگی فیتنام له‌سالی ۱۹۷۳ نمو رووداوانه‌ بوون که‌ کۆتاییان به‌ سه‌رده‌می جه‌نگی سارد هینا.

هه‌رچه‌نده ((نیکسۆن)) له‌په‌روی به‌رپۆه‌ردنی کاروباری ناوه‌ی وولاته‌که‌میدا زۆر سه‌رکه‌وتوو نه‌بوو، به‌لام به‌شپۆیه‌کی گشتی له‌ده‌یه‌ی هه‌فتادا، هه‌موو نه‌و گیروگرفت و نا‌ره‌زاییانه‌ی که‌ سه‌رنا سه‌ری نه‌مه‌ریکایان گرتوبوه‌وه، پشت پاست کرانه‌وه. مافی شارستانی ره‌شه‌کان دانی پێتا نرا، کۆششی ژنان له‌پێناو یه‌کسانیه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کان جه‌ختی له‌سه‌ر کرایه‌وه و پشتیوانی لێکرا و خۆپێشاندانه‌کانی دژ به‌جه‌نگیش کۆتاییان پێهات. نا‌ره‌زاییانی ده‌یه‌ی شه‌ست بۆیان ده‌رکه‌وت که‌ باش‌ترین شت‌واز بۆ گۆڕینی ره‌وشی کۆمه‌لایه‌تی هه‌ول‌دانه‌ بۆ به‌ده‌سته‌یه‌نانی ده‌سه‌لاتی سیاسی و نابووری له‌رێگه‌ی یاساوه و به‌م میتۆده‌ تارا‌دده‌یه‌ک توانیان به‌مه‌نجامه‌تیک گۆنجاوتر بگه‌ن. تێشکه‌وتنی به‌ره‌جاری ره‌ش پێسته‌کان له‌کاروباری سیاسیدا، گروپه‌ یاخه‌یبوه‌ ره‌ش پێسته‌کانی خسته‌ چوارچۆیه‌یه‌کی ته‌سک ترمه‌ و به‌گه‌رنه‌یکدان به‌چا‌که‌کردنی باری خانووبه‌ره‌ و خۆشگۆزه‌رانی گشتی، نا‌ره‌زایه‌یه‌کانی خه‌لکی که‌مه‌تر بوویه‌وه.

گه‌رتنی سه‌ره‌کی ((نیکسۆن)) له‌بوابی نا‌وخۆدا، رووبه‌رووبوونه‌ی نمو که‌سه‌نه‌ بوو که‌ ره‌خنه‌یان له‌په‌ر مه‌ه‌ندنی ده‌سه‌لاتی ده‌زگای سه‌رۆک کۆماری و نه‌یختیاراته‌کانی ده‌سه‌لاتی جێبه‌جێکردن ده‌گه‌رت و نمو شت‌وازه‌مان به‌ته‌واوه‌تی به‌په‌نجه‌وه‌نی قانوونی ته‌ساسی ده‌زانی. ده‌ولته‌ی ((نیکسۆن)) ه‌ش درووشمی ((رێسا و یاسا)) ی و‌ه‌ک چه‌ک و نا‌هه‌زێک بۆ دا‌هه‌رکاندنوه‌ی نه‌یاره‌کانی به‌رز کردوه‌ و ده‌زگا سیخووبه‌یه‌کانی نه‌مه‌ریکای بۆ به‌دوادا‌چوونی نمو گه‌رمان لێکرا‌وانه‌ ناراسته‌ کرد و، به‌رێک‌هه‌ستنی پشک و به‌نای ((پێپه‌ستی دو‌ژمه‌ن)) ده‌زایه‌تی خۆی بۆ هه‌موو نمو که‌سه‌نه‌ی که‌ به‌هه‌ر شت‌ویه‌ک ده‌یان‌ه‌وی

دژابتمی سیستمه بهیتره کی بۆ بهرینو بردنی کاروباری ناوخری نه مریکا بکمن، راگمیان. ((پنسا و یاسا)) کی ((نیکسون)) واتای کوژاندنوهی نه یاران، نینکار کردنی مافی شارستانی تاکه کان و لمواقیعا پیشیلکردنی نازادیه تاکه کمسیه کانی ده گمیان. بهرای ناویراو، دهولت دهمه لاتنکی سنوورداری همبوو، ههه له بهر نه مهش بوو که نیختیاره کانی دهمه لاتن جیبه جیکردن له مسرده می نهودا زیادی کرد.

بهناوی پارێزهری ناسایشی نهتمویموه، سو نیستیفادهی له دهمه لاته کی کرد و کۆنگرێس و دهمه لاتن دادوهری پشت گوێ خست. پاش مارمیک له مسر پروداهه کی ((واتر گیت)) له سالن ۱۹۷۴ ناچار به دهمه لات له کار کێشانه وه کرا و نه مهش بۆ یه که مین جاریبو له میژووی نه مریکا دا که دهولتێک بهو شێوه به دهمه لاته کی کوتایی پێ بهیتریت.

زۆرینهی خه لکی نه مریکا سیاسهتی دهرهوی ((نیکسون)) یان پێژ لیده گرت و به پهمه ندیان دهزانی. نهو دووه مین دهرهوی سهرو کاپیتیه کی به مسر کموتینکی ناسان له هه له یاردنه کانداهست پیکرد، به لām بههوی نهو بارو دۆخه کی خۆی و هاوکاره کانی هینایانه نازاوه، ناچار به باو هینان له کورسی دهمه لات کرا. ژمارمیک له هاوکاره کانی ناویراو که له نیو کۆمیتهی دووباره هه له یاردنهوی ناویراودا کاریان ده کرد، به مبهستی که مشفکردنی بهرنامه کانی داهاتووی پرکابه ره کی، ده ستیکیان له سه ته مری حیزبی دیموکرات له باله خانه ی ((واتر گیت)) له واشنگتۆن وه شان. چۆ نه ته می پروداهه که له لایه ن پاسه وانی باله خانه که وه ناشکرا کرا و پاش به دوا دا جوون و لیکۆ لینه مویه کی به رد هوامی دور په مانه تری ((واشنگتۆن پۆست)) راستی و دروستی پروداهه کمان پروون بوویموه. ده رکوت که هه له سو پێنه رانی دهمه لاتن سهرو ک کۆماری و پیاوانی کۆشکی سپی و خوودی نیکسونیش به شاریان له پهره پێشکردنی پروداهه کی ((واتر گیت)) دا کردووه. پاش نهوی پروداهه که خرایه به رد هستی کۆنگرێس، به شار بوونی ((نیکسون)) به ته وا وه ته سه لیترا و به میتی قانونی نه ساسی، کۆنگرێس به رباری دادگایی کردنی و له مسر کار لایردنی ناویرای ده رکرد. له وێر کاربگری نه م بارو ده خه دا، نیکسون ده ستی له کار کێشایه وه و جیگره کی ((جرا له فۆرد)) بۆ ته واکردنی نا وه ندی سهرو کاپیتیه کی شوینی کرتوه. گۆزان و ئالو گۆر کردنی دهمه لات هه یج جۆره نازاوه و یاخی بوونیکه به دوا دانه هات و ئالۆزی دهمه لاتن جیبه جیکردن بهو مه رجانه ی که له قانونه نه ساسیدا پێشینی کرابوو، کوتایی پێنه ات. نه زموونی ((فۆرد)) چهند سال خزمه تی دورودریژ بوو له نیو نه موه مینی نویتنه رانی نه مریکا دا. روو به رووی دیاره کانی وه که ره گمز په رستی، بیکاری، نرخ هه له ئاسان، قه میرانی ووزه و کێشه کانی دهرهوی وولات بوویموه و هه مرچمه ند له ماره ی نهو دوو ساله ی سهرو کاپیتیه که میدا نهیتوانی خۆی وه که سه رکده یه کی بهیتر به خه لکی نه مریکا بناسینیت، به لām به راسته قه وای و راستگۆیی

خۆی، بىن متمانىمى ھالۋاتىيانى بۆ دىسەلاتى جىيە جىيەكردن كە مىكر دىو، بەھاو كارى ((كى سىنجىر))، سىياسەتى راپردوى حكوەت بۆ پاراستنى رەوشى ھەنووكەمى وولات درىزى پىندرا.

سالى ۱۹۷۶ روخسارىكى نوئ و بىن ناونىشان لەمەيدانى سىياسەتى ئەمىركادا دىركەوت. ئەو ((جىسى كارتىر)) حكوەرانى پىنشورى وىلايەتى جۆرجيا. خەلكى باشوردا، كە چالاكىەكى بەرىلاوى لەپىناو بەدەستەيتانى پىتوستى سەركۆ كۆمارى ئەنجام دا. سىياسەتى بەرىزە بردنى حكوەمەتى لەسەر بىنەماى راستى، پاكى، بەدەستەيتانى پىزامەندى خەلك، جىيە جىيەكردى پلانە چاكسازەكان بۆ چارەسەركردنى گەرگەرتە ئەژادىەكان، يىكارى، ھاو كارى نىزان زەپىزەكان لەرووى سىياسەتى دەرەدە، رەنگ رىزى كرد.

دەمەى شەست ، سەردەمى گۆرانكارىە كۆمەلەيتەكان بوو. نەزمونە تالەكەى ئىتتىپاق و قەيرانە نىز نەتموچىەكان، بوو بەھوزى ئەمەى لەسپاسەتى ھاو كارى و تەفاھومى نىزان زەپىزەكان، شوتنى سىياسەتى كىركىتى سەردەمى جەنگى سارد بىگرتتەمە. ھەرچەندە لەدەمەى ھەفتادا، ئەمىركا، گەرتە كۆمەلەيتەكانى قەيرانى ووزە و نەبوونى سەركردەمەكى لىنھاتووسى تەجرىبە كرد. بەلام پىنكەتە سەركەكەكانى كۆمەلەكە، بەروودانى جەنگى ئىتتىپاق، كۆزوانى سەركۆ كۆمار، زىادەرووسى كردنى دىسەلاتى جىيە جىيەكردن لەبەكارەيتانى ھىز و نىختيارەكانى [لەك ناوى بىرىك كە ھەرگىز رەشەبا شەپۆلى تىنا درووست ناكات] بەھىز و بىتمووانەمە. بەپىنچەموانەمە، ئەم نەزمونانە، كۆمەلەكى ئەمىركاى ھۆشيارتر كەردەمە، بۆ ئەمە واقىعەينانەتر سەبرى گۆرانكارىەكانى جىھان بىكەن. ((كارتەس)) سەركۆ كۆمارى دىموكراتى ئەمىركا لەسالى ۱۹۷۷ بەدواوە ئەركى سەركۆكەيتى كۆمارى گەرتە ئەستۆ، پىناسەى ئەم روچىە نوئ يەمە: بەرىزگەرتن لەمەھا كۆمەلەيتەكان، ھاوكات لەگەل پابەندىبون بە سەنوردارىبۇونى دىسەلات، سوور بوو لەسەر پاراستنى بىنەماكانى دىموكراسى ئەمىركا و پابەندىش بوو بەمەرقەرار كەردنى ناشتى و نارامىيە لە جىھاندا. ((رىنۆلد نىيور)) فەلىسوفى ئەمىركى جارىكەيان ووتبۇوى: ((مىللەتەنى زىادە خواز، ھەمىشە لەگەشتەن بىنەماجەكەيان بەجى دەمىن)). وا دەرەكەوئىت كەنەم وولاتە: بىو نەزمونانەى كەلەم سالانەى كۆتايىا بەدەستى ھىناو، ئەو راستىەى بۆ سەلمايىت و بەتتير وانىنىكى نوئودە روويعرووى گەرتە جىھانىەكان بۆتەمە.

مارتین لوتر کینگ

جۆن گمندى له کاتى دهمت په کاربووندا

نارمزایی دژ به جنگی ځیښام

دو رابری دیوکرات: جون کندی

جیمی کارتر

سەرچاوه‌کان

ناوی ویلايمته‌گه‌رتوه‌کان ته‌مه‌ریکا به پیتی میژوری دانیتانانان:

- ۱- ویقه‌ر ۱۷۸۷
- ۲- بمتسیلقانیا ۱۷۸۷
- ۳- نیو جیریس ۱۷۸۷
- ۴- جزجیا ۱۷۸۸
- ۵- کننیکت ۱۷۸۸
- ۶- ماساچوتیت ۱۷۸۸
- ۷- مریلند ۱۷۸۸
- ۸- کارۆلینای باشوور ۱۷۸۸
- ۹- نیومپشایه‌ر ۱۷۸۸
- ۱۰- قه‌رجینیا ۱۷۸۸
- ۱۱- نیویۆرگ ۱۷۸۸
- ۱۲- کارۆلینای باکوور ۱۷۸۹
- ۱۳- رۆژنایلمند ۱۷۹۰
- ۱۴- فرمۆنت ۱۷۹۱
- ۱۵- کنتاکی ۱۷۹۶
- ۱۶- تهنسی ۱۷۹۶
- ۱۷- ئۆهایۆ ۱۸۰۳
- ۱۸- لوئیزیانا ۱۸۱۲
- ۱۹- ئیندیانا ۱۸۱۶
- ۲۰- می سی سیپی ۱۸۱۷
- ۲۱- ئیلینۆیز ۱۸۱۸
- ۲۲- ئالاباما ۱۸۱۹
- ۲۳- مین ۱۸۲۰
- ۲۴- میژوری ۱۸۲۱
- ۲۵- ئارکانزاس ۱۸۳۶
- ۲۶- میشیگان ۱۸۳۷
- ۲۷- فلۆریدا ۱۸۴۵
- ۲۸- ته‌کزاس ۱۸۴۵
- ۲۹- ئایوا ۱۸۴۶
- ۳۰- ویسکۆنسین ۱۸۴۸
- ۳۱- کالیفۆرنی ۱۸۵۰

- ۳۲- مینه سوتا ۱۸۵۸
- ۳۳- نۆرگۆن ۱۸۴۹
- ۳۴- كانزاس ۱۸۶۱
- ۳۵- فیدجینیای رۆژناوا ۱۸۶۳
- ۳۶- نوادا ۱۸۶۴
- ۳۷- نیراسکا ۱۸۶۷
- ۳۸- كۆلورادۆ ۱۸۷۶
- ۳۹- داکوتای باكور ۱۸۸۹
- ۴۰- داکوتای باشور ۱۸۸۹
- ۴۱- مونتانا ۱۸۸۹
- ۴۲- واشنگتون ۱۸۸۹
- ۴۳- نايداهو ۱۸۸۹
- ۴۴- فليومينگ ۱۸۹۰
- ۴۵- يوتا ۱۸۹۶
- ۴۶- نەكلاهما ۱۹۰۷
- ۴۷- نيومه كريكۆ ۱۸۱۲
- ۴۸- ناريزونا ۱۹۱۲
- ۴۹- نالاسكا ۱۹۵۹
- ۵۰- هائايى ۱۹۵۹

ئەللى سەئۇدە و چىگرەكاش كۇمارى و ويلاھەتتەپە كىكرتوۋەكان:

- ۱- جۇرج واشنگتون ۱۷۸۹ - ۱۷۹۷
جۇن ئادامز
- ۲- جۇن ئادامز ۱۷۹۸ - ۱۸۰۱
كۇماس جفرسۇن
- ۳- كۇماس جفرسۇن ۱۸۰۱ - ۱۸۰۹
ناروون بار
- جۇرج كلېنتون
- ۴- جيفر مېيۇن ۱۸۰۹ - ۱۸۱۷
جۇرج كلېنتون
- نيدېرېج گەرى
- ۵- جيفر مۇنرۆ ۱۸۱۷ - ۱۸۲۵
نامېينىكز
- ۶- جۇن كۇبىنى نارامز ۱۸۲۵ - ۱۸۲۹
جۇن كلېمۇن
- ۷- نانمۇز جەكسۇن ۱۸۲۹ - ۱۸۳۷

جۆن کلھۆن

مارتین فان بورن

۸- مارتین فان بورن ۱۸۳۷ - ۱۸۴۱

ریچارد جانسون

۹- ویلیام هارستون ۱۸۴۱ - ۱۸۴۱

۱۰- جۆن نیلمر ۱۸۴۱ - ۱۸۴۱

۱۱- جیمز پولک ۱۸۴۵ - ۱۸۴۹

جورج دالاس

۱۲- زاخاری نیلمر ۱۸۴۹ - ۱۸۵۰

میلارو فیلمور

۱۳- میلارو فیلمور ۱۸۵۰ - ۱۸۵۷

۱۴- فرانکلین پیرس ۱۸۵۳ - ۱۸۵۷

ویلیام کینگ

۱۵- جیمز بوکانان ۱۸۵۷ - ۱۸۶۱

جۆن برگرینج

۱۶- ئامراهام لینکلن ۱۸۶۱ - ۱۸۶۵

هانریال هاملین

ئەندەرل جانسون

۱۷- ئەندەرل جانسون ۱۸۶۵ - ۱۸۶۹

ویلیام سی وارو

۱۸- مۆسیس گرانت ۱۸۶۹ - ۱۸۷۷

کلفاکس

هینری ویلسون

۱۹- وانفۆردھیز ۱۸۷۷ - ۱۸۸۱

ویلیام ویلمر

۲۰- جیمز گارفیلد ۱۸۸۱ - ۱۸۸۱

چستەر ئارگور

۲۱- چستەر ئارگور ۱۸۸۱ - ۱۸۸۵

۲۲- گروور کلیولند ۱۸۸۵ - ۱۸۸۹

ھندریلد

۲۳- ھنجامین هاريسون ۱۸۸۹ - ۱۸۸۹

لوی مۆرتون

۲۴- گروور کلیولند ۱۸۹۳ - ۱۸۹۷

ئەلای ئستیونسون

۲۵- ویلیام مەك كینلی ۱۸۹۷ - ۱۹۰۱

گارت ھوبارت

تيۇدۇر رۇزىمىلت

۲۶- تيۇدۇر رۇزىمىلت ۱۹۰۱ - ۱۹۰۹

چارلز فېرېنكس

۲۷- ويلىيام تافت ۱۹۰۹ - ۱۹۱۳

جېفرى شرمىت

۲۸- قەدرۇ ويلىسۇن ۱۹۱۳ - ۱۹۲۱

كوماس مارشال

۲۹- قارن ھاردىنگ ۱۹۲۱ - ۱۹۲۳

كالوين كۇليچ

۳۰- كالوين كۇليچ ۱۹۲۱ - ۱۹۲۹

چارلز داۋز

۳۱- ھىرىت ھود ۱۹۲۹ - ۱۹۳۳

چارلز كرتىس

۳۲- فرانكلىن رۇزۋەلت ۱۹۳۳ - ۱۹۴۵

جۇن گارگانىر

ھىتلىرى فالاس ھەرى ترومىن

۳۳- ھەرى كرومىن ۱۹۴۴ - ۱۹۵۳

نامىن پاركللى

۳۴- دوھىت ئابىز مەنھارم ۱۹۵۳ - ۱۹۶۳

رېچارد نېكسۇن

۳۵- جۇن كەنەدى ۱۹۶۱ - ۱۹۶۳

لېنرۇن جانسۇن

۳۶- لېنرۇن جانسۇن ۱۹۶۳ - ۱۹۶۳

ھىرىت ھىنفرى

۳۷- رېچارد نېكسۇن ۱۹۶۹ - ۱۹۷۷

ئىسپىرۇ ئاگونيىر

جىرالڧ فۇرد

۳۸- جىرالڧ فۇرد

جۇن راكفېلڧىر

۳۹- جېمى كارنىر ۱۹۷۷

فالىتەر مائىدل

۴۰- رۇتالىد رېگان

۴۱- جۇرج بۇش (باۋك)

۴۲- بېيل كلېنتون

۴۳- جۇرج بۇش (كۇر)

۴۴- دېك چېنى.

- Aaron, Daniel. Men of Good Hope. New York, 1951.
- Aaron, Daniel; Hofstadter, Richard; and Miller, William. The Structure of American History. 2nd ed., Englewood Cliffe, N. J., 1974.
- Adams, Henry. The Education of Henry Adams. 3rd ed., Boston, 1961.
- Alperovitz, Max. Atomic Diplomacy. New York, 1965.
- Andrews, C. M. The Colonial Period of American History. 4 vols. New York, 1934-38.
- Arnold, Matthew. Civilization in The United States. Boston, 1906.
- Arnold, Truman. The Folklore of Capitalism. New Haven, 1937.
- Bauman, Bernard. The Ideological Origins of The American Revolution. Cambridge, Mass., 1973.
- , The Origin of American Politics. New York, 1961.
- Barnes, James M., Jr; Bernstein, Barton; and Hackney, Sheldon, eds., Understanding The American Experience. 2 vols., New York, 1972.
- Beard, Charles. An Economic Interpretation of The Constitution. rev. ed., New York, 1962.
- Beard, Charles and Mary. The Rise of American Civilization. 3 vols., New York, 1927.
- Bell, Daniel. The Coming of Post Industrial Society. New York, 1970.
- , ed., The Radical Right. New York, 1967.
- Bellamy, Edward. Looking Backward. New York, 1888.

- Blum, John M. et al. eds. The National Experience. 3rd ed., New York, 1973.
- Boorstin, Daniel. The Americans. 2 vols., New York, 1953.
-----The Genius of American Politics. Chicago, 1953.
- Borden, Martin. ed., America's Eleven Greatest Presidents. Chicago, 1971.
- Boyd, Maurice; and Worcester D. American Civilization. 2nd ed., Boston, 1969.
- Brogan, D. W. The American Character. New York, 1944.
- Bryce, James. The American Commonwealth. 3rd ed., 2 vols., New York, 1901.
- Chafe, William. The American Woman. New York, 1972.
- Commager, Henry Steele. The American Mind. New Haven, 1950.
- and Nevins, Allen. A Short History of The United States. 5th ed., New York, 1966.
- Cooke, Alistair. A Generation on Trial. New York, 1950.
- Corey, Lewis. The House of Morgan. New York, 1930.
- Curti, Merle. Growth of American Thought. New York, 1943.
- Daly, Charles, ed. Urban Violence. Chicago, 1969.
- Davis, Allen F. Spearheads for Reform. New York, 1965.
- , and Woodman H. Conflict and Consensus in American History. 2 vols. 4th ed., Lexington, Mass., 1976.
- Davis, David Brion. The Problem of Slavery in The Age of Revolution 1770-1823. Ithaca, 1975.
- The Problem of Slavery in Western

- Culture. Ithaca, 1966.
- Dogler, Carl. Out of Our Past. Rev. ed., New York, 1970.
- , et al. The Democratic Experience. 3rd ed.,
Glenview, Ill., 1973.
- Diggins, John P. The American Left in The Twentieth Cen-
tury. New York, 1973.
- Dickens, Charles. American Notes. London, 1842.
- Fine, Sidney, Brown G., eds. The American Past. 2 vols.,
New York, 1970.
- Fitzgerald, Frances. Fire in The Lake. New York, 1972.
- Flexner, Eleonor. Century of Struggle. Cambridge, Mass.,
1959.
- Foner, Eric. Tom Paine and Revolutionary America. Oxford,
1977.
- Franklin, John Hope. From Slavery To Freedom. 3rd ed.,
New York, 1967.
- Friedan, Betty. The Feminine Mystique. New York, 1963.
- Friedel, Frank. The New Deal in Historical Perspective.
Washington D. C. , 1953.
- Gaddis, John Lewis. The United States and The Origin of
The Cold War, 1941-47. New York. 1972.
- Galbraith, John Kenneth. The Affluent Society. Boston,
1958.
- , The Great Crash, 1929. New York,
1953.
- Genovese, Eugene D. The Political Economy of Slavery.
New York, 1967.
- , Roll Jordan Roll, The World Slaves

- Made. New York, 1976.
- . The World The Slaveholders Made. New York, 1971.
- Glazer, Nathan, Moynihan D. P. Beyond The Melting Pot. Cambridge, Mass., 1963.
- Goldman, Eric. Rendezvous With Destiny. New York, 1952.
- Goodwin, Richard. The American Condition. New York, 1975.
- Graham, Otis L., Jr. ed; Perspectives on 20th Century America. New York, 1973.
- Griffith, Robert. The Politics of Fear. New York, 1970.
- Halberstam, David. The Best and The Brightest. New York, 1972.
- Handlin, Oscar. The Uprooted. 2nd ed., Boston, 1973.
- . ed. This Was America. New York, 1964.
- Hartz, Louis. The Liberal Tradition in America. New York, 1955.
- Higham, John. Strangers in The Land. New York, 1955.
- Hofstadter, Richard. Age of Reform. New York, 1956.
- . American Political Tradition. New ed., New York, 1973.
- !----- . "Turner and The Frontier Myth". American Scholar, XVIII (Fall, 1949), 433-43.
- Hoopes, Townsend. The Devil and John Foster Dulles. Boston, 1973.
- Josephson, Matthew. The Robber Barons. New York, 1934.
- Kennan, George F. American Diplomacy, 1906-1950. Chicago. 1953.
- Kolko, Gabriel. Main Currents in Modern America 214-

- tory. New York, 1976.
- .The Triumph of Conservatism: A Reinterpreta-
tion of American History 1900-1916. New York, 1963.
- Labaree, Leonard W. Conservatism in Early American His-
tory. 6th ed., Ithaca, 1972.
- LaFeber, Walter. The New Empire. Ithaca, 1971.
- Laski, Harold J. The American Democracy. New York, 1948.
- Lasch, Christopher. The New Radicalism in America. New-
 York, 1965.
- . The World of Nations. New York, 1974.
- Lerner, Max. America as a Civilization. Vol. 1, 10th ed.,
 New York, 1957.
- Leuchtenburg, William. Franklin D. Roosevelt And The New
Deal 1932-1940. New York, 1963.
- . ed., The Unfinished Century:
America Since 1900. Boston, 1973.
- Link, Arthur. Wilson The Diplomatist. Baltimore, 1957.
- Lukacs, John. A New History of The Cold War. New York,
 1966.
- Lynd, Robert and Helen. Middletown: A Study in Modern
American Culture. New York, 1929.
- May, Ernest R. The World War and American Isolation
1914-1917. Cambridge, Mass., 1959.
- May, Henry. The Enlightenment in America. Oxford, 1976.
- Mead, Margaret. And Keep Your Powder Dry: An Anthropol-
gist Looks At America. New York, 1942.
- Miller, J. C. The Federalist Era. New York, 1960.
- Miller, Perry. Errand Into The Wilderness. Cambridge,

Mass, 1956.

-----, The New England Mind: The Seventeenth Century. Cambridge, Mass., 1952.

Miller, William. A New History of The United States.

3rd ed., New York, 1968.

Moore, Laurence. ed., The Emergence of An American Left: Civil War To WWI. Ithaca, 1973.

Morgan, Edmund S. The Birth of The Republic. Chicago, 1956.

O'Neill, W., and Gardner L. Looking Backward, A Reintroduction to American History. New York, 1974.

Parrington, Vernon. Main Currents in American Thought. 3 vols., New York, 1927.

Patterson, James T. America in The Twentieth Century. New York, 1976.

Perkins, Frances. The Roosevelt I Knew. New York, 1946.

Perlman, Selig. A Theory of The Labor Movement. New York, 1956.

Perry, Ralph Barton. Characteristically American. Boston, 1949.

Peterson, Merrill. Thomas Jefferson and The New Nation: A Biography. New York, 1970.

Pierson, George. Tocqueville and Beaumont in America. New York, 1938.

Potter, David M. People of Plenty. Chicago, 1954.

Reich, Charles A. The Greening of America. New York, 1971.

Reies, David. Korea: The Limited War. New York, 1964.

Report of The National Advisory Commission on Civil Dis-

- order. Otto Kerner, Chairman. Washington, D.C. 1968.
- Riesman, David. The Lonely Crowd: a Study of The Changing American Character. New Haven, 1950.
- Rossiter, Clinton. The American Presidency. New York, 1956.
- Ryan, Mary P. Womanhood in America. New York, 1975.
- Schleeinger, Arthur M., Jr. Age of Jackson. Boston, 1945.
- , A Thousand Days: John F. Kennedy in The White House. New York, 1965.
- , The Vital Center. New York, 1962.
- , "Origins of The Cold War", Foreign Affairs, XLVI, (Oct., 1957), 22-52.
- Shannon, William V. "Eisenhower As Preeident: A Critical Appraisal of The Record", Commentary, XXV, (Nov., 1958) 380-58.
- Spanier, John. American Foreign Policy Since World War II. 6th ed., New York, 1973.
- Stamp, Kenneth. The Peculiar Institution. New York, 1956.
- Therstrom, Stephan. Poverty and Progress. Cambridge, Mass., 1964.
- Tocqueville, Alexie, de Democracy in America. 2 vols, New York, 1954.
- Turner, Fredric Jackson, The Frontier in American History. New York, 1920.
- Ulam, Adame. The Rivals: America and Ruseia Since WWII. New York, 1971.
- Welter, Barbara. The Woman Question in American History.

Hillsdale, Ill., 1973.

White, Morton. Social Thought in America. New York, 1949.

Williams, William Appleman. the Roots of the Modern
American Empire. New York, 1970.

-----, the tragedy of American Dip-
lomacy. New York, 1972.

Woodward C. Van. ed., The Comparative Approach To Ameri-
can History. New York, 1968.

-----, Strange Career of Jim Crow. 2nd rev.
ed., New York, 1966.

Zinn, Howard. ed., New Deal Thought. Indianapolis, 1966.

سهرمائی دوزینووی نمریکا له لایه
گهشتاره نوروپییه کانی وه
کریسترف کولومبز، لوئر کوچکرین و
نیشته جیرونی بهایشاری خهنگ
نوروپییه کانی لیکوتوه، بهرمو شم
سهرزهویه پان و بهینه، جگ له
پهیلگری سهرهت و سامان و
بهزموندی، هتگری کۆمهتیک بپرو
بچوون و تاپدای نوی و جیاوژ بوون و
تولیان به تیپه پوونی کات و زیانگری
ژماره ی لایشتوونی و قهتلو عامکریه
نهیله کانی (سورپسته کان) و
په پرهوگری سېستمی کۆمه لایه نی.
شوق پتی خویان بۆ بلوگرینووی
بۆچوونه کانیا پتوگره. به م شومیه و
به داپشتنی کۆمهتیک یاسا و زینای
بیاریکلو و به کارهتانی عهقل و زهزی و
به پشت بهستن به تاپدیاکانی دهرهوه،
لوئر سه قلمگری نابوری و سېلسی و
کۆلنگری کۆمه لایه نی لیکوتوه و
بناغه ی کوماریکی تازه بونیانیا داپشت.

